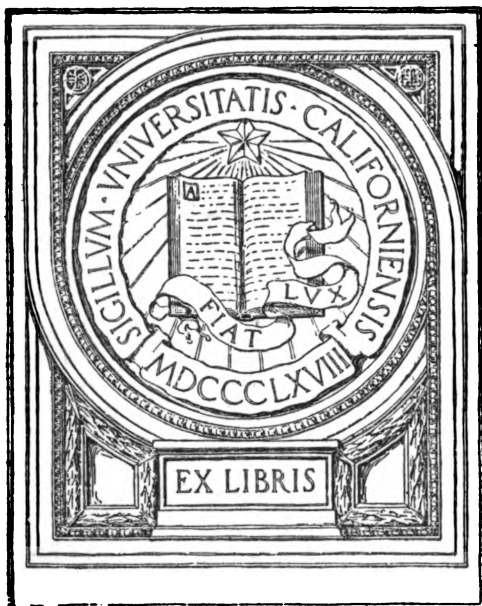
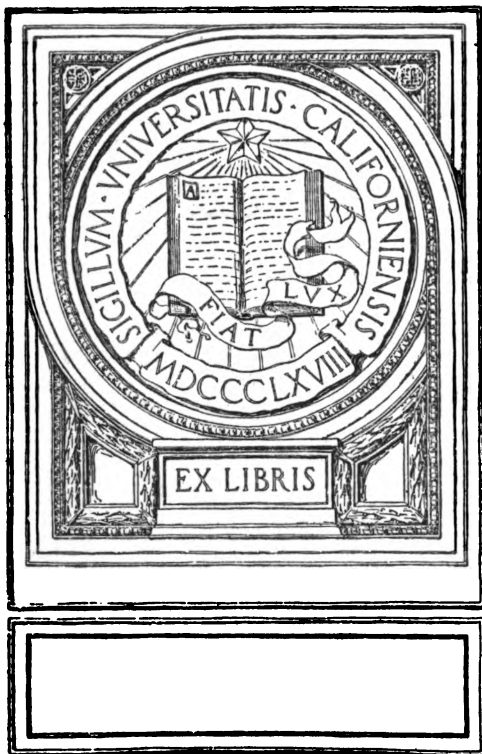

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN DAT GENOOTSCHAP.

TIENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN,
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1866.

INHOUD.

Bladz.

Lith v. S. Lankhout. — Gr. del

Woning van den zendeling S. Ulfers te Koemelemboeai

UIT DEN WERKKRING VAN DEN ZENDELING

J. N. WIERSMA, te Ratahan. (1)

(Nov. 1862—April 1863.)

Uit mijn vorig schrijven zal gebleken zijn, dat ik in November 1862 mij voor goed vestigde op mijne standplaats Ratahan; ook heb ik toen met een enkel woord over de schoone natuur en 't heerlijk klimaat gesproken; ik kan dus in eens beginnen met te vertellen, dat ik op den 23sten November door Br. VAN DE LIEFDE in mijn werk werd ingeleid. Dit is een gewigtige datum in mijn leven. Op den 23sten November toch verliet mijn aardsche vader deze woonplaats, om tot mijn' Hemelschen vader henen te gaan; en wederom was het die datum, waarop

(1) De Redactie heeft zich wel eens te verwijten, dat zij achterlijk is in het leveren van bijdragen, die, zoo zij niet voor een zeker gedeelte der lezers en gebruikers van dit Tijdschrift gewigtig zijn, toch zeer de aandacht trekken van hen, die belang stellen in het leven en denken van sommige hun bekende broederen. Zij wenscht door het leveren van uitvoerige uittreksels uit de brieven, vooral van de jongere zendelingen, in dezen jaargang haar te kort van de laatste jaren eenigszins in te halen. De uittreksels zijn altijd vervat in de woorden der oorspronkelijke schrijvers. Het zou voor de Redactie aangenamer en gemakkelijker vallen de stukken in hun geheel terug te geven; de groote omvang, bij de beperkte ruimte van ons Tijdschrift is hiertegen echter een onoverkomelijk bezwaar. Intusschen zal het voornaamste niet ontbreken, en daarin zal voor den meer wetenschappelijken onderzoeker van land- en volkenkunde en zending nog wel iets te vinden zijn, dat zijne opmerkzaamheid verdient.

de Johannes Lodewijk uit Rotterdam zou vertrekken, om mij naar mijn nieuwe vaderland over te brengen, bij welke gelegenheid moeder mij nog in een' brief den sterfdag van vader herinnerde; en thans was het voor de derdemaal die datum, waarmede een gewigtig tijdperk mijns levens zou aanvangen. Wij gingen dan op den bepaalden tijd 's morgens naar de kerk, en vonden er een zeventigtal menschen bijeen. Weinig volk voor zulk eene gelegenheid; maar hiervoor was eene reden. Den vorigen zondag had ik gemeend, dat Br. VAN DE LIEFDE zou komen; maar hij was toen door koorts verhinderd. Ik kreeg daarvan wat te laat berigt, want er loopt hier nog geen sneltrein, veel minder heeft men een telegraaf, om de gemeente daarvan kennis te geven, zoodat men op den 16den in grooteren getale was opgekomen om de plegtigheid bij te wonen. Daar ik al twee zondagen den meester had gehoord, die zich zelven niet begreep, en veel minder door anderen begrepen werd, besloot ik dien zondag mij over den vorm heen te zetten, en zelf te preeken, wat ik dan ook volbragt heb. Door deze geschiedenis wist ik echter dien zondag nog niet, of VAN DE LIEFDE den volgenden zou komen, en kon dus geen kennis geven, zoodat er een zeer gewoon getal hoorders was opgekomen. Desniettemin was het een plegtig uur.

Br. VAN DE LIEFDE trad op met het woord uit Joh.: „God is liefde", en toonde aan de gemeente, hoe God die liefde op verschillende wijze openbaarde, vooral in zijn' Zoon, en hoe Hij die ook thans voor Ratahan openbaarde, door hun een' pandita te geven. Nadat hij mij onder plegtige zegenbede tot mijn werk had ingeleid, trad ik op, en zette voor hen uiteen, wie ik was (een zendeling uit Holland tot hen gekomen); wat ik voor hen zijn wilde (ik wilde hen leeren en met hen leven), en wat ik tot dat einde van hen vroeg (vertrouwen en

liefde). Br. VAN DE LIEFDE maakte mij de opmerking, dat hij voor het woord vroeg, liever hoopte had gehoord; misschien was dit ook beter geweest.

Aldus liep deze plegtigheid ten einde, en zoo was ik dan als wettig zendeling van Ratahan opgetreden. Hoe ik dat werk begrijp, zal ik u mededeelen. Beginnen wij met het terrein te verkennen, en wel het eerst met de negerij Ratahan. Ik heb hier een huis voor ƒ 1200 gekocht, en ben van plan het nog wat te laten vergrooten. De negerij Tombatoe, die tot mijnen werkkring behoort, heeft meer aanmoedigends voor den pas begonnen zendeling dan Ratahan, doch ik denk dat het goed is, dat ik hier ben, ofschoon de gemeente zeer koud is.

Wat den meester betreft, ik heb reeds met een enkel woord mij ongunstig over hem uitgelaten. Als moerid heeft hij langen tijd bij Br. GRAAFLAND gewoond, en dezen vooral bij den dood zijner vrouw zeer vele diensten bewezen, zoodat Br. GRAAFLAND, om hem te beloonen, hem onder zijne kweekelingen opnam. Toen hij echter een jaar onderwijs had ontvangen, zag GRAAFLAND, dat hij ongeschikt was om het noodige te leeren; maar in dien tijd had Br. SCHAAFSMA dringend behoefte aan een' meester, zoodat GRAAFLAND hem dezen DANIËL afstond, zeggende wie hij was, en SCHAAFSMA heeft hem te Ratahan geplaatst, om er toch iemand te hebben. Verder behoef ik niets te zeggen, dan dat hij het Alfoersch alhier evenmin verstaat als ik, en hij dus voor de gemeente weinig geschikt is. In de school gaat het nog eenigszins. Van tijd tot tijd geef ik een' mijner beste moerids om hem te helpen. Over de school ben ik thans nog al tevreden; natuurlijk vergenoeg ik mij met kleinigheden. Er komen thans geregeld een zestigtal kinderen school; in het begin slechts een twintig, en het leeren schikt

nog al; bij velen kan ik vooruitgang bespeuren. 't Is waar, er konden veel meer kinderen opkomen; maar het schoolgaan heeft hier met groote bezwaren te kampen. De rijsttuinen zijn hier 8 paal van de negerij, zoodat de menschen geregeld in de tuinen wonen. De Christenen komen zaturdags t'huis, maar de Alfoeren blijven steeds in de tuinen. De huizen staan dus door de week leêg. De menschen leven in akelige hutten in de tuinen. En de kinderen moeten alleen in huis blijven, tenzij er eene oude grootmoeder of iemand te vinden is om hen op te passen. De kinderen moeten dus ook voor hun eigen eten zorgen; dit eenzame leven begint de lieve kleinen spoedig te vervelen, en wie mag het hun ten kwade duiden, dat zij gedurig aan hun kinderlijk gevoel gehoor geven, en de negerij uitsnellen, om hunne ouders op te zoeken. 't Spreekt van zelf, dat zij dan ook niet den volgenden morgen terug keeren, en hierdoor is het getal schoolkinderen zeer afwisselend, en heeft men steeds verandering van publiek. Dat is dus niet eentoonig; alleen die afwisseling begint voor mij onaangenaam te worden.

Daar ik nu toch eenmaal spreek over het leven in de tuinen, moet ik er nog bijvoegen, dat het ook zeer nadeelig werkt voor de zedelijkheid en gezondheid. Wat de eerste betreft, men leeft daar nog geheel ongedwongen, zonder eenige schaamte, zoodat het treurig verleden, waarmede de minahassische bevolking nu bijna gebroken heeft, daar nog met kracht wordt aangekweekt, en wat de ongezondheid aangaat, het leven in ellendige hutten, op nieuw bewerkte gronden, die allerlei kwade dampen uitwasemen, kan wel niet anders dan ongezond wezen; en komen zij dan na eene maand of drie eens weêr in hunne huizen, die al dien tijd gesloten zijn geweest, en die men zonder behoorlijke reiniging betrekt, dan wordt men daar door de koorts overvallen. Dit laatste is echter

niet van toepassing op de christen bevolking, ten minste niet op dat deel van hen, dat zondags geregeld ter kerk komt. Deze toch komen elken zaturdag t'huis, en reinigen behoorlijk hunne huizen. De andere die volstrekt geen reden hebben om in de negerij te komen, blijven waar zij zijn, maar oogsten dan ook de gevolgen. Op die wijze kan ook, en met regt, het christendom als voordeelig voor de gezondheid worden aangeprezen, en werkt het dus ook ten voordeele van 't Gouvernement, dat zich zeer in de vermeerdering der bevolking verheugt.

Dat het wonen in de tuinen ook op mijn werk van invloed is, behoeft wel geen betoog. Immers als het volk in de tuinen is, kan ik moeijelijk in de week catechiseren, of ik zou zelf naar de tuinen moeten gaan, waaraan zeer groote bezwaren zijn verbonden, zoo het al uitvoerbaar was. Ik kan dus voor als nog niet anders dan alleen zaturdag avonds en zondags mij met de gemeente bezig houden. Ik doe dit zoo getrouw mogelijk en begin zaturdag avonds om acht uur met catechisatie. Hoe ik dat aanleg? Ik was daarover niet lang in twijfel. Van vraagboekjes kon wel niet veel komen, omdat de meesten, vooral de meisjes, niet kunnen lezen, en ook omdat mijne gemeente op 't oogenblik zeer arm is. Echter moet ik tot hun' lof zeggen, dat zij de kinderen goed van schoolbehoeften voorzien, dat in vele andere gemeenten, waar meer welvaart is, niet zoo gunstig gesteld is. Het geld zou dus gevonden kunnen worden; maar dat zij niet kunnen lezen, maakt het gebruik van vraagboeken ten eenenmale onmogelijk. Sommige mijner meesters weten hier wel wat op te vinden; zij gebruiken eenige geschreven vragen van wijlen Br. HERMANN of SCHWARZ, en zeggen deze op de catechisatie de menschen zoo lang voor, tot zij ze gezamentlijk van buiten kunnen opzeggen; en als de meesters zeer ijverig zijn maken zij, dat

de leerlingen of doopelingen, die antwoorden ieder afzonderlijk kunnen opzeggen. Sommigen gebruiken tot dit doel ook het „Onze Vader”, de geloofsartikelen of de tien geboden, ja soms allen te zamen. Men moet het geduld van de menschen bewonderen, dat zij deze woorden net zoo lang hebben nagezegd, tot zij ze van buiten kennen; maar dat is dan ook alles, want als dit, gelijk meestal, in het Maleisch gaat, verstaan zij er weinig van. (1) Br. HERMANN heeft dat ook gevoeld, en daarom heeft die de vragen en antwoorden in het Alfoersch gegeven, dat zeker verre boven het Maleisch te verkiezen is; maar toch acht ik ze om hunnen inhoud van weinig nut, want al zijn dit nu hunne eigene woorden, hoe willen zij de gedachten verstaan? Het is even onmogelijk, als dat men een kind van zeven jaar den catechismus laât leeren, en dus ook even ondoelmatig.

Maar gij dan, wat doet gij? zoo hoor ik mij vragen, en ik ben bereid daarop het antwoord te geven; evenwel denke men niet, dat ik laag neer zie op het werk mijner eerwaarde voorgangers. Dat zij verre, ik heb voor hen achting en eerbied, en zeker zal ik met niet meerder ijver mijn werk verrigten, dan dit door hen gedaan is, terwijl ik gaarne erken, dat zij voor ons de baan hebben gebroken, en zich vele moeiten en ontberingen hebben getroost, waarvan wij nu bevrijd zijn. Evenwel kan men zeer met iemand zijn ingenomen, zonder nu daarom al wat hij doet goed te keuren, of het oog voor zijne gebreken te sluiten. De opvolgers zien het eerst wat hunne voorgangers verkeerd of minder

---

(1) Dat het te Ratahan zoo gesteld was, moeten wij op het gezag van Br. WIERSMA aannnemen. Doch uit de berigten van andere Broederen blijkt genoeg, dat zij vooreerst veel gebruik maken van het Alfoersch, en ten tweede de stof van hun onderwijs naar de vatbaarheid hunner leerlingen kiezen. RED.

goed hebben gedaan; dit is nu eenmaal zoo des werelds loop, en zeker als ik eens opvolgers krijg, wat wel waarschijnlijk is, dan ben ik overtuigd, dat zij ook vele leemten in mijn werk zullen weten aan te wijzen. Menschenwerk is altijd voor verbetering vatbaar. Alleen op het werk van onzen grooten Meester, heeft volgens mijne overtuiging nog niemand iets met grond weten aan te merken, ofschoon men dit ook reeds dikwijls beproefd heeft. Hem in zijn leven en werken, lijden, strijden en overwinning te doen kennen, dat is naar het mij voorkomt de roeping van den zendeling. Ik doe dan op mijne catechisatie ook niets dan eenvoudig de geschiedenis van JEZUS vertellen, en daarbij vergeet ik het herhalen niet. Elken avond begin ik te vragen over hetgeen de vorige week verteld is, en dan krijg ik doorgaans de gewenschte antwoorden. Daarna vertel ik weder op nieuw, en ten slotte vraag ik, wat dien eigen avond verteld is. De antwoorden, die ik dan krijg, zijn doorgaans beter dan die van eene week daarna, dat ook niet te verwonderen valt. Dit onderwijs wordt door 30–45 leerlingen bezocht, mijne eigene jongens en meisjes meêgerekend, en ik mag zeggen, dat ik daar nog al voldoening van heb. Ik gebruik bij dit mijn werk den bijbel voor de jeugd van VAN DER PALM, dien ik volg zooveel dat mogelijk is; alleen zijne ophelderende aanmerkingen zijn soms slechts voor Europeanen geschikt. Ik verkies dit boek boven vele andere, omdat het de zaken smakelijk mededeelt, en de schrijver zich uit vele moeijelijkheden wonderwel weet te redden; in één woord, hij geeft van alles een geheel, en daaraan geloof ik, dat mijn volkje behoefte heeft, gelijk kinderen altijd gaarne het einde van de vertelling hooren; en ik voor mij maak er geen gewetensbezwaar van hun soms meer te vertellen, dan ik zelf weet; het betreft dan natuurlijk bijzaken van ondergeschikt belang.

Zoo ben ik gewoon o. a. de palen aan te geven, die de eene stad van de andere ligt, of ook hoe groot het eene of ander huis is, wel voeg ik er dan meestal kira kira (ongeveer) bij, maar dat vergeten zij, schoon zij de palen zeer goed onthouden. Indien de onderwerpen er mij toe dwingen, dan voeg ik tusschen de verhalen ook eenige zedeleer, maar toch spaarzaam, en ik geloof, dat zij daardoor te meer wordt opgemerkt. Indien ik het elken avond deed, zou het zoo gewoon worden, dat men het niet meer hoorde. Dat ik wat den toon betreft, want de toon maakt ook hier de muzijk, mij er op toeleg om te vertellen, behoef ik wel naauwelijks te zeggen. Ik heb geleerd, dat ik mij moet gewennen, mij kort en duidelijk uit te drukken, want ga ik omschrijven, en is mijne omschrijving ook maar eenigszins vaag, dan onthouden zij er niets van. Zoo b. v. wisten zij de verklaring van de gelijkenis van het onkruid in de tarwe: de akker is de wereld, die het goede zaad zaait is de Heer, die het kwade zaait is de booze, het onkruid zijn de kwade menschen, enz. enz., volkomen weer te geven, omdat men dit zeer gemakkelijk met weinige woorden aan 't verstand kan brengen, maar minder goed ging het met de gelijkenis van den zaadzaaijer, toen er sprake was van de vier deelen van het zaad, om daar vierderlei soort van menschen voor te zoeken. Ik noem dit slechts als voorbeeld, waaruit tevens blijkt, dat ik ook nu en dan eene gelijkenis tot onderwerp neem. Ik doorloop de geheele geschiedenis van JEZUS, en kies daaruit verhalen, die het best voor mededeeling vatbaar zijn. Doch al genoeg hiervan, vooralsnog hoop ik op dien voet voort te gaan.

Minder gemakkelijk is het mij, te bepalen hoe ik moet preeken, dat zondagmorgens aan de beurt is. Zooveel is mij wel helder, dat ook hier vertellen hoofdzaak is, en tot mijne blijdschap zag ik uit het laatste jaarverslag, dat ook

HH. Bestuurders er zoo over dachten. Mijne godsdienstoefening mag niet langer dan een uur of vijf kwartier duren, en daarbij wordt dan nog rijkelijk gezongen, want daar houdt men van. Mijn tekst is eene gelijkenis of een geschiedverhaal, meest uit het N. T., ofschoon ik van plan ben ook de geschiedenis van JOZEF al prekende te behandelen. Ik vertel dan mijn onderwerp wederom, zoo boeijend ik maar kan en daarna .... ja wat dan, daar zit nu juist de knoop, dien ik nog niet goed weet te ontbinden. Natuurlijk tracht ik dan eene toepassing te geven, op de wijze zoo als men dat in onze hollandsche kerken gewoon is. Men zal mij toevoegen, dat deze toch voor alle volken dezelfde is. In beginsel, ja; het ware beginsel van geloof en liefde is of moet overal hetzelfde zijn; maar de uitingen van het zondig beginsel zijn niet overal dezelfde, en ik weet waarlijk nog niet welke zonden ik hier vooral te bestrijden heb, eene enkele in het oogspringende uitgezonderd, daar ik toch ook niet altijd over kan praten. Misschien wordt dit later beter. Evenwel weet ik ook niet, of dat zoogenaamde toepassen, gelijk wij dat in Holland gewoon zijn, ook hier met vrucht kan gebruikt worden. Een ding vind ik treurig, dat ik mij zelven niet geheel kan geven, omdat ik vrees dan niet begrepen te worden. Ik zou wenschen in den zin van PAULUS te profeteren, omdat ik, met hem, dat boven alle dingen stel, en ik vrees dat men niet vatbaar is, om, als ik uit innige, eigene ervaring spreek, mij te begrijpen; een kind begrijpt niet de dingen die des mans zijn. Intusschen, zal men mij toevoegen, is het de roeping van den man met het kind kind te zijn, gelijk onze groote Meester dat zoo uitstekend wist te doen. Ik stem dit toe; daar moet het heen. Ik moet kind worden met de kinderen, en dan als kind profeteren; maar dat nu juist is zeer moeijelijk. In Holland, waar ik zelf kind geweest ben, terwijl ik mij nog

zeer goed mijne kinderlijke wijze van denken herinner, zou dat gaan; maar hier wil dat nog niet, ik heb er zelfs nog geen begrip van, en de menschen blijven tot hiertoe op een' afstand. Ik heb bij andere broeders geluisterd; maar ook zij geven mij niet veel anders dan toepassingen, die men in Holland kan gebruiken. Ik heb met sommigen hunner gesproken; maar ook zij bekennen dat dit moeijelijk is. Intusschen, zoo lang ik niets beters weet, ga ook ik voort op de gewone wijze toe te passen; nu eens als afzonderlijk deel achteraan, dan weêr nu en dan wenken onder het vertellen der geschiedenis. Intusschen jaag ik er naar, of ik iets beters mogt vinden, en elke hulp hierin zal mij welkom zijn. Deze godsdienstoefening wordt gemiddeld door een 60 menschen bezocht, meest jongelieden; de ouden zijn meest nog Alfoeren, slechts een enkele bejaarde laat zich vinden. Het publiek bestaat doorgaans uit dezelfde menschen, en die komen vrij getrouw; er zijn er verscheidene die nooit gemist worden. Ik heb dus goede hoop, dat zich langzamerhand een kern hier zal vormen, die als het zuurdeeg het meel zal doorzuren.

Des zondagmiddags — want zondags moet ik mijn' tijd waarnemen — heb ik eene soort van zondagschool. Ik was begonnen dit in de kerk te doen; ik zou dan met hen die konden lezen een Evangelie lezen, en de meester zou hen, die niet kunnen lezen, wat van buiten doen leeren. Dus, zoo hoor ik u zeggen, gaat gij ook zelf doen wat gij in anderen veroordeelt. Het zou zeer dwaas zijn, ten eenenmale het van buiten leeren te veroordeelen, ik doe dit alleen onder bovengenoemde omstandigheden; ofschoon ik moet toegeven, dat ook bij mij de omstandigheden niet gunstiger waren, en daarom ben ik spoedig weer daar van af gegaan, ofschoon ik er wél aan denk, eenige geschiedkundige vragen en

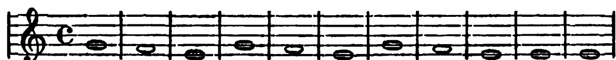
antwoorden over 't leven van JEZUS van buiten te doen leeren. Reeds in mijne buitengemeenten, waar mijne meesters bloot werktuigen zijn, heb ik dit in de plaats der leerstellige vragen ingevoerd. 't Lijdt toch geen twijfel, dat men in eene vreemde taal nog eerder geschiedenis zal begrijpen dan afgetrokken begrippen. Waar de meester meer ontwikkeld is, moet hij vertellen.

Doch ik was bezig over de zondagschool te spreken. Daar de meeste jonge meisjes van 15 à 16 jaar waren, besloot ik haar lezen te laten leeren, en nu moest de meester daarmede aan 't werk; maar door dat spellen en letters leeren maakte hij zulk een leven, dat ik het in mijne klasse al spoedig te kwaad kreeg, en bedacht was om elders mijn' tabernakel op te slaan, zoodat ik aan mijne leerlingen te kennen gaf, dat zij op dien tijd in 't vervolg bij mij aan huis moesten komen, en dat geschiedt nu dan ook. Ik lees daar met hen het Evangelie van MARCUS; ik laat bij beurten lezen, en verklaar bij ieder vers de vreemde woorden, die er in voorkomen, en die zijn legio. Ik lees dan zoo een half hoofdstuk met hen, dat ik vooraf zelf heb gelezen, en waarvan ik de vreemde woorden opgezocht en met de verklaringen opgeschreven heb. Hebben wij het zoo eenmaal gelezen, dan beginnen wij nog eens, en nu moeten zij de vreemde woorden verklaren. Ik vraag dan bij ieder vers naar die woorden; als ik dan in 't algemeen vraag hapert het nooit, soms krijg ik van 3 of 4 antwoord; maar vraag ik persoonlijk, dan hapert het dikwijls. Zijn wij zoo voor de tweede maal het halve hoofdstuk doorgegaan, dan begin ik nu eens vragende, dan vertellende, soms beurtelings over den inhoud te spreken. Bij het heengaan draag ik aan ieder op, nög eens het gelezene na te gaan, en de vreemde woorden met de verklaringen op te teekenen, en dan het mij te laten zien. Een zestal doet dit ge-

trouw, (er komen 12 of 13 in 't geheel), de anderen kan ik er nog maar niet toe krijgen. Bij den meester komen er ongeveer 25. En hiermede wordt het tijd van de zondagschool af te stappen.

Zondag avonds evenwel doe ik nog eens eene poging om onderwijs te geven, en wel ditmaal, om lidmaten te vormen. Het getal, dat zich van Ratahan hiertoe aanbiedt is klein. Slechts een negental, waaronder drie van mijne eigen jongens en de meester, die ook nog geen lidmaat is. Verder drie menschen van Ratahan en twee van Passang; de lezer wete, dat Passang met Ratahan ééne gemeente uitmaakt. Er hebben zich van Passang zes aangeboden, doch slechts twee, man en vrouw, bezoeken de catechisatie. Deze twee bejaarde menschen geven mij veel genoegen. Lezen kunnen zij niet, maar de man, een oud hoofd, verstaat goed Maleisch, en weet vooral over geschiedenis zeer goed te antwoorden. Op die catechisatie geef ik eenig onderwijs in de leer, en laat ook vragen van buiten leeren, maar toch ook daar is wederom het leven van JEZUS hoofdzaak. Ik ben het ook bij dat onderwijs met mij zelven nog niet eens wat het moet worden; maar mij dunkt die zoekt zal vinden. Dit onderwijs wordt geregeld elken zondag avond gehouden, behalve den eersten zondag in de maand, als wanneer ik met mijne gemeente vergader, om den zoogenaamden bidstond te houden. Ik zou vruchteloos pogen dit op maandag avond te willen doen, want dan zijn de menschen in den tuin. Ook hier is vertellen hoofdzaak; ik ben van plan kerkgeschiedenis te verhalen, en ben tot dat einde met het leven van JEZUS begonnen, dat ik in vier keeren ben doorgegaan, dus wat oppervlakkig; maar ik zou anders altijd over hetzelfde moeten spreken. Thans ben ik bezig met de geschiedenis der Apostelen, en daar sluit zich dan de kerkgeschiedenis als van zelf aan.

Hiermede heb ik mijne lezers al een tamelijk volledig denkbeeld gegeven van mijn werk te Ratahan, behalve van dat met mijne jongens, waar over ik later hoop te schrijven. Van huisbezoek kan bij mij nog geen sprake zijn, alleen aan ziekbedden en bij begrafenissen heb ik tusschen beide gelegenheid het woord des levens te verkondigen. Zoo was ik nog maar twee dagen te Ratahan, toen het slaan op de koelintang (ongeveer als de javaansche gamelang in 't klein) den dood van een' heiden aankondigde. Een mijner meesters bragt mij juist toen een bezoek, en met hem besloot ik het sterfhuis op te zoeken. Er waren vele menschen bijeen, zoo om de kist te maken, (dit geschiedt ook reeds bij de heidenen op hollandsche wijze) als om te weenen. De doode, een oud hoofd, lag gekleed op een dego-dego (rustbank), die door eenige vrouwen werd omringd op de hurken zittende. De weduwvrouw zat met loshangende haren in eene zeer wanhopige houding; de andere hielpen haar huilen, want een verwonderlijk schel geschreeuw, dat op tien minuten afstands kan gehoord worden, kan bezwaarlijk weenen genoemd worden. Men schijnt zich dan ook in die kunst te oefenen; doch dit heeft bij de christenen geen plaats. Dit huilen wordt afgewisseld door het eentoonig geluid van de bovengenoemde koelintang, die mij uren aan een in de ooren dreunt met zijn

Ik behoef wel niet aan te merken, dat ik dit vreeselijk vervelend vind. Behalve dit is ook nog het schieten in gebruik. Dit laatste is blijkbaar van de hollandsche soldaten overgenomen; het kondigt den dood van iemand aan, en wordt ook bij de begrafenis gebruikt. Het komt mij

niet voor, dat er veel gedachte in de begrafenis-plegtigheden zit; want ook het slaan op de koelintang wordt door eenigszins ontwikkelde inlanders eenvoudig als eene kennisgeving beschouwd. Het schieten is er nu wel is waar bij gekomen, maar heeft de koelintang nog niet kunnen verdringen. Evenwel kan men met zekerheid voorspellen, dat deze laatste haar einde te gemoet gaat; want waar er zijn daar worden ze nog gebruikt, maar er worden geen nieuwe aangekocht. Verder is men gewoon bij een' doode met alle vrienden en bekenden den ganschen nacht te waken; doch ik heb niet kunnen merken, dat hierbij grove ongeregeldheden plaats hebben. Doch ik was bezig te vertellen, dat ik zulk een sterfhuis opzocht. Toen ik kwam, en in huis klom, zwegen zoowel de weenende vrouwen als de koelintang, en allen verzamelden zich rondom mij. Ik begon toen, zoo goed ik kon, want het maleisch spreken was mij nog wat moeijelijk, over dood en eeuwigheid, onsterfelijkheid en eeuwig leven te spreken, en trachtte ook in dit nachtelijk donker een' straal van hemelsch licht te doen schijnen.

Dit zelfde doe ik, zoo vaak zich daartoe de gelegenheid aanbiedt. Zoo had ook de Hoekoem kadoea zijn kind verloren; hij is christen, en ik ging derwaarts om hem woorden van troost en bemoediging toe te spreken. Hij scheen met oplettendheid naar mij te luisteren. Van daar gaande, had ik nog een bezoek in de negerij af te leggen, waarvan ik na een uur terug keerde. Toen ik nogmaals het sterfhuis voorbij ging, hoorde ik daar een vreeselijk gehuil. Ik ging derwaarts om te onderzoeken, wat dat was en zag eene massa vrouwen het lijk omringen, en uit al haar magt schreeuwen. Mijne komst verwekte eene doodelijke stilte, en mijn woord „wat is dat hier?" deed den Hoekoem kadoea het woord opvatten, die mij zeide, dat het heidensche bloedverwanten en vrienden waren. Ik

sprak daarop, dat zulk huilen geen droefheid des harten uitdrukte, dat aangenaam, was voor God, maar dat het slechts een ijdel vertoon was waarvan God een' afkeer had, en dat geen troost kan verschaffen; daarop vertrok ik, maar dien avond heb ik het huilen niet meer gehoord.

Het zou te veel zijn om alles mede te deelen, wat ik op dat gebied heb gezien, gehoord en gedaan, en het zou ook niet belangrijk genoeg zijn. Slechts één verhaal nog. Ik heb een' alfoerschen jongen, wiens geheele familie ook nog in den nacht des heidendoms verzonken ligt. Zijne moeder werd ziek, en was al een' geruimen tijd ziek geweest eer ik er iets van wist, schoon zij maar eenige huizen van mij afwoonde; hij had ons vroeger al eens verteld, dat hij negen broeders en zusters had. Op zekeren dag vroeg hij verlof om zijne zieke moeder te helpen. Daar de liefde tot de ouders onder de bevolking niet zeer sterk ontwikkeld schijnt, wilde ik dit flaauw glimmende vonkje liever aanwakkeren dan verdooven, en hij ging dus. Des anderen daags terugkeerende vroeg ik hem: „Wel STEFANUS" (dezen naam heeft hij bij zijne komst te mijnent aangenomen) „wel STEPHANUS wat heb je nu voor je moeder gedaan?" – „Eijeren gezocht in de tuinen." – „En ook gevonden?" – „Neen" „Moet uwe moeder die eijeren gebruiken?" – „Ja" – „Waarvoor?" – „om te eten." Ik wist niet of dit goed of kwaad voor haar was, maar ik gaf hem drie eijeren, die hij verblijd naar huis bragt. Inmiddels bezocht ik ook de zieke. Het was een treurig gezigt, haar in een' hoek van 't vuile huis in rook gehuld op den grond te zien liggen, waar niets dan eene oude mat haar tot slaapplaats diende. Reeds sprak de dood uit hare trekken, en elke ademtogt scheen een zware stap te zijn op den moeijelijken weg, dien zij had te bewandelen.

Het was avond. De zon wenkte met hare laatste stralen

een vriendelijk goeden nacht, eene scherpe tegenstelling bij haar naderend einde, voor wie nooit de zon des heils had geschenen. Ik wenschte haar eenige woorden van troost toe te spreken, maar ik had moeite om geschikte woorden te vinden. 't Is moeijelijk, mijn lezer! om goed te troosten, wanneer men geen hechte troostgronden kan vinden. Maar, zoo hoor ik u zeggen, heeft de evangelieverkondiger dan geen troostgronden? Ligt er dan in het denkbeeld, „God is liefde" geen schat van vertroosting? Ik wil daar niet op afdingen, maar toch kan ik de gedachte niet onderdrukken: wat moet er nog veel gebeuren, eer zulk een hart vatbaar is om ook nog maar van verre Gods liefde te gevoelen; doch ik zag op de toekomst, en ontleende ook aan het geloof aan de toekomst mijne kracht, om een paar woorden te spreken, die door een' mijner jongens werden vertaald. Eenigen tijd daarna stierf de vrouw. Het was zondag morgen, en ik was juist van plan naar de kerk te gaan, toen STEFANUS tot mij kwam, mij den dood zijner moeder bekend maakte, en nogmaals om eijeren vroeg. Ik vroeg: „Wat wilt ge nu met die eijeren doen? Uwe moeder is toch gestorven." – „Ik wilde ze vermengen met rijst, en dan op het graf plaatsen." - „Waarvoor dient dat?" – „Het is gewoonte." – „Maar is die gewoonte goed?" – „Ik weet niet?"– „Gelooft gij dat de ziel van uwe moeder die rijst kan eten?" – „Zeker niet." – „Nu daarom, gij zijt nu al wijzer; vroeger meenden de menschen, dat de zielen der afgestorvenen dit eten gebruikten, en daarom plaatsten zij dit op het graf (dit was mijne eigene verklaring); maar nu er meer licht is gekomen moet dat ophouden. Hij hernam, dat de familie het verlangde; ik antwoordde, dat ik dan wel met de familie zou spreken. Ik vroeg hem, wanneer de begrafenis zou plaats hebben; hij antwoordde: om vier ure. Ik gaf hem te kennen, dat hij mij dan berigt

zou geven, dan wilde ik bidden op het graf van zijne moeder, terwijl ik ook hem opwekte om te bidden, dat God de ziel zijner moeder in den hemel mogt nemen. Hij beloofde dit, en kwam om half twee weerom; toen sprak ik nog met hem over verschillende zaken, o. a. vroeg ik hem, hoe het met al zijne broeders en zusters moest gaan. Hij antwoordde, dat hij maar een' broeder bĕtoel had. Maar die andere 8 dan?" – „Die hebben eene andere moeder." – „Zijn die dan ouder dan gij?" – „Neen die zijn jonger." – En uw vader woont die nog bij uwe moeder?" – „Neen die woont bij de andere vrouw." – „Dus hij heeft uwe moeder verlaten?" – „Zoo is het." Ik had dus te doen met een der vele treurige gevallen in de heidenwereld, dat de man vrouw en kinderen naar willekeur verlaat. Doch om weer op de zaak der begrafenis terug te komen. Ik had mij voorgesteld van deze gelegenheid gebruik te maken, om een goed woord te spreken. Gelijk bekend is heb ik, zondag middags van drie tot vier aan huis, en de meester in de kerk zondagschool. Ik was van plan met al de leerlingen naar het graf te gaan, en daar een woord te spreken; maar ik had mij misrekend; men was mij voor. Toen de les uit was, en ik had die wat korter dan gewoonlijk gemaakt, zond ik een' mijner jongens om te vragen, of zij gereed waren; en ik kreeg ten antwoord, dat alles was afgeloopen.

Zoo lag dan weer op eens mijn ideaal in duigen, en ik mogt zelf weten, hoe ik weer een ander wilde gaan opbouwen. Des avonds, toen ik met mijne vrouw eene wandeling deed, ontmoette ik STEFANUS. Ik vroeg hem, waarom men niet gewacht had? Hij antwoordde, dat hij het gezegd had, maar dat men niet wilde wachten, omdat men naar de koffijtuinen wenschte te gaan. Of dat nu de waarheid was, zou ik niet kunnen zeggen. Ik antwoordde hem, dat hij mede moest gaan; ik wilde het

graf zijner moeder zien. Ik wilde nu toch weten, of er ook rijst en eijeren op het graf waren geplaatst. Ik trad dan voor de eerste keer het alfoersche kerkhof op. Verbeeldt u eene uitgestrektheid van 3 bunders grond, die in waarheid eene wildernis geleek, en waarop het kreupelhout en het gras elkander de heerschappij betwistten; denk u daarop eene menigte hutjes, waaronder allerlei snuisterijen, als stukken borden, oude lampjes, enz., en gij hebt eene aanschouwelijke voorstelling van het kerkhof van Ratahan. Met moeite vervolgden wij door het struikgewas onzen weg naar de pas begraven doode. De sabowa (het hutje) bestaande uit vier bamboes, die een dak van katoe dragen, was nog niet voltooid. Te vergeefs zocht ik naar de rijst; zij was niet aanwezig, dat mij genoegen deed, omdat ik daarin voor 't minst een blijk van gehoorzaamheid zag. Een klein lampje brandde er op het graf, waarvan ik STEFANUS vruchteloos de beteekenis vroeg; hij wist alleen dat het gewoonte was. Ook wist hij, dat als het lampje was uitgegaan, men het niet weer opstak. Voor mij was dat lampje een beeld van 't heidendom in de Minahasse. Klein is ook dat lampje, en bijna uitgebrand, en als het eens voor goed zijn weinigje glans zal verloren hebben, wie zou lust gevoelen het weder te ontsteken? Doch genoeg; ik sprak daar bij het graf in die sombere omgeving eenige woorden tot STEFANUS, en vroeg hem, of hij nu gebeden had tot God. Natuurlijk antwoordde hij toestemmend, waarna ik hem opwekte dit voortdurend te doen.

EEN HUIS IN 'T BOSCH. (1)

In 't eeuwen oude bosch, waar 't zware en digte lommer
Het vriend'lijk licht der zon zijn stralenspel belet;
Waar 't donker is en stil, en waar in zachten slommer,
Natuur ter ruste ligt op 't zacht gespreide bed;
Waar als van ouds de bosch- en berg-godinnen zweven
En spelen om het bed, waar vrouw nature rust,
Met blonde lokken, als van 't fijnst satijn geweven,
Terwijl haar zephirspel de blanke koonen kust;

(1) De volgende dichtregelen vergezelden een paar teekeningen, door Zr. WIERSMA geb. STUCKI vervaardigd, die het huis van Br. ULFERS voorstellen en waarvan wij ééne hiernevens plaatsen. RED.

In 't groot en prachtig woud van zoeten, stillen vrede,
Waar ied're aanblik van Gods magt en grootheid spreekt,
Waar ieder ademtogt, gelijk een stille bede,
Genot en zaligheid in 's menschen boezem kweekt;
Waar elke reuzenstam een vinger is naar boven,
Die met ontzagbre taal ons op den Schepper wijst;
Waar 't zwak en teeder kruid den Vader leert gelooven,
Die voor 't geringste zorgt, en die het kleinste spijst;

Waar alles is een lied, een hallel en een bede,
Een schoone schilderij, het beeld van onzen God,
Vol majesteit en magt, en toch vol stillen vrede,
Genoegzaam in zich zelf, en boven 't wisslend lot;
In 't stil eerwaardig woud, een prachtgebouw van boven,
De schoonste tempel Gods, door de Almagt zelf gebouwd,
Waar 't talloos vog'lenheir in danken en in loven,
In eigen maatgeluid zich aan zijn God vertrouwt;

Daar werd een huis gebouwd. Natuur had uitgeslapen;
Zij stond van 't rustbed op, en bosch- en berg-god vlood;
De morgenstond ontluikt, en met zijn vriend'lijk wapen
Brengt hij in 't donker licht, en leven in den dood.
Waartoe dat huis? Waartoe dat treurig rustverstoren?
Is dan de mensch jaloersch op 't storeloos genot,
Dat hier de schepping smaakt? Is dan de mensch geboren
Als dwing'land der natuur en vijand van zijn' God?

Verheven is het doel van deze stille woning,
  En grootsch het ideaal voor mijn' verrukten geest!
Hier roept men dwalenden tot hunnen Heer en Koning,
  Hier noodt men de armen tot het eeuwig bruiloftsfeest;
Dit is een huis der rust, waar allen zamen stroomen,
  Die in dit duister bosch de lange togt vermoeit;
Dit is een huis des lichts, in 't donkere der boomen,
  Dat reeds van verre 't oog des moeden wand'laars boeit.

Dit is een huis van vrêe voor alle ontruste harten,
  Een huis van onderwijs voor wie naar waarheid streeft,
Een huis van heil en troost, bij droefheid en in smarten,
  Een huis van zaligheid voor ieder die er leeft.
Dit is een Bethel voor vermoeiden en verdwaalden,
  Op 't kronk'lend levenspad. Hier woont een dienaar Gods.
Van hier ging 't zonlicht uit, dat door de blad'ren straalde,
  Dit is een veilig huis, gegrondvest op een rots.

Dit is een huis der hoop, tot hiertoe hielp de Vader;
  Een treffend zinnebeeld van 't eeuwig vaderhuis,
Hier komt het zoekend hart zijn hoogste wenschen nader,
  Hier vindt het ruste bij een krib en bij een kruis.
Maar ook, hier wordt het vuur van fellen strijd ontstoken,
  Hier vangt het oordeel aan, door JEZUS Geest gewerkt,
Hier wordt der zonde kracht door liefdezin gebroken,
  Het zwake menschenhart door hooger kracht gesterkt.

Een huis van stil gebed, een huis van vast vertrouwen,
Een huis van moeite en strijd, bij 's werelds wenteling.
Een huis dat velen steeds met dankbaarheid aanschouwen,
Hier woont, in strijd en hoop, een stille zendeling.

J. N. WIERSMA.

Ratahan, 22 December 1862.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENSTIGEN EN ZEDELIJKEN TOESTAND DES JAVAANS,

DOOR

den zendeling C. POENSEN.

(*Vervolg en slot van blz.* 359 *des vorigen jaargangs.*)

---

1. Menschenoffers worden, zoover mij bekend is, niet gebragt, en geen Javaan, dien ik er naar vroeg, kon mij daaromtrent ook iets vertellen. In vroegere jaren mag men menschen geofferd hebben. Althans in het woordenboek vinden wij op het woord tawoer aangeteekend: tawoer of tĕtawoer, kw. offeren, een mensch offeren vóór het aangaan van een oorlog of slag; terwijl de van dit woord afgeleide vorm patawoer K. N. wordt gezegd te beteekenen: een slagtoffer. (1) Ik ontmoette nog geen desô-javaan die dit woord kende; evenmin als het mede in het woordenboek opgegeven woord: bantĕn, kw. een slagtoffer. (2)

---

(1) Het woord tawoer komt voor in de Brôtô Joedô, ed. COHEN STUART, Zang XII, 5, waar in den javaanschen tekst spraak is van een menschenoffer. Deze plaats is echter in kritisch opzigt verdacht. Zie de kritische aanteekeningen van denzelfden daarover, en vgl. V. D. TUUK'S berigt omtrent het maleische MS. n°. 2 der Royal Asiatic Soc. in Journal of the R. A. Soc. 1865. RED.

(2) Dit woord vinden wij in de Jav. zam. II, pag. 111, reg. 1 v.o. terug. Voorts vinden wij in het bijvoegsel tot het woordenb. onder ramon, dat dit afgeleid is van ramoe, kw. z.v.a. bantĕn, slagtoffer. Doch ook ramon of ramoe kende geen mijner Javanen.

2. 'Adjat (ook wel kadjat geschreven en gesproken, Arab. hadijat, geschenk, offer), is de benaming voor een vrijwillig offer. Volgens sommigen voor ieder vrijwillig offer. Zoo wordt het offer kékah (zie n°. 3) 'adjat genoemd. Dien ten gevolge is tijd, plaats, aanleiding en vorm niet te bepalen. Het kan zoowel bloedig als onbloedig zijn, hetgeen altijd bepaald wordt door des offeraars vermogen. Het in den vorm van eenen maaltijd verrigten dezer offerande noemt men „Padjattan" (1).

In WINTER's Jav. zam. I, pag. 241 wordt de 'adjat-dalĕm genoemd, een offer, gebragt bij gelegenheid van het huwelijk van een' vorst door den Pangeran-agĕng, en aldaar p. 269, r. 4 v. o., het offer van den vorst, op garĕbĕg-moeloed van het jaar dal. Zoo wordt zijn offer bij gelegenheid van 't Tingkĕbfeest (zie beneden n°. 18) voor de vorstin, ald. p. 236, r. 17 v. o. 'adjat-dalĕm-wiloedjĕng genaamd, of aldaar p. 237, r. 2 eenvoudig: wiloedjĕng–dalĕm; terwijl eindelijk bij gelegenheid van het huwelijk van den vorst, ald. p. 233, of wel op zijn' geboortedag, wanneer die tegelijk met den pasardag zamenvalt, de wiloedjĕng-dalĕm-djati-ngarang of 'adjat-dalĕm-djati-ngarang geofferd wordt.

---

(1) In gemelden zin schijnt dit woord zelden gebruikt te worden. Toen ik het noemde, werd mij als goed bekend eene geheel andere beteekenis van dit woord opgegeven, welke niet in 't woordenboek opgegeven wordt. Door een paar voorbeelden zal de beteekenis duidelijk worden. Daar ginds staat of ligt het een of ander en iemand zal tot een' ander zeggen, dat voor zich te nemen, waarop de toegesprokene bijv. zal antwoorden: »wis orà padjàtan." Een ander heeft sedert eenige dagen in een zeker bosch gejaagd. Reeds twee- of driemaal ging hij er daar op uit, maar kwam telkens t'huis zonder iets gezien te hebben. Nu zal iemand tot hem zeggen, daar van daag weêr eens te gaan jagen, waarop hij dan zal antwoorden: »akoe orà wadjàtan loengô manèh." De beteekenis is ongeveer deze: ik heb er geen zin in! 't Bevalt mij niet! Toen ik er een Javaan naar vroeg, zeide hij: »meh kados botĕn poeroen" (»het staat bijna gelijk met niet willen").

Al deze offers nu met de zamenstelling 'adjat bestaan uit spijzen op bepaalde wijze en in vaste vormen gereed gemaakt, die door de aanwezige javaansche hoofden en het volk genuttigd worden. Het offer bestaat alzoo uit het aanbieden van eenen maaltijd. Om deze reden wordt dit offer dan ook djati-ngarang genoemd, gelijk de djatiboomen in den oost-moeson heeten. Gelijk alsdan de bladeren van de djatiboomen ter aarde vallen, zoo vallen ook hier de gaven (= bladeren) van den vorst (= den djatiboom; het djatihout is eene kostbare houtsoort op Java) zijn volk ten deel.

3. Kékah wordt in 't woordenboek omschreven door: offer, offerdier, offerande; teregt door het bijvoegsel tot het woordenboek nader omschreven door: een offer, aan de priesters voor een kind; hoewel de aldaar opgegeven waarde van zulk offer, bestaande in een schaap of veertig duiven, op Midden Java welligt bepaald is, maar in O. Java geenszins. (1)

Kékah behoort tot de vrijwillige offers. In O. Java behoeft het niet altijd een bloedig offer te zijn. Een Javaan heeft een' zoon ongeveer 12 à 13 jaar oud. Kort vóór of even na de besnijdenis van dien knaap, gaat de vader met hem naar den pĕngoeloe, en biedt dezen de kékah aan, bestaande, al naar des mans vermogen, uit een' buffel (zeer zelden), eene koe of een' os (ook zelden),

(1) Volgens de mohammedaansche wetgeleerden behoort dit offer, welks hier vermelde naam eene verbastering is van het arabische aqîqat, op den zevenden dag na de geboorte gebragt te worden. Zij stellen het op één schaap voor een meisje en twee schapen voor een' jongen. Volgens hen gaat dit offer gepaard met 't eerste afscheren van het hoofdhaar van het kind; de besnijdenis en het doorboren van de ooren worden hier en daar tevens daarmede verbonden. Cf. Abu Sjodjá ed. KEYZER, p. 42 en 56; HERKLOTS Customs of the Musulmans of India, p. 302; VON TORNAUW, Das Moslemische Recht, p. 85. RED.

een schaap (een enkele maal) of eene geit, doch meermalen, men kan wel zeggen bijna altijd uit rijst (ik hoorde wel van eene hoeveelheid van 2 pikol); ook wel geld of katoen, enz., opdat de pĕngoeloe voor den knaap (en zie hier de beteekenis of het doel van dit offer) zal bidden tot Allah om een' zegen en een lang leven. De vermogende alleen, en dan nog meestal een santri, zal eene koe brengen. Wordt deze geslagt, dan leidt men haar naar de moskee, waar de pĕngoeloe, bijgestaan door de santri's, enz. die slagt. De huid wordt vervolgens afgestroopt, en gedroogd ten voordeele van den pĕngoeloe, terwijl het vleesch door hem en de aanwezigen met den offeraar genuttigd wordt onder het doen van arabische gebeden en het zingen ter eere van Allah. Doch brengt men zelden zulk een kostbaar offer, nog zeldzamer wordt zulk een beest geslagt. Meestal biedt de offeraar zijn beest den pĕngoeloe aan, welke belooft voor zijnen zoon te zullen bidden, terwijl hij bevel geeft, het dier bij zijne kudde te voegen. Meermalen wordt de zoon des offeraars dan tegelijk in de leerschool der santri's opgenomen.

Slechts éénmaal in iemands leven wordt dit offer gebragt, en dan altijd op den genoemden leeftijd. Voor een meisje wordt nimmer de Kékah gebragt. Een bepaalde dag tot het brengen van dit offer is niet aangewezen. Liefst zal men het op Vrijdag doen.

4°. Sidĕkah is mede de benaming van een vrijwillig offer, dat immer ten behoeve of ter eere van overledenen geofferd wordt. Op den 1sten, 3den, 40sten, enz. dag na het overlijden wordt dit offer gebragt. Het is dienstig, opdat de overledene spoedig in gunst aangenomen worde. Aan deze bede verbindt zich terstond ook die voor den offeraar zelven, opdat de overledene

voor hem tot Allah om zegen, enz. zal bidden. En zoo breidt zich dit offer uit tot alle overledenen, de zoogenaamde pôrô sĕpah of pôrô loeloehoer, onder welke alle voorvaderen, profeten en heiligen, te beginnen met vader Adam en moeder Eva, begrepen worden.

Voor het brengen van dit offer zegt men: njidĕkah'i of ook wel: sidĕkah angatoerri, gelijk bijv. in Moeloed, de derde maand van het mohammedaansch jaar, op den 12den dag, aan den profeet MOHAMMAD. Het geschiedt weder als slamĕtan, maaltijd, voor welken bijzonder klaar gemaakte rijst, sĕkoel goerih genaamd, bepaald aangewezen is, benevens iedere visch die schubben heeft, tot toespijs. Ingesteld ter herinnering aan MOHAMMADS geboorte, is deze dag dan ook geheel aan hem gewijd. Alomme heerscht dan vrolijkheid en drukte, de gamĕlan laat hare melancholische toonen hooren, de wajang wordt vertoond, en de feestelijkheid is algemeen.

Sidĕkah-angatoerri op den 12den Moeloed behoort tot de verpligte offers. De offerande geschiedt ten huize des offeraars. Alleen waar eene bepaalde gelofte (poennagi, kahoel) daartoe gedaan wordt, geschiedt het offeren op een graf of elders, doch krijgt dan eene andere benaming.

Sidĕkah-angatoerri wordt ook gezegd van het offer, dat men vóór den oogst en bij het bergen der padi in de rijstschuur brengt. In WINTER's Jav. Zam. I, p. 78 v.v., vinden wij hieromtrent eene uitvoerige beschrijving. Het offer wordt daar gezegd, opgedragen te worden aan: 'boq-sri-sadônô en Goesti-Panoet'an (= MOHAMMAD). Hier vertelde men mij, dat het gewijd was aan: 'boq Sri en Sadônô, benevens Mohammad en Pĕrtimah. (1)

---

(1) Volgens het Jav. woordenboek is Sadônô eigennaam van eene godheid en Boq Srî Sadônô = Srî = de gemalin van Wisnoe. Pĕrtimah is Fâtimah, de dochter van Mohammad. RED.

Aldaar pag. 79, 7. 6 vinden wij: siděkah moemoelé. Men zeide hier, dat zulks fout was. Siděkah en moemoelé (zie onder) konden niet alzoo verbonden worden. Het moest siděkah angatoerri zijn.

Siděkah-angroewah' akěn noemt men het brengen van ieder vrijwillig offer, wanneer ook, waar daartoe gelofte gedaan is, of eenige andere aanleiding bestaat, doch is immer opgedragen aan de pôrô loeloehoer (de voorouders). Angroewah' akěn is gevormd van Roewah, de 8ste maand van het mohamm. jaar. Hierop afgaande zou men meenen, dat 't alleen in de maand Roewah kon plaats hebben. Toch is dit zoo niet. Het kan in de eerste zoowel als vijfde of eenige andere maand plaats hebben. De verklaring schijnt deze te zijn, dat siděkah-angroewah' akěn altijd gewijd is aan de overledenen, (van ADAM en EVA te beginnen: niet de familieleden alleen), en geschiedt op de wijze gelijk in Roewah de offeranden aan de overledenen, maar als verpligte offers voorgeschreven zijn. (1) Siděkah-angroewah' akěn geschiedt hoogstens éénmaal 's jaars. Die 't betalen kan, slagt dan een' buffel, eene koe of een schaap; of ten minste eene kip. 't Is een bloedig offer, vergezeld van eenen maaltijd, bij den offeraar aan huis. De Santri's worden tot die feestelijkheid uitgenoodigd; zij slagten het offer en lezen of zeggen arabische gebeden op. Het gansche gezelschap is op matten gezeten in een vierkant, terwijl vóór den oudsten der Santri's de Sadjèn (zie onder) wordt geplaatst, en achter en ter zijde van hem wierook.

---

(1) Men bedenke hierbij dat Roewah eene verbastering is van een Arabisch woord, dat geest, ook geest van een' doode, beteekent, en dat de maand Roewah hareu naam ontleent van de offeranden, die daarin gebragt worden aan de schimmen der overledenen, en dat niet alleen op Java, maar ook in vele door Maleijers bewoonde streken van den Archipel. RED.

Bij zulk een' maaltijd moet door den oudsten der aanwezigen verklaard worden, aan wien dit offer gewijd is, en dat het strekken moet om zegen voor familie en vrienden (ngoedjoebakĕn) te verwerven. Bij Sidĕkah-angroewah' akĕn luidt de 'oedjoeb (verklaring) immer, dat het offer gewijd is aan bôpô 'adam en iboe 'ôwô (vader ADAM en moeder EVA), boemi en langit (aarde en hemel), den Dannjang van hier en van daar, en de kéblat sĕkawan (= de vier hemelstreken.)

In WINTER, Jav. zam. II, p. 97 vinden wij: dipoen sidĕkah'i. In de verklaring van eene spreekwijze aldaar wordt gezegd: „want voor javaansche kinderen wordt de sidĕkah gebragt, benevens dipoen-bantjaq'i (zie onder bij bantjaq'an n°. 20), opdat het kind gelukkig zij, verre verwijderd van allerlei ziekten en rampen. De Javanen gelooven, dat wanneer de sidĕkah ontbreekt, het met veel beproevingen en moeijelijkheden zal te kampen hebben." Terwijl verder wordt gezegd, dat deze sidĕkah uit onderscheidene spijzen bestaat. Welk offer hier intusschen bedoeld is, wordt niet opgegeven. 't Schijnt het offer bij de geboorte te zijn. Straks zullen wij toch zien, dat voor de kinderen op verschillende tijden offers worden gebragt, die ieder eene afzonderlijke benaming dragen. Hoewel 't woord sidĕkah in Midden-java meer algemeen of ruimer van beteekenis schijnt te zijn dan hier, behoeft 't zoo even aangehaalde toch niet in strijd te zijn met de boven gegeven bepaling van de sidĕkah; aangezien het hier bedoelde offer wel ten behoeve van, maar geenszins aan het kind opgedragen wordt. Een sidĕkah kan voor een ieder – zoo als ik onlangs nog in eene courant las, als loon voor eene doekoen – gebragt worden; doch wordt immer opgedragen aan de overledenen.

5. Moemoelé noemt men het brengen van vrijwillige offers (sidĕkah), aan de overledenen; gelijk in 't bijvoegsel tot het woordenboek staat: ter eere van iemand (eene overledene) offeren. Sommigen zeiden mij, dat het woord moemoelé alleen gebruikt kon worden van het offeren in de maand Roewah (8ste maand); anderen weder gebruikten het ook voor offeren in andere maanden. Het is in beteekenis overigens volkomen gelijk, en wordt in Kediri meestal verwisseld met mĕmĕtri.

6. Mĕmĕtri is geheel van dezelfde beteekenis als moemoelé. Het eerste wordt meer in Kediri — het tweede in Soerabaja gebruikt. In 't bijvoegsel tot het woordenboek vinden wij onder pĕtri: mĕmĕtri = iets zorgvuldig bewaren of geheim houden. In de beteekenis van moemoelé wordt het niet opgegeven. De grondvorm is ook pĕtri, gelijk blijkt uit den gebruikelijken vorm: dipoen pĕtri.

Mĕmĕtri (= moemoelé) geschiedt immer ten huize van den offeraar; is (behalve in de maand Roewah) vrijwillig, en bestaat ook in 't aanrigten van eenen maaltijd, bij welken spijzen in bepaalden vorm aangewezen zijn. Geschiedt het in Roewah, dan zegt men ook: ngroewah'akĕn (zie beneden).

Het offeren voor de dooden of aan de dooden, in Roewah, is voorgeschreven, hoewel een bepaalde dag dier maand daarvoor niet aangewezen is. In Kediri geschiedt het gewoonlijk des avonds. Men zegt mij, in Soerabaja, des morgens ongeveer ten zeven ure. Het geschiedt echter niet op de graven, noch bij den offeraar aan huis, maar ten huize van het dorpshoofd, waar de déső-bewoners zich vereenigen. Een ieder, die deel aan de plegtigheid neemt, brengt zijn eigen offer mede, bestaande uit sĕkoel poenĕl met toespijs. De sĕkoel

poeněl wordt als offer aangeboden in 8 ambĕng (= eene hoeveelheid, portie rijst, op een' bepaalden schotel tot offer bestemd), van welke 4 ambĕng voor vader ADAM en moeder EVA, om te ontvangen den zegen van hun gebed tot heil en zegen voor huis en familie, en 4 ambĕng voor den Dannjang Baöe rĕqsô désô (den beschermgeest van het dorp) om zijnen zegen voor dorp en rijstveld. Deze 8 ambĕng worden midden in den kring der aanzittenden geplaatst. De oudste der aanwezige mannen verklaart nu het doel der bijeenkomst, dat immer met den vasten term begint: „Mijne broeders! die hier nu allen te zamen vereenigd zijt! Ouden zoowel als jongen, (doch) die ik niet allen afzonderlijk kan opnoemen; hier op matten gezeten! Gij allen zijt getuigen!" waarop vermelding, aan wien de offerande opgedragen wordt, en waarbij vader ADAM en moeder EVA nooit vergeten en ook meestal genoemd worden, en waarop dan de beschermgeesten van het dorp (de Dannjang ambaoe rĕqsô–désô kang wontĕn ing keblat sĕkawan limô pantjĕr) en anderen volgen; terwijl het doel is om hun' zegen te ontvangen in huis en familie van onder (in hunne afstammelingen) en van boven (in ouders en voorouders), (sĕmpoelloerrô sapĕngisor sapĕndoewoerré); benevens over dorp en rijstveld, vee en verdere bezittingen. De geheele avond is voorts gewijd aan de feestelijkheid, gedurende welke de Kjaï Modin (priester) gebeden en formulieren leest.

Het medegedeelde heeft algemeen plaats bij het offeren aan de overledenen in Roewah. Wat er verder zou te zeggen zijn, is niet overal gelijk, en hangt te veel van eigen willekeur af. Zoo zal eene wajang-vertooning vaak plaats hebben, maar de vrome veroordeelt het, als er dansmeiden bij komen. Toch zijn zij er dikwijls bij. Zoo zal men soms wierook en benzoë, fijne pisang, on-

derscheidene spijzen in bepaalde vormen en kleuren (1) op de slaapplaats stellen, en eene lamp outsteken, die op den vijfden dag na het feest eerst gebluscht mag worden, enz.

In tijdsorde volgt nu:

7. Malĕm'an heeft plaats in de maand ramĕlan (de negende maand), en heeft, gelijk de benaming van malĕm = avond, reeds doet vermoeden, des avonds plaats. Het is een verpligt offer. Deze maand is, gelijk bekend is, tevens de vastenmaand. Van den opgang tot den ondergang der zon is 't niet geoorloofd eenige spijze te nuttigen, en onthoudt men zich bovendien ook, wanneer men des avonds of vóór zonsopgang eet van een en ander (wijn, b.v.), tot de vasten geheel voorbij is. Het eten des avonds (het heet ten 8 uur) wordt boekô en vóór zonsopgang (4 à 5 uur) wordt saoer genoemd.

In 't woordenboek vinden wij onder 't woord malĕm

(1) Ik merkte het reeds een paar malen op, dat bij al die maaltijden of offers, immer spijzen in bepaalden vorm, kleur, hoeveelheid, enz. worden toebereid. Ik heb slechts spaarzaam daarvan in den tekst opgave gedaan. Mogt iemand verlangen ook dit te weten, dan diene hier de opgave der verschillende benamingen. De rijst levert meestal de grondstof voor die offers; en dan wit of wel gekleurd, rood, geel, enz. meer of minder hard of zacht gekookt (rijst of pap); ook gestampt; in vormen van ballen; peperhuisjes, vierkanten of kuben, enz.; in pisang- of kokos- of andere bladeren gewikkeld, of zonder deze; met of zonder kokosnootmelk, of eenig ander ingrediënt, suiker, enz.; op platte of diepe, van steen, hout, of bamboe gevlochten borden, grooter of kleiner, vierkant, rond of ovaal; de spijs met of zonder geraspte kokosnoot, suiker, enz. – Naar iedere bijzondere wijze van bereiding en aanbieding, heeft men ook verschillende benamingen: 1. sĕkoeltampĕng; 2. sĕkoel golong; 3. sĕkoel goerih; 4. sĕkoel poennĕl; 5. sĕkoel apĕm; 6. sĕkoel kĕpjoer; 7. sĕkoel poelĕng: 8. boeboer abrit; 9. djĕnang soengsoem, enz. Voorts: boemboe, gebraden kip, vleesch van buffels, koeijen, schapen, duiven, eijeren, visschen (alleen geschubden) als: bader, koetoen, andĕng, tĕri, itil, enz. Voorts gebruikt men: fijne pisang, enz. fijne sirihbladen, enz. Verder: allerlei javaansche bloemen, die een' sterken geur bezitten, als: mĕlati, tĕlasih, tjĕmpôkô, enz.

het volgende omtrent de malĕm'an: „offeranden van spijzen, die in de maand Ramĕlan tegen zonsondergang uitgedeeld worden, op den 21sten door den vorst, op den 23sten door den kroonprins, op den 25sten door de Pangérans aan het hof, op den 27sten door den Radèn Adipati, op den 29sten door de Toemĕnggoengs, ter gedachtenis van MOHAMMAD, die in zijne afzondering in eene spelonk op die avonden van de voor hem gereed gemaakte spijzen geen gebruik wilde maken, waarop die aan zijn volk uitgedeeld werden." Dit heeft bij gevolg plaats, waar de vorst zijne residentie heeft. In de désô's neemt men dezelfde dagen waar, op welke aan afzonderlijke profeten geofferd wordt, namelijk den 21sten aan Nabi Adam, den 23sten aan Nabi Noeh, den 25sten aan Nabi Ibrahim, den 27sten aan Nabi Moesô en den 29sten aan Nabi Kangdjĕng Rasoel Mohammad. De offeranden zijn volkomen gelijk aan die in Roewah, mede ten huize van het dorpshoofd. De bijeenkomsten duren niet lang, soms maar naauwelijks één uur. Sĕkoel poelĕng is aangewezen.

Vervolgens (den 29sten of 30sten Ramĕlan) begeeft men zich naar de graven, om die schoon te maken, een ieder die een graf heeft.

Op den 1sten Sawal (tiende maand), des morgens ten vijf ure, half zes, baadt men zich, brengt zijn vee in het wed, maakt zijn toilet, en begeeft zich in net gewaad naar de graven, met zich brengende eene offerande, bestaande uit bloemen, reden waarom men dit offeren njĕkar (zie beneden) noemt, benevens vuurwerk. Voorgegaan door den Kjaï Modin, rigt men gebeden tot de overledenen, en bidt om hun' zegen. Na afloop daarvan keert men huiswaarts, waar men zich aan den maaltijd vereenigt bij welken sĕkoel apĕm voorgeschreven is of

ook wel ten huize van het dorpshoofd, en wordt ook wel sĕkoel-goerih of toempĕng of golong genuttigd.

Hoewel de eigenlijke vasten met den laatsten dag van Ramĕlan geëindigd is, heeft men, bevreesd voor eene onvolkomen waarneming der vasten, de eerste zeven dagen van Sawal, nog ten overvloede als vastendagen aan de maand Ramĕlan toegevoegd; reden waarom men dit toevoegsel van zeven dagen vasten noemt: kaloewih' anné ramĕlan, terwijl men den zevenden of laatsten dezer dagen, met welken de vasten voor goed gesloten wordt, rihôjô sawal, of wel, met het oog op den vorm, in welken men alsdan de rijst moet koken en voorzetten, rihôjô koepat noemt. Alsdan is men regt feestelijk gestemd; gamĕlan en wajang met de danseressen ontbreken niet, en zoo gaat men met frisschen moed het nieuwe jaar in. Eigenaardig is het, hoe 't nieuwe jaar gerekend wordt, met Sawal te beginnen; eigenlijk de tiende maand van het mohammedaansche jaar. Volgens mohammedaansche rekening moest 't op den eersten van Moecharram nieuwjaarsdag zijn, doch alsdan is er niets te doen. De groote menigte weet het trouwens niet eens, dat Moecharram de eerste maand van het mohammedaansche jaar is. De viering van het nieuwjaar is dan ook wel het rihôjô sawal tevens, waarmeê men de vasten besluit, 't welk dit jaar hier op den tweeden Sawal geschiedt. De vijf overige dagen raken zoo wat op den achtergrond, en dan vergeet menigeen te vasten.

8. Njadran'i is volkomen gelijk aan moemoelé of mĕmĕtri, alleen met dit onderscheid, dat het laatste in huis – en njadran buiten 's huis plaats heeft. Zoodra men zijn huis verlaat, om hier of daar te offeren, wordt het njadran geheeten. Dientengevolge geschiedt njadran immer volgens eene poennagi of gelofte. Waar-

heen men alsdan gaat, is niet op te geven. Dit wordt door de gelofte bepaald. Zoo kan 't zijn: naar 't graf van den Soenan van Giri (1); hier in Kediri vaak naar Sélô-Manglèng (een grot ± 3 paal van Kediri); naar andere graven of grotten, bergtoppen of gewijde boomen of plaatsen – kortom: naar iedere plaats, die als gewijd beschouwd wordt. Men zegt alsdan: „Als ik van mijne ziekte volkomen hersteld zal zijn, dan zal ik njadran te......" of wel: „Als mijne vrouw bevallen is, en wel van een' zoon, dan zal ik njadran te......" „Als de oogst mij dit jaar goed gelukt, dan zal ik njadran te......" En zoo was er onlangs een mantri, die wegens aanklagt van knevelarij en diefstal gevangen werd gezet, en wiens zaak door vele getuigen nog al bezwarend voor hem werd gemaakt, die de gelofte deed: „Als ik uit de gevangenis ontslagen zal worden, en weder hersteld in mijne waardigheid, dan zal ik njadran te Ngampèl!" Het behoeft hier naauwelijks gezegd te worden, dat de meerdere of mindere vermogens van den offeraar het gehalte van het offer bepalen. Soms slagt men wel een' buffel of eene koe, en wordt er een groote maaltijd aangerigt. En zoo gebeurt 't dan ook wel, dat men zich met zijn tweeën of drieën vereenigt, opdat de offerande te ligter te dragen en toch luisterrijk zij.

Gaat men naar het graf van den Soenan van Giri om te njadran, dan (zoo zegt men mij) heeft dikwerf op den derden dag daaropvolgende nog een maaltijd plaats, bij welken de op te disschen rijst (de panjadranan = het njadran-offer) in den vorm van sĕkoel goerih, sĕkoel golong, of boeboer abrit behoort

(1) Een der eerste verbreiders van den islam op Java, in het laatst der vijftiende eeuw. RED.

te zijn. Deze maaltijd wordt aldus aangerigt, omdat den derden dag na het overlijden van den Soenan van Giri, zijne Hoogheid met deze spijzen een slamĕt'an werd gebragt.

Volgens het woordb. (op het woord sadran) en plaatsen in WINTER, Jav. zam. I, bijv. p. 85 r. 7, schijnt in Midden-java de beteekenis van dit woord eenigszins verscheiden te zijn.

9. Sadji is de benaming van eene offergave, gelijk wij onder n°. 3 sidĕkah, reeds vermeldden. Zij is voor den Kjaï Santri bestemd, en bestaat uit: fijne pisang, fijne sirihbladen, 1 pitrah bras, aan geld kalih 'wang sa-kobang (= 22 duiten), een streng weefgaren, eenige javaansche suiker, eenige betelnooten, twee aan elkander gebonden kokosnooten, een rotanmatje, eene pas volwassen kip en bloemen. Naar het schijnt, zullen de bestanddeelen hier of daar niet noemenswaard verschillen. Ik hoorde althans dezelfde opgaven van personen uit verschillende residentiën. Waar bij een offer ook de gamĕlan of andere muziekinstrumenten ontboden worden, wordt de genoemde hoeveelheid als sadji ook den muziekanten gegeven. (Zie WINTER, Jav. zam. II, p. 229, n°. 463).

10. Tjoq-bakal is mede de benaming van een offer, dat o. a. bij gelegenheid van een huwelijk aangebragt wordt aan den eersten grondlegger en den beschermgeest der désô, benevens anderen, niet bepaald op te geven. Het offer zelf is gelijk aan de vorigen: rijstebrij, en brijpap, enz. in bepaalden vorm en kleur, hier rood.

Waar de Tjoq-bakal bij het zaaijen bijv. of ook bij andere gelegenheden gebragt wordt, kan zij bestaan bijv. uit: een ei, een' duit, eene toebereide sirihpruim en kĕmiri; een en ander nevens of bij elkander op de sawah geplaatst, onderwijl de Modin de gebeden doet, en den beschermgeest om zegen smeekt.

11. Pisoengsoeng noemden wij reeds; 't is ook de benaming van een offer, doch als zoodanig hier niet in gebruik. Althans onder de dorpslui wist men mij niets te noemen, dat dien naam draagt. Men kent 't woord overigens wel in de beteekenis van een gift, gave (aan eenen meerderen). De Christenen kennen 't woord, evenals koerban, in de beteekenis van offer, door de bijbelvertaling, in welke men, (ik heb hier de jongste vertaling met kleine letter voor mij) o. a. Luk. 2: 24 (Stat. overz. = offerande), Matth. 2: 11 (= geschenken), 1 Cor. 6: 1, 4 (gave), Efez. 5: 2 pisoengsoeng en koerban (= offerande en slagtoffer) en meer andere plaatsen, dit woord vindt.

12. Njĕkar (grondw. sĕkar). Gelijk het woord, njĕkar van sĕkar = bloem, reeds doet vermoeden, is dit de benaming van het aanbieden eener offerande, bestaande uitsluitend uit bloemen; dikwijls echter vergezeld van wierook en benzoë. Van eenen maaltijd of iets anders is bij njĕkar volstrekt geen sprake. Op de graven, aan heilige boomen en beelden gewijde plaatsen, enz. worden zij gebragt ten teeken van hulde aan den op zoodanige plaats vereerden persoon of geest. Onder n°. 7 boven merkten wij 't reeds op, dat de eerste Sawal op de graven njĕkar plaats heeft. Overigens is njĕkar geheel vrijwillig, en brengt men vaak zulk een offer van bloemen, zonder dat daarvoor eene bepaalde aanleiding zou op te geven zijn. Iedere javaansche bloem, die geur van zich geeft, wordt gebruikt voor zoodanig offer. Het zijn de mĕlati, tĕlasih, tjĕmpôkô poetih of tjĕmpôkô koening, enz. die een' sterken geur verspreiden. De roos gebruikt men nimmer. In den vorm van een geregen snoer worden deze bloemen tot een offer vereenigd, en op het graf, het beeld, in de grot of waar men dan offert, opgehangen.

13. In het woordenboek vinden wij (onder poendjoeng) omtrent het woord poendjoengan het volgende: hetgeen aan eenen meerderen wordt aangeboden, geschenk, gift, offer. In het bijvoegsel tot het woordenboek vinden wij het eerste nader omschreven: geschenk, aan een' meerderen tot bewijs van onderdanigheid of als huldebewijs. Zoo heeft bijv. een javaansch ouderenpaar eene dochter uitgehuwelijkt. Naar gewoonte blijft het jeugdig paar ongeveer een jaar of iets langer bij de ouders inwonen. Eerst dan gaan zij op zich zelven wonen. Alsdan zullen zij aan hunne ouders de poendjoengan aanbieden, bestaande uit smakelijke spijzen, op bijzonder daarvoor bestemde borden aangeboden. Het wordt geacht te zijn een teeken van hulde, dankbaarheid en onderdanigheid. De beteekenis van offer is alzoo slechts betrekkelijk juist. Ceremoniën, of 't een of ander, dat iets godsdienstigs aan deze aanbieding zou kunnen geven, worden er volstrekt niet bij waargenomen. 't Is een louter geschenk van spijzen, om de ouders te vereeren en dankbaarheid te betoonen.

14. Goenoengan is de benaming, die men aan de offerspijzen geeft, welke op de Garĕbĕg's (Mohammedaansche feesten) door den vorst aan zijn dienstdoende ambtenaren gegeven worden, en in bamboezen, ronde, van boven spitse, maar van onderen breed uitloopende werktuigen gedaan en plegtstatig gedragen worden.

15. Maesô-abon heeten tot de offerande van den vorst bestemde buffels, die door de in dienst van den vorst zijnde wĕdônô's geleverd moeten worden.

Deze offeranden, zoowel als de in n°. 14 boven vermelde, zijn mij alleen door het woordenboek bekend. Ik sprak nog geen' Javaan die haar kende.

16. In de verschillende maanden der eerste zwanger-

schap eener vrouw worden door de Javanen onderscheidene offers gebragt. Zoo heet dat van de tweede maand: ngĕmbang-maëssi, daarmede doelende op den toestand der vrouw ten opzigte van haren man. In het woordenboek wordt dit offer ngéborréborri genoemd, doch deze naam is hier niet bekend. Het offer zelf bestaat in 't aanrigten van eenen maaltijd: men viert feest.

17. Ngroedjaq'i noemt men het offeren in de derde maand, en wel omdat roedjaq alsdan tot de spijzen behoort, welke opgedischt worden. In 't woordenboek staat: nigan'i, doch dit is hier niet in gebruik.

18. Njakawanni anggangsali, ngĕnĕmmi, ningkĕbbi; pĕngoerippan. Volgens 't woordenboek brengt men in de vierde, vijfde en zesde maand der zwangerschap wederom offers; hier echter is zulks geen gewoonte. Ningkĕbbi, het offeren in de zevende maand, is alomme gebruikelijk. Dit is zeker hét grootste der genoemde feesten gedurende deze maanden. In WINTER, Jav. zam. I, pag. 236–237, vindt men eene beschrijving dier plegtigheid voor eene vorstin. Het offer zelf is wederom niets anders dan een maaltijd, bij welken sĕkoel goerih behoort; de gamĕlan en wajang ontbreken meestal niet. Ook worden wel Santri's uitgenoodigd ter bijwoning van het feest, die dan tevens gebeden of formulen oplezen. Eene halfvolwassen kip, behoorende (volgens 't woordenboek i. v. roedjaq) tot de offeranden van het Tingkĕbfeest, noemt men Pĕngoerip'an, doch dit is hier niet bekend.

19. Kort vóór de bevalling rigt men wederom een' maaltijd aan, als offer voor de vrouw, opdat hare bevalling voorspoedig zij en gelukkig afloope, mrotjoq genaamd. Onlangs had deze maaltijd nog bij eenen javaanschen christen te Wônô. hasri plaats, vijf dagen vóór

de bevalling zijner vrouw. Hij noodigde de overige christenen te zijnen huize ten eten. Vóór en na den maaltijd deed één der oudsten een kort gebed. Na afloop daarvan bleef men nog een' oogenblik zitten praten, en ging toen weder uit elkander.

20. „Ambroko'i; bandjir-bandang; njapĕkĕnni; bantjaq'an." Bij de geboorte wordt terstond een offer gebragt, bestaande uit spijzen (djangan mĕnir en trantjam-térong), welke genuttigd worden door de aanwezige vrouwen. Verder wordt er dagelijks, tot het afvallen van den umbilicus (poesĕr poepaq) geofferd, drie, vier, vijf dagen lang, hier bandjir-bandang (in 't woordenboek njĕpĕkĕnni) genoemd, en dit bestaat in 't aanrigten van eenen maaltijd. De omwonende kinderen der dêsô worden alsdan mede te zamen gebragt ten huize van den pasgeborene, en daar op allerlei lekkers en eten onthaald, hetgeen men bantjaq'an noemt. Den eersten dag offert men tevens aan de 'ariari = de placenta. Men moet namelijk weten, dat de 'ariari geacht wordt te leven, bezield gelijk het pasgeboren kind, waarom men haar ook wel „den broeder" van den pasgeborene (sadoeloerré kang botén krawat'an) noemt. De 'ariari blijft in leven; op onzigtbare, geestelijke wijze, en vergezelt immer het kind tot over graf en dood, als een' goeden beschermengel en trouwen bewaker. De vader neemt de 'ariari, doet die in een' gouden of zilveren ring, omwikkelt een en ander, en begraaft het op zijn erf. Van tijd tot tijd schijnt men, aan de ariari weder te offeren; want deze blijft immer leven! 't Gebeurt intusschen dat een kind sterft. Welnu, dan dient het offer om de 'ariari te bewegen, zich wederom in het ligchaam der moeder te begeven, om als nieuwgeborene het ouderhart te vertroosten en te verblijden!

21. Is het kind 35 dagen oud, dan wordt er wederom een offer in den vorm van eenen maaltijd gebragt, njalàpan'i genoemd, even als wanneer het kind 7 maanden oud is, dat in Soerabaja oedoen siti en in Kediri gewoonlijk ngĕtingi wordt genoemd.

22. „Ambroko'i tijang pĕdjah; njoer tanah; nigang dintĕn; mitoeng dintĕn; ngawandôsô dintĕn; mĕndaq woelan; mĕndaq kaping kalih; njéwoni." Al deze woorden zijn benamingen van offeranden voor de dooden. Den doode brengt men onder geleide van den priester (modin) naar de begraafplaats, offert daar (zie n°. 12), leest de talĕkim en doet gebeden, hetgeen men 'ambroko'i-tijang-pĕdjah noemt. Huiswaarts gekeerd, is daar een maaltijd aangerigt, aan welken allen deelnemen, hetgeen men njoer-tanah noemt. Op den derden, zevenden, veertigsten dag, na een jaar, acht jaar en op den duizendsten dag offert men (volgens 't woordenboek) weder op het graf. Behalve den derden en veertigsten dag schijnt zulks hier niet plaats te hebben. Ik kon althans daaromtrent geen bepaalde inlichtingen krijgen.

23. Njoerô, njapar; moeloed; ngroewah'akĕn; malĕmi; nĕtĕpi sawal; nĕtĕpi bĕsar. In de eerste (Soerô), tweede (Sapar), derde (Moeloed), achtste (Roewah), negende (Ramĕlan), tiende (Sawal) en twaalfde maand (Bĕsar) brengt men bepaalde offers. Voor de eerste maand zegt men njoerô of nĕtĕp'i soerô, hetgeen bestaat uit boeboer-lĕmoe, dat den gasten behoort voorgezet te worden. Zoo in de tweede maand: boeboer-abang; in de derde aan MOHAMMAD, sĕkoel goerih, geplaatst in 't midden der aanzittenden in acht ambĕng, opgedragen aan Mohammad en Fátima. Alleen voor Moeloed is de dag (n. l. de 12de der maand) en de persoon aan wien geofferd wordt, aangewezen. In de

vierde, vijfde, zesde en zevende maand zijn geen verpligte offers te brengen. Over dat in de achtste maand, (ngroewah' akĕn), spraken wij reeds boven, even als over die in de negende en tiende maand. In de twaalfde maand offert men weder; sĕkoel-goerih schijnt het gewoonlijk te zijn, die voorgezet wordt. Acht ambĕng worden vermeld. Vier daarvan worden aangeboden aan Mohammad en Fàtimah en vier andere ambĕng aan de vorsten (Soenan), die te Giri en Bonang begraven liggen.

De beschouwing der verschillende benamingen van de offers, met de gelegenheden en vormen, benevens den tijd op welken zij gebragt worden, hebben wij hiermede geëindigd. Men ziet, de offeranden der Javanen zijn vele. En toch noemden wij ze nog niet alle. Een Javaan zal een beeldje of een' gewijden boom voorbijgaan, en tegelijk een weinig wierook of een paar bloemen daar offeren. Ik kwam eens van Soerabaja naar Kediri. Een mohammedaansche Javaan was bij mij. Een paar malen begaf hij zich stil ter zijde van den weg, waar ik een klein beeld zag staan, en waarvoor hij een weinig wierook neêrlegde, en dan even bedaard weder terugkeerde. Gebeden of iets anders komen daar bij niet te pas. 't Is wel merkwaardig op te merken, hoe spoedig de Javaan gereed is met een offer: aan zijn tjikar (kar of kruiwagen) een offer van geregen bloemen, aan zijne praoe, aan den balk van eene brug, aan zijne rijstschuur, zijn slaapplaats, zijne kris – ja! waar al niet, hangt hij zulk een snoer bloemen als offer. Of wel hij legt wierook en benzoë op of onder zijne slaapplaats, op de sawah, enz.

Zoo heeft in iedere désô eenmaal 's jaars het Brĕsih-

désô plaats. Men vereenigt zich ten huize van het dorpshoofd, waar men aan eenen gemeenschappelijken maaltijd zich vereenigt, en daarmede de désô reinigt van allerlei twist- en policiezaken, in de hoop op voortdurende onderlinge vereeniging, geluk en voorspoed der désô.

Eene doekoen zal het geluk hebben een' Javaan van eene ziekte te genezen; na verloop van eenigen tijd, als de beterschap gebleken is, zal de herstelde een slamĕt'an geven ter eere van de doekoen; een offer, gewijd aan den geest of god, die de doekoen bij de behandeling harer zieken aanroept; ook wel sidĕkah genoemd, wijl aan een' of ander' persoon (één der voorouders) het offer gebragt wordt.

Voorts: offeranden om rijk te mogen worden, kinderlooze huwelijken met kinderen gezegend te zien, of om een zoontje te krijgen, wanneer men slechts dochters heeft, – om ngelmoe's aan te leeren en hare kracht deelachtig te worden – bij 't aanvaarden eener reis of handelsonderneming, enz. – om voorspoed en geluk; – offers, aan zoo vele goden gewijd, als er déwô's, demonen, mannelijke of vrouwelijke geesten, enz. door het volk vereerd en gehuldigd worden; – inderdaad, vele zijn de offers der Javanen!

Beantwoordde de hoedanigheid nu ook maar aan de hoeveelheid! Maar te dien aanzien verkeert de Javaan in primitieven toestand. Wie worden vereerd? 't Is waarlijk nog niet eens zoo bepaald op te geven! De overledenen, – de voorvaderen, – de profeten met vader ADAM en moeder EVA en profeet MOHAMMAD aan het hoofd, – allerlei geesten en goden, – onbestemde denkbeelden (de hemelstreken, aarde en hemel, enz.) – en..... de mohammedaansche Javaan vergeet zijnen Allah! met eene enkele uitzondering (de kékah-sidĕkah en nog een

enkele maal), hoewel het dan waarlijk ook niet zeer veel zeggen wil. De tegenwoordigheid van Modin en Santri bij deze plegtigheden zou andere dingen doen vermoeden. Jammer slechts, dat hetgeen zij van Allah vermelden, meestal in het Arabisch geschiedt, dat de menigte niet verstaat.

De geheele vorm der offerande, – meestal in een' maaltijd bestaande, en nimmer in het huis, aan de openlijke vereering van Allah gewijd, – leert ons hetzelfde. Ik heb vaak eene offerande zien plaats hebben en ontelbare malen met Javanen er over gesproken, maar immer stuitte ik op gebrek aan innigheid – of op gedachteloosheid, vormelijkheid en gering besef van het gemoedelijke, ware en edele in het offeren. Men geeft zich, – gelijk dat immer bij volken op dien trap van ontwikkeling moet plaats hebben – geen rekenschap van hetgeen men verrigt, en de aanwezigheid van dansmeiden en het opiumgebruik bij sommige gelegenheden doet ons al zeer geringe gedachten van des offeraars godsdienstige en zedelijke gezindheid opvatten!

Verder. Van zondegevoel of zondebewustheid, – een offer tot vergeving en reiniging, – is zoo min sprake, als er kennis aan zonde en heiligheid, liefde en godesleven onder het volk wordt aangetroffen. 't Is hier immer de kleine, domme en afhankelijke man, tijang apĕs lan bodo, die daar een offer als huldeblijk aan zijnen overheerscher, in den vorm van eenen geest, enz. brengt. 't Is hier te doen om allerlei aardsche zegen; en zelfs waar 't offer plaats heeft ten behoeve van een' pas gestorvene, daar is 't meer, opdat hij niet in een wild varken of een' tijger verhuize, maar weer spoedig als menschenkind geboren worde, dan wel om in gunst bij God aangenomen te worden in den hemel. En zelfs

hoorde ik het laatste wel beweren, maar in dien zin, dat de gestorvene in den hemel, d. i. soerôlôjô of swargô, een land, heel ver van Java verwijderd, gelukkig mogt aanlanden, zonder onderweg in aanraking te komen met den duivel en zijne trawanten, die immer op den loer liggen, om zoodanige reizigers omtrent den regten weg in de war te brengen, zoodat ze in de narôkô, de hel, teregt komen.

Is bij het offer dan alle godsdienstzin uitgesloten? Geenszins. 't Offer der Javanen is wel degelijk de uiting van hun godsdienstig leven. Alleen men houde daarbij in het oog: het godsdienstig leven der Javanen, Mohammadanen in naam – heidenen in hun hart! Op dezen regel zullen, naar wij hopen en vertrouwen, uitzonderingen zijn, maar vele zijn zij zeker niet!

Hierdoor komen wij mede tot de juiste schatting van wat wij anders blooten vorm zouden noemen. Zelfs de waarneming van dien vorm heeft voor den Javaan altijd eene ernstige beteekenis. De arme zou anders zoo dikwijls niet zooveel kosten doen voor dergelijke feesten. Want men mag het niet vergeten – zulk een offermaaltijd kost den Javaan véél; vooral als daar gamĕlan en wajang bijkomen, waarbij men immer opium behoort te verschaffen. Een en ander komt zelfs op hooge kosten. 't Is waar – niet iedereen geeft dikwijls partij, en bij allen is 't ook niet gelijk; al naar men vermag; doch daar zooveel vreemden te onthalen en te gast te hebben, dit veroorzaakt drukte en kosten genoeg, al is 't ook maar aan een eenvoudig maal. Bij bruiloften b.v. moet (volgens eene hier bestaande onderlinge désô-regeling), een ieder wel zijn contingent in geldswaarde meêbrengen; maar daarvan is bij die offers natuurlijk geen sprake. Vergoeding bekomt de offeraar alzoo niet. Alleen bij be-

paalde, voor eene geheele désô geldende offers brengt (zoo als wij boven reeds opmerkten) een ieder zijn deel meê. Soms schikt men 't ook wel zoo – vooral in de maand Ramĕlan – dat 't op de beurt bij dezen en genen plaats heeft.

Bovendien – bij een volk van zoodanige ontwikkeling moet men er zich aan gewennen, om de voor ons juist tegenstrijdige en elkander uitsluitende handelingen te zien vereenigen, en een' offermaaltijd bijv. zien opluisteren door wajang en gamĕlan, met dansmeiden en opiumgebruik.

Geen bespotting alzoo of minachting voor der Javanen offer! Het zou ons niet wèl staan! Mogt onze kennismaking met hun offer, waartoe ik hoop, dat 't bovenstaande eenigszins dienstbaar zal kunnen zijn, ons veeleer dringen tot medelijden en medegevoel, en de christelijke zending – beter dan tot nu toe in staat gesteld – als een engel der vertroosting en der verlossing, liefdevol zich opmaken, om ook Java's bevolking met een' beteren altaar en een heiliger en volkomener offer, aan den God des hemels en der aarde gewijd, bekend te maken; om hem door 't geloof in JEZUS CHRISTUS in geest en in waarheid, vrijheid en zelfbewustheid te verschaffen.

3°. Javaansche vertellingen.

De inhoud van dit hoofdstuk is van geheel anderen aard dan die der voorgaande. Gij wordt thans binnengeleid in den gezelligen kring van een javaansch huisgezin, om daar naar eene vertelling – de Javaan zegt: dongèng – te luisteren; die wel niet door geest en inkleeding uitmunt, maar toch sprekend genoeg is tot kenschetsing van den javaanschen geest. Ik weet niet of de

inhoud aan de eene of andere javaansche lajang is ontleend, doch wèl, dat deze dongèng nog al algemeen bekend is; hoewel ik er bij moet voegen, dat iedere verhaler er wat bij- of afdoet.

De vertaling geef ik zoo naauwkeurig mij dat mogelijk is. Waar ik een javaansch woord behoud, geef ik er onmiddellijk de verklaring bij.

Wij verbeelden ons dus in eene javaansche woning te zijn, waar eenige personen bij elkander zitten, en een man van middelbaren leeftijd aldus vertelt:

Er was een zeker man, met name Dônô Resô, Běkěl (een ondergeschikt javaansch hoofd) te Môdjô Lěngkô, destijds behoorende tot het rijk van den Ratoe (= vorst) van Sôlô. Het geschiedde nu, dat deze man naar Sôlô (in heeredienst) ontboden werd, om daar (volgens gewoonte) twaalf maanden in dienst van den Ratoe te zijn. Bij zijn vertrek was zijne vrouw juist drie maanden zwanger. Toen hij alzoo vertrekken moest, droeg hij zijne vrouw het volgende op, zeggende: „Vrouw, gij zijt nu zwanger! Als ge nu een' zoon mogt baren, noem hem dan Dônô Soerô; is 't evenwel eene dochter, noem haar dan Sarintěn.” Na zijne vrouw dit bevolen te hebben, vertrok hij naar Sôlô.

Toen nu de man vertrokken was, wilde de vrouw aan het weven gaan, en ging daartoe katoen koopen. Toen zij die gekregen had, werd die van de pitten gezuiverd, gehekeld en gekaard, gehaspeld en verder bewerkt, om ten slotte aan het weven te gaan. Zij zat daarbij op een balé balé of bajang vóór haar huis, digt bij de deur. Nu gebeurde het eens, dat, terwijl zij op het midden van den dag aan het weven was, haar tropong (= weverspoel) op den grond viel. Wijl zij, wegens haren toestand, niet in staat was, dien op te

nemen, zeide zij: „Die voor mij de tropong opneemt, zal, indien hij een jongeling is, later, indien ik een dochter baar, haar tot vrouw van mij hebben. Is 't echter een zoon, dien ik zal baren, dan zal zij, die de tropong opneemt, door mij tot schoondochter aangenomen worden!" Nu was daar juist een jongeling, een danôwô (booze geest) zeer leelijk van gedaante. Deze nam de tropong op. Déwi Sobro sprak: 't Is de wil des Heeren, jongen! dat gij mijn schoonzoon zult worden!

Na verloop van twee dagen was zij gereed met haar weven.

Eindelijk beviel zij van eene dochter, en noemde haar Sarintĕn. Zij verzorgde haar bij uitnemendheid. Toen Sarintĕn nu den ouderdom van 15 jaar had bereikt, kwam de bovengenoemde jongeling, Galĕndoeng geheeten tot Déwi Sobro, om haar om de vervulling harer vroeger gedane belofte te manen, zeggende: „Hoe is 't met uw belofte van vroeger, betreffende uwe dochter Sarintĕn? Ze is nu reeds groot!" Ja, Galĕndoeng! ik zal die vervullen!" antwoordde Déwi Sobro; en zij gaf hare dochter aan hem tot vrouw.

Sarintĕn had echter geen zin in haren man. Op zekeren dag zeî zij tot Galĕndoeng: „Galĕndoeng! als je wilt en kunt doen, wat ik je nu vragen zal, dan ben ik bereid je te dienen!" Galĕndoeng zegt: „En wat wilt gij dan, mijne schoone?" Sarintĕn: „Ik wil een goleq kĕntjônô en een gilingan-kĕntjônô van je hebben!" (1) „Galĕndoeng: wees tevreden, mijne schoone! Ik zal ze gaan stelen in de nĕgôrô Bonang."

Galĕndoeng ging op reis. Het was des avonds ten

---

(1) Goleq is eene pop; volgens den heer V. D. TUUK verbastering van het, ook in het Maleisch overgenomen, Portugesche woord boneca. Gilingan beteekent: iets dat in de rondte draait, een rad, molen, enz. Het andere woord beteekent: goud. Deze voorwerpen moesten dus van goud zijn. RED.

10 ure, dat hij te Bonang aankwam. Hij ging naar den Soenan van Bonang, diende hem een slaapverwekkend toovermiddel (dipoen-sirĕp'i) toe, en ontstal hem toen zijn goleq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô, welke hij naar Môdjô Lĕngkô meênam, en zijne vrouw gaf. Deze liefkoosde ze hartstogtelijk, ze in den arm houdende, als of 't een kind was, zeggende: slaap, slaap toch, slaap! mijn kind! goleq kĕntjônô! kom, Mas! kom! Bapaq Sĕmar, Déwi Soerèng Bonang!"

Sarintĕn bleef intusschen een' innerlijken afkeer van Galĕndoeng gevoelen. Zij begaf zich ten laatste naar hare moeder, om afscheid van haar te nemen; want zij kon haren man niet langer zien. Toen zij van hare moeder afscheid genomen had, en van haar eenige toovermiddelen, als: zaad van watermeloenen, enz. had meêgekregen, ging zij vervolgens van hare grootmoeder afscheid nemen, welke haar een' staf van gĕlagah (soort van rietgras) meêgaf. Daarna ging zij heimelijk op reis, den weg op naar een groot woud, om alzoo haren man niet meer te kunnen ontmoeten. Haar man sprak echter bij zich zelven: „Al was zij ook naar Giri gĕntôkô gegaan, zoo zal en moet ik het uitvinden!"

Sarintĕn nu was diep het woud binnengegaan, en deed maar niet dan haar goleq kĕntjônô liefkozen. Daar komt Galĕndoeng aan: „Wel, wat is dat? „zegt hij," Sarintĕn! liefkozende haar goleq kĕntjônô?!" Sarintĕn strooit haar meloenzaad in de lucht. Plotseling schoot het op tot vruchtdragende boomen. Als een uitgehongerd wild dier ging Galĕndoeng aan het eten van de vruchten. Sarintĕn maakte van die gelegenheid gebruik, en vlugtte het woud verder in. Zeer verre verwijderd rustte zij, en ging weêr, als vroeger, aan het liefkozen van haar gouden voorwerpen. Galĕndoeng ging

3

haar weêr na, en vond haar. „Hé, wie is dat? Sarintĕn!” Sarintĕn werpt haren staf van gĕlagah van zich, die oogenblikkelijk tot een digt gĕlagah–bosch aangroeit. Galĕndoeng bevond zich nu midden in een gĕlagah-bosch. Sarintĕn ging weêr op de vlugt, en rustte eerst, toen zij zeer verre weg was. Als vroeger ging zij weêr aan het liefkozen harer goleq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô. Terwijl Sarintĕn zich alzoo gelukkig (lekker) gevoelde in haar liefkozen en troetelen, ziet..... daar komt, waarlijk! Galĕndoeng weêr aan, die weêr zijne blijde verwondering te kennen geeft, haar gevonden te hebben. Sarintĕn neemt terstond zand van den grond, strooit dat in de lucht; zoodat oogenblikkelijk het terrein in eene zandzee (sĕgôrô wĕdi) herschapen werd. Galĕndoeng stierf nu, bedolven in de zandzee. Sarintĕn zette zich nu neder, om haar vroeger liefkozen te hervatten.

De vorst van Bonang nu had twee zonen; de oudste heette Soerèng Bônô – de jongste Soerèng Bonang. De vorst wilde zijn' jongsten zoon uithuwelijken, maar deze had geen' zin in de voor hem bestemde vrouw, waarom hij besloot heimelijk het hof te ontvlugten. Hij bragt dit voornemen ten uitvoer, met zich nemende twee Pônôkawans (volgelingen). Hij vlugtte in een groot bosch. Op zekeren dag nu kreeg Raden Soerèng Bonang lust, pĕrkoetoet's (eene soort van tortelduiven) in het bosch te zoeken. Zoo gebeurde het, dat hij, op eenigen afstand, het gefluit van een' vogel hoorde. Terstond ging hij in de rigting van het geluid, en ziet op eenigen afstand op een' der hoogste takken van een' waringinboom een' prachtigen vogel zitten. Daar hij intusschen door de duisternis overvallen werd, moest hij besluiten tot den volgenden morgen te wachten, en begaf zich met zijne volgelingen daar in het bosch ter ruste.

Sarintĕn nu zag een' kokosboom (krambil gading), dien zij aldus toesprak: „Kokosboom! kokosboom! Ik zal u dienen; buig u eerst voorover!" De kokosboom boog zich terstond naar haar over, waarop Sarintĕn zich op zijn' kruin nederzette; zij sprak toen den boom aldus aan: „Kokosboom! kokosboom! Begeef u nu weêr overeinde, met uwe kroon naar boven! Ik zal u dienen! De boom rigtte zich nu weder loodregt overeind, en oogenblikkelijk ontstonden daar op zijne kroon een prachtig huis met bijgebouwen, en een tuin met alle mogelijke gemakken en geneugten, zoodat Sarintĕn zich al spoedig daar bijzonder wel begon te gevoelen. Haar vroeger liefkozen herhaalde zij ook hier wêer.

De Radèn Soerèng Bonang was toevallig in de nabijheid genaderd, zoodat hij de liefkozingen van Sarintĕn kon hooren. Eene bij uitnemendheid zachte en liefelijke stem hoorde hij. Hij sprak tot Sĕmar, één zijner Pônôkawans: „Oom! Luister! Ik hoor daar het liefelijk gezang eener vrouw! Hoor, Oom!" Sĕmar: „Gij vergist u! Dat is niet de stem eener vrouw! Het is het geluid van een' Gĕndroewô, die huilt!" (1) — „Neen, Oom! Ik vergis mij niet! Het is nu, geloof ik, niet de dag voor booswichten.

Zij begeven zich dus derwaarts.

De Raden spreekt Sarintĕn aldus aan: „Li Mas! waar woont gij? Hoe heet gij, Li Mas?" Zij: „Ik ben van Môdjô Lĕngkô! Mijn naam is Sarintĕn!" De Raden hernam: „Li Mas! kom spoedig af! kom, ga met mij meê naar mijn huis te Bonang! 't Is ongetwijfeld Hjang's (Gods) besluit, dat gij mijne echtgenoote zult zijn!

(1) Soort van booze geest. Zouden het ook de Gandharven der Hindoesche mythe kunnen zijn, door invloed van den islam in booze geesten veranderd? RED.

„ Sarintĕn: „Ik voeg mij geheel naar uw verlangen, ik gehoorzaam u!”

Onder weg vroeg haar de Radèn: „Li Mas! Gij hebt daar een golèq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô..... hoe komt ge daaraan?” „Dat zal ik u zeggen: ik werd vroeger uitgehuwd aan een’ ouden man, doch ik had geen’ zin in hem. Ik vroeg hem daarop om een golèq en gilingan, en waarlijk! hij kreeg ze ook.” Ik zeide namelijk tot hem: „Wanneer je mij een gilingan en golèq kĕntjônô kunt bezorgen, dan ben ik bereid je te dienen!” Hij vertrok daarop, en stal ze in de nĕgari Bonang! Toen ik ze nu van hem gekregen had, verliet ik hem heimelijk. Nu is hij reeds dood! Hij is omgekomen in de zandzee, die ik door tooververmogen deed ontstaan!”

Te Bonang aangekomen, vond de Radèn daar veel veranderd. De Ratoe (vorst), zijn vader, was overleden, en opgevolgd door zijn’ ouderen broeder, Soerèng Bônô. Radèn Soerèng Bonang en Sarintĕn werden nu al spoedig door den Ratoe aan het hof ontboden. De Ratoe zag, dat die vrouw van zijn’ adi (jongeren broeder) schoon was, en verzon eene list. „Radèn!” (zoo sprak hij) „Radèn! ik doe eene gelofte! Hij, die den witten tijger kan dooden, voorzeker! die wordt tot Ratoe verheven!” Des anderen daags ’s morgens was de Radèn gereed, en streed met den witten tijger! De tijger viel wel op hem aan, doch de Radèn trof hem zoodanig, dat hij stierf. De Radèn keerde daarna weêr naar huis. Hij werd weder ten hove ontboden. „Er blijft nog eene zaak van mijne gelofte over, Radèn!” sprak de vorst. „Niemand anders dan gij behoort nu ook den Waringin-koeroeng te snoeijen!” (1) – Den volgenden morgen

---

(1) Een waringin-koeroeng is een omheinde waringin (Indische vijgeboom), die op ’t midden van het plein vóór het paleis van een’ vorst staat.

werd hem een ladder gegeven, die op eene verborgene wijze voorzien was van zeven scherpe scheermessen, benevens vergif. Toen hij zich nu op dien ladder wilde begeven, om naar boven te klimmen, ziet..... de eerste sport van den ladder sneed hem zijn regterbeen af. Hij treedt op de tweede – deze snijdt hem zijn linkerbeen af. De derde sport snijdt hem zijne regter- de vierde zijne linkerknie af. De vijfde zijn' regterarm en de zesde zijn' linkerarm, terwijl de zevende sport hem het hoofd van den romp wegnam.

De Ratoe gaf daarop bevel, Sarintĕn voor zich te doen verschijnen. Hij sprak haar aldus aan: „Uw man is dood! Wilt gij nu mijne vrouw worden?" „Hoe zou mij dat nu reeds mogelijk zijn? Ik gevoel nog te vurige liefde voor uwen broeder." „Daarom kunt gij mij toch ook nog wel liefhebben – kom, genoeg!" – „Wanneer u 't dan volstrekt wil,..... welnu! 't zij zoo! Maar vergun mij dan eerst nog mijne familie te bezoeken!"

Zoodra Sarintĕn nu te huis was gekomen, deed zij (door bovennatuurlijk vermogen) een siwoer (waterschepper, van een kokosnootdop gemaakt) in eene vrouw veranderen, in gedaante haar volkomen gelijk, welke zij naar het hof zond, om voor den Ratoe van Bonang te verschijnen.

Wat nu Radèn Soerèng Bonang betreft – zijn hoofd voer, na zijn sterven boven vermeld, opwaarts naar de Soerôlôjô (hemel), verscheen voor den Heer, en verzocht in zijn' vorigen staat te mogen wederkeeren.

Sarintĕn bragt daarop zijne handen en voeten over naar den Soerôlôjô. Aan de Soerôlôjô nu zijn zeven op elkander volgende poorten. Aan de eerste poort gekomen, vroeg zij den portier: „Oom, is hier mijn man ge-

weest?" „Een enkel hoofd? — Ja, juffer! vraag maar naar hem aan de tweede poort." Aan de tweede poort gekomen, vraagt zij wederom als aan de eerste, en krijgt ten antwoord: „Ja! ga daar aan de derde poort maar naar hem vragen." Aan de derde poort gekomen, vraagt zij andermaal: „Oom! Is hier mijn man ook geweest?" „Een enkel hoofd! — Ja! vraag maar aan de vierde poort naar hem." Aan de vierde, vijfde en zesde poort herhaalt zich hetzelfde als aan de voorgaande, tot zij aan de zevende poort komt, en vraagt: „Oom! is hier mijn man ook geweest?" „Een enkel hoofd! — Ja! gij kunt binnen gaan!"

Haar man trof zij nu in den Soerôlôjô aan. Zijne handen en voeten werden met bronwater besprenkeld. Door de magt des Heeren werd de Radèn weêr geheel als vroeger. Hem werd daarop gelast, naar de Mĕrtjô pôdô (= de aarde) weder te keeren, en aldaar werd hij verheven tot Ratoe van het rijk Môdjô pahit!

„Sampoen!" („Het is uit!")

De verhaler zwijgt. Zijne vertelling is uit. Wij kunnen ons niet bezig houden met het behandelen der opmerkingen en aanmerkingen, welke wij onder het luisteren alreeds bij onszelven maakten, want ziet – wij worden al aanstonds uitgenoodigd, om een javaansch feest bij te wonen in de desô M.... Wij gaan met stilzwijgen de aanleiding tot en het begin der partij voorbij. Wij hebben de talèdèq zien dansen, en 't is nu ongeveer middernacht geworden. Wat zal er nu gebeuren? Nu zullen wij de Loedroeg of Badoet zien optreden. Wat wij onder beide benamingen van gelijke beteekenis te verstaan hebben, is ons doel hier eenigszins te doen kennen.

Het zijn immer twee mannen, die als loedroeg op-

treden, de Nijôgô, personen die de gamĕlan bespelen. Het doel der loedroeg is geen ander dan den toeschouwers stof tot lagchen te geven. Ieder woord, dat zij spreken – iedere beweging, die zij maken – de kleeding, met welke zij zich opschikken – alles is op dat doel ingerigt. Een groot deel van den nacht kan men met hunne vertooningen doorbrengen. 't Zal dus wel naauwelijks noodig zijn, op te merken, dat wij niet alles kunnen meêdeelen, wat zij bij zulk eene vertooning al weten te vertellen; om niet te zeggen, dat niet alles, wat zij spreken, geschikt is om op papier te worden gebragt. Daarbij zal men bij de beschrijving, het gezigt en het gehoor – twee voorname zaken bij deze vertooningen – moeten missen, dat een groot verlies is. De gebaren en bewegingen, de toon en de wijze van spreken, het hooren uitspreken van verbloemde gezegden en toespelingen, met de daaraan verbonden bewegingen en potsierlijke of triviale houdingen – kortom! een en ander is *zóó* noodig bij de woorden, die wij in deze beschrijving zullen lezen, dat 't regt begrijpen en verstaan eerst dan, wanneer alles bij elkander gevoegd is, regt mogelijk is.

Om nu niet slechts eene vrije vertaling van het gesprokene te leveren, zullen wij het oorspronkelijke Javaansch daarnevens plaatsen. Het zal eene kleine bijdrage kunnen zijn, om de taal des dagelijkschen levens in Oost–java te leeren kennen. De gemaakte aanteekeningen mogen daarbij van eenige dienst zijn.

Wij verbeelden ons dus onder een dak op stijlen rustende, aan twee zijden ter halver hoogte van eene gevlochten wand voorzien, van voren open en de vierde zijde verbonden met de woning, mede geheel open, waardoor wij dus den toegang tot de woning hebben. Wij verbeelden ons daar een aanzienlijk getal toeschouwers in

een' wijden kring, met de beenen onder 't ligchaam, ter neder te zien zitten (kalangan). De talèdèq houden op met dansen en verwijderen zich uit den kring. Daar komen uit de woning twee mannen aan; de één echter als eene vrouw gekleed, en zich geheel als zoodanig voordoende. Het zijn de beide loedroeg. Het gelaat hebben zij – de één regts, de ander links – aan ééne zijde geblanket. Een kĕmbĕn bedekt ééne zijde des ligchaams, overeenkomende met die zijde des gezigts, die geblanket is; terwijl een slèndang schuin over de borst, en vervolgens om het midden des ligchaams geslagen is (kawĕngan). (1) In dit kostuum, bespottelijk genoeg om allen terstond een' lach af te dwingen, gaan beiden aan het dansen. De loedroeg lanang (de man) roept daarop tot den loedroeg wadon (de vrouw), die buiten den kalangan bij de gamelan zich bevindt:

L.l.	[illegible]	Moeder!
L.w.	[illegible]	Wat is 't, mijn kind?
L.l.	[illegible]	Kom eens even gaauw hier! Een oogenblik maar!
L.w.	[illegible]	Ik kan nog niet!
L.l.	[illegible]	Waarom niet?
L.w.	[illegible]	Ik ben nog bezig Pandjaq-Kĕndang de borst te geven!

Na deze zamenspraak gaan de beide loedroeg ter

(1) De kĕmbĕn is eene soort van borstkleed, namelijk een lange, breede strook waarmede de vrouwen hare borsten bedekken. Een salèndang of slèndang is een lange smalle doek, door de vrouwen over den schouder gedragen. Dit is de gewone wijze van deze kleedingstukken te dragen.

zijde en beginnen eenige talèdèq binnen den kring te dansen. De beide loedroeg maken intusschen kleursel gereed, om zich te blanketten ([illegible]). Hunne gezigten geven zij hiermeê allerlei kleuren, een deel zwart, een ander wit, enz. Hiermede gereed houden de talèdèq op, en begeven zich weder in den kring, tevens voorzien van eene verbazend groote flambouw, met welke zij elkanders aangezigten verlichten, opdat de toeschouwers hen goed kunnen zien, en in lagchen zullen uitbarsten, hen tevens toejuichende over de voorstelling. De Loedroeg lanang roept nu tot Pandjaq kĕndang:

L.l.	[illegible]	Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!
P.k.	[illegible]	Wat is 't, di?
L.l.	[illegible]	Kan ik uw neus eens te leen krijgen, kang?
P.k.	[illegible]	Wat wou je daarmeê doen, di?
L.l.	[illegible]	'k Wou hem gebruiken, kang! voor een pĕtarangan'é ĕntoet!
P.k.	[illegible]	Wel heb je me nou ooit! Een neus voor een pĕtarangan'é ĕntoet!
L.l.	[illegible]	Met je permissie, kang! Ik en jij – aangezien gij oud zijt en ik nog jong!
	[illegible]	Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!
P.k.	[illegible]	Wat is 't, di?

L.l. [illegible] — Wel, ik hier, kang! Hoe aangenaam 't ook zijn mag alléén – 't is toch altijd (prettiger) met zijn tweeën, niet waar? kang! (De L.l. wil zeggen: voor een man, zooals hij, ongetrouwd, is 't toch nooit zoo aangenaam als getrouwd te wezen: met zijn beiden te zijn).

P.k. [illegible] — Ja, daar heb je gelijk in, di!

L.l. [illegible] — Als dat zoo is, dan moest ge eens voor mij zoeken, kang! (n.l. eene vrouw).

P.k. [illegible] — 't Kan niet, lé!

De Loedroeg lanang bewaart hierop het stilzwijgen. Niet lang daarna komt er eene Walidjô koetô (de Loedroeg wadon namelijk, als koopvrouw, die voorgesteld wordt van de stad te komen en beladen met koopwaren). De Loedroeg lanang ligt in den kring op den grond, zich houdende alsof hij slaapt. De walidjô roept hem toe, alsof hij een gĕrdoe-wachter is, zeggende:

W. [illegible] — Hé, man gĕrdoe! man gĕrdoe! Daar gaat een koopvrouw voorbij! roep haar aan, man gĕrdoe!..... Wat is dat voor een vent! Hij wordt aangeroepen, en houdt maar zijn' mond! Wacht, ik zal op de gĕntoeng gaan slaan!.. toeng!... toeng!.... wèl – hij blijft

zich maar doodstil houden! Wacht! – laat ik 'em maar eens wakker gaan stooten!

De Loedroeg lanang wordt nu verschrikt wakker en roept half slapende:

L.l. [illegible]
Wie zijt gij, 'boq ajoe!

W. [illegible]
Spreek jij me aan met: 'joe? Wat is dat? Ben ik met je ouderen broeder getrouwd.

L.l. [illegible]
Wel hoe kieschkeurig! Zóó wil zij niet eens toegesproken worden.

W. [illegible]
Als jij me toespreekt, moet je me 'biq ajoe noemen! ik jou: tjoeng!

L.l. [illegible]
O hemel! Een mensch op zulk een' leeftijd nog te noemen: tjoeng!

[illegible]
Waar moet ge naar toe, biq ajoe?

W. [illegible]
Naar de désô! Wil je mijn goederen voor me dragen?

L.l. [illegible]
Hoeveel wil je me er wel voor geven?

W. [illegible]
Dat zal wel schikken!

L.l. [illegible]
En hoe is 't met eten?

W. [illegible]
't Eten... wèl, binnen eten en buiten ngising!

L.l. [illegible]
Eh, tobat! (o hemel!)

[illegible]

Binnen eten en buiten ngising! wèl – dan moet jij me ook maar in huis laten ngising!

W. [illegible]

Als jij dat zóó liever wil – nou, óók goed!

De Loedr. lanang wendt zich hierop tot Pandjaq kĕndang:

L.l. [illegible]

Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!

P.k. [illegible]

Wat is er di?

L.l. (naar de koopvrouw wijzende) [illegible]

Zij daar is ondeugend, kang! Zij schijnt wat met me voor te hebben, kang!

P.k. [illegible]

Pas maar op, tolé! dat ze je niet bekoort!

L.l. [illegible]

Laat ze me maar eens bekoren, kang!

P.k. (tot de koopvrouw) [illegible]

Zeg eens, doeq! beproef eens jouw djaran goejang!

W. [illegible]

Goed, kang! laat me eens proberen.

[illegible]

Ik prevel mijn formulier: Si djaran goejang! ik wed (mijn paard) in 't midden van de latar (plaats vóór een jav. huis.) Mijn zweep is een sôdô lanang. Ik sla er meê het hoofd van Si-goenô-Sari (zoo noemt zij den Loedr. lan.) Zie – hij is overwonnen! – zie – hij raakt verliefd! Bekoord door Allah!

De koopvrouw tot den Loedroeg lanang:

W.	[illegible]	Zie zoo – ga meê met me!
L.l.	[illegible]	Stampt ge bras, ik volg! ik volg! Stampt ge padi, ik doe meê! ik doe meê! Zet ge kippen achterna, ik loop meê! ik loop meê!

De Loedroeg lanang voegt zich nu bij de koopvrouw, en beiden rusten. Middelerwijl komen de talèdèq terug, en voeren een' dans uit, waarna de beide Loedroeg weder één voor één zich in den kring begeven. De Loedroeg lanang plaatst zich tegenover Pandjaq bonang, die hem alsdus toeroept:

P.B.	[illegible]	Di, Sari Djôjô Boedjèh!
L.l.	[illegible]	Waarom noemt ge uw' jongeren broeder Sari Djôjô Boedjèh, kang?
P.B.	[illegible]	Weet jij dat dan niet?
L.l.	[illegible]	Neen, kang.
P.B.	[illegible]	Saridjôjô boedjèh beteekent: als je binnentreedt, dan worden de oogen duister!

De Loedroeg lanang staat verbaasd en kijkt rond:

P.B.	[illegible]	Di, Sari djôjô!
L.l.	[illegible]	Wat is 't, kang?
P.B.	[illegible]	Daar staat een wanodijô (= vrouw) achter je!
L.l.	[illegible]	Hé – een wilodjô (= een ontloken bloem), kang?
P.B.	[illegible]	Wanodijô!
L.l.	[illegible]	Wilodjô, kang!?

P B. [illegible]	Eh! .... ik zeg tot dat kind wanodijô.... wel — wilodjô! Versta jij dat woord wanodijô niet? Nou dat is een mensch, di?
L.l. [illegible]	Dus is wanodijô een mensch!? zoo kang?
P.B. [illegible]	Ja, di! — — zie maar.
L.l. [illegible]	Ja, kang.

De Loedroeg lanang gaat nu de vrouw (= de Loedroeg wadon) van onder tot boven bekijken, en zegt daarna tot Pandjaq bonang:

L.l. [illegible]	Wel, wat is ze waarlijk nuffig, kang! kijk — haar reuk is geel — haar kleur welriekend, kang! (Deze uitdrukking geeft vooral stof tot lagchen, daar L.l. de kleur laat rieken en den geur geel noemt; in plaats van de geur welriekend en de kleur geel te noemen).
P.B. [illegible]	Nou genoeg, lé! Talm nou maar niet al te lang, en vraag haar maar eens spoedig wie zij is!
L.l. [illegible] (tot de vrouw — Loedr. Wadon) [illegible]	Goed, kang! ik zal 't haar eens vragen! Biq ajoe!
L.w. [illegible]	Wat is 't, tjoeng?
L.l (tot Pandj. Bon.) [illegible]	Hoor je die, kang!?

P.B. (tot Loedr. lan.) [illegible] — Wat fatsoenlijk, di!

L.l. [illegible] — Hoe dan, kang?

P.B. [illegible] — Gele! zóó moet je haar noemen!

L.l. [illegible] — Goed, kang! ik zal haar zóó eens noemen! Gele!.... Uw njai wordt langs den grond voortgesleept door 25 ĕndol!

L.w. [illegible] — Nou ik, kakang mas! Uw kakiq wordt verslonden door 27 leguanen!

L.l. [illegible] — O wee! (De oogappel is uit 't oog!) De oogappel is door een wit vlies overtrokken!

(tot Pandj. Bon.) [illegible] — Kang! dat mensch daar, als je haar beleefd toespreekt, dan antwoordt ze je ook beleefd! Als je haar grof toespreekt, dan is haar antwoord ook grof!

P.B. [illegible] — Di, Sari Djôjô!

L.l. [illegible] — Wat is er, kang?

P.B. [illegible] — Kom, di! Spreek haar nou eens lief aan!

L.l. [illegible] — Ja, kang!

(tot de vrouw) [illegible] — Gele!

W. (De vrouw.) [illegible] — Wat blief je, Kakang mas!

L.l. [illegible] — O, hemel!

De wanodijo (vrouw) wendt zich nu tot Pandj. Bon.:

W.	[illegible]	Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!
P.B.	[illegible]	Wat is 't, doeq?
W.	[illegible]	Al dien tijd heeft mij het slechte karakter van uw adi bejegend!
P B.	[illegible]	Zijn slecht karakter, doeq?
W.	[illegible]	Ja, kang!
P.B.	[illegible]	Wel – beschrijf dat eens!
W.	[illegible]	Goed, kang!
	[illegible]	Gondô rijô oemboet lĕgi! De jonge blaadjes (uitspruitsels) van de rotan sterven, gestoken door een bĕndoe! Uwe ouders nemen een mantoe (schoonzoon of –dochter) met een' dikken buik!
	[illegible]	Nog eens, kang?
	[illegible]	Gondô rijô sĕkar poetjang! Slaat de klos van den stal der buffels (of koeijen). Heeft zin in den man; een beetje ver zijn huis!
P.B. (tot Loedr. lan.)	[illegible]	Di, Sari Djôjô?
L.l.	[illegible]	Wat blief je, kang!
P.B.	[illegible]	Wel, laat jij je zoo uitmaken, zonder een woord te zeggen?
L l.	[illegible]	Dus was dat schandmerken daar even op mij gemunt!?

P.B. [illegible]

Ja, di! Doe jij zelf 't nu ook, di!

L.l. [illegible]

Ja, kang! ik zal 't ook doen!

[illegible]

Gondô rijô tjĕpoeq boemboeng! Uw huis staat op de helling eens bergs! Uw eten is sĕgô-gadoeng. Van jonge spruitjes van bamboe (kookt gij) de djangan bij uw eten! Voor visch eet ge de bĕkatoeng! Uw buik is opgezet! Uwe voeten staan buitenwaarts gekeerd! Uw neus is haast glad bij het gezigt af! Uwe ooren zijn als afgehouwen! Gij loopt alsof uwe voeten overal vastgebonden raken!

[illegible]

Ziedaar, kang! wat uw jonger broeder heeft te zeggen, kang!

L.l. [illegible]

Als een man aan 't schelden gaat, is 't gelijk het schuimende en bruisende aanslaan van het water tegen eene waterbloem! (eene uitdrukking om 't vele en harde van zijn zeggen te kennen te geven).

L.w. (tot Loedr. lan.) [illegible]

O ja, dat is zeker, (zoo goed als) een pinangschaar heeft een ijzeren hecht;

[illegible]

(als) een oorpiek heet oorpeuter; het bekleedsel (overtrek) des ligchaams heet buisje; (als) een lange put: rivier; de vracht (in den bek) der paarden: gebit; de trede om een paard te bestijgen: stijgbeugel; een buigzaam voorwerp om 't paard te slaan: zweep; poetro (= kinders) van eenden: mĕri (=kieken); boedĕq (= hardhoorig), toeli (=doof); een rijtuig door één paard te trekken: bèndi; om te brengen naar Batavia; Goenô Sari (= de Loed. Lan.) is koetsier: beladen met trasi; een holl. bankje (dingkliq londô) noemt men een stoel; een hol bord: een schotel.

En zoo voorts.

3. Javaansche fabel.

Daar was eens een witte tijger, die onder allerlei struikgewas lag te slapen, en droomde, dat hij bezig was een wit schaap te verslinden. Toen hij nu wakker was geworden, ging hij er op uit, of hij ook zulk een wit schaap mogt aantreffen. Zie – na niet eens zoo lang gezocht te hebben, vond hij er ook één! De tijger sprak tot het schaap: „daar ik van nacht gedroomd heb, dat ik een wit schaap verslond, zoo zult gij dat schaap

zijn geweest, en zal ik u dus verslinden. Wilt ge of niet?" – Het schaap antwoordde: „Als gij 't aan mijne keus overlaat – neen, dan zeker niet. Al ware 't zelfs in tegenwoordigheid van den Ratoe!" Het schaap begaf zich daarop tot een boeloes (zwarte rivierschildpad), en zei: „Boeloes! ik kom hulp bij u vragen, want ik ben in moeijelijkheid! Als u mij niet helpt, dan moet ik sterven? De witte tijger zal mij dan verslinden! Helpt gij mij – al wat gij mij ook maar zult vragen, dat zal ik ook geven, zooals dat betamelijk is in hen, die hulp ontvangen!" De boeloes hernam: „Als ik u help, dan is 't niet noodig, dat gij mij daarvoor iets geeft!"

Zij gingen daarop met hun drieën, de tijger, het schaap en de boeloes tot den Ratoe (den vorst). Toen zij op de Paséban gekomen waren, bleef de boeloes aan den ingang van het paleis, terwijl de beide anderen zich naar binnen begaven tot den vorst. Het schaap sprak daarop tot den Ratoe. „Het zij mij vergund tot u te spreken allerdoorluchtigste Vorst en Heer!" De vorst sprak: „Ja schaap, spreek!" „De reden dat 's vorsten dienaar in uwer majesteits tegenwoordigheid verschijnt, is deze: uwer majesteits dienaar zal door dezen witten tijger verslonden worden! Om deze reden veroorlooft uw dienaar zich de vrijheid, tot in uwer majesteits tegenwoordigheid te verschijnen!" „Wil jij waarlijk dit schaap verslinden, witte tijger?" De tijger: „Met uw verlof, Sire! Het is zoo! Ik heb het plan dit schaap te verslinden!" „En waarom wil jij dit schaap wel verslinden?" De tijger: „Uwer majesteits dienaar heeft van nacht gedroomd, dat hij een wit schaap verslond." De Ratoe sprak: „Als dat zoo is, dan moet het schaap je ten buit verstrekken, want jij hebt 't gedroomd; jij bent aan 't zoeken gegaan, en hebt 't ook gevonden!"

Beiden vertrokken. De Boeloes begeeft zich daarop terstond tot het schaap, en hoorende wat de Ratoe gezegd had, liep hij maar al om het schaap rond, zoodat de tijger het niet kon verslinden, roepende: „Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Wat ben ik gelukkig!" De Ratoe, dit hoorende, sprak tot den Boeloes: „Wat is er, Boeloes?" Hij antwoordde: „Uwer majesteits dienaar verschijnt in uwer majesteits tegenwoordigheid, want hij heeft van nacht gedroomd, dat hij met de Prinses trouwde!" Daar de Ratoe twee Poetri (= prinsessen) had, sprak hij tot den witten tijger: „Gij zult het schaap niet verslinden, want de droom is gegeven tot eene bloem des slaaps. Daarom wordt er ook gezegd: „ „Gelooft niet al te zeer hetgeen u in den droom wordt getoond, want de droom is geene werkelijkheid (waarheid), en wordt genoemd: de bloem van den slaap! Evenwel nu en dan komt hij wel eens uit!""

4. Bijgeloof.

Onder welke volken, zelfs de meest beschaafde ontmoet men geen sporen of overblijfselen van bijgeloof? In de meeste geschriften over Java worden voorbeelden van het bijgeloof van den Javaan aangetroffen. Een paar minder bekende staaltjes zijn de volgende.

De Javaan heeft verscheidene vogels, wier geluid of verschijning door hem als bepaalde aanwijzingen, enz. beschouwd worden van het een of ander toekomstig goed of kwaad. Als zoodanig wordt ook de vogel: Tjoeliq genaamd. Hij wordt in 't woordenboek niet opgegeven. De Tjoeliq heeft eene zwarte kleur, en komt in grootte overeen met een kraai of raaf. De vruchten van den Wa-

ringin, tandjong, growoq, enz, dienen hem tot spijs. In deze boomen maakt hij dan ook meestal zijn nest. Een enkele keer ziet men hem ook wel in een' kokosboom. Het schijnt, dat hij alleen bij nacht uitvliegt. Heeft hij een' zekeren leeftijd bereikt, dan begint hij een geluid voort te brengen, aan hetwelk hij zijnen naam te danken heeft. Tjoeliq! tjoeliq! En dit geeft weêr stof tot een raadsel voor kinderen: oeniné jô djĕnĕng'é ikoe ôpô?" (1)

Tot voedsel voor den mensch is deze vogel ongeschikt. De bestemming van den Tjoeliq is een spion voor den désôbewoner te zijn. De eenigszins geoefende Javaan kan uit zijn geluid en de rigting van waar dat komt, de komst en den weg van dieven opmaken. Hoort hij, „tjoeliq! tjoeliq!" roepen door dezen vogel, dan treedt hij naar buiten, en neemt den klank en de rigting waar, want daaruit besluit hij tot de nadering van eenen dief, en van waar die komen zal. Hij bewaakt dan eenige nachten achter elkander ijverig huis en erf. (De dief kan wel morgen of overmorgen terug komen, en het is niet zeker, dat de vogel hem dan weer zal waarschuwen.) Naar men mij zegt, komt de dief doorgaans in tegenovergestelde rigting van den kant, van waar het geroep des vogels komt; zoo zal, als b.v. het geluid uit 't oosten gehoord wordt, de dief van het westen komen.

Hoort men des nachts het geluid van den Tjoeliq tegelijk met dat van den Toehoe, dan is 't slimmer; want dan is 't uitgemaakt, dat deze of gene werkelijk reeds bestolen wordt.

Aan den Toehoe of Toewoe, hecht men alzoo evenzeer als aan den Tjoeliq. Zulks is ook het geval met

---

(1) D. i. **Zijn geluid is eveneens als zijn naam; wat is dat?** RED.

den Koliq. Ik heb wel eens hooren beweren, dat de Toehoe het wijfje, en de Koliq het mannetje is. Doch dit werd door anderen weêr tegengesproken. – Dergelijk geloof hecht men ook aan den Bĕntjé; ook deze zal zijn geluid laten hooren, als er een vreemde aanwezig is. Alleen is zijn geluid niet zoo zeker een teeken voor de komst van dieven, aangezien hij ook slaat, als er bijv. een wild varken rondloopt.

In hoeverre men nu onvoorwaardelijk geloof aan een en ander hecht, laat zich moeijelijk uitmaken. 't Gaat er mêe, als bij ons met van zelf vallende spiegels, met zijn dertienen aan tafel zitten, een' brief of doodcedel aan de kaars, een stokje op de thee drijvende, enz. Er zijn er bij ons, die aan een en ander nog gelooven, en anderen wêer niet. Zoo ook bij de Javanen. Men spot zelfs dikwijls met dergelijk geloof. Menigeen is onverschillig en ongeloovig genoeg, om niets van al die dingen zich aan te trekken.

Meer eigenaardig is hetgeen wij thans zullen vernemen van de Botjah-sampir. In een désô zal wegens eene of andere aanleiding bij iemand een partij gegeven worden, waarbij de gamĕlan en wajang natuurlijk behooren. Gebeurt het nu, dat in diezelfde désô eene vrouw bevalt, terwijl de toonen der gamĕlan zich laten hooren, dan wordt het pas geboren kind een botjah-sampir genoemd. Zulk eene geboorte, gelijktijdig met het klinken der gamĕlan, is in der Javanen schatting een vreeselijk ongeluk, „want (zoo zegt de javaan) dit kind is dan spijs voor kôlô = een Boetô (soort van booze geest)." 't Is dus eene eerste zorg voor vader en moeder, om hun' kleine uit de magt van dien kôlô te verlossen. Zoodra het wicht in doeken gewonden is, wordt het aan den „dalang," die juist in die désô bezig is met de vertooning van den Wajang,

overgegeven, met de woorden: „Kjaï dalang! ik stel mijn kind met geheel zijn lot in uw' handen! Ik verzoek u het aan te nemen?" De dalang neemt den zuigeling in zijne armen, en zegt tot de ouders: „Goed! ik neem 't aan, als dit het geval met dit kind is!"

De dalang neemt nu twee poppen, de één voorstellende een Boetô of Kôlô, de andere „Pandji," (1) welke laatste een bérang (eene soort hakmes) in de hand houdt. De dalang laat nu deze twee met elkander redeneren, dat natuurlijk door iederen dalang op zijne manier en verschillend van eenen anderen zal zijn. De gang en de uitkomst des gespreks blijven echter altijd dezelfde, bijv.

„Oom Pandji! wat is er, dat ik u hier voor mij zie?"

„Kjaï Boetô! ik kom hier om naar mijn kind te zoeken."

„En waarom zoekt gij dat hier?"

„Ik kom het hier zoeken, wijl ik hier en daar, van dezen en genen, zoo iets heb hooren praten. Men zei, dat mijn kind hier was. Daarom kom ik hier!"

„Ja, Pandji! Hier is een pas geboren kind! Is dat uw kind?

„Ja, dat is mijn kind!"

„Hoor eens, Pandji! Koop dan dit kind met uw bérang los, want ik zal gaan ontginnen, en heb geen werktuig. Neem uw kind meê naar huis, maar laat mij hier uw bérang!"

„Maar, Boetô! Ik heb niet anders dan deze ééne bérang! Wat moet ik zelf dan gebruiken?"

„Nu, wat wilt gij liever dat ik houd: uw kind of uw bérang?"

„'t Zij zoo, mijn bérang dan maar!" (Pandji geeft tegelijk zijn bérang aan den Boetô).

(1) Een beroemd held in de Javaansche overleveringen. Over hem bestaat een gansche cyclus van legenden. RED.

„Maar let er dan nu op, Pandji! over uw kind een teeken te stellen aan de zijde van de slaapplaats!"

„Wat moet dat teeken zijn?"

„Dit teeken moet zijn: ter zijde van de deur van de slaapplaats; hang daar een snoer geregen bloemen van die er in uwen tuin zijn, bind die aan den rand van de slaapplaats, en strooi die bloemen regts en links van daar! Opdat ik later, wanneer ik rondga, niet hier binnenkome, wijl ik alsdan die bloemen zal ruiken. Voorts breng nu de koepat loewar (= verlossing-koepat). Pandji brengt die nu."

„Wat is daarin?" vraagt de boetô.

„Daar is gele rijst, en 25 kètèng (= 13 duiten) in. De koepat is van gele kokosbladeren; 't is niemendal, Pandji; ik vraag 't je maar. De koepat loewar dient om het kind van den Kôlô te verlossen. Kom aan! laat ons zamen de koepat batĕq!"

De dalang blijft nu op zijne plaats, maar de vader des kinds begeeft zich tot hem, plaatst zich tegenover hem, en beiden nemen de koepat aan een einde in de hand. Op een te geven teeken van den dalang trekken beiden, de dalang en de vader, tegelijk aan de koepat, zoodat die uit elkander gaat, terwijl zij tegelijk de handen omhoog over den schouder werpen (batĕq), waardoor de inhoud van de koepat uitgestort wordt. De handeling is hiermede tevens afgeloopen. De vader begeeft zich huiswaarts, zorgt voor de bloemen naar de aanwijzing van den boetô, en het kind, is daarmeê verlost van het kwaad, dat 't anders onvermijdelijk zou hebben moeten treffen.

't Zal ten slotte wel naauwelijks opmerking behoeven, dat dergelijke handeling niet dikwijls kan voorkomen; en ik heb zelfs bejaarde Javanen gesproken, die dit nog nimmer bijgewoond hadden.

AANTEEKENINGEN.

(*Uit hoofde van het groot getal aanteekeningen op dezelfde pag. vallende, zijn deze achter den tekst geplaatst*).

Ad pag. 48. Wat de goleq en de gilingan betreft teekent POENSEN nog aan, dat met de laatste hier bedoeld is: een werktuig om katoen van de pitten te zuiveren, welke beteekenis het woord mede kan hebben. Naar het schijnt, moeten beide hier dienen tot voorwerpen van godsdienstige vereering.

Ad pag. 56. [illegible] letterlijk = moeder van den jongen, benaming voor eene getrouwde vrouw op middelbaren leeftijd. En zoo noemt men dan haren man: [illegible] Waar 't een ongetrouwd man op dien leeftijd mogt zijn, noemt men hem eenvoudig: [illegible] of [illegible] terwijl hij op meer ouderen leeftijd: [illegible] of [illegible] heet.

Ibid. [illegible] = [illegible] = ik, Mad. van het Kr. [illegible] en Ng. [illegible]

[illegible] is eene verkorting van [illegible] = jongen; ook: een benaming, door de vrouw aan haren man gegeven, als zij hem lief wil toespreken.

Ibid. De Loedroeg lanang wil namelijk dat de L. W. bij hem in den kalangan zal komen. De vertaling, welke ik

van de uitdrukking: [illegible] heb gegeven, is wel vrij, doch, naar ik hoop, niet onjuist, en de bedoeling duidelijk genoeg wedergevende. Het is een term, die letterlijk wil zeggen: in een oogwenk – een part van een doerèn. Zie omtrent de doerèn, Med. I, p. 369, of ook CRAWFURD, I, p. 119, uit welke beschrijvingen dan tevens kan blijken, wat men onder een [illegible] = een part zich voor te stellen heeft. Hoe intusschen de uitdrukking: een part van een doerèn, als figuurlijke benaming voor »een oogenblik", »een zeer kort tijdsverloop", »eventjes", kan gebezigd worden, is mij niet regt helder. — [illegible] noemt men ook de van een tak van den waroe-boom afgeschilde bast, waarvan men een sterk touw weet te maken.

Ibid. Pandjaq–Kĕndang. – Pandjaq = een medehelper van de nijôgô en pandjaq-kĕndang = zulk een medehelper, die de kĕndang, een soort van trommel, bespeelt, omtrent welken men zie Med. V, p. 127 v.v.

Ad pag. 57. [illegible] ongev. z. v. a. [illegible] = bont (met allerlei kleuren door elkander) gekleurd worden.

Ibid. ꦏꦁ (kang) = verkorting van ꦏꦏꦁ (kakang) = benaming voor een ouderen broeder, of iemand op ouderen leeftijd, of hooger in rang dan de spreker. Ook de vrouw noemt haren man wel: kang! Wij laten hier dit en alle dergelijke benamingen onvertaald.

De Loedroeg lanang noemt hier P. K. [illegible] (Bĕndoel Djôjô). De Javaan, hem die benaming hoorende geven, barst in lagchen uit.

Bĕndoel zegt men b.v. van een pop, met een buitensporig groot hoofd en een zeer, zeer kort, mager ligchaam daaronder. – Ieder rond voorwerp, waarin een onevenredig dun of fijn stokje of voorwerp gestoken is, noemt men bĕndoel –

[Javanese script] een groot hoofd op een klein ligchaam schijnt niet veel in beteekenis te verschillen.

Ibid. [Javanese script] = verkorting van [Javanese script] = benaming, die een spreker aan den toegesprokene geeft, als hij zijn jongere broeder is, of een ander als hij jonger is. – Waar een Javaan geroepen wordt, antwoordt hij vaak met het voornaamwoord van den eersten persoon enkelvoud.

Ibid. [Javanese script] = kippenest, en [Javanese script] = een veest. Wel mag P. K. van verbazing uitroepen: [Javanese script] In bijdragen tot de kennis van Jav. zeden is de mededeeling van enkele platte of onkiesche gezegden niet te vermijden.

Ibid. [Javanese script] = een uitroep van verbazing.

Ibid. [Javanese script] Het Mad. van Kr. [Javanese script] [Javanese script] is in 't Soerab. = Ng. [Javanese script] Mad. [Javanese script] Kr. [Javanese script] De keuze der woorden (in dit geheele stuk op te merken), doet zijn gezegde bespottelijk genoeg in der hoorders ooren klinken.

Ad pag. 58. [Javanese script] [Javanese script] Hier is [Javanese script] verkorting van [Javanese script] Hij doelt hier op zich zelf. Ik vertaalde 't door: »wel! ik hier, kang!" Ik geef het gaarne over voor eene betere vertaling.

Ibid. [Javanese script] hetzelfde als [Javanese script]

Ibid. [Javanese script] verkort. van [Javanese script]

Ibid. [Javanese script] = gĕrdoe = een wachthuisje, langs den pu-

blieken weg; ééne der verpligte diensten, door de désô-bewoners, naar de beurt, (ik meen) vijf dagen achtereen, te vervullen. Dat de gĕrdoe-wachter hier slapende wordt voorgesteld, is niet geheel onhistorisch.

Ibid. [illegible] (man) verkort. van [illegible] (paman) gewoonlijk weêr te geven door: oom. Een bejaard man, ouder dan [illegible] (mak) noemt men zoo ook. Het is niet het Holl. man, gelijk men wel eens wil.

Het feit wordt voorgesteld des avonds of 's nachts plaats te hebben, als wanneer het de pligt der gĕrdoe-wachters is, de voorbijgangers aan te roepen. Waar nu iemand een gĕrdoe passeert, zonder dat dit geschiedt, is dit een bewijs dat de wachter òf afwezig is òf slaapt. Het laatste is hier het geval. De man slaapt zelfs zóó vast, dat de Walidjô er verbaasd van staat. Zij kan hem haast niet wakker krijgen. Zij moet dus meer geweld maken, om hem te doen ontwaken. Van daar haar besluit, om op de gĕntong, Jav. [illegible] te slaan. In iedere gĕrdoe hangt zulk een gĕntong. 't Is een in de lengte aan de eene zijde uitgeholde, sterke boom, ongeveer ter lengte van een Ned. el, waarop met een Taboe = Jav. [illegible] = een stuk hout, geslagen wordt; van welk geluid het klanknabootsend woord: tong!... tong! — en dat geschiedt, 't zij om de uren te slaan, of wel ten teeken van onraad, brand, diefstal, enz.

Ad pag. 59. [illegible] (boq ajoe). Eene benaming, die men aan oudere zusters geeft; en verder ook aan bejaarde vrouwen; bij verkorting: joe! Hoewel de benaming letterlijk wil zeggen: schoone moeder, laat men die toch liefst onvertaald, wijl dit geenszins in de bedoeling des Jav. sprekers ligt, om de aangesprokene een schoone moeder te noemen. Hoe, als een meisje van 8 jaar b.v. een zuster van 9 of 10 jaar Boq ajoe! noemt!

Ibid. [illegible] (bik ajoe) of [illegible] (bik) noemt men zijn tante.

Ad pag. 60. [illegible] = letterl. met de staart van een arit. De arit is een grasmes, gebogen, als een haak, uitloopende. Men zie verder Jav. zam. II, p. 8, n°. 49. In het geschrift [illegible] komt deze zelfde uitdrukking voor, en ter verklaring wordt gezegd: [illegible] 't geen vrij vertaald wil zeggen: Boentoet arit wil zeggen: regt gesproken, zoo lang men in iemands tegenwoordigheid is – ziet! naauwelijks zich verwijderd hebbende (achter zijn rug), verandert men van gedachte, wedersprekende het vroeger beweerde.

Ibid. [illegible] zoo veel als [illegible]

Ibid. [illegible] (doeq) verkort v. [illegible] (èndoeq) = meisje! jouw djaran goejang d. w. z. de »Ngèlmoe; djaran goejang." Zie Med. VIII, p. 257.

Ibid. Sôdô-lanang = ieder voorwerp, waar men meê slaan kan, zweep, stok, rietje, enz., [illegible] De gegeven vertaling is zoo goed ik die leveren kan, d. w. z. ik sta er niet voor in, de beteekenis der woorden [illegible] en [illegible] hier juist gevat te hebben; [illegible] houd ik voor een stop- of klankwoord, meer niet, gemakkelijk te verklaren door 't voorgaande en onmiddellijk volgende woord, beiden op [illegible] eindigende.

Ad. pag. 61. [illegible] = [illegible]

Ibid. Pandjaq = zie boven Pandjaq-Bonang = zulk een medehelper die de Bonang bespeelt, omtrent welke men zie Med. V, p. 129.

Ibid. Sari djôjô wordt hier als naam behouden, en Boedjèh verklaart door rèdjèh = benaming van eene verjaarde oogziekte, bij welke het ééne oog reeds geheel en het andere op een weinig na, blind, duister is. De verklaring die men aan deze zinspelende uitdrukking geeft, laat ik achterwege. In de vertaling trachtte ik ze eenigzins weêr te geven.

Ad pag. 62. [illegible] = [illegible]

Ibid. [illegible] = uitroep van verbazing.

Ad pag. 63. De »njaî en »kakiq" zijn de ouders van een getrouwden man of vrouw. Wat een »endol is, weet ik niet. [illegible] zegt men, is niet »het ei van den leguaan" maar »een leguaan." — De zamenspraak is hier overigens akelig.

Ibid. [illegible] zegt men van dieren, die den oogappel uit 't oog hebben verloren, en [illegible] zegt men van het oog, als de oogappel met een witachtig vlies is overtrokken.

Ibid. Kakang-mas noemt zij nu hem, dien ze eerst »tjoeng!" noemde, even als vroeger.

Ibid. [illegible] = uitroep van verbazing, mij overigens nog onbekend.

Ad pag. 64. [illegible] ongeveer z. v. a. [illegible] Ik ben in twijfel geweest, of ik [illegible] hier ook maar onvertaald zou laten (even als elders b. v. het woord ngèlmoe)

met afzonderlijke aanteekening omtrent de beteekenis van het woord. 't Laat zich zoo moeijelijk weêrgeven. 't Is ongeveer zoo veel als [illegible]

Ibid. [illegible] — Gondô rijô, benaming van eene bloem; oemboet beteekent de botten van de rotan en lĕgi, zoet (van smaak). Bĕndoe = naam van eene slang.

Ibid. [illegible] – Gondô rijô zie boven. Sĕkar-poetjang = benaming van de bloem van den pinangboom. – [illegible] = een stuk hout, ongeveer als een wig, dat men in het gat slaat, waar de lat van een koe- of paardenstal, om die af te sluiten, in rust, ten einde die beter te bevestigen, vast te zetten. [illegible] is in 't Soerabajasch gelijk [illegible] = een weinig, enz.

Ibid. [illegible] Mad. vgl. [illegible] Kr. [illegible] = noemt men het opheffen van den wijsvinger onder 't spreken, hoewel niet bepaald om iets, 't een of ander daar in 't gezigt, aan te wijzen, maar meer als onwillekeurige beweging onder het spreken. Hiervan is de figuurlijke beteekenis: 't op iets of iemand munten of gemunt hebben, met een of ander, overigens algemeen, gezegde, bepaald op iemand doelen.

Ad pag. 65. [illegible] = Gondô rijô zie boven. Tjĕpoeq = benaming van een gambier- of tabaksdoosje, behoorende in een sirihbak en boemboeng = een koker van bamboe. Tjĕpoeq-boemboeng = een tjĕpoeq van een bamboekoker. Sĕgô = benaming van de gekookte rijst, zooals die dagelijks gegeten wordt. Gadoeng = benaming van een witten wortel, die in den duren tijd veel gebruikt wordt als surrogaat-voedsel, maar ongezond is, als

hij niet goed toebereid wordt, en vooraf een nacht geweekt en in kalkwater gezet en vervolgens gewasschen wordt. Deze wortel nu alzoo toebereid en gekookt eet men, en noemt die: sĕgô gadoeng, even als men bijv. ook zegt: sĕgô djagoeng, waar de sĕgô niet van rijst (bras) maar van (gestampte) maïs gekookt wordt; een voedsel overigens, dat in voedende kracht op de rijst volgt. Djangan = de gekookte groenten, enz. als toespijs bij de rijst (sĕgô) gebruikelijk. Bĕkatoeng = naam van een' riviervisch.

Ibid. [illegible] is, naar men zegt: ongeveer z. v. a. [illegible] = als, wanneer, enz.

Ad pag. 72. [illegible] = koepat de benaming van gekookte rijst in een van kokos-, bamboe- of suikerrietbladen gevlochten zakje. Pandji geeft zoo aanstonds de verklaring van hetgeen er in zijn koepat is, en waarmeê die is omvlochten.

Ibid. [illegible] (batĕk) = aan de beide uiteinden van eenig voorwerp trekken, zoodat 't stuk springt of scheurt, en daarna oogenblikkelijk de handen met hetgeen zij hebben behouden in de hoogte over de schouders werpen, zoodat de inhoud rondom verstrooid wordt, gelijk hier de inhoud van de koepat loewar.

VERSLAG MIJNER VERRIGTINGEN EN BEVINDINGEN

over het jaar 1864,

door den zendeling J. KRUYT.

Tegen het einde van het jaar 1863 ontving ik het definitief besluit van Heeren Bestuurders, om mij in April d. a. v. naar Môdjô warnô te begeven, daar Br. HOEZOO tot zijn' werkkring te Samarang terugkeeren, en ik hem alhier vervangen zou.

Door omstandigheden, die ik reeds mededeelde in mijne letteren van 22 Maart 1864, geschiedde deze verwisseling van standplaats reeds eene maand vroeger dan bepaald was, zoodat ik reeds sinds medio Maart van dit jaar zendeling ben te Môdjô warnô.

Hoofdzakelijk moet dus dit verslag dezen werkkring betreffen, schoon ik over Samarang c. a. er nog een enkel woord aan toevoeg, te meer daar ik in gebreke bleef, mijn jongste verslag van mijne bevindingen en verrigtingen aldaar, over 1863, te voltooijen en in te dienen, daar te Samarang de tijd tot mijn vertrek door vele andere drukten werd ingenomen, en ik hier te vergeefs op gelegener tijd hoopte.

Nogtans met dank aan God denk ik terug aan de 4 jaren, waaronder ook het laatste, die ik als zendeling in den werkkring te Samarang doorbragt. Bij den aanvang scheen mij mijne taak te zwaar; en nog acht ik haar niet ligt; maar toch veel, dat tot haar behoort,

doe ik thans met veel meer gemak, en, zoo als ik hoop, ook beter, dan weleer. Ik reken daartoe het voorgaan in de gemeente bij hare zondag–godsdienstoefening, het houden van catechisatie, het geven van onderwijs op school en mijn' omgang, zooveel mogelijk met al de Christenen aan mijne zorg toevertrouwd.

Gedurende 1863 ging ik met genoemde werkzaamheden te Samarang en elders steeds voort, gelijk ik vermeldde in mijne verslagen over 1860–1862.

In al die jaren ontbrak het daarbij echter ook niet aan ontmoedigende ervaringen en teleurstellingen, waarbij van zekere zijde minachtende beschouwingen van, en beschuldigingen tegen het zendingwerk, zooals het tot nog toe verrigt werd, hetwelk alles Bestuurders zelven deed getuigen, dat dubbele moed en volharding en eene dubbele mate van Gods geest noodig waren voor hunne zendelingen op Java, om niet te bezwijken. En ziet, hulp van God ontvangen hebbende, sta ik tot op dezen dag, en verheug mij, dat mijn lust tot het zendingwerk en mijn geloof in de eindelijke uitkomst der evangelieverbreiding niet zijn verminderd; doch door ondervinding en beproeving zijn gelouterd en bevestigd.

In bijzonderheden te treden aangaande het gebruik, dat door de javaansche Christenen en hunne kinderen of die van nietchristenen gemaakt is van de gelegenheden tot onderwijs en opleiding is mij thans moeijelijk. Alléén wil ik eenige zaken vermelden.

De school of het schooltje voor javaansche kinderen te Samarang bleef in stand; doch het is, schoon het nooit druk bezocht werd, toch sinds ik het overnam aanmerkelijk achteruit gegaan. Het telde toen, in 1860, een getal van 20 à 21 leerlingen, die waren ingeschreven, met eene gemiddelde opkomst van drie vierden

Tot het einde van 1861 werd wel een deel der leerlingen door anderen vervangen, doch het aantal der ingeschrevenen en opkomenden bleef hetzelfde. Echter was op het einde van 1862 het getal der eersten tot 12 en dat der laatsten tot 8, en aan 't eind van 1863 tot 9 en 7 gedaald. De voornaamste reden daarvan was de verwisseling der bedienden van den Heer A. wier kinderen een deel der schooljeugd uitmaakten.

In de gemeenten te Kajoe Apoe, Njĕmoh en Ngalappan onderwezen de medehelpers eenige kinderen, nu eens meer, dan eens minder, soms waren er ook geen; en ik onderzocht en onderrigtte zoovelen als ik verzamelen kon, telkens als ik de gemeente bezocht en doorgaans eenige dagen onder haar vertoefde.

De catechisatie te Samarang, bij mij en bij den medehelper ASA aan huis, voor aankomende en nog weinig ontwikkelde lidmaten, werd steeds door eenigen getrouw bezocht, en in de opkomst in de kerk, zoowel te Samarang als elders, was evenmin achteruitgang als vooruitgang te bespeuren. In het zielental der gemeente kwam ook geen aanmerkelijke verandering. Alleen dat te Samarang is met 4 toegenomen.

En wat overigens de vrucht van mijn werk aangaat; ter verspreiding van meerdere kennis, geloof en godsvrucht, kan ik niets meer dan hopen, dat mijn arbeid niet te vergeefs zal geweest zijn.

Wat in mijn vermogen was, heb ik gedaan, om harten vatbaar te maken voor het aannemen van het geloof in God en den Heer JEZUS, of ze daartoe te bewegen; doch bij Javanen, – 't is reeds bekend, – is daartoe veel noodig!

Sla ik daarna het oog op mijn' tegenwoordigen werkkring, een tal van bijzonderheden zijn omtrent dezen

reeds door Br. HOEZOO medegedeeld, getuigen de jaarlijksche verslagen van het genootschap, van 1861 tot het jongste jaarverslag van 1864 toe, en de Mededeelingen dl. VI, blz. 150–188 en 265–284, en dl. VII, blz. 163–199 en 237–268.

Vooral de toestand der gemeente te dezer plaatse is dáár met zulke duidelijke trekken geteekend, en zooveel vermeld, dat in haar plaats had, dat Bestuurders daardoor geheel op de hoogte zijn van hetgeen ik hier bij mijne komst heb gevonden.

Wat zal ik daaraan toevoegen, vooral in dit mijn eerste verslag, na nog naauwelijks één jaar te hebben doorgebragt in dezen werkkring, den belangrijksten op Java, en, zoo als Bestuurders onlangs schreven, „de hun steeds dierbare nalatenschap van JELLESMA"?

Ik wil eenvoudig mededeelen, wat mij is voorgekomen, sedert mijne komst hier tot het eind van mijn verslagjaar;

wat ik in dien tijd verrigtte in het belang der javaansche Christenen, thans aan mijne zorg toevertrouwd;

om ten slotte met eenige opmerkingen omtrent den toestand van zaken te eindigen.

Bij mijne komst met de mijnen werd ik door sommigen der javaansche Christenen met teekenen van belangstelling ontvangen. Op eenigen afstand van Môdjô warnô wachtte ons, (hoewel reeds laat in den avond, en men had ons des middags verwacht,) eene eerewacht te paard, die ons tot aan onze nieuwe woning vergezelde, en tot eenige dagen na onze aankomst ontvingen wij menig bezoek van leden der gemeente (mannen en vrouwen), die begeerig waren ons te zien, en zoo ook was de eerste catechisatie voor volwassenen bij mij aan huis, en vooral de kerk op den eersten zondag na mijne

komst, buitengewoon druk bezocht, omdat men getuige zijn wilde van mijn eerste onderwijs.

Dit alles was dus bemoedigend. Nogtans op hoe hoogen prijs ik ook het een en ander stelde, toch kon ik mij daardoor niet tot te schoone verwachtingen laten verleiden. Daartoe waren de berigten omtrent Môdjô warnô e. a. te zeker en te helder, en weet ik ook al te goed, hoeveel gemakkelijker de Javaan hulde dan trouw bewijst. Waaruit zou ook zulk eene plotselinge omkeering van zaken te verklaren zijn geweest?

Evenwel heb ik ook nog eenige andere zaken te vermelden van meer waarde, dan die met mijne ontvangst bij mijne komst in verband staan, daar zij, zoo ik hoop, eenen langzaam voortgaanden opbouw der gemeente tengevolge zullen hebben, indien zij stand houden.

Ten 1ste vond ik het kerkgebouw, waarover reeds in zoo menig verslag sprake was, voltooid. Ook het erf der kerk verkeert thans in goeden staat. Voor den uitwendigen bloei der gemeente is dit een en ander van belang.

Ten 2de echter trof ik ook de school in eenen toestand verre boven mijne verwachting, welke toestand reeds in het jaarverslag van 1864 (bl. 45) werd vermeld.

En eindelijk ten 3de was de catechisatie voor aankomende lidmaten (vg. jaarverslag 1861, bl. 44 en 1863, bl. 72 of Mededeelingen dl. VII, bl. 191 e.v.) reeds sedert eenigen tijd in geregelden gang, éénmaal in de week; en PAULUS was begonnen, gelijk weder in het jaarverslag van 1864 reeds is medegedeeld, daaraan zoowel als aan zijne godsdienstige bijeenkomst op éénen avond in de week bij hem aan huis, eene meer voldoende inrigting te geven.

Zietdaar mijne ontvangst te Môdjô warnô en wat ik hier het eerst opmerkte.

Ook in 't vervolg had ik mijne ervaringen van bemoedigenden en bedroevenden aard; doch geene, die niet vooruit te verwachten waren, als ik lette op de berigten van Br. HOEZOO omtrent deze en de andere gemeenten tot dezen werkkring behoorende. Ook daarvan wil ik trachten zooveel mogelijk geregeld verslag te doen, eensdeels om Bestuurders met nog meerdere zekerheid, des noodig, en anderdeels wederom iets klaarder, zoo ik dit kan, den toestand van bedoelde gemeenten te doen kennen.

Môdjô warnô is de voornaamste gemeente van mijnen werkkring, en ik woon in haar midden, dus spreek ik hoofdzakelijk over deze. Zij telt 712 zielen: 201 mannen; 236 vrouwen en 275 kinderen. Zeven nieuwelingen en 8, die vroeger gedoopt waren, werden aangenomen, 21 jonge kinderen werden gedoopt. Van elders kwamen over 5 zielen; naar andere gemeenten verhuisden 22 zielen; 10 overleden; en eindelijk werden 7 huwelijken in deze gemeente ingezegend.

Eenigen trof ik in deze gemeente aan, die zich gaarne schaarden om den zendeling, en kennelijk zijne en zijner vrouws vriendschap en tevredenheid zochten te verwerven. De medehelpers te Môdjô warnô, PAULUS, BERNARDUS en JORAM namen in dit opzigt eene eerste plaats in, en ook eenige Christenen uit de dessa's Môdjô rôtô en Môdjô djèdjèr bleven niet achter. De bewijzen hunner belangstelling zijn, dat zij ons gaarne bezoeken, blijde zijn als wij wederkeerig bij hen komen, de zondag-godsdienstoefening in de kerk bijwonen, en doorgaands na deze zich te mijnen huize, of, bij mijne afwezigheid, bij den medehelper verzamelen, om over het gehoorde gevraagd te worden, te vragen en soms nog nadere opheldering te ontvangen; dat zij getrouw hunne grootere kinderen naar

de catechisatie en de jongere ter school zenden, en op alle andere mogelijke wijzen mijne bedoelingen in de hand werken.

Voorts zijn er ook anderen, die elken zondag ter kerk komen, en van andere gelegenheden tot onderwijs voor zichzelven of hunne kinderen gebruik maken; doch zij stellen zich te weinig tot den zendeling in betrekking, om hunne beweegredenen, gezindheid, zelfkennis en de vrucht, die hun kerkgaan, enz. ten gevolge heeft juist te kunnen beoordeelen. Wanneer zij de hulp des zendelings behoeven komen zij tot hem, doch overigens niet.

Weder anderen bezoeken nu en dan de kerk. Nog anderen één à tweemaal na ernstige vermaningen, en sommigen nimmer. Verwaarloozing van catechisatie en school door hunne kinderen staan daarmede natuurlijk in verband, terwijl onkunde, bijgeloof en gehechtheid aan hun vroegere godsdienst en slechte zeden en gewoonten daarvan meestal te gelijk oorzaak en gevolg zijn.

Ziehier eenige feiten en getallen ter staving van het bovenaangevoerde.

De opkomst in de kerk te Môdjô warnô, de verafwonenden daarbij gerekend, evenals bij het genoemde zielental, bedroeg soms tot 222 en soms slechts 70, gemiddeld 120 of 1 op de 3 à 4 volwassenen.

De gemiddelde opkomst der kinderen op school van de tot over de honderd ingeschrevenen, (waaronder eenigen van nietchristen ouders) bedroeg tot 63; doch soms ook 20–30; gemiddeld 41, welligt de helft der genen, die er konden zijn.

Voor de catechisatie voor aanstaande lidmaten behoorden p. m. 60 leerlingen te zijn ingeschreven; waaraan een derde ontbrak; terwijl de opkomst hoogstens ruim de helft, en soms slechts 5, gemiddeld 18 bedroeg.

Het aantal dergenen, wier kennis zeer veel, ja van velen soms alles te wenschen overlaat en die kerk noch bijeenkomsten bezoeken, kan ik niet bepalen. Alleen vermeld ik hieromtrent, dat ik daarvan al de treurige ervaring opdeed, vooral bij het doen van huisbezoek, en immer bij hen, die geen of weinig prijs stellen op het werk van den zendeling en zijne helpers. Met behulp van PAULUS en BERNARDUS ging ik na, dat uit 48 huisgezinnen en buitendien nog bij 20 mannen en 32 vrouwen, 't zij weduwenaars, weduwen of van gemengde huwelijken uit deze gemeenten de belangstelling in de christelijke godsdienst geheel als geweken schijnt te zijn.

56 paren worden aangetroffen, allen voor den pangoeloe, (mohammedaanschen priester) getrouwd, waarvan 15 gedurende mijn verblijf alhier, allen omdat één der partijen tot de mohammedaansche godsdienst behoorde.

4 Christenen der gemeente plegen veelwijverij, dat is helaas 2 meer dan in het vorige jaar.

Als opiumschuivers werden mij 9 personen genoemd. Volgens gevoelen van PAULUS, zou het aantal van deze in vergelijking van vroeger zijn afgenomen.

Van echtscheiding kwamen mij in deze gemeente 2 gevallen voor, waarin ik bewilligen moest, om onwil der vrouw.

Na vele vermaningen werd ook de gemeente weder van publieke huizen gereinigd. Moge die reiniging bestendig zijn!

Eindelijk werden ook openlijk eenige godsdienstige gebruiken van vroeger in eere gehouden, als het heiligen van sommige dagen, door het geven van wajang-vertooning, zooals ABISAÏ (1) de gewoonte heeft te doen, op dien dingsdag, die met den pasardag Kliwon (2) overeenkomt.

(1) Een der hoofden. (2) Zie Mededeelingen VIII, 259, o.a., e.v. RED.

Sommigen hielden ook tingkĕp, eene plegtigheid ter eere eener eerste zwangerschap, of meenden bezeten te zijn, of zochten toovermiddelen ter herstelling van ligchamelijke ziekten of tegen een of ander hartzeer voor zich of de hunnen en dergelijke meer.

Behalve dit moet ik hier echter ook nog mededeelen, dat in de dessa's Môdjô wangi en Môdjô rôtô moedins of mohammedaansche dorpspriesters zijn aangesteld, gelijk te Môdjô djèdjèr reeds sinds 12 jaar het geval was. Hieruit blijkt ijver van die zijde. Ook bij den Mantri-aris, het onderdistrictshoofd van Djapannau, waaronder Môdjô warnô behoort, is een Pangoeloe aangesteld door den Pangoeloe van Môdjô kĕrtô, (welke zijne aanstelling van het Gouvernement heeft), schoon anders door deze gouvernements- of hoofd-pangoeloe's alléén hulp-pangoeloe's in de districtsplaatsen worden verkozen. Ook moet onze Pangoeloe, een zoon van den Kjaï goeroe van de santri-school te Gajam op 3 paal afstands van Môdjô warnô, een zeer bekwaam en ijverig geestelijke zijn. Veelvuldig wordt hij door den Pangoeloe en Regent van Môdjô kĕrtô opgeroepen, en doet des vrijdags dáár en in de districtsplaats Môdjô agoong dienst; omdat hij verder in het lezen van den koran is dan beide bedoelde Pangoeloe's, die boven hem staan!

Dreigt de gemeente alzoo weder nieuw gevaar door deze omstandigheden? 't Onaangenaamste is, dat dit niet met zekerheid is uit te maken, daar er niet met open vizier gestreden wordt; maar integendeel de tegenstanders van Zendeling en Evangelisatie onder de Javanen van die soort zich meestal als vrienden van beiden, minstens als voorstanders van regt en billijkheid voordoen; doch in hun hart zijn zij vaak vijandig gezind.

Voor een goed verslag van geheel mijn' werkkring zou ik thans wel wenschen, minstens zoovele berigten, als ik omtrent de gemeente te Môdjô warnô geven kon, ook te kunnen mededeelen omtrent de andere gemeenten tot dezen werkkring behoorende. Doch met uitzondering van de Christenen te Kĕrtô redjô en Ngôrô, bezocht ik de overigen slechts éénmaal, die te Soerabaja gedurende eenige, en te Wioeng, Sidô ardjô, Taroean en Sôbô wirô (vroeger Djapannan; doch een ander Djapannan, dan boven genoemd is), gedurende slechts één of twee dagen.

Behalve dit ontving ik eenige mondelinge en schriftelijke narigten van de medehelpers der verschillende gemeenten en halfjaarlijksche lijsten, betreffende de opkomst des zondags in de kerk.

Wat ik door dit een en ander vernam aangaande den stand van en hetgeen voorviel in elk der gemeenten, vinde hier eene plaats,

Vooraf echter deel ik mede, dat SEM en ASIËL medehelpers van Ngôrô en Sôbô wirô, gelijk reeds door Br. HOEZOO bepaald was, kort na mijne aankomst alhier, als medehelpers zijn ontslagen, niet om hunne mindere geschiktheid in vergelijking der overige medehelpers als zoodanig; maar omdat het hun aan werk in hunne gemeenten ontbrak. De Christenen te Ngôrô worden thans door SESAM, te gelijk met die van Kĕrtô rĕdjô en de weinigen van Sôbô wirô c. a. met die van Sidô ardjô, door TIMOTHEUS verzorgd.

De Christenen te Kĕrtô redjô wonen ongeveer 1 uur zuidwaarts van Modjô warnô, te zamen met de overige nietchristen bevolking.

Hun aantal is 102 zielen: 30 mannen, 33 vrouwen en 39 kinderen. Vijf kinderen van Christenen werden ge-

doopt; 1 man en 2 kinderen kwamen van elders over; 1 man en 1 kind verhuisden naar Môdjô warnô; 2 volwassenen overleden, en 2 huwelijken werden ingezegend.

In de dessa Kĕrtô rĕdjô zelve woont drie vijfde der gemeente. Het overige gedeelte woont in 2 nabij gelegen dessa's.

Over het geheel ontbreekt het haar niet aan eenige belanghebbenden, waarvan SESAM gaarne een tiental met name noemt. Anderen echter volgen ook al de gewoonte slechts, om zondags ter kerk te komen en meer niet, en nog anderen betoonen zich gèheel onverschillig. Met de kennis dezer laatsten, en vaak ook met hun gedrag, is het als met die van dezelfde soort in de gemeente te Môdjô warnô gesteld; en zoo ook met de belangstellenden en de volgers.

In de godsdienstoefening des zondags ging SESAM geregeld voor, ten zij hij door mij of een enkele maal door TITUS een lid der gemeente werd vervangen, daar hij elken zondag ook in de gemeente te Ngôrô voorging. De opkomst bedroeg gemiddeld 43. Ook hier moest ik in eene echtscheiding toestemmen, om onverzettelijkheid der vrouw. Af en toe hield SESAM school, sommige maanden met meer dan 30 kinderen, elken dag zelfs des zondags, en op andere tijden met 8 of nog minder, de kinderen der Christenen alléén of der meest belangstellenden onder hen, daar de anderen door arbeid voor hunne ouders verhinderd werden ter school te komen.

Weder ongeveer een half uur zuidelijker dan Kĕrtô rĕdjô ligt Ngôrô. De gemeente telt daar 121 zielen, 51 mannen, 39 vrouwen en 31 kinderen. Daarvan werden 6 nieuwelingen aangenomen en 3 kinderen ge-

doopt; terwijl 1 belijdenis des geloofs aflegde, 1 man en 1 vrouw overleden, en 1 huwelijk werd ingezegend. De helft der gemeente woont te Nôgrô en de andere helft in 5, doch niet zeer verwijderde, andere dessa's.

Ook hier trof ik eenigen ijveriger dan de overigen aan, waaronder ik vooral ééne der nieuwelingen tellen mag. De zondag-godsdienstoefening wordt gemiddeld door 26 bijgewoond, een ongunstig getal in vergelijking met Kĕrtô rĕdjô, te meer daar er velen zijn, die vroeger van den Heer COOLEN onderwijs ontvingen. Doch voor zoo ver zij niet gedoopt zijn, is er bij dezen niet de minste belangstelling op te merken.

De gemeenten noordwaarts van Môdjô warnô liggen allen op verderen afstand, dan Ngôrô en Kĕrtô rĕdjô, en wel van 1–3 dagreizen.

Tot deze behoort allereerst Taroe'an, waar de gemeente, doch in 11 verschillende wijd uit elkander liggende dessa's, 99 zielen telt: 28 mannen, 28 vrouwen en 43 kinderen. Drie kinderen werden door mij gedoopt; 1 man vertrok, waarover straks nader. Er overleden 3 volwassenen, en 2 huwelijken uit die gemeente zegende ik in. SABADIOOS is onder deze verspreid wonende Christenen als medehelper werkzaam. Vroeger woonde hij in de dessa Taroe'an. Daar er echter te dier plaats langzamerhand slechts 5 christenmannen overbleven, waarvan slechts één op zijn onderwijs toonde prijs te stellen, verzocht hij mij, en vergunde ik hem, naar de op 1 à 2 uur afstands (van Taroe'an) gelegene dessa Segarran te verhuizen, waar eenige Christenen meer wonen, en volgens SABADIOOS meer belangstelling wordt aangetroffen. Drie malen in de maand worden thans de zondag-godsdienstoefeningen te Segarran en eens te Taroe'an gehouden, het omgekeerde van vroeger. De opkomst bedroeg gemiddeld

16 van de 56 volwassenen of ruim een vierde. Des woensdagavonds hield SABADIOOS catechisatie, die door 3 of 4 Christenen werd bijgewoond. Ik trof bij mijn bezoek, (in de dessa Taroe'an) 10 schoolkinderen, 4 jongens en 6 meisjes aan, die dagelijks van 11—1 uur door SABADIOOS onderwezen werden. In lezen en schrijven waren eenige vorderingen gemaakt. In 't rekenen veel minder. De godsdienstoefening werd bij die gelegenheid door 29 volwassenen bijgewoond. Opgewektheid kon ik echter niet bespeuren. Sinds ontving ik ook nog 't berigt van den vertrokken man van Taroe'an, die omdat hij in hun onderhoud niet voorzien kan, zijne vrouw en 2 kinderen verliet.

Te Sôbô-wirô wonen met ASIËL, den gewezen medehelper, 3 mannen en 5 vrouwen, die christen zijn en 5 kinderen, terwijl de overigen tot gezamenlijk 46 zielen in 13 dessa's oost- en westwaarts tot op 2 uur afstand van Sôbô-wirô verspreid zijn. Ik doopte er 2 kinderen. ASIËL is ook zonder tractement steeds voortgegaan, de gemeente des zondags voor te gaan, en haar als vroeger te verzorgen, thans echter wordt hij bijgestaan door TIMOTHEUS van Sidô-ardjô op wien zijne taak overging. Door slechts 7 à 8 Christenen werd gewoonlijk de zondag-godsdienstoefening bijgewoond.

Van de Christenen te Sidô-ardjô zijn met TIMOTHEUS den medehelper nog 27 volwassenen en 17 kinderen overgebleven, die over het geheel noch door ijver noch door goed gedrag uitmunten. De godsdienstoefening wordt er door even velen (of weinigen) als te Sôbô-wirô bijgewoond. Te voren was dáár eene school voor kinderen van christen en nietchristen Javanen, waar BENJAMIN javaansch en maleisch lezen en schrijven en rekenen onderwees; doch in het afgeloopen jaar werd zij

gestaakt, daar BENJAMIN door het bestuur in de dessa Tratap, district Trĕnggôlô, op 2 uur afstands van Sidô ardjô, als onderwijzer geplaatst werd; (1) en TIMOTHEUS is te weinig onderrigt, om hem te kunnen vervangen.

Ongeveer 1½ uur, van Soerabaja ligt de dessa Wioeng. Daar wonen de Christenen van Wioeng 53 zielen, 26 volwassenen en 27 kinderen, op enkele uitzonderingen na, allen in genoemde dessa bij elkander. Er werden dit jaar 2 nieuwelingen aangenomen en 3 jongelingen en meisjes legden belijdenis des geloofs af, en 2 volwassenen en 3 kinderen stierven, bijna allen aan de cholera. De medehelper NICODEMUS is aldaar voorganger. De meeste volwassenen, gemiddeld 24 van de 26, woonden de zondag-godsdienstoefening bij, en 15 kinderen ontvingen er van NICODEMUS onderwijs in lezen en schrijven. In deze opzigten laat dus deze gemeente het minst van allen te wenschen over. Tot mijn spijt echter was in haar midden gedurende mijn verslagjaar ook één man, die zijne dochter op mohammedaansche wijs aan een nietchristen jongeling uithuwelijkte. Geen der wioengsche Christenen wilde aan het huwelijksfeest van dit paar, het eerste in die gemeente tot nogtoe, deelnemen.

De gemeente te Soerabaja wordt steeds voorgegaan door den medehelper KLAAS. Zij telde, ult°. Dec., 78

---

(1) Gedurende mijn verslagjaar zijn op bevel van den tegenwoordigen Resident STEINMETZ in alle districts- en onderdistrictsplaatsen scholen opgerigt, en min of meer ontwikkelde Javanen, meest tot de familie der hoofden behoorende, tot onderwijzers aangesteld. Tot vergoeding ontvangen die 2 man, heeredienstpligtigen, daags en 1 bouw sawah, die zij zelven of voor hunne rekening moeten laten bewerken. De scholen zijn door en op kosten der belanghebbende dessa's opgerigt, en worden dus ook op hare kosten onderhouden. Zelfs wordt voor gouvernements- of bestuurs-rekening niet in schoolmiddelen en behoeften voorzien, waardoor, naar ik vernam, de meeste dier scholen maar weinig bloeiden.

zielen: 47 volwassenen en 31 kinderen. Ik doopte er 3 kinderen; 1 volwassene en 1 kind overleden; 1 vertrok naar elders.

De opkomst was in vergelijking van Wioeng, waar echter allen meer bij elkander wonen, en minder verhindering hebben, slechts schraal, gemiddeld 14. Overigens scheen het mij toe, dat er onder de Christenen dáár, even als te Samarang, door hun' omgang met de beschaafde wereld, waren, die meer ontwikkeling aan den dag legden, dan ik bij de meeste Christenen in de andere gemeenten van dezen werkkring aantrof. Doch ook zijn er, die niet vrij blijven van de besmetting der beschaving. Zoo was er één, de vertrokkene, die zich overgaf aan spel, en ten laatste zijn' heer bestal, en de vlugt nam met achterlating van vrouw en kinderen.

Met meer genoegen dan aan dezen gedenk ik aan den christen Javaan JORAM, die in zijne betrekking als mandoer, even als ook anderen, zeer goed oppast, en des avonds ten huize van KLAAS aan een tiental kinderen van Christenen zonder eenig eigenbelang onderwijs gaf.

Eindelijk noem ik de Christenen in het gesticht voor melaatschen, vroeger te Pĕgirian, thans nog iets verder van Soerabaja te Samaron. Zij bleven allen, ruim 40 in getal, getrouw; terwijl 2 nieuwelingen door den chineschen voorganger SIAU werden onderwezen.

Laatstgenoemde toewan SIAU, KLAAS en NICODEMUS ontvingen weder, even als vroeger, hun tractement van het Zendelinggenootschap te Soerabaja, waaraan voor rekening van ons genootschap aan NICODEMUS, ook even als vroeger, *f* 20 's jaars toelage werd bijgevoegd en geld voor olie in de school. Ook KLAAS heeft voorziening verzocht in laatstgenoemde behoefte, welke ik hem voor 1865 heb toegezegd.

Hierna heb ik verder een en ander mede te deelen van mijne verrigtingen, 1e ter verzorging mijner gemeente te Môdjô warnô, 2e ter opleiding van kweekelingen, 3e ter onderhouding van kennis en ijver bij mijne medehelpers en 4e in het belang der buitengemeenten.

Wat het 1e punt aangaat, achtte ik het van het hoogste belang allereerst te trachten, zooveel mogelijk vertrouwen in te boezemen of te winnen. Even als Br. HOEZOO gedaan had, stelde ik daartoe van den beginne af mijn huis voor allen op alle tijden open, en besteedde een deel van mijn' tijd, om zooveel ik kon, de Christenen in hunne woningen te bezoeken. Voorts zeide ik dezelfde hulp toe, als zij van mijn' voorganger ondervonden bij het sluiten van huwelijken en in andere omstandigheden, en betoonde mij eveneens genegen, om aan alle zieken, die ik helpen kon, medicijnen uit te reiken. Geholpen door Br. KIJFTENBELT strekte zich de mogelijkheid daartoe in den beginne vooral zeer ver uit, zoodat daarvan soms tot door 16 patiënten op één dag gebruik werd gemaakt. Nadat ik hierin echter de hulp van Br. KIJFTENBELT ontberen moest, is het aantal der komende zieken ongeveer tot op de helft verminderd, schoon ik bijna allen, die tot mij kwamen, hulp verleenen kon, doordien ik reeds eenige, hoewel al te weinig, geneeskundige kennis medebragt op Java, en ik voorts profiteerde van de hulp mij geboden door Dr. V. D. te Samarang, en te dezer plaats van hetgeen ik zag en vernam van Br. KIJFTENBELT. Behalve dit was in dezen ook de Doctor van Môdjô kĕrtô, de heer C. V. B. wanneer ik mij tot hem wendde, steeds bereid mij met raad en daad bij te staan.

Ongetwijfeld is daardoor bij velen een goede indruk te weeg gebragt. Vooral KIJFTENBELT heeft door zijne hulp

eene plaats ingenomen in veler hart, dat mij te meer heeft aangespoord, in die rigting voort te gaan.

Ook in andere omstandigheden kwam men mij om hulp vragen, als in tijdelijken nood en bij oneenigheid tusschen echtgenooten, en een enkele maal ook tusschen dessa-bewoners en hun' loerah (hoofd).

De eersten kon ik tot nog toe geen hulp verleenen, dan alleen ouden, gebrekkigen en ongelukkigen uit de gemeente door middel van rijst van de kerk, die hun ten geschenke of in leen gegeven werd. (Zie Mededeelingen, dl. VI, bl. 270).

Ook ter bevordering van godsdienstige kennis of kennis der christelijke godsdienst, trachtte ik te doen wat in mijn vermogen was. Te dien einde deed ik ook vooral mijne reeds genoemde huisbezoeken, om al pratende van hoofd tot hoofd eenig godsdienstig onderwijs mede te deelen, en tot het getrouw bijwonen van kerk en bijeenkomsten op te wekken. Ook PAULUS en BERNARDUS spoorde ik daartoe aan, en zoo ook de medehelpers in andere gemeenten. Langzamerhand zal daarvan, geloof ik, eenige vrucht te wachten zijn. Echter zeer langzamerhand, en ook geen overvloedige en in 't oogloopende vrucht.

In de kerk ging ik des zondagmorgens in afwisseling met PAULUS voor, en trachte zóó te spreken, dat ik zoo mogelijk door allen verstaan werd, en voor velen nuttig wezen mogt, en besprak na kerktijd steeds met allen, die wilden, het gesprokene in de kerk nog eens. Een woord of verhaal uit de Schrift lag bij dit onderwijs steeds ten grondslag, dat naar omstandigheden meer of minder uitvoerig werd toegelicht, schoon het hoofddoel bleef, die zaken ter sprake te brengen, die in onmiddellijk verband stonden tot den toestand en de behoeften der hoorders.

Andere bijeenkomsten hield ik des donderdagavonds bij mij, gelijk PAULUS des dingsdags bij zich en BERNARDUS des vrijdagavonds bij den Loerah te Môdjô wangi aan huis, en 's maandelijks nog de zoogenaamde maandelijksche bijeenkomst in de kerk.

Het onderwijs bij eerstbedoelde zamenkomst was catechetisch. Ik ving aan met het verhaal van de boetvaardige zondares (Luk. 7: 37 e.v.), sprak daarna over de roeping van ZACHEUS (Luk. 19: 1 e.v.) en behandelde tegen Kersttijd de geschiedenis, die op dien feestdag door de Christenen herdacht werd, en hetgeen daaraan onmiddelijk voorafging. Gewoonlijk mogt ik mij in eene opkomst van 40 tot 50 toehoorders verheugen.

Minder talrijk waren de bijeenkomsten van PAULUS en BERNARDUS bezocht. Die des laatsten, vooral ook door gebrek aan belangstelling en slecht gedrag van den Loerah van Môdjô wangi, (hoewel Bernardus' broeder is hij één dergenen, die eene tweede vrouw genomen heeft), vond slechts zeer weinig, soms in het geheel geen' bijval. PAULUS trachtte vooral uitdrukkingen, bij de Christenen gebruikelijk, duidelijk te maken, als: wat geloof, aanbidden en dergelijken is. BERNARDUS behandelde eene of andere bijbelsche geschiedenis naardat het voorkwam.

In maandelijksche bijeenkomsten behandelde ik eerst het vervolg van het verhaal der Handelingen, door Br. HOEZOO tot Hoofdstuk 21: 26 verklaard; doch op dringend verzoek keerde ik tot het mededeelen van zendinggeschiedenis terug, waarbij ik eenige bijzonderheden omtrent de Minahassa en de Sandwich-eilanders ten voorbeelde stelde aan mijne Christenen te Môdjô warnô. De opkomst won daarbij ongeveer de helft, van 40 tot 70 à 80. Ook had ik door deze verande-

ring van stof gelegenheid een en ander over aardrijks-, land- en volkenkunde en dergelijken mede te deelen.

Ik ga hierna over tot eene andere zaak, mijne zorg voor de gemeente te Môdjô warnô betreffende, en wel die voor hare aanstaande lidmaten. Ik onderscheid hierbij nieuwelingen en die kinderen zijn van Christenen, en van jongs af reeds door den doop in de gemeente zijn ingelijfd.

De eersten, hoe weinigen ook, veroorzaakten mij niet weinig moeite en zorg. Ik zou wel wenschen, dat dezulken steeds langzamerhand met de waarheden der christelijke godsdienst bekend gemaakt, en tot haar als ingeleid wierden, te meer om de redenen, die hen doorgaans bewegen de christelijke godsdienst te omhelzen, welke reeds bekend zijn. De meest voorkomende is echter een voorgenomen huwelijk met een' christen-jongeling of meisje, of man of vrouw, en zelden lijdt die zaak lang uitstel. Het is daardoor gewoonte geworden, vooral te Môdjô warnô, daar men elders door de afwezigheid van den zendeling meestal langer opgehouden wordt, 3 weken, hoogstens ééne maand bij PAULUS te leeren, en daarna belijdenis af te leggen, en gedoopt te worden. Ik trachtte in het begin daarin verandering te brengen; doch stuitte op onoverkomelijke hinderpalen. De zaak van het huwelijk springt ter zake der godsdienst noch af, noch wordt om haar lang uitgesteld en Christenen met niet-christenen christelijk in te zegenen gaat niet, omdat daardoor het aantal der gemengde huwelijken nog veel aanzienlijker worden zou, dan het thans reeds is, en dit een' ontbindenden invloed op de gemeente hebben zou. Het kwam mij daarom, na rijp beraad, niet geraden voor, daarvan de proef te nemen.

En toch moeten zulke aannemingen slecht werken op het christelijk geweten der gemeente, aanleiding geven

tot misvatting van den aard, de eischen en de bedoeling der christelijke godsdienst, terwijl zij ook niet kunnen strekken tot opbouwing der gemeente, al wordt ook haar getal er eenigszins door gebaat; terwijl zij eindelijk ook tot een slecht voorbeeld zijn voor de reeds gedoopten, die belijdenis afleggen zullen, en die zich vaak met denzelfden tijd der voorbereiding te vreden stellen, en ter wille der anderen, die aangenomen worden, niet kunnen worden afgewezen.

PAULUS ontziet tijd, moeite noch inspanning, om bedoelde nieuwe Christenen en leden in den korten tijd, dien men zich gunt, zoo veel en zoo goed mogelijk te onderwijzen. Het onderwijs wordt dagelijks, meest zelfs tweemaal daags, gegeven en soms aan één man en ééne vrouw, of één' jonge en één' oude van dagen of aan een' enkelen meer vlugge of meer stompe van begrip afzonderlijk.

Vroeger meende hij meer een' zekeren omvang van kennis te moeten bijbrengen; doch later zag hij in, dat die meestal ongebruikt bleef liggen in 't hoofd der leerlingen, of weldra zelfs ook uit het geheugen verdwenen was, zoodat hij thans liever, gelijk hij zegt, „de gevoelens van hun eigen hart neemt," d. i. met hen spreekt over de voornaamste punten der christelijke godsdienst, God, zonde en verlossing, zoo min mogelijk mededeelende, en zooveel mogelijk vragende en uitlokkende.

Voor degenen, vooral de kinderen van Christenen, die zich langer voorbereiding gunnen, is de wekelijksche catechisatie, des vrijdagmorgens van 9–10½ uur geopend. Hun wordt hetzelfde onderwijs op dezelfde wijs, als bovengemeld gegeven, tevens met den toeleg, om kennis van de bijbelsche geschiedenis en Heilige schrift te bevorderen, en tot een' opregten en christelijken wandel

te vermanen. Het laatste wordt trouwens ook bij de nieuwelingen niet verzuimd. PAULUS en ik leidden het onderwijs te zamen, om onze leerlingen van ons beider kennis en inzigten te doen profiteren. Boven gaf ik het aantal reeds aan, dat onze catechisatie bijwoont en behoorde bij te wonen. Als een eenigszins verblijdend verschijnsel meen ik te mogen opmerken: 1. dat de catechisatie thans reeds meer dan een jaar heeft stand gehouden, dat vroeger het geval niet was, en 2. dat ook eenigen uit de catechisanten, die reeds werden aangenomen, ook daarna deze catechisatie nog bleven bijwonen, dat ik natuurlijk immer zeer aanprees.

Als weder eene andere zaak mijner zorg, voor of in de gemeente te Môdjô Warnô, noem ik ten laatste de school, geopend voor kinderen van christen, en niet christen-javanen.

Reeds wees ik er op in welken toestand ik haar vond. Een 100tal leerlingen was ingeschreven met eene opkomst van 20 tot 30, des morgens en des avonds. 's Morgens en 's avonds zette ik de school voort, elken dag, behalve des donderdagavonds, om de bijeenkomst bij mij aan huis, en des zaturdags en zondags. Even als vroeger klom gedurende den goeden moeson het aantal der opkomenden weder tot 50 en soms tot 60 des morgens, en des avonds tot 30 à 40. Bij het invallen van den regenmoeson, daalden die getallen weder nu en dan tot 20 à 30 en 10 à 20; doch slechts zelden, dat ook daaruit blijken kan, dat de gemiddelde opkomst tot ult°. December 41 des morgens en 26 des avonds bedragen heeft.

Hoewel trouw bijgestaan door mijn' helper BERNARDUS en zijn' jongeren broeder JORAM, sinds October insgelijks tot helper in de school aangesteld, bragt ik toch dagelijks steeds een groot deel van mijn' tijd in de school

door. Ik stelde er toch prijs op, getuige te zijn, van de wijze waarop BERNARDUS en JORAM de kinderen onderwezen. De eerste vooral heeft daartoe veel tact, en den laatsten ontbreekt het niet aan den besten toeleg. Bovendien nam ik ook eenige vakken, als het vertellen der bijbelsche geschiedenis, het rekenen uit het hoofd en dicteren op de lei, (het laatste om een of ander, dat ik zelf opgesteld had, over den mensch te kunnen mededeelen), in den regel voor eigen rekening. Voorts ging ik nu en dan de vorderingen van al de kinderen na, en eindelijk vraagden ook mij, sinds October, 3 der 6 privaat leerlingen van Br. HOEZOO van vroeger, (alle drie tot de familie van den Wĕdônô of het districtshoofd behoorende), om onderwijs, om zich verder te oefenen, dat ik geheel alleen op mij nam, schoon in de school.

Deze bleef in 3 afdeelingen verdeeld.

De pas beginnenden oefenden zich op lettertafels, in spelboekjes, die echter, wat geschiktheid aangaat, nog al veel te wenschen overlaten, (1) en op het bord, alles om tot de leeskunst te komen. Ook wordt er een begin gemaakt met tellen, het namaken van letters op de lei en verstands- of spreekoefeningen.

Zij die zoover gevorderd zijn, dat hun een leesboek kan gegeven worden, vormen de 2de afdeeling. Hun leesboek is de Javaansche verhalen van SCHMID 1e stuk. Zij leeren voorts getallen schrijven en uitspreken, optellen en de tafel van vermenigvuldiging. Voorts net schrijven op de lei, verstandsoefening op de lei, een weinig geheugenoefening en rekenen uit het hoofd.

De 3e afdeeling is die der verstgevorderden. Zij lezen in de Javaansche verhalen van SCHMID 2de stuk, bijbelsche

---

(1) Met genoegen vernam ik daarom van Br. HOEZOO, dat hij met de vervaardiging van een nieuw javaansch *a. b. c.* en spelboek bezig was.

geschiedenis, 104 verhalen van Dr. BARTH, in 't Javaansch, en in het overzigt der geschiedenis van den Heer JEZUS met vragen door Br. HOEZOO. Het wordt noodig geacht de leerlingen dier afdeeling meer verklaring van het gelezene te vragen en te geven, dan in de vorige afdeeling. Het rekenen wordt voortgezet, en meer werk gemaakt van 't rekenen uit het hoofd. Ook de verstandsoefeningen worden moeijelijker gemaakt tot het geven of schrijven van eenig verhaal, behalve 't dictée op de lei, en eindelijk wordt schrijfonderwijs gegeven op papier. Als nieuw vak wordt het Maleisch opgenomen, zooals het voorkomt in de boekjes op Java geschreven en gedrukt.

Bijbelsche geschiedenis vertelde ik steeds aan al de kinderen te gelijk, 2 malen in de week, waarbij ik gebruik maakte van opgeplakte bijbelsche platen, mij gezonden van wege de Bestuurderessen van het Haagsche vrouwen-hulpzendelinggenootschap.

De verhalen der schepping, van ADAM en EVA, KAIN en ABEL, JOZEF en MOZES werden met aandacht en belangstelling vernomen, en niet het minst door hen, die niet geheel onbekend meer met dezelve waren. Thans is mijn voornemen, na het verhaal van MOZES geëindigd te hebben, weder met dat van de schepping te beginnen, om eerst langzamerhand iets meer te geven, en tusschen in liggende verhalen aan te vullen, en daarna weder een' stap voorwaarts in de geschiedenis te gaan.

Mijne privaatleerlingen, de 3 soedara's (broeders, neven) van den Wĕdônô, bevond ik, dat het onder de leiding van Br. HOEZOO in 't lezen, schrijven, rekenen en Maleisch reeds ver genoeg gebragt hadden, om daarin nog maar weinig oefening te behoeven. Ik ging daarom weldra over tot het onderwijzen der aardrijkskunde. Uitgaande van de plaats onzer woning trachtte ik hun weldra te doen begrijpen, dat wij met alle andere

levende menschen aardbewoners waren, waarvan zij reeds vreemd opkeken. Met nog meer verwondering hoorden zij van de gedaante, de grootte en den omloop van de aarde om de zon en hare wenteling om hare as, alsook van de wenteling der maan om de aarde. Dus is er maar ééne zon en ééne maan, vroeg mij een, in Holland en hier? Wij gingen daarna weder tot de aarde over, en spraken over de verdeeling van land en water, bergen vlakten, rivieren enz., waarna ik voornemens ben de ligging der werelddeelen en zeeën en van de voornaamste landen in elk dezer, en daarna tot de aardrijkskunde van Neêrlandsch-indië en Java over te gaan. (1) Menig genoegelijk uur verschafte dit onderwijs mij en mijnen leerlingen, en ik heb daarom moed, dat ik het later ook met vrucht aan de verst gevorderde mijner gewone scholieren zal kunnen mededeelen. (2)

Nog moet ik hierbij eene bijzonderheid vermelden, om van het punt der school te Môdjô warnô af te stappen, namelijk, dat ook p.m. 10 meisjes, die de school getrouw bezochten, van mijne vrouw leerden naaijen, en die zich daarin ijverig betoonden, zooals met bijna allen het geval was, insgelijks ook les in handwerken kregen.

Alzoo verschafte mij de verzorging der gemeente te Môdjô warnô, met inbegrip der school, inderdaad reeds veel werk. Evenwel noemde ik boven ook nog de opleiding van kweekelingen, leiding der medehelpers

---

(1) Eerst na het opstellen van mijn verslag ontving ik, na veel vergeefsche moeite daartoe te hebben aangewend, de beschrijving van Neêrlandsch indië door T. A. F. VAN DER VALK van Batavia, en zag daarin met genoegen denzelfden gang als door mij bij dat onderwijs gevolgd; zoodat ik bedoeld boek aanstonds als leesboek voor mijn' privaatleerling (2 hunner kwamen sinds eenigen tijd niet) heb aangewend.

(2) Over de leerstof op de scholen, vooral op Java, is thans weêr eene correspondentie met sommige broeders geopend, die, naar ik hoop, tot eene wijziging van de leervakken aanleiding zal geven. N.

en het toezigt over de gemeenten buiten Môdjô warnô. Ook daarvoor deed ik, wat ik kon.

Één mijner kweekelingen was AMMON, een Christen uit de gemeente te Kaijoe apoe, werkkring Samarang, die mij van laatst genoemde plaats herwaarts volgde. Alléén om zijn sterk verlangen daartoe, nam ik hem voor eenigen tijd als kweekeling aan, schoon ik er hem, als iemand van een stug gemoed, minder geschikt voor achtte. Na verloop van een half jaar huwde hij met een christen meisje uit Malang, en vertrok met zijne vrouw derwaarts, om eene christen dessa te helpen stichten.

Een tweede kweekeling was WAGIMAN een christen jongeling van Kĕrtô rĕdjô. Dringend verzocht ook deze mij, kweekeling te worden. Uit eigen ambitie had hij, gedeeltelijk bij den medehelper SESAM, zich reeds geoefend in lezen, schrijven en de kennis der bijbelsche geschiedenis, schoon zijne ouders hem in zijn streven wel niet tegen gingen, maar toch voor zichzelven nog weinig belangstelling betoonden. Met hunne toestemming, nam ik hem sinds medio April aan als kweekeling. Hij gaf mij steeds reden tot tevredenheid.

Een' derden nam ik aan, SAMGAR. Op hem had Br. HOEZOO reeds vroeger als toekomstig kweekeling het oog. Hij is nog jong, en leert gaarne en goed. In het afgeloopen jaar werd ADRIAN, een der medehelpers in Malang, zijn stiefvader, die mij even als zijne moeder, eene schoonzuster van BERNARDUS, den helper in de school, zeer verzocht hem onder mijn toezigt te willen houden.

Ten vierde nam ik WARNÔ aan. Zijne ouders zijn gedoopt, en hij zelf wilde gaarne Christen worden; doch had in zijne dessa, Bôgô ramé, onder Taroe'an, uren van daar en ook van Segarran verwijderd, weinig gelegenheid, om zich verder te oefenen dan hij gedaan had, namelijk: in het van buiten leeren van het „Onze

Vader", de 10 geboden en de 12 geloofsartikelen. Ik nam hem daarom voor één jaar aan, opdat hij ook meerdere kennis van de geschiedenis des Heeren verkrijgen, en zich in lezen, schrijven en rekenen zou kunnen oefenen. Hij gedraagt zich ook zeer goed.

Eindelijk was er nog één kweekeling, dien ik in de plaats van AMMON, het eerst genoemd, aannam, namelijk: JORAM; zoodat ik aan 't eind van het jaar 4 kweekelingen had. Deze laatste verloor reeds vroeg zijne ouders, die Christenen waren, en bleef eenigen tijd in zijne dessa onder Taroe'an wonen. Later echter kwam hij naar Môdjô warnô en schoon hij met zijn' ouderen broeder hun eigen kost verdienen moest, bezochten beiden, en vooral JORAM, toch ook zeer ijverig de school. Beiden lieten mij verzoeken, als kweekelingen te worden aangenomen; doch daar SEMSON (de oudste), er niet zoo erg op aandrong, en buitendien ouder, minder vlug van begrip en min of meer doof was, en JORAM meer aanhield, zoo bepaalde ik mij alléén tot hem. Aan het eind van mijn verslagjaar was hij nog slechts ruim eene maand bij mij. Nogtans gedroeg hij zich in dien tijd zeer goed en ijverig, en regtvaardigde mijne keus.

Behalve deze genoemde kweekelingen vond PAULUS ook nog een' vervanger voor SILAS, Heeren Bestuurders uit de berigten van Br. HOEZOO bekend. Deze vervanger is MANASSI, aanvankelijk nog weinig ontwikkeld; doch hij schijnt zich gaarne te willen oefenen. Ook heeft PAULUS toestemming, tot zijne hulp, één kweekeling te houden. MANASSI is ook gehuwd, en ontvangt door PAULUS zijne maandelijksche toelage als tractement.

Tot de allereerste verpligting van al deze kweekelingen, en voor al die te mijnen huize, behoorde, dat zij immer het onderwijs op de school en catechisatie en in de kerk en de bijeenkomst bij mij aan huis bijwoonden,

waarbij zij nimmer, dan in geval van ziekte of uitersten nood, mankeerden.

Voorts begon ik sinds November elken morgen een gedeelte uit den Bijbel met hen te lezen, waaraan gewoonlijk een half uur tot drie kwartier besteed werd. Wij lazen uit het Evangelie van Lukas, dat ik met hoofdstuk I aanving, en tot nog toe voortzette.

Mijn doel was evenzeer leering als stichting. Ik begon en besloot daarom iederen morgen met gebed en dankzegging, en lette bij het lezen zoowel op het regt verstaan als op de toepassing, die zij daaruit voor zichzelven wisten te trekken.

Overigens stelde ik mijnen kweekelingen, zooveel ik kon, een goed voorbeeld, en hoop, dat zij èn door het geregelde onderwijs, dat zij krijgen, èn door dat voorbeeld, behalve dat zij aan handenarbeid niet ontwennen, daar zij daartoe in hun' vrijen tijd verpligt zijn, een ieder naar kracht en vermogen, alzóó op den duur tot goede en meer ontwikkelde Christenen, dan het meerderdeel der gemeente, mogen gevormd worden.

Hetgeen ik deed in het belang mijner medehelpers, om bij hen zooveel mogelijk kennis en ijver te onderhouden, bepaalde zich tot het volgende. Weder gelijk Br. HOEZOO reeds gewoon was, hield ik elke week des maandagochtends van 9–10½ uur met PAULUS, BERNARDUS, JORAM en SESAM (den medehelper van Kĕrtô rĕdjô en Ngôrô) eene bijeenkomst, waarbij het behandelde in de kerk gewoonlijk overvloedige stof tot zamenspreking opleverde, schoon ik somtijds ook wel eens iets meer of iets anders ter onderwijzing koos. Buitendien riep ik van 17–23 Junij en van 13–21 October al de medehelpers te zamen, waarbij echter de eerste maal KLAAS niet opkwam, en sprak met hen over hunne gemeenten en hun werk, en verklaarde hun, de eerste maal, op hun verzoek, den proloog

van JOHANNES, Johannes I: 1–18 en bij hunne 2de zamenkomst, op mijne aanwijzing, de gelijkenis van den verloren zoon, Luk. 15: 11–32.

Waren de afstanden van de woningen van sommigen der medehelpers niet zoo ver als zij zijn, tot 50 paal of 17 uur gaans van Môdjô warnô, zoo zouden zij meermalen, bijv. eenmaal 's maands, zulk onderwijs kunnen ontvangen; en juist de verst afwonenden hadden ook nog wel onderwijs in andere zaken noodig, als b.v. rekenen. Doch gedurende mijn verslagjaar was het mij niet mogelijk, daartoe ook maar een plan te vormen, en behalve voor BERNARDUS, JORAM en SESAM, zal dit misschien wel immer eene onmogelijkheid blijven.

En wat thans ten laatste mijne zorg voor de gemeenten buiten die van Môdjô warnô betreft, ik reken daartoe het onderwijs aan de medehelpers, reeds genoemd, hare voorgangers, de verantwoording, die zij mij verschuldigd zijn, en ik van hen vorderde, en mijne bezoeken, zooals ik reeds zeide, te Kĕrtô Rĕdjô en Ngôrô meermalen en in de andere gemeenten slechts éénmaal gedurende mijn verslagjaar.

Kĕrtô Rĕdjô bezocht ik 12 April, 31 Julij en 22 October.

Ngôrô; 12 April, 25 en 26 Mei, 10 Julij, 23 October en 11 December.

Soerabaja, 11–18 Augustus.

Wioeng; 19–20 Augustus.

Sidô Ardjô; 20–22 Augustus.

Djapannan; 25–26, en

Taroe'an; 26–27 Augustus.

Ten slotte beloofde ik eenige opmerkingen omtrent den toestand van zaken, natuurlijk ten opzigte der gemeenten.

De javaansche Christenen zijn als eene verzameling van

kinderen, wier opleiding verzuimd is. Zij wiesen op, namen ten huwelijk of werden ten huwelijk gegeven, traden op in de maatschappij of werden daarin opgenomen, zonder ontwikkeling naar verstand, of vorming van gevoel of wil. Zóó zijn zij menschen, door den nood tot arbeid, en de behoefte des menschelijken harten tot godsdienst gedrongen; doch bijna geheel zonder de minste redelijke leiding; zoodat zij, zooals van zelf spreekt, vervuld zijn van allerlei dwaalbegrippen, en dikwijls ook met velerlei booze neigingen. Wat zou ook van een kind zonder redelijke of verstandige en waarachtig godsdienstige leiding kunnen worden?

Hoe gaat het nu met de opleiding van verstandelijk, zedelijk en godsdienstig verwaarloosde kinderen op lateren leeftijd? Zal het hun gemakkelijk vallen het voor hen noodigste onderwijs voor hun verstand en hart door woord en voorbeeld zelfs te begrijpen? En hoevelen zullen zich genegen verklaren, en daarna betoonen, zich daartoe in te spannen? En tot in welke mate? Vooral als al, wat rondom hooger en lager is, en werkelijk invloed uitoefenen kan, van zulk eene inspanning afmaant?

En was nog maar alles met kunnen begrijpen of werkelijk begrijpen, gewonnen! Wij zouden dan ten minste bij eenigen boven verwachting geslaagd zijn. Doch 't gemoed ligt vaak dieper dan 't verstand, en zonder dat dit door waarheid geraakt wordt, zal, geloof ik, geen besef mogelijk zijn, eene zaak nog schaarsch onder de javaansche Christenen. Echter kan het anders?

En buitendien ligt tusschen het begrijpen, gevoelen en doen nog eene zeer breede klove, vooral als dat doen niet slechts een of ander gebruik of gewoonte of voorschrift betreft, maar den geheelen mensch omvat in al zijn denken, spreken en handelen, in zijne betrekking tot God, de wereld, zich zelven, zijn gezin, kortom

in alles; of m. a. w. een ander zijn van hem eischt. Van God is die vrucht, en in den regel eerst na veel arbeids en dat gedurende vele jaren, met betooning van veel liefde en onder niet al te ongunstige omstandigheden.

Ook verwacht men van de kinderen van een verwaarloosd en ongeregeld gezin, ook al worden daaraan van buitenaf eenige meerdere zorgen besteed, niet aanstonds een geheel verlicht, met de zachtste aandoeningen en beste gezindheden vervuld of daarvoor vatbaar geslacht. De boosheden der vaderen worden dikwijls aan de kinderen bezocht tot in het derde en vierde lid. Door aanhoudenden arbeid zal dus eerst langzamerhand een beter begin of grondslag of kern kunnen verkregen worden. Die dit haastig verwachten, zullen in hunne hoop bedrogen uitkomen.

Ziedaar twee zaken, die, zoo ik meen, bij de beschouwing van den toestand der javaansche Christenen alhier in den tegenwoordigen tijd en in hunne naaste toekomst niet uit het oog mogen verloren worden.

Doch zullen wij, als het alzoo staat, het werk op Java niet liever laten varen? Heeft dan de overwinning der wereld door CHRISTUS minder gekost dan de overwinning van Java voor Hem kosten kan? — Doch er is nog zooveel tegenstand en vijandschap? Hebben dan die Hem den weg niet gebaand, om de CHRISTUS, de Verlosser en Overwinnaar der wereld te worden? — Doch eindelijk zullen wij niet blijven stuiten op der Javanen dwaalbegrippen en onvatbaarheid? Ik geloof het niet, wanneer wij in wijsheid, geduld, liefde en volharding den Heer tot voorbeeld nemen, vooral bij de vorming zijner jongeren.

Môdjô warnô, 21 Maart 1864.

VERSLAG

VAN

den zendeling H. ROOKER, te Tondano.

(1864.)

In het laatst van Julij hield ik school-inspectie. Br. VAN DE WAL, toen met zijne vrouw bij ons gelogeerd, vergezelde mij naar en langs de negerijen aan het strand van Tondano. De indruk, dien ik ontving, was niet onvermengd; mijn reisgenoot echter was over meer dan eene zaak en meer dan eene plaats opgetogen. Hij bezag alles met het oog van den nieuweling, den pas uit het vaderland aangekomen' arbeider. Hem moest veel treffen, wat mij door de gewoonte niet meer bijzonder in 't oog valt: die hartelijke ontvangst, die eenvoudige zeden, die nette kleeding, dat gulle onthaal, die vrijmoedige blik, gepaard aan zoo ongekunstelde bescheidenheid, het eenvoudige nette logies, de ongeveinsde blijdschap bij het zien van den pandita en de eerste ontmoeting van eenen nieuwen pandita; dat alles en nog zoo veel meer moest wel een' diepen en goeden indruk maken op den zendeling, pas uit Nederland aangekomen, die, hoezeer ook reeds van zoovele ongelukkige denkbeelden aangaande heidendom en evangelisatie terug gekomen, toch nog altijd scheeve voorstellingen behouden heeft.

6

De scholen, het doel van onzen togt, maakten evenzeer een' goeden indruk op den nieuwen broeder. De kinderen waren over het algemeen zindelijk gekleed, op eene enkele plaats zelfs helder en net; zij hadden eene betamende mate van vrijmoedigheid, gaven doorgaans bevredigende blijken van gemaakte vorderingen, en ontvingen getuigenis van getrouwe opkomst. Ten einde den aangenamen indruk bij onzen broeder te verhoogen, vertoefde ik eenen zondag aan het strand, preekte 's morgens te Kapataran en des avonds te Ranowangko. Beide keeren was de eenvoudige kerk goed bezet, en de laatste was overvloedig verlicht; de oplettendheid der hoorders, de eenigszins beschaafde wijze van kleeden en zich voordoen, – ja, het geheel kon niet nalaten gunstige uitwerking te hebben op een gemoed, begeerig het Evangelie den heidenen en pas toegebragten te prediken.

Ik heb het bovenstaande doen voorafgaan, als een ongezocht bewijs, dat het strand van Tondano zijn' ouden rôem blijft handhaven, ook al moet ik voor mij zelven mede van andere dingen getuigen, dan die blijdschap schenken. Tevens kan het welligt geen kwaad aan te merken, dat geen enkel persoon aan het strand uit eigen beweging een woord sprak over de verandering door het christendom te weeg gebragt. Zij pronken niet met wat zij verkregen hebben, – zij zijn natuurlijk in alles, en gebruiken de zegeningen des Evangelies tot tijdelijk en eeuwig gewin. Geen enkel christen, die ook maar de minste poging aanwendde, om iets te zeggen wat den leeraar, vooral den nieuwen leeraar, aangenaam in het oor zou klinken.

Den indruk, dien ik zelf gedurende dit schoolbezoek ontving, noemde ik niet onvermengd. Mij was alles overbekend, en alhoewel ik de hartelijkheid en eenvou-

digheid dier menschen telkens met blijden dank opmerk, ontvang ik toch niet weder dat weldadig gevoel op nieuw, hetwelk mij de eerste keer vervulde. In de scholen zag ik net gekleede kinderen, ik miste echter velen, die anders altijd in de school zijn, maar juist bij en wel om de inspectie niet, uit gebrek aan behoorlijke kleeding. De ouders hebben reeds te veel gevoel van welvoegelijkheid en schaamte, dan dat zij hunne kinderen in het daagsche pak, d. i. meer dan half naakt, onder ons oog zonden willen brengen. Dit waren meest kinderen uit de tweede en derde afdeeling. In de eerste klasse zag ik menige kabaja en sarong van vader en moeder, die op hunne beurt zich weder daarmede tooiden om welvoegelijk voor ons te verschijnen. Begrijpelijk is het, dat onder zoodanige omstandigheden het aanschaffen der noodzakelijkste leermiddelen eene onmogelijkheid is. Bij het bezoek vertoonde de eerste klasse overal sierlijk geschreven vellen papier, dat een fraai front gaf; dagelijks echter behelpt men zich met de lei, – voor zoo verre die aanwezig is, – met schrijfplankjes of pisangbladeren (1). Ik zag en gevoelde aan alles, dat de armoede aan Tondano's strand toeneemt, en natuurlijk niet zonder invloed is op het schoolwe-

(1) Eenige dezer schriften werden ons door Br. ROOKER toegezonden. Daar zijn er onder, die fraai mogen heeten. Alle zijn versierd met veelkleurige randen, uit bloemen, vogels, enz zamengesteld. Dat deze niet allen aan onzen europeschen smaak voldoen, ook doorgaans gebrekkig zijn van teekening, zal niemand verwonderen; zij getuigen echter van vinding en aanleg voor de beeldende kunst. Hoe wenschelijk is het, dat teekenen algemeen onder de leervakken worde opgenomen. Dat nog altijd de schrijfplankjes (zie daarover «Mededeelingen," D. I, blz. 148) en pisangbladen als schrijfmateriaal dienen, verwondert ons, als wij bedenken, welke hoeveelheden leijen, griffels, papier en pennen jaarlijks naar de Minahasse verzonden worden. Het is echter ook waar, dat in den regel deze hulpmiddelen door de ouders betaald worden. RED.

zen (1). In een paar betrekkelijk welvarende negerijen, b.v. Rerer en Rañawangko, vertoonden de kinderen dan ook nette kleeding en een opgeruimd voorkomen, terwijl zij tamelijk van leermiddelen voorzien waren. Over het algemeen kregen wij ook bevredigende resultaten van ons onderzoek, waar eenige welvaart zigtbaar was, of waar misschien het gebrek niet zoo groot is.

Eene andere oorzaak, waardoor ik geen' onvermengd gunstigen indruk ontving, ligt in de mate van belangstelling, die het schoolwezen bij de Hoofden geniet. Ik zou onbillijk zijn, zoo ik daarover klaagde. Onze onlangs afgetreden Resident, om 't zeerst geacht als Regent en mensch door ondergeschikten en particulieren, verdient met volle regt den lof van het schoolwezen in de Minahassa uit zijne diepe smadelijke vernedering in 1861, tot een voorwerp van belangstelling te hebben verheven. Hij was diep doordrongen van het groote nut en den uitgebreiden zegen, die de scholen aanbrengen. Wel overtuigd van niet alles te kunnen hervormen, nam hij ernstige maatregelen, om langs natuurlijken weg een' gewenschten bloei daarvan in het leven te roepen en alzoo een' beteren toestand voor te bereiden.

De Resident boezemde aan zijne ondergeschikte ambtenaren en aan de inlandsche Hoofden belangstelling voor de scholen in, die niet kon nalaten in vereeniging met zijne eigene bereidvaardigheid, gunstige uitwerking te hebben

---

(1) Vroeger had men aan het strand in de cacao-cultuur eene rijke bron van inkomsten, die naarmate de ziekte in deze vrucht toenam, minder vloeide en eindelijk geheel werd gestopt. Koffij wordt weinig of niet verbouwd, wijl de lagere gronden minder voor dit produkt geschikt zijn. Koortsen, die somwijlen langs het geheele strand heerschen, verhinderen het aanleggen en bebouwen van genoegzame rijstvelden (ladangs). Daarbij nog misgewas, al te gader oorzaken der toenemende armoede.

op het bouwen en onderhouden van schoollokalen, alsmede op het vervaardigen van schoolmeubelen, de gezette opkomst der kinderen, enz.

Aan Tondano's strand beseffen de ouders intusschen over het algemeen het nut van het schoolonderrigt vrij wel. Het mag daar onder de uitzonderingen gerekend worden, wanneer kinderen de school niet bezoeken. Onder de jongelieden, zoowel meisjes als jongelingen, vindt men dan ook maar zeer enkelen, die niet lezen en schrijven knnnen. Maar moet men elders, b. v. in de hoofdnegerij Tondano, een voortdurend toezigt van de zijde des bestuurs wenschelijk achten, om eene geregelde opkomst der opgeschreven kinderen te verkrijgen; aan het strand en ook eenigszins aan den meeroever heeft men wel eens te klagen, dat de negerijhoofden door hunne bemoeijing het den meester en in hem den zendeling lastig maken. Het geldt niet allen, ook niet de meesten; het zijn slechts enkelen, die door eigenmagtig ontslaan van kinderen tot uit de 2de afdeeling, het straffen der leerlingen wegens schoolbezoek den zendeling grieven, den meester bedroeven, de ouders ergeren en de kinderen ontmoedigen.

Het schoolbezoek leverde het bewijs, dat de kinderen getrouw hadden gebruik gemaakt van het onderrigt; dat de meesters zich over het algemeen ijverig van hunne taak kweten, en dat alzoo aan het strand van Tondano de belangstelling in het onderwijs niet verflaauwt. Het schoolwezen moge er nog altijd blijven beneden hetgeen gewenscht wordt; de staat waarin het verkeert is niet te min verblijdend te noemen. Men bedenke, dat de meesters voor het meerendeel weinig, d. i. niet op de kweekschool, gevormd zijn, en ook gelegenheid tot zelfoefening missen; men vergete niet, dat lokalen en meubelen, allengs ver-

beterd, nog gebrekkig mogen heeten, en beschouwe alzoo deze scholen als nog in een' primitieven toestand. De inlandsche onderwijzer heeft bij zijne geringe bezoldiging vele zorgen en moeiten voor het onderhoud van zijn gezin; even als ieder ander inlander moet hij een' rijsttuin aanleggen en bebouwen. De kinderen hebben evenzeer na schooltijd hun' arbeid te verrigten, benevens andere werkzaamheden tot hulp der ouders. Allengs neme men de belemmeringen weg. Eene geheele opheffing daarvan wachte men echter eerst van den tijd. Eene betere opleiding, zoo als die in de kweekschool, die wij van de meesters mogen verwachten, vereenigd met eene verbeterde maatschappelijke positie, waartoe de bezoldiging moet verhoogd worden, zal reeds veel doen ter bevordering van den bloei van het schoolwezen. (1)

In het laatst van October begon ik mijne jaarlijksche bezoekreizen aan den meeroever en het strand van Tondano, ter bediening van Doop en Avondmaal. Ik gebruik daartoe 3 weken, met dien verstande, dat ik

---

(1) Dat de meesters hunne eigen tuinen moeten bebouwen kan zijn nut hebben, als zij dan ook maar bij noeste vlijt geen gebrek behoeven te leiden. Dat meesters zich moeten blijven oefenen is niet te ontkennen, doch dan moeten ook de hulpmiddelen voor hen nog aanmerkelijk vermeerderen, en dit zal zoo ligt niet geschieden, als niet deze of gene zendeling zich zeer bepaald aan de uitbreiding der volkslitteratuur kan wijden. Ook de arbeid der kinderen is niet af te keuren, mits die ten voordeele van het gezin en niet ten nadeele van het kind strekke. Het komt ons zeer wenschelijk voor, dat de wetten van het maatschappelijk leven in de Minahasse nader in het licht worden gesteld, om regt te weten, wat het volk al of niet behoeft, en om vrij te blijven van illusies zoowel als van een laag nederzien op het bestaande. Hebben niet de jongste beraadslagingen in de Staten-generaal nog van veel begripsverwarring over indische zaken getuigd? Laat ons dan niet ophouden waar te nemen en te onderzoeken, maar ook onze resultaten tot regels of zoogenaamde wetten te brengen. RED.

tusschen iedere week telkens eene week te huis ben, zoo dat er 5 weken mede verloopen Ditmaal ging ik eerst naar den meeroever, beginnende bij Tĕlap. De meester is voor 2 jaren van Toelian kitjil herwaarts verplaatst. In der tijd gaf ik de redenen op, die mij daartoe noopten. Zoowel in de school, die ik steeds op bezoekreizen mede onderzoek, als in de gemeente zelve, meende ik meer dan één bewijs te vinden, dat deze meester hier goed geplaatst is. De toestand der school bevredigde mij wel niet zeer, maar het minder bevredigende lag in de afwezigheid van sommige kinderen en in gebrek aan leermiddelen. In de gemeente daarentegen mogt ik met blijdschap vooruitgang opmerken. Vroeger klaagde ik vooral over onverschilligheid onder de jongelingen omtrent godsdienstoefening en catechisatie. Thans mogt ik, na gehouden onderzoek, een 25tal jonge mannen en jongelingen, benevens een 10tal vrouwen en meisjes tot lidmaten aannemen. Eenige ouders, wier kinderen ik vroeger den doop niet mogt toedienen, wegens hun onverschillig of vijandig gedrag, ontvingen goede getuigenis, hunne kinderen werden gedoopt.

Te Watoemea was het mij niet mogelijk de school te inspecteren, omdat er te veel leerlingen ontbraken. De meesten durfden in hunne gewone kleeding niet voor mij verschijnen. Daarbij kwam, dat de kinderen voor deze gelegenheid in de nieuwe, nog altijd niet afgewerkte kerk waren zaam' gekomen, dewijl het oude lokaal, dat noodzakelijk had moeten afgebroken worden, door een afdak aan het nieuwe vervangen is, hetwelk echter uiterst gebrekkig dienst doet. Schoolmeubelen ontbraken te eenen male; wat er van het oude goed was, is onbruikbaar geworden, en het nieuwe gebouw heeft nog geen enkele bank. Hoewel de nieuwe kerk nog niet is

kunnen ingewijd worden, heb ik die echter gebruikt voor de avondvergadering, de godsdienstoefening en de Avondmaalsviering. Mijne stemming door den toestand der school aanmerkelijk gedaald, werd veel veraangenaamd door de werkzaamheid in de gemeente. Des avonds vooral, bij het houden van de gewone zamenspraak, bleek mij weder bij vernieuwing, dat de gemeente alhier belang stelt in de evangelieprediking, en niet zonder vrucht voor hoofd en hart onderrigt in de christelijke waarheid ontvangt. Hier is meer dan elders verspreid en in gebruik de Bijbelsche geschiedenis, door Br. WILKEN vertaald. De ouden van dagen en zelfs de menschen van middelbaren leeftijd zijn allen lidmaat; alleen jonge lieden zijn catechisanten; van hen nam ik een 12tal aan.

Eris en Tandengan, nog altijd gecombineerd, zullen eindelijk eene nieuwe schoolkerk bekomen. Ik moest mijn werk echter nog in de oude verrigten, die sedert is afgebroken. De meester handhaaft zijn' ouden roem. Hoewel als onderwijzer misschien minder geschikt, wat aanbelangt methodisch onderwijzen, volgens het onderrigt op de kweekschool, onderscheidt hij zich door minzaamheid en een' eigenaardigen, liefderijken takt, om met kinderen om te gaan. Zij hebben hem allen lief. De school mogt echter veel beter zijn. Hij mist ook de noodige hulp. De oudste leerlingen, die wij, op verzoek der meesters, soms in de school laten als ondermeesters, worden niet zelden, als zij werkelijk nuttig beginnen te worden, als negerijschrijvers of landmeters aangesteld. Ook verlaten zij wel uit eigen beweging eene betrekking, die hun niets geeft, om langs anderen weg iets te verdienen. Zoodoende is er bijna overal, althans in mijnen werkkring, gebrek aan eenigszins geschikte

hulponderwijzers. Als wij zulke jongelingen eene kleine tegemoetkoming konden doen genieten, zou dit bezwaar ongetwijfeld worden weggenomen. (1) De meester te Eris is echter als hoofd en leidsman der gemeente een achtingswaardig en belangrijk man. Hij draagt zijne gemeente op het hart, en beijvert zich een werkdadig christendom te bevorderen. Dat men hem wederkeerig lief heeft, blijkt uit de omstandigheid, dat, toen nu voor eenige weken te Eris een nieuw negerijhoofd moest gekozen worden, bijna de geheele bevolking den meester aanzocht zich de keuze en de benoeming te laten welgevallen. De kontroleur noemde hem schertsend reeds Hoekoem toewah, en het districtshoofd, de majoor van Toelian, ontbood hem, ten einde hem te bewegen de betrekking te aanvaarden. Ik liet hem volkomene vrijheid, betoogde hem zelfs, dat hij als negerijhoofd evenzeer, zoo niet beter de belangen der gemeente dienen kon. Hij vond daartoe echter geen vrijmoedigheid: als hij de betrekking van onderwijzer daarbij kon blijven waarnemen, dan wilde hij gaarne, maar nu niet.

De bevolking der beide negerijen Eris en Tandengan is echter wel wat groot voor ééne gemeente; en vooral kan de school op den duur niet voor Tandengan tevens dienen. Wij zullen er toe moeten komen, ook aldaar eene school op te rigten en er een' onderwijzer te vestigen. De gecombineerde gemeente geeft voortdurend blijken van belangstelling in evangelieprediking en onderwijs.

Te Toelian was eindelijk de onderwijzerswoning bij mijn bezoek zoo verre voltooid, dat de meester haar

(1) Dezer dagen werd daartoe een voorstel gedaan, dat door het Bestuur van het genootschap in overweging moet genomen worden. RED.

betrekken kon. Hier zal ook de schoolkerk verbeterd worden. School en gemeente bevonden zich in tamelijk bevredigenden staat. De meester, dien ik hier plaatste, toen zijn voorganger naar Tĕlap ging, was twee jaar op de kweekschool te Tanawangko, toen Br. GRAAFLAND naar Nederland ging. Ik heb hem toen geplaatst, ofschoon hij nog een jaar had moeten leeren. Hij werkt tamelijk ijverig, was echter verleden jaar genoodzaakt eenige maanden zijn' arbeid te staken door ongesteldheid.

De strandgemeenten, elf in getal, worden in tweeën bezocht. Eerst verrigtte ik de vaste werkzaamheden te Watoelanej, Kajoeroja, Kapataran, gecombineerd met Wenkol en Atep, Toelap, Laloempej en Ranowangko. Na eene week rustens trok ik naar Makalisoeng, en van daar terug langs Rerer, Kolongan, Sawangan en Kombie.

Van Watoelanej en Kajoeroja valt niets bijzonders te melden, dan dat in beide negerijen een aanvang werd gemaakt met den opbouw eener nieuwe schoolkerk. Het was zeer noodig. De bestaande lokalen waren onbruikbaar. De nieuwe zullen eenvoudig zijn, maar net en voor haar doel geschikt. Ik hoop, dat er alsdan ook nieuwe schoolmeubelen vervaardigd zullen worden in genoegzaam aantal en van goed model, vooral losse banken; opdat men voor de godsdienstoefening niet overal en allerhande soort van bankjes behoeve te leenen. De scholen in beide negerijen zijn in bevredigenden staat, vooral die te Kajoeroja. De gemeenten toonden hartelijke belangstelling in onderwijs en godsdienstoefening, en stellen prijs op reinheid van zeden en wandel. De verhouding tusschen de onderwijzers en de negerijhoofden is alleszins bevredigend; zij helpen den een den ander, en maken dus elkander het werk gemakkelijker. Te

Kajoeroja, dat vroeger met Kapataran gecombineerd was, mogt ik opgeruimdheid en opregte eensgezindheid opmerken. Hier begint een geest te leven en te werken, waardoor mij elders reeds lang het hart verwarmd werd, zooals te Ranawangko, te Rerer en anderen, een geest van eenvoudig geloof, kinderlijke blijdschap, vaste hoop en liefderijke werkzaamheid.

Kapataran gaf mij ditmaal veel verdriet. De meester had daaraan het grootste deel. Van ambonsch bloed, – alleen van moederszijde aan het volk verwant, – heeft hij den trotschen, driftigen aard van zijns vaders geslacht, en wordt hij door den Minahasser als vreemdeling beschouwd. Zijn vader was moerid, eerst bij den ouden Br. KAM, later bij Br. HELLENDOORN en nog later bij Br. RIEDEL. Hij vervulde de meestersbetrekking te Kapataran 20 jaar lang met ijver en trouw. De zoon was eenigen tijd moerid bij Br. RIEDEL, en werd door dezen op de kweekschool besteld. Vandaar teruggekeerd, na den dood van RIEDEL, werd hij op verzoek van Resident JANSEN in 1860 in zijns vaders plaats aangesteld. Hij was nog jong, kreeg eene gouvernementsschool, waaraan het dubbel traktement van de genootschapsscholen verbonden is, maar hooghartig en prat op de verworvene bekwaamheden, aanmatigend en verwaand tegenover de bevolking, kon botsing niet uitblijven. Het negerijhoofd had hem als kind gekend. Met voorzigtigheid had hij hier veel goeds kunnen verrigten en veel kwaads kunnen voorkomen; maar de jeugdige meester verstond de kunst niet, de harten te winnen. Weldra had hij oneenigheid met den Hoekoem toewah. Hij klaagde dezen bij mij aan, en deze deed op zijne beurt hetzelfde te zijnen aanzien bij het districtshoofd. De een wilde den ander doen vallen. De bevolking

was natuurlijk de dupe. School en gemeente leden er onder. In 1862 maakte ik vrede, vóór de viering des Avondmaals. Korten tijd ging het goed. Later echter ontdekte ik, tot mijne niet geringe 'smart, dat de vriendschap in 't eind meer kwaad brouwde dan de vijandschap ooit gedaan had. Ik ontving klagten uit andere gemeenten over het gedrag van den meester te Kapataran, die o. a. met den Hoekoem toewah vreemde vijvers van visch beroofde. Naderhand kwam de vijandschap weder boven. Elk had zijn' aanhang; het negerijhoofd den grootsten. De meester had aanleiding gegeven tot allerlei beklag. Ik ontving dan ook brieven, die, als ik de schrijvers niet beter gekend had, mij van de innige vroomheid der stellers, evenzeer als van de verregaande ergerlijkheid van gedrag des meesters zouden overtuigd hebben. Eene beschuldiging van onzedelijkheid kwam mij voor in verband met vroegere gebeurtenissen niet zoo geheel onwaarschijnlijk te zijn. Ik zond mijnen hulpzendeling om ter plaatste onderzoek te doen. Het resultaat daarvan vergrootte voor mij de waarschijnlijkheid. Het was in de vergadering der gemeente echter zoo onstuimig toegegaan, vooral door de drift des meesters, dat ik mij voornam, om bij mijn toen ophanden bezoek, als zij het niet eenigszins schikken wilden, geen avondmaal te bedienen. Daar kwamen nog andere zaken in de gemeente bij, die veler gemoed met bitterheid vervulden. Te Kajoeroja zijnde, daags voor mijne komst te Kapataran, zond ik mijn' hulp-zendeling derwaarts, om een eind-onderzoek in te stellen en zoo mogelijk vrede te maken. In stede van beter werd het erger.

De oude zoowel als de jonge meester vierden ter vergadering hunnen trots en hun' driftigen aard bot, totdat zij zich eindelijk zoover vergaten, dat zij den

Hulp–zendeling beleedigingen toeduwden en als te lijf wilden. Zij hadden namelijk, altijd als de zaak van den meester ter sprake kwam, hunne magt misbruikt, en der gemeente het zwijgen opgelegd, of wel de bijeenkomst geëindigd. De Hulp–zendeling verlangde regtvaardigheid voor allen. Hij achtte het echter verstandig de vergadering te sluiten. De besten der gemeente, vreezende voor de ontembare drift des meesters, jammerden over zulk eene gebeurtenis, en wilden mijnen Hulp-zendeling als wacht geleiden tot Kajoeroja, wat hij echter weigerde. Ik liet hem verslag geven van zijne bevinding. De jonge meester was in zijne opgewondenheid hem gevolgd, en wilde met geweld tot mij toegelaten worden, hetwelk ik echter niet toestond.

Nu vatte ik die oproerige vergadering in verband met vorige onstuimige bijeenkomsten als reden aan, om mij te onttrekken aan eene beslissing tusschen den meester en zijne vijanden. De zaak was mij nog niet regt helder, en toch zou ik regt hebben moeten plegen. Ik bepaalde er mij toe, in de avondvergadering de gemeente ernstig onder het oog te brengen, dat zij de bijeenkomsten in plaats van tot onderlinge stichting, vermaning en opwekking te gebruiken, verlaagde tot twist en vechtpartijen; dat zij in stede van ootmoedige schuldbekentenis hoogmoedige zelfverheffing kweekte. Waar zoo de hartstogten ruim spel hadden, kon ik niet verwachten, dat de regte stemming ter avondmaalsviering bestond. Ter plaatse waar men zoo veel liefdeloosheid en vijandschap had geopenbaard, mogt ik den disch niet aanrigten, die van liefde en vrede spreekt. Met een hart vol wraakzucht kon men niet van één brood eten, noch uit éénen beker drinken. Ik wilde niet beslissen of de meester schuldig was aan het hem ten laste gelegde feit; maar

verzwijgen mogt ik het niet, dat de meester en de gemeente zeer schuldig waren voor God en onwaardig de tafel des Heeren. Ik wilde echter als vredebode beschouwd worden, zou dus den volgenden dag godsdienstoefening houden en kinderen doopen, maar het Avondmaal bediende ik niet. Ik had inderdaad geen vrijmoedigheid, en zou het heiligschennis geacht hebben, indien ik het gedaan had.

Vóór dat ik naar de avondvergadering ging, had ik eerst eene afzonderlijke zamenkomst met den jongen meester, daarna met den ouden en eindelijk met het negerijhoofd. Den eersten verweet ik zijne ondankbaarheid, zijne verregaande drift, kortom al wat ik van vroeger en later tegen hem had. Op grond van vroegere conferenties met hem, was de zachtste straf, die ik hem opleggen kon, dat ik hem voor onbepaalden tijd al de werkzaamheden in de gemeente ontnam, en daarmede den meester van Kajoeroja belastte. Onder de bestaande omstandigheden ware het onverantwoordelijk hem die te doen verrigten. De school bleef echter onder zijne leiding, niet juist omdat het eene gouvernements-school is, en daarom zijn ontslag niet van mij kon uitgaan, maar omdat ik zijn ongeluk niet wilde. — De vader ontving eene ernstige vermaning. Hij had als oud leidsman der gemeente beter moeten voorgaan, zijne eer hebben bewaard door zijne drift te beteugelen, en als vader zijn' zoon moeten leiden en niet op zijnen boozen weg moeten steunen. — Het negerijhoofd bragt ik te binnen de vroegere vijandschap, de daarop gevolgde vriendschap en wedergekeerde vijandschap; hoe hemelsbreed zijne getuigenissen aangaande den meester in die drie tijdperken van elkander verschilden, hoeveel kwaad hij brouwde, door als hoofd zoo te handelen. Ik had eigenlijk deze

drie voornamen allereerst moeten straffen, maar uit hoofde van hunne betrekking, en omdat nog andere zaken waren voorgevallen, die almede vijandschap en wraakzucht kweekten, en dat onder ouders en kinderen, achtte ik het niet onregtvaardig de geheele gemeente te straffen. Ware ik gaan ziften, hoe menigeen zoude er zijn weg gebleven, en zouden die dan niet gevaar geloopen hebben van zich op hun goed gedrag en het hun verleende voorregt te verheffen?

Te Toelap, Laloempej en Ranowangko werd ik weder geheel genezen van mijne ontmoedigende gedachten, door het voorgevallene te Kapataran gewekt. Daar is het Koningrijk Gods gekomen, en werkt het onzigtbaar maar magtig op hart en wandel. Geleidelijk is daar de voortgang van den gezegenden invloed der evangelieprediking. Een enkel jaar op den weg van ontwikkeling en toeneming in kennis en godsvrucht zegt weinig, en allengs merkt men minder veranderingen op. Bijzonderheden zijn er uit deze drie gemeenten niet te melden. Zij geven mij ruime stof tot lof, en dank, en blijdschap in God. Alle drie zijn zij levende getuigen voor de eeuwige waarheid, dat het geloof de wereld overwint, dat God den kinderkens openbaart wat den wijzen soms verborgen is. De aan het kruis verhoogde Heiland trekt hier velen tot zich. Met groot welgevallen rust echter mijn oog op Ranawangko, die kleine gemeente zoo groot in haren ijver en hare naauwgezetheid. Alles werkt daar te zamen om den zendeling in zijn werk te verblijden. Die eensgezindheid tusschen negerijhoofd en meester en van allen met allen, dat belangstellend deelnemen, ook als ik er niet ben, aan godsdienstoefening, catechisatie en andere bijeenkomsten, die hartelijke vriendschap, – het zijn al te gader vruch-

ten van geloof, hoop en liefde. Daar vertoont zich het christendom in zijne eenvoudige voortreffelijkheid. Dat er verlichting kome en vermeerdering van kennis, maar dat de Heer hen beware bij die kinderlijke eenvoudigheid!

Van Ranawangko keerde ik weder huiswaarts. Na eene week van verademing en herzameling van krachten voor ligchaam en geest, preekte ik eerst des zondags hier te Tondano, en reisde ik des maandags weder naar het strand, en wel eerst naar Makalisoeng. Daar had men eindelijk eene nieuwe schoolkerk gebouwd, waaraan lang dringend behoefte bestond. Nu was zij betrekkelijk spoedig gereed gemaakt, en ofschoon nog niet geheel voltooid, toch voor deze gelegenheid ten gebruike bestemd. Des avonds was het kerkje schitterend verlicht door eene menigte zelf vervaardigde waskaarsen en lampjes, kunstig met gekleurd papier versierd: dat was om de inwijding. Men had een en ander uit eigen beweging, zonder dat ik er iets van wist, bewerkstelligd. Ik droeg het gebouw in den gebede den Heere op, zijn' zegen afsmeekende over al den arbeid, die daarin tot zijne eer en der menschen heil mogt worden volbragt.

Te Rerer smaakte ik weder veel genoegen. Een mijner zeer bijzondere vrienden aldaar was kortelings van den rand des grafs teruggebragt. Een zijner zonen, mijn moerid, was in October te Tondano tot lidmaat der gemeente aangenomen; te Rerer werden nu nog twee zonen en eene dochter bevestigd. Een en ander stemde den hoog beweldadigden man tot lof en dank, maar ook tot ootmoed voor den Heer. Hij gevoelde, dat alles onwaardig te zijn, en ondervond alzoo de genade Gods in Christus des te dieper. De gemeente is eene levende getuige voor de waarachtigheid van het Evangelie. Ik

tel haar onder mijne uitstekendste gemeenten. Betrekkelijk draagt zij in de bidstonden ook het meeste bij.

Kolongan was als altijd onverschillig. Toen de oude meester van Rerer zijn ontslag vroeg, en die van Laloempej, wegens familiebetrekkingen, wel verlangde derwaarts te gaan, achtte ik het raadzaam den meester van Kolongan naar Laloempej te verplaatsen. Het negerijhoofd had alweder allerhande middelen uitgedacht om hem te plagen. Ik stelde toen, het was in 1863, te Kolongan een' jongeling aan, die 2 jaren op de kweekschool geweest was. Nu in 1864, was er al weder een en ander, dat den meester belemmerde in zijn werk.

Is de Hoekoem toewah een regt vijandig mensch, de gemeente is onbegrijpelijk onverschillig. De armoede waarvan ik boven sprak, springt hier het meest in het oog, en heeft niet weinig invloed op den tragen vooruitgang in school en gemeente; soms twijfel ik, of er wel vooruitgang is. Nog onlangs werden er door het negerijhoofd kinderen uit de school ontslagen, en wel uit de 2e klasse, nadat ik pas in November bijna de geheele 1e klasse ontslagen had.

Sawangan lijdt ook onder armoede en gebrek. Aanhoudende koortsen namen betrekkelijk velen weg, zoodat de reeds niet groote gemeente nog kleiner werd. Veldarbeid kon gedurende de beide laatste jaren niet geregeld worden verrigt, en daarom werd er slechts weinig rijst verbouwd. De Minahasser is landbouwer; een jaar misgewas brengt hem tot armoede; – hoe dan als hij en de zijnen door ziekte verhinderd worden rijst te verbouwen. De strandbewoner, die geen koffij plant, moet van de rijst alles hebben, nu de cacao-cultuur mislukt is: zijn voedsel, zijne belasting, zijne kleedij en huishoudelijke benoodigdheden. Ongelukkig de negerij,

die herhaaldelijk door koortsen wordt bezocht! En thans heerschen aan het strand van Tondano reeds een paar maanden lang die koortsen! Bovendien bedreigt de aanhoudende droogte het veldgewas met geheele versterving. God geve uitkomst in den nood! School en gemeente mogt ik, niettegenstaande bedekte tegenwerking van het negerijhoofd, in tamelijk bevredigenden toestand vinden.

Kombie, de laatste negerij die ik aan het strand bezocht, is als gemeente met Sosolongan gecombineerd. Ook hier zag ik de gevolgen van koorts en misgewas, ofschoon niet zoo naakt als in de beide vorige negerijen. Ook hier werkt het negerijhoofd, dat van Kombie n. l., hoewel voor het oog welwillend en belangstellend, eer tegen dan mede. Maar de gemeente is te ver gevorderd in de waardeering van evangelieprediking en onderwijs, dan dat zij er veel onder lijden zou. De school viel mij mede; de gemeente gaf mij stof tot blijdschap en dankbaarheid.

Helaas! ik mag mijn verslag over den toestand der gemeenten aan het strand van Tondano niet besluiten zonder eene treurige tijding mede te deelen. De meester van Kombie, MESACH RAMBITAN, is den 8sten Maart l. l. overleden, na weinige dagen aan koorts en buikloop geleden te hebben. Hij ging henen met goede hope, zich vasthoudende aan CHRISTUS, zijn' Zaligmaker. Het verlies is niet gering. Hij was door zijne nederigheid en naauwgezetheid een zegen voor school en gemeente. Bijna elf jaren was hij werkzaam. Naauwelijks 40 jaar oud werd hij opgeroepen, nalatende eene weduwe met zes jonge kinderen. Zijn heengaan wordt door velen in de gemeente betreurd. Hoe ik zijne plaats zal moeten vervullen, is mij nog niet duidelijk. Aangezien de kweekschool eenigen tijd is moeten gesloten worden,

kan ik over geen' jongeling daar opgeleid beschikken. De gemeente kan niet aan zichzelve blijven overgelaten, ik zal dus trachten zoo goed mogelijk, tijdelijk in de vacature te voorzien.

In het begin dezes jaars bezocht ik de negerij Baharoe. De school zag er treurig uit. Daaraan had de meester veel schuld. Ik geloof, dat hij traag is. Wel ontbraken vele leerlingen ten gevolge van de heerschende koorts, maar dat de kinderen, die aanwezig waren, zoo gebrekkig lazen en schreven, en van de vier hoofdregelen der rekenkunde niets begrepen, dat was bepaaldelijk aan den meester te wijten. Want bij de gemeente is belangstelling aanwezig, en de kinderen komen tamelijk gezet ter school. De catechisanten leverden wel het bewijs van gewilligheid, hadden ook getuigenis van trouwe opkomst, maar, alhoewel zij een en ander goed van buiten geleerd hadden, begrepen zij daarvan weinig. Ook dat meen ik den meester te moeten wijten. De avondvergadering stemde mij weder aangenamer, omdat ik opmerken kon, dat de gemeente als zoodanig niet onverschillig is. Zij is belangstellend, welligt in weerwil van den meester, die zijne taak niet schijnt te behartigen. Eene ernstige vermaning kon wel niet uitblijven. Eer ik overga tot andere maatregelen, moet ik nu afwachten wat er worden zal van de beloften van beterschap.

Koja is sedert 2 jaren eene op zichzelf staande gemeente geworden. Men herinnert zich welligt, dat, hoewel daar elken zondag godsdiensoefening gehouden werd, men van daar toch te Tondano kwam Avondmaal vieren. Deze plegtigheid wordt nu te midden dier gemeente zelve verrigt, voor welke regeling ik den dank van vele ouden en zwakken inoogstte. De gemeente alhier

is meer gelijkvormig aan die van Tondano dan eenige andere buitengemeente. Ook hier vindt men, even als in de hoofdgemeente, uitersten van belangstelling en van onverschilligheid, van werkdadig christendom en van zondendienst vertegenwoordigd. Deze omstandigheid is mede oorzaak, dat ik de catechisanten van Koja, nog altijd met die van Tondano vereenigd, zelf onderwijs geef. Zij stellen daarop prijs, en waar zij zich de moeite willen getroosten daarvoor 2 palen ver te komen, wil ik hen gaarne onderwijzen. De meester van Koja is voor zijne betrekking tamelijk wel berekend. Ik zou echter wat meer hartelijke ingenomenheid daarmede bij hem wenschen aan te treffen.

Tonsea lama, de eenige gemeente uit mijn' werkkring, ofschoon op slechts een' paal afstands van Tondano gelegen, die niet tot de distrikten Tondano behoort, ontwikkelt allengs wat meerder leven. Vroeger kwam men van hier geregeld te Tondano ter kerk; sedert een paar jaren echter, nadat de negerijmeester aldaar blijken van ijver en goedwilligheid gegeven had, wordt er elken zondag ter plaatse zelve godsdienstoefening gehouden. Als de nieuwe kerk zal gebouwd zijn, waartoe magtiging bekomen is, zal de gemeente ook in haar eigen bedehuis avondmaal vieren, hetwelk zij nu nog met Tondano te zamen doet. Er is te Tonsea lama veel, dat mij stof tot blijdschap geeft.

Papakelan is nog altijd geheel met Tondano vereenigd, zoowel wat school als gemeente aanbelangt. Bestuurders gaven toestemming tot de oprigting eener school aldaar; van den Resident ontving ik officieel berigt, dat de Kontroleur van Tondano door hem gemagtigd was, te Papakelan een schoollokaal te bouwen, schoolmeubelen te doen vervaardigen, en eene onderwijzerswoning

daar te stellen. Een en ander zal eenvoudig zijn, en zoo min mogelijk bezwarend voor de bevolking worden tot stand gebragt. Ik heb dus hoop, aldaar eerlang eene afzonderlijke gemeente te zullen erlangen.

Te Tondano gingen de werkzaamheden een' geregelden gang. Ik ben gewoonlijk op de hoofdplaats zelve. Behalve tijdens mijne bezoekreizen, neem ik de dienst alhier altijd zelf waar. De gemeente te Tondano is reeds op zich zelve tot zoodanige ontwikkeling gekomen, dat de zendeling onafgebroken aan hare opbouwing dient te arbeiden. Maar bovendien maakt de concentratie van bestuur alhier, alsmede de inwoning te Tondano van eenige ambtenaren, het bezwarend, de godsdienstoefening anders dan bij hooge noodzakelijkheid te doen leiden door Hulp–zendeling of Meester. De godsdienstoefening op zondagmorgen moet hier anders zijn dan in de buitengemeenten. Eene eenvoudige toespraak of vertelling, aan strand en meer zeer gepast en gewenscht, voldoet te Tondano niet meer. Het spreekt van zelf, dat misschien het grooter deel der hoorders in ontwikkeling gelijk staat met of wel beneden die in de buitengemeenten. Maar het ander deel maakt aanspraak op eene eenigszins doorwerkte rede. Hier vindt men, gelijk in alle groote plaatsen, naast tamelijk goede ontwikkeling van eenigen, groote stompheid van geest bij anderen; bij veel wereldwijsheid niet zelden diepe onkunde betrekkelijk het ééne noodige, naast goede vorderingen in geestelijk leven eene overdreven waardering van het stoffelijke. De beste christenen leven hier te midden van dienaars en dienaressen der zonde. Christus maakt zich woning in het gemoed van eenigen, maar ook de booze sticht zich een' tempel in het hart van anderen. Niet evenwel dat ik voor de godsdienstoefeningen te Tondano geleerde

redevoeringen wensch; maar hier moet zooveel mogelijk op de veelzijdige en onderscheidene behoeften gelet worden. De minontwikkelde hoorder mag niet ledig henengaan, en de meer ontwikkelde niet onbevredigd. Bovendien moet de eerbied voor de openbare godsdienstoefening bewaard blijven. Ik vrees, dat, zoo hulpzendeling of meester dikwerf hier voorgingen, die eerbied alligt verflaauwen zou. Een deel der voornaamste ingezetenen, – ik zeg niet van de voornaamste christenen, – zou waarschijnlijk ergernis nemen, en nog minder ter kerk komen, dan nu reeds het geval is.

De zondagmorgengodsdienstoefening wordt geregeld tamelijk goed bezocht. De oude hulpkerk is slechts bij plegtige gelegenheden, vooral bij de voorbereiding, meer dan vol; gewoonlijk echter is er nog plaats over. Toch mag ik niet klagen over nalatigheid. – Ja, velen, ofschoon in verband met de grootte der gemeente, weder niet zeer velen, verwaarloozen de onderlinge bijeenkomsten. Eenige getrouwen ziet men altijd; hunne huiselijke en maatschappelijke omstandigheden veroorloven dan ook getrouw kerkbezoek. Anderen, daarom niet minder getrouw, komen geregeld om den anderen keer. Man en vrouw, b. v. die kleine kinderen hebben, gaan niet zelden om beurten. Zusters, die niet zoo gelukkig zijn elk een fatsoenlijk kerkpak te bezitten, evenzoo; en alzoo zijn er onderscheidene redenen, die eene gezette opkomst onmogelijk maken. Over het algemeen mag ik der gemeente van Tondano de getuigenis geven, dat zij de godsdienstige zamenkomsten waardeert. Bij de hoofden werkt gunstig het voorbeeld van onzen tegenwoordigen kontroleur, die meermalen de kerk bezocht, terwijl zijne gade bijna altijd mede opkomt. De besturende onderwijzer aan de onlangs alhier opgerigte school voor in-

landsche hoofden, enz. komt met zijne vrouw en den tweeden onderwijzer (Br. MANGINDAAN) geregeld ter kerk; zoo ook de onderpakhuismeester, vroeger zendelingwerkman op de Talautsche eilanden. Ik kan dit voorbeeld ten goede des te beter waarderen, en deel het openlijk mede, omdat ik vroeger al de ellende heb aanschouwd en ervaren van het tegendeel.

De opbouw eener nieuwe kerk is sedert mijn laatste schrijven daaromtrent niets gevorderd. De hoofden hebben echter gerekwestreerd om magtiging daartoe. Wij zullen blijven hopen en wachten, van God voorziening afbiddende in dezen langdurigen nood onzer gemeente.

Des zondag avonds houd ik gewoonlijk bijbellezing in de kleine kerk, welke bij te wonen ofschoon voor ieder toegankelijk, als een bijzonder voorregt geldt. Het lokaal is gewoonlijk goed bezet. Van sommigen twijfel ik, of zij wel de noodige belangstelling bezitten om regt aandachtig te zijn, en daardoor het beoogde nut te erlangen. Het is denzulken eene zekere eer mede in de bijbellezing te komen, en onder de godsdienstigen gerekend te worden. Alhoewel ik tot den arbeid op zondag avond niet altijd even opgewekt ben, aangezien het preeken in de groote kerk des morgens en het catechiseren in de kleine des middags mij nog al vermoeit, is mij die bijbellezing toch eene regt aangename ure. De zekerheid, dat vele der hoorders meer kunnen begrijpen dan de gemeente als zoodanig, leidt er mij toe, wel eens iets dieper te gaan dan bij de prediking, en ik merk altijd eenige zeer belangstellende, zeer aandachtige hoorders op. De overtuiging, dat niet weinigen in waarheid licht zoeken op hun levenspad, spoort mij aan tot opwekking en aanmoediging, ook wel tot vermaning en waarschuwing. Ben ik uit den aard der zaak, predikende voor

de gemeente, meer leeraar en voorganger, in die bijbellezing gevoel ik mij als broeder onder de broederen. Van dit schriftonderzoek verwacht ik veel zegen voor verstand en hart. In de lijdensweken behandel ik altijd tafereelen uit het lijden. Ik vind daarin aanleiding, een en ander regt ernstig aan het hart te leggen, wat mij in de groote kerk niet zoo goed wil gelukken.

Catechisatie houd ik zaturdagmiddags voor de meisjes, waarbij ook enkele jonge vrouwen, en des zondagmiddags voor de jongelingen benevens voor eenige mannen. Die tijd is voor mij als voorganger minder geschikt, maar aldus gekozen ten einde het minst inbreuk te maken op den geregelden gang van de werkzaamheden der bevolking. Verleden jaar hield ik nog tot October eene catechisatie voor de oudste catechisanten, des dingsdagavonds; daarbij kwam 3 maanden voor de aanneming nog eene avondcatechisatie op vrijdag. Den 14 October 1864 nam ik circa 300 nieuwe leden aan, waarvan de meesten drie jaren geleerd hadden. Ik had dien dag met opzet tot die plegtige handeling gekozen. Het is de gedenkdag van vader RIEDEL's komst te Tondano ten jare 1831, die jaarlijks den zondag op, vóór of na den 14den herdacht wordt. Hij viel nu op vrijdag. Ik had het genoegen des avonds een aanzienlijk deel der gemeente in de groote kerk verzameld te zien, en sprak met veel opgewektheid over de woorden: „Gij zijt duur gekocht." Zondags te voren in den namiddag had ik de nieuwe leden der gemeente voorgesteld en te haren aanhoore onderzocht; van hare zijde gaf zij mij getuigenis aangaande gedrag en wandel. Zij had geen reden om een' enkelen hunner niet als mede lidmaat te kunnen of willen erkennen.

Ik heb tegenwoordig bijna 300 meisjes en vrouwen, en

ongeveer 175 jongelingen en mannen in de catechisatie. Eenige ouden van dagen, ten getale van ruim 50, worden des zaturdagmiddags in het schoolgebouw door den meester onderwezen. Dit geschiedt in het Alfoersch. Nog nimmer had ik zoovele catechisanten, terwijl de opkomst zelden zoo trouw was als tegenwoordig. Ik merk daarin dankbaar op meerdere belangstelling bij de gemeente. Maar tevens zie ik daarin gedeeltelijk de vrucht der zondagschool en van het voorbereidend onderwijs tot den Doop. Een niet gering getal der tegenwoordige catechisanten werd in 1863 en 1864 gedoopt. Deze kunnen goed lezen, en zich daardoor beter voorbereiden dan menig ander, die, als kind gedoopt, het schoolonderwijs niet genoot door onverschilligheid van de ouders of anderszins. De catechisatiebus voor de Vereeniging tot uitrusting van zendelingen bragt verleden jaar de niet geringe som van *f* 40 op.

De zondagschool wordt nog altijd gehouden door den meester van Tondano, die daarin met ijver werkzaam is. Hij bewijst mij en der gemeente eene groote dienst. In het laatst van 1864 doopte ik ruim 100 jongelieden, zoowel meisjes als jongelingen, die langen tijd de school hadden bezocht, en des donderdagavonds in de kleine kerk onderwijs ontvingen van mij of den meester in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke leer. Thans zijn er weder ruim 100 leerlingen. Als een verblijdend verschijnsel mag ik niet verzwijgen, dat er nu ook eenigen, reeds in hunne jeugd gedoopten, mede ter zondagschool komen om te leeren lezen.

Ik heb daar lang op aangedrongen, mij steeds beijverende om het dwaze denkbeeld weg te nemen, alsof de zondagschool uitsluitend voor ongedoopten ware, en er eenige schande in stak gedoopt te zijn en toch ter school

te komen. Nu eenigen begonnen zijn, heb ik hoop, dat anderen zullen volgen. Zoo kan onder den zegen Gods deze instelling onberekenbaar goede gevolgen hebben.

Aangaande het houden van den maandelijkschen bidstond heb ik verleden jaar uitvoerig verslag ingediend. Men vergadert tot dat einde te Tondano op 16 plaatsen, alzoo afgedeeld naar de 16 kampongs (wijken), waaruit de negerij is zaamgesteld. Eene dier vergaderingen wordt door mijzelven in de kleine kerk geleid. De gemeente stelt veel belang in den bidstond, en geeft naar vermogen. Ult°. December 1864 kon ik, met de collecte op den 14den October, ƒ 250 biduurgeld in de missiekas storten.

In den regel worden er om de veertien dagen kinderen gedoopt. Slechts zelden behoef ik den doop van eenig kind uit te stellen wegens onverschilligheid of ergerlijk gedrag der ouders. Ik mag echter niet verbergen, dat er ouders zijn, die hunne kinderen ongedoopt laten opgroeijen, en dat niet zoo zeer, omdat zij vreezen afgewezen te worden, als wel uit onverschilligheid. In de buitengemeenten treft men dit slechts bij hooge uitzonderingen aan. Daar kom ik eene enkele keer om kinderen te doopen. Bestaat er geene verhindering, dan worden al de jonge kinderen in de gemeente reeds vooraf toegelaten door de gemeente. Hier daarentegen stelt men het al ligt uit, omdat de gelegenheid zich immers herhaaldelijk aanbiedt, — wordt eindelijk teruggehouden door zeker schaamtegevoel, en komt er door het voorbeeld van anderen al ligter toe, uit gemakzucht zijne kinderen ongedoopt te laten. Bijgeloovige denkbeelden aangaande den Doop zijn mij slechts zelden voorgekomen.

Het Avondmaal werd in het afgeloopen jaar twee-

maal te Tondano gevierd, en wel met Goeden vrijdag en Paschen, en op den 16den en 23sten October. Er komen ruim 2000 lidmaten deelnemen aan de plegtigheid. Telken reize waren wij genoodzaakt eenigen uit te sluiten, maar hadden ook vrijmoedigheid anderen weder aan te nemen. Niet dat ik altijd zoo overtuigd ben van de opregtheid des berouws en de echtheid der belijdenis. Maar waar men van de gemeente goede getuigenis erlangt aangaande gedrag en wandel, daar maak ik volstrekt geen bezwaar mijn zegel te hechten aan het besluit der gemeente tot wederopname. Men stelt over het algemeen veel belang in de Avondmaalsviering, zoo zelfs dat ik niet geloof, dat een enkele zich zelven van de tafel des Heeren zal onthouden. Ik heb wel eens gevreesd, dat een zeker bijgeloof den grond daarvan zou uitmaken. Toch heb ik niet bepaald bijgeloovigheden ten dezen kunnen opmerken. Meermalen kwam bij mij de wensch op, hier te Tondano evenzeer voorbereidende vergaderingen te houden gelijk in de buitengemeenten geschiedt. Er hebben dan ook in de onderscheidene kampongs bijeenkomsten plaats. De meeste tijd wordt echter ingenomen door het bespreken en onderzoeken van zaken, betreffende uitsluiting en wederopname. Ook ontbreken mij de personen, geschikt genoeg om zoodanige vergaderingen te leiden. Wat mij ook in dezen voorkomt voorziening te kunnen geven, hangt zamen met andere zaken, hier niet ter plaatse. Ik behoud mij echter voor daarop terug te komen.

Aan het einde van mijn verslag van den voortgang der evangelisatie in den werkkring Tondano, is het mij behoefte den Heer te loven en te danken voor zijne genadige hulp en ondersteuning, mij steeds bij

mijn werk verleend en voor den zegen, dien Hij daarop doet rusten. Zijn Geest is overvloedig uitgestort, en werkt krachtig onder dit volk. CHRISTUS de Heer woont in veler harten, zijne kennis is veler troost en hoop. Zoo brengt menige zaadkorrel hier goede vruchten voort. Dat men in het vaderland Tondano bij de gebeden gedenke!

VERSLAG VAN DEN STAAT DER GEMEENTEN ONDER AMOERANG,

(Januarij, 1865.)

DOOR

C. J. VAN DE LIEFDE. (1)

. . . .

. . . .

De Godsdienstoefeningen en de onderwijsuren worden vrij trouw bezocht en te Boejongon en te Bitoeng is de belangstelling om Gods woord te hooren voortdurend

(1) Te Amoerang werkte de zendeling C. T. HERMANN van 1835 tot 1852, toen hij overleed. Hij was de grondlegger der zending in dat gedeelte der Minahassa. Met volharding en tact legde hij zich toe op de kennis van het alfoersch, of liever van het dialect dier taal in het Amoerangsche gesproken. Zijne vertaling van het evangelie van Mattheus is de eenige blijvende vrucht dier studie, die echter zeker door andere proeven zou gevolgd zijn, indien zijne gezondheid gedurende de laatste jaren van zijn leven, hem veroorloofd had, zich met dezelfde kracht aan zijn onderzoek te wijden. Met hoogen lof getuigde van zijn' arbeid zijn opvolger Br. S. VAN DE VELDE VAN CAPPELLEN, die hem sedert Julij 1851 ter zijde stond, en hem later opvolgde. Van dezen mogt men de beste verwachtingen voor Amoerang koesteren. Zijne stukken, vooral dat over de Sangi-eilanden in den eersten Jaargang van dit tijdschrift opgenomen, zijn o.a. daar om dit te bewijzen. In 1856 maakte de dood reeds een einde aan zijn werkzaam leven. In 1857 nam Br. H. J. TENDELOO dezen werkkring over, van wien wij een dagboek, loopende over het jaar 1859, plaatsten in den zesden jaargang van dit tijdschrift. Deze werd in 1861 door Br. VAN DE LIEFDE opgevolgd. Gaarne hadden wij thans eene beschrijving van den toestand van dezen werkkring geplaatst. Wij vertrouwen daartoe later te zullen worden in staat gesteld. RED.

klimmende. Alleen het onderwijsuur in den Kampong Burger, dat zooals ik u vroeger meldde zijn ontstaan te danken had aan een verzoek van een paar burgers, liep te niet, deels door gebrek aan belangstelling, en deels ook, door dat de weinige personen, die er getrouw gebruik van maakten, hunne rijsttuinen ver van Amoerang hadden, en nu dikwijls slechts eens in de week op Amoerang terug kwamen. Een nieuw uur van onderwijs, dat ik bij mij aan huis heb geopend, wekte bij aanvang grootere belangstelling, dan ik mij had voorgesteld. Toen ik in September eenige kinderen van school ontsloeg,. stelde ik hen die lezen konnen voor, eens in de week een uurtje bij mij te komen lezen en zingen. Het was eene proeve, die ten doel had, het lezen aan huis langzamerhand meer aan te wakkeren, wijl ik bij mijn huisbezoek maar al te veel voorbeelden had opgedaan van ontslagen schoolkinderen, bij wie het lezen te huis tot de groote zeldzaamheden behoort. Ik had gedacht met 5 of 6 bezoekers te kunnen beginnen, en dikwijls komen er 16, waarvan 8 bijna nooit gemist worden. Wij zingen een kwartiertje, vervolgens zeggen zij den een' of anderen tekst op, dien zij te huis hebben uitgeschreven; ik vraag naar de geschiedenis, die wij de vorige maal gelezen hebben, die zij dan te huis meestal goed hebben nagegaan; wij lezen en bespreken eene nieuwe geschiedenis; van tijd tot tijd wijs ik hun de plaatsen, die daarin voorkomen, op de kaart aan, of laat hun van sommige afbeeldingen zien, enz. Zij die mij bezoeken zijn bijna uitsluitend kinderen van burgers; want deze alleen kunnen geregeld zonder veel moeite door de week een uurtje van den middag afzonderen; doch het gevolg daarvan is geweest, dat de nieuwe meester van Amoerang mijn voorbeeld heeft gevolgd, en op een' avond in de week te Boejongon een

70 tal jeugdige lezers bij zich aan huis ontvangt, terwijl dan vele ouden komen luisteren; (ook daar lezen zij dan de vertaalde Bijbelsche geschiedenis van BARTH); en te Bitoeng is zondagmiddags een uur voor bijbellezen afgezonderd, waaraan een groote 20 lezers deelnemen, waarvan een 10 tal vaders en moeders van gezinnen zijn. Daar wordt dan het teksthoofdstuk gelezen; over de beteekenis van het gelezene wordt gevraagd, terwijl daarna de tekstverzen meer bijzonder aanleiding geven om zich het gehoorde van dien morgen te binnen te brengen. De leiding dier bijeenkomsten deel ik met den Hulp–zendeling en den Meester. Aan uitwendigen ijver ontbreekt het dus niet, en gedachtig aan PAULUS woord: „het Geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het woord Gods" is het een bemoedigend verschijnsel, als Gods woord meer algemeen wordt gelezen en onderzocht; en van enkelen weet ik, dat het hun ook meer en meer eene bron van rijke vertroosting en leering wordt. Op mijn huisbezoek bij zieken, onverschilligen of personen, die openbaar in de zonde leven, werd ik uiterlijk meestal nog al tamelijk vriendelijk ontvangen, hoewel het zoowel mij als den Penoelong en den Meester niet aan gevallen ontbreekt, waarbij men het achterhuis uitvlugtte, terwijl wij de voordeur inkwamen. Doch ook zulke vergeefsche bezoeken werken soms beter, dan eene ontmoeting, waarbij men ons toestemmend aanhoort, doch waarbij het hart ongeroerd blijft. Van een paar zulke vlugtelingen zag ik later, dat er zich eene begeerte naar verandering openbaarde, en dat zij begonnen zijn nu en dan bij het onderwijs te komen luisteren. Bij die gelegenheid ben ik in den regel de eenige prater, vooral als men begrijpt, dat de aanleiding van mijne komst in hun gedrag is gelegen, en doe ik dan eene vraag, dan behoort er dikwijls Jobs geduld bij, om daarop een kort

antwoord af te wachten. Doch ook somtijds ontmoet ik een' enkele die spraakzamer is, doch ook tevens daarbij dan de geestelijke blindheid, armoede en onwetendheid van velen openbaart. Een mijner ontmoetingen deel ik hier mede, zoowel omdat het u met een deel der gemeente als met mijne wijze van zamenspreking meer bekend kan maken. Niet lang geleden bezocht ik een oud man, die met zijne dochter een regt armoedig hutje bewoont. Ik kende hem als iemand, die reeds voor Br. Hermann's komst christen heette, doch die nooit ter kerk kwam of het onderwijs bezocht, terwijl zijne dochter daarvan hoogst zelden gebruik maakte. Op mijne eerste vraag: „Zoo Wilhelmus! hoe gaat het met u?" kreeg ik terstond tot antwoord: „Ja mijnheer zoo als het gaat met een oud man!" – „En hoe is dat wel?" vroeg ik verder. „Ik heb geen geld, en kan ook mijn eigen onderhoud niet meer zoeken," was het antwoord. „En als gij nu geld hadt zou dan alles goed zijn?" Hierop bleef hij het antwoord schuldig. Ik herhaalde mijne vraag met andere woorden: „Hebt gij aan niets anders behoefte?" en vervolgde toen: „Zie, gij zijt door God regt gezegend, want dat gij reeds zoo lang hebt geleefd, komt niet van u zelven, en dat hebt gij ook aan geen enkel mensch, maar alleen aan Gods liefde te danken." Zijn „ja mijnheer, dat is waar," scheen hem regt uit het hart te komen. Ik ging verder. „En weet gij nu wel waarom God u zulk een lang leven heeft geschonken? Hij deed dit, opdat gij in dien tijd alles zoudt bijeenverzamelen wat gij in het volgend leven noodig hebt. Hebt gij daaraan wel eens gedacht. Zie! als wij wijs willen handelen, dan maken wij alles gereed, eer dat God ons tot zich roept, want als de Heer roept moeten wij gaan." „Dit is waar," was het antwoord, „want niemand kan God

wederstaan." „Juist en daarom moeten wij vóór dien tijd gereed zijn. Toen ik onlangs vreesde dat mijn huis zou afbranden (1), pakte ik terstond alles zooveel mogelijk in, om als de brand kwam mij zelven en het mijne te redden; maar zijt gij nu ook gereed, als de dood komt, en God u roept om voor hem te verschijnen?" Ik hoopte, dat hij mijn beeld zou overbrengen, doch dit deed hij niet. Eerst antwoordde hij: „Neen! gereed ben ik nog niet!" Doch op mijne vraag: „Wat ontbreekt u dan nog?" kreeg ik tot antwoord. „Planken en een bundeltje!" Hij dacht, helaas! niet verder dan tot aan zijne begrafenis. Ik stemde hem toe, dat hij dat misschien noodig zou hebben, maar zeide ik, „als die kist klaar is, zijt gij dan met alles gereed? Die kist zou voor uw ligchaam dienen, maar waar zal uw ziel heengaan?" Na eenig nadenken antwoordde hij, dat hij dit niet zeker wist. Ik zeide hem nu, dat die naar God ging, die naauwkeurig ons geheele leven onderzoekt, en alles weet wat wij gedaan hebben, en ons daarnaar regtvaardig zal oordeelen, en dat wij dus het ergste te wachten hebben, indien wij niet in alles Gods geboden hebben vervuld. Ik helderde dit verder op, en zeide onder anderen: „Ik ken u niet bijzonder, maar dit weet ik zeker, dat gij in zeer veel Gods geboden overtreden hebt." Hij zette daarbij groote oogen op, en scheen over mijne wetenschap verbaasd, doch blijkbaar vond dit weerklank in zijn hart. „En", zoo ging ik voort, „als God u nu door den dood tot zich roept, dan vrees ik, dat gij van wege uwe zonden nog niet gereed zult zijn. Zijn met nadenken

---

(1) Ik doelde daarbij op eene hem bekende bijzonderheid. Den 6den September vatte het bladeren dak van mijn huis tot twee maal toe vlam, ten gevolge van overwaaijende vonken bij het tuinbranden, doch de Heer hielp gelukkig alle verdere gevaren afwenden.

uitgesproken wederwoord: „Neen! daarmede ben ik niet gereed," trof mij, even als de belangstelling waarmede hij, half in zich zelven gekeerd, mijne vraag herhaalde: hoe hij aan schuldvergeving en een nieuw hart komen kon om eenmaal met eene vaste hoop dit leven te kunnen verlaten. Ik wees hem nu op den Heer Jezus, die door zijn bloed de verlossing onzer zielen heeft mogelijk gemaakt, en wekte hem op dien liefdevollen Heiland dagelijks te vragen, opdat Hij hem het hart vernieuwen en voor de eeuwigheid bereid maken mogt. Of ik later nog hooren zal, dat zijn hart den Heer Jezus gevonden heeft, weet ik niet, doch bij aanvang verblijdt het mij, dat ons gesprek, dat door zijne dochter en een paar heidenen werd aangehoord voor deze eene vernieuwde opwekking is geworden. Ons werk is biddend te zaaijen. Mogten wij dat maar steeds getrouw, blijmoedig en geloovend doen. Op zijnen tijd zal God den wasdom schenken. Zijne belofte staat onwrikbaar vast: „Mijn woord zal niet ledig tot mij wederkeeren."

Van de lidmaten gaf er een meer bijzonder redenen tot droefheid. Het is een uiterlijk vrij beschaafd en aardig man, als men hem ontmoet, doch als men hem van nabij leert kennen, dan blijkt de uiterlijke beschaving slechts een verguldsel te wezen, dat veel ruwheid en onbeschaafdheid zoekt te bedekken. Hij is hier nog al iemand van invloed, en genoeg geslepen om ieder zooveel van zich te doen zien, als hij berekenen kan dat aangenaam zijn zal. Reeds meermalen hadden geruchten van zijn zedeloos gedrag tot veel ergernis aanleiding gegeven, doch als ik of anderen er met hem over spraken, ontkende hij alles. Intusschen zag ik, dat zijn geheim en straffeloos voortgaan niet anders dan nadeelig op de gemeente werken kon, en toen hij dus in 1864 op nieuw

aanleiding tot ergernis gaf, en ik niet meer op geruchten behoefde af te gaan, moest ik er toe overgaan, hem van de gemeente uit te sluiten, zoowel om te zien, of dit hem treffen kon, als om aan de gemeente te toonen, dat geen aanzien een vrijbrief voor een zondig leven is. Ik begaf mij daartoe, van mijn' hulpzendeling vergezeld, naar zijne woning. Ook thans bleef hij ontkennen, toonde zich uiterlijk diep beleedigd, dat men hem zulk een leven ten laste legde, en verzocht mij dringend, dat ik hem de personen zou noemen, die mij dat gezegd hadden. De strekking van zijn verzoek was gemakkelijk te doorzien; had ik hem een' negerijman genoemd, dan zou hij dezen wel òf door vrees tot een ander getuigenis hebben gebragt, òf hem zijne wraak hebben doen gevoelen. Ik zeide daarom, dat ik zelf de man was, die hem van een zedeloos leven beschuldigde, en dat ik volkomen bereid was ten aanhoore der geheele gemeente mijne beschuldiging in te trekken, indien ze bleek onwaar te zijn, en dat hij daartoe alleen in mijne tegenwoordigheid een paar personen had te ontmoeten, die in zijne zaak betrokken waren, en tegenover hen zijne onschuld had vol te houden. Durfde hij daarin niet toestemmen, dan hield ik mijne beschuldiging vol, en had hij zich van nu aan van de voorregten der lidmaten te onthouden.

Bij dit laatste is het gebleven. Wel heeft hij nog later allerlei pogingen aangewend, om zijne schuld te bedekken, doch in mijne handelwijze mag dit geene verandering brengen. Kort na het voorgevallene toonde hij zich verstoord; thans wordt hij iets vriendelijker, en bezoekt van tijd tot tijd de godsdienstoefening, waarvan zijne vrouw en huisgenooten getrouwe bezoekers blijven. Het oordeel van sommige gemeenteleden, dat er nu en dan een inwendige strijd bij hem te bemerken is, komt

mij niet ongegrond voor. Hij schijnt van tijd tot tijd als naar de kerk getrokken, terwijl hij van den anderen kant alles te baat neemt, om den indruk van het gehoorde voor anderen te verbergen, en misschien voor zich zelven tegen te gaan. Mogt Gods Geest hem nog eens te magtig worden!

Boven sprak ik reeds van den nieuwen meester van Amoerang. De oude HERMANUS, u reeds uit de berigten van Br. HERMANN als een ijverig evangelieverkondiger bekend, bij wien de meesten mijner tegenwoordige meesters, zoo wel als de hulpzendeling als kinderen ter school zijn geweest en die op verscheidene plaatsen de eerstelingen tot den Heer bragt, werd in den laatsten tijd zwak en ziekelijk, en verlangde naar rust, daar hij zijn werk slechts met groote moeite kon verrigten. Daar HERMANUS de laatste 2 jaren op de gouvernements-school te Amoerang werkzaam is geweest, sprak ik met onzen geachten Resident over hem. Deze hoopte, uit aanmerking van zijne 28-jarige dienst, termen te kunnen vinden, om hem bij zijn eervol ontslag ook een pensioen van 2 of 4 gulden 's maands te bezorgen. Later is evenwel gebleken, dat dit niet kon, wijl HERMANUS te korten tijd aan de gouvernements-school is werkzaam geweest. Ook aan een tweede verzoek van hem, dat zijne kinderen uit zijn tweede huwelijk te Amoerang onder de burgers mogten worden gerekend, waardoor zij later van de negerij-diensten verschoond zijn, en alleen als schutters dienst doen, kon geen gunstig gevolg worden gegeven. Hij bleef intusschen op zijn ontslag aandringen, en werd in November vervangen door den meester van Romoong-atas, die met veel ijver zijn werk begonnen is.

De buitengemeenten leverden algemeen meer verblij-

dends op dan Amoerang. Ik bezocht ze allen geregeld, minstens 3 maal in dat jaar, terwijl ik dan telkens meestal een dag in de verschillende negerijen bleef, des morgens in de school werkte en des avonds godsdienstoefening of onderwijs hield, terwijl ik de tusschenuren naar omstandigheden gebruikte, om zieken te bezoeken of met dezen en genen te spreken, en gemeente-zaken en schoolzaken te regelen. Eene vergelijking met den toestand in het vorige jaar getuigt van langzamen vooruitgang, ook ten aanzien van het aantal christen gezinnen, waar de ouders op alfoersche wijze bleven voortleven, zonder in het christelijk huwelijk te treden, wijl dat aantal bijna tot op de helft verminderd is. – Romoong bleef daarbij het meest achterlijk. Onder hen, die in dien toestand bleven, zijn enkele paren, waarvan òf man of vrouw aan hevige huidziekte en beenwonden lijden, of waar andere huiselijke omstandigheden hun het gaan naar Amoerang tot heden onmogelijk maakten; bij anderen is het evenwel een nog niet overtuigd zijn van de heiligheid en onschendbaarheid der huwelijkstrouw. Een 40 tal maakten aldaar aan hunne heidensche leefwijze een einde. Op andere plaatsen was het de onverschilligheid van enkelen, die moeijelijkheid veroorzaakte; want nog steeds worden er in elke kampong dezulken gevonden, die er zich mede te vreden stellen, dat zij den naam van christen ontvangen hebben, en die voor zich zelven zoowel als voor hunne kinderen niets meer schijnen te begeeren, zoodat zij zoowel de godsdienstoefening als het schoolonderwijs verontachtzamen. Doch over het algemeen genomen gaven de wandel en de ijver der christenen en vooral der lidmaten redenen van blijdschap. De godsdienstoefeningen en de onderwijsuren werden geregeld bezocht, en vooral in de uren voor het onderwijs in de

bijbelsche geschiedenis en in die voor bijbellezing bestemd, wordt veel ijver en belangstelling getoond. Op alle plaatsen waar dit nog niet gewoonte was, wordt thans geregeld eens in de week met de geheele gemeente bijbelsche geschiedenis behandeld. De meester verhaalt dan eene geschiedenis, en spreekt naar aanleiding daarvan, en vraagt hij dan de volgende keer naar het gehoorde, dan krijgt hij van velen antwoorden, die bewijzen, dat zij ook te huis over het verhaalde hebben gesproken, of de geschiedenis (in de maleische vertaling van BARTH) hebben nagelezen: dit is de meest algemeene wijze. Elders, zooals te Talaitad, wordt de geschiedenis eerst door hen die lezen kunnen in het onderwijsuur gelezen, daarna verhaalt de meester haar nog eens in het Alfoersch, waaraan hij dan zijn onderwijs vastknoopt, en te Woewoek wordt dikwijls een der behandelde geschiedenissen door een der lidmaten, die zich dan daarop heeft voorbereid, in het Alfoersch verhaald, terwijl daarna zij, die lezen kunnen, eene nieuwe geschiedenis al lezende in het Alfoersch vertolken. Op de bijbellezingen, die op de meeste plaatsen zondags namiddags of des avonds gehouden worden, leest ieder een vers, terwijl dit lezen afgewisseld wordt door het vragen naar den inhoud van het gelezene en de beteekenis er van. Daarna herinnert de meester meestal in het Alfoersch wat men gelezen heeft, ten behoeve van hen die het Maleisch niet genoegzaam begrijpen, en voegt daaraan toe een woord van opwekking, bemoediging, vermaning of bestraffing. Op sommige plaatsen wordt, even als dit van Betoeng door mij werd gemeld, het teksthoofdstuk gelezen; op andere volgt men geregeld een Evangelie. In den vorm heb ik de meesters geheel vrijgelaten, en kom ik dan in eene negerij, dan schik ik mij naar hunne wijze van doen;

terwijl zij, als de hulpzendeling mij niet vergezelt, bij het alfoersch gedeelte mij tot tolk dienen.

In Julij vierde ik in de buitengemeenten het H. Avondmaal, en wel te Woewoek en te Ritej; op de eerste plaats kwam men van 6, te Ritej van 7 gemeenten bijeen. De plegtigheid werd verhoogd door dat bij die gelegenheden de nieuwe lidmaten werden bevestigd, die ik op het einde van 1863 had aangenomen. Beide malen waren het regte feestdagen. Den avond te voren, terwijl ik mij met de nieuwe lidmaten bezig hield, vergaderde een groot deel der gemeente op verschillende plaatsen in de negerij, en oefende zich in het zingen van een tweestemmig lied op de wijze van een mijner duitsche schoolliederen: „Frei von Sorgen treibt der Hirt am Morgen seine Heerd ins Feld", eene wijze, die hun reeds door de schoolkinderen niet onbekend was, en waarop ik voor deze gelegenheid 3 coupletten had gemaakt, waarin wij God den Vader, den Zoon en den H. Geest verheerlijkten, en een zegen over de nieuwe leden en over ons zelven afsmeekten. Den volgenden morgen vergaderden de nieuwe lidmaten weder aan het huis des meesters, en onder het zingen van een onzer maleische kerkliederen, begaven wij ons kerkwaarts, waar het grootste deel der gemeente reeds bijeen was. Na het voorgebed hield ik eene korte toespraak, waarin ik mijne hoorders en mij zelven bij de rijke liefde Gods en bij het gewigt van dien dag bepaalde; en toen nu de gemeente andermaal zong, rees een derde der nieuwe lidmaten op, en begaf zich naar de voor hen bestemde plaats vóór den preekstoel. Ik deed hun nu de gebruikelijke vragen, en nadat ieder die bevestigend had beantwoord, sprak ik hun nog één kort woord toe. Zij knielden neder, wij baden, ik sprak den zegen over hen uit, en daarna hief de ge-

meente het bovengenoemde tweestemmig lied aan. De ingezegenden keerden nu naar hunne plaatsen terug, en maakten zoo voor anderen plaats. Toen dit driemaal was herhaald, en de nieuwe lidmaten waren ingezegend, beleden wij gezamenlijk onze zonden, en baden om Zijne genade, opdat wij des Heilands dood tot Zijne verheerlijking en tot ons heil mogten gedenken. Des avonds vierden wij Avondmaal, en ik geloof, dat veler harten een' waren zegen genoten. Ook de nieuwe lidmaten geven tot heden alle stof tot blijdschap door hunnen wandel. Dit geldt bijzonder ook van een arm gebrekkig man te Lelema, JOËL genaamd. Deze JOËL had in zijn jeugd, toen hij nog Heiden was, te Menado van een' makker de letters geleerd, doch daarbij bepaalde zich dan ook zijne geleerdheid. Toen hij op Lelema terug gekeerd was, en zijn hart langzamerhand het onvoldoende van het heidendom gevoelde, meldde hij zich bij den meester aan, en ontving van dezen onderwijs voor den Doop. Hij maakte zich dit met veel ijver eigen, en in 1861 werd hij door Br. TENDELOO gedoopt. Spoedig daarop verzocht hij nu ook voor lidmaat te mogen leeren, en kreeg hij tevens lust, hoewel hij reeds ruim 40 jaar oud was, nog lezen te leeren, ten einde zelf Gods woord te kunnen onderzoeken, en daarbij niet meer van goede vrienden en kinderen, die lezen kunnen, afhankelijk te zijn; om aan dit laatste te voldoen, leende hij van een' vriend de gedrukte bladzijden der vragen, die hij van buiten kende, en daar hij zich den vorm en den klank der letters nog herinnerde, begon hij zijne studie met de woorden in hunne enkele letters te ontbinden, en op die wijze gelukte het hem achter de kunst te komen. Toen de meester hiervan kennis kreeg, schonk hij JOËL een exemplaar van het vraagboekje, dat jeugdige personen, die vroeger reeds op de school hebben

geleerd zich moeten eigen maken, om tot lidmaten te worden aangenomen. Hierin begon hij nu ijverig in zijne vrije uren te lezen, zocht de daarbij aangehaalde plaatsen in een' bijbel op, en maakte zich die eigen, zoodat hij zich spoedig eenige meerdere kennis van Gods woord verwierf, dan vele jeugdige leerlingen. Ook in zijn dagelijksch leven gaf JOËL een voorbeeld, en getuigde met vrijmoedigheid van den Heer JEZUS, ook aan een' heidensch' priester en aan het vroegere zeer vijandige hoofd der plaats, en beide lieten hem daarvoor hunnen haat ondervinden, zonder dat dit hem afschrikte. Bij het onderzoek der lidmaat-kandidaten muntte hij bijzonder uit door zijne antwoorden, vooral toen ik zijne belijdenis, dat hij een groot zondaar was zocht tegen te spreken, door hem op zijn ijverig leeren en kerkgaan en op anderer minder goed gedrag te wijzen. Hij toont zich een regt levend lidmaat van CHRISTUS, en verheerlijkt zijn' Heer door woord en daad.

Ook op andere plaatsen openbaart het Evangelie zich heerlijk in zijne kracht. Zoo werden te Talaitad vele oude christenen versterkt in hun geloof door het zalig en blijmoedig afsterven van een aankomend meisje, dat aan elk, die haar bezocht, krachtig getuigenis van haar geloof en hare hoop aflegde. Ook te Kanajan verheerlijkte het tweede Hoofd den Heer JEZUS, dien hij in zijne gezonde dagen had gediend, ook op zijn langdurig ziekbed, en wekte ieder op om zich naauw aan den Heer JEZUS te houden. Hij overleed in het begin dezer maand met de verblijdende zekerheid, dat de Heer JEZUS hem riep om hem in Zijne heerlijkheid op te nemen. Vooral in die uren wordt het openbaar, dat het Evangelie ook onder onze Alfoeren eene kracht Gods tot zaligheid is voor een ieder die gelooft; terwijl zich van tijd tot tijd

ook enkele gevallen voordoen, die meer duidelijk de waarheid bevestigen, dat buiten JEZUS geen vrede te vinden is.

De meesters van Pondan, Toempaan, Pinamorongan, en vooral die van Paslaten en Popentolen, werden in het afgeloopen jaar veelvuldig door ziekte in hun' arbeid verhinderd, en sommigen hunner grootendeels belet, de van hunne woonplaats meer afgelegene kampongs veelvuldig te bezoeken. Zoo werd bijv. te Soeloeh, eene nog geheel heidensche negerij, waarvan de kinderen te Paslaten de school moeten bezoeken, doch daarvan hoogst zelden gebruik maken, wel een aanvang gemaakt met een geregeld bezoeken van die plaats, eens in de week, doch eerst waren hun de fosso's en later des meesters ongesteldheid daartegen beletselen. Ook de Penoelong heeft zich eenigen tijd van veelvuldig spreken moeten onthouden. Hij blijft zich voortdurend zeer ijverig toonen, en is met zeer veel liefde voor zijn werk bezield. Met de meesters hield ik, voor zooveel zij daar in niet verhinderd waren, sedert Maart geregeld onze maandelijksche bijeenkomsten.

Ik wensch te eindigen met een bij aanvang verblijdend berigt, dat de werkzaamheden van dit jaar betreft. Op den staat komt Lapi thans als eene afzonderlijke gemeente voor. Met blijdschap ontving de gemeente en ook ik de gunstige beschikking van Bestuurders, om daar op ons verzoek een meester te mogen aanstellen.

Op den 1sten Februarij j. l. is de nieuwe school aldaar geopend, en in den namiddag deed ik te Lapi voor het eerst dienst, waarbij ik een' nieuwen meester aanstelde, kinderen doopte, en een huwelijk inzegende. Ik behoef u niet te verzekeren, dat dit hier eene algemeene blijdschap was, toen de lang gekoesterde hoop

vervuld werd, en ik vond weerklank in aller gemoed, toen ik naar aanleiding van 1 Joh. 4: 8. ook de vervulling van hunnen wensch als een vernieuwd bewijs van Gods genadige liefde voorstelde. Ook van de naast bijgelegene gemeenten Romoöng en Talaitad waren vele christenen opgekomen, om in de feestvreugde te deelen. Het aantal ingeschreven schoolkinderen is van 40 tot 80 gestegen, en tegen 13, die in Januarij de school te Romoöng getrouw bezochten, telden Lapi en Wiaauw te zamen in Februarij 65 getrouwe bezoekers. Het school- en kerkgebouw is voorloopig eene groote sabowah; het hout voor het houten gebouwtje is wel grootendeels bijeen, doch nog niet compleet. Ik hoop, dat ik u later zal kunnen berigten, dat de ijver, dien men tot heden toont niet verflaauwt, en dat 's Heeren rijke zegen op uw' arbeid aldaar blijft rusten. Moge Hij zelf zoowel daar als elders op uw' arbeid der liefde genadig nederzien, en haar meer en meer dienstbaar maken aan de komst van zijn gezegend koningrijk! Hij vervulle daartoe meer en meer Gemeenten en Zendelingen, Bestuurders en Zendingvrienden met de krachtige werking Zijns H. Geestes!

STATISTIEK van de Buitengemeenten, behoorende tot den werkkring van Amoerang.

(1 Januarij 1865.)

NAMEN DER GEMEENTEN.	ZIELENTAL. Totaal 5349.			LIDMATEN. Totaal 523.			LIDMATEN-KANDIDATEN. Totaal 606.			DOOP-KANDIDATEN. Totaal 194.			HUWELIJKEN. Aantal.		
	Christenen.	Heidenen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Getrouwde paren.	Gemengde paren.	Buiten Chr. echt.
Pondan	422	101	523	8	10	18	44	53	97	14	8	22	84	4	3
Toempaan	312	158	470	10	25	35	27	33	60	4	6	10	54	—	1
Popontolen	69	145	214	3	3	6	—	5	5	3	—	3	8	2	2
Lelema	94	51	145	3	4	7	10	14	24	12	8	20	20	1	—
Paslaten	77	344	421	3	5	8	1	3	4	10	15	25	14	4	3
Pinalin	25	203	228	1	1	2	—	—	—	2	3	5	4	—	—
Talaitad	217	1	218	10	26	36	29	37	66	—	—	—	37	—	—
Romoong-atas ..	541	207	748	18	36	54	23	31	54	32	19	51	78	12	15
Lapi	299	61	360	7	11	18	13	11	24	5	8	13	45	3	5
Woewoek	408	10	418	41	81	122	52	58	110	3	—	3	76	—	—
Pinamorongan ..	300	46	346	8	21	29	12	11	23	3	3	6	58	3	4
Ritej	308	98	406	13	13	26	7	10	17	13	7	20	54	5	2
Malikoe	231	15	246	13	20	33	6	17	23	6	5	11	43	1	—
Kanejan	228	5	233	29	46	75	32	33	65	—	—	—	41	—	1
Koreng	301	72	373	25	29	54	15	19	34	1	4	5	49	—	6

UIT HET DAGBOEK VAN DEN ZENDELING

H. J. TENDELOO.

(1864.)

Tandjong-merah, reeds bekend uit de berigten van Br. LINEMANN (zie Mededeel., derde deel 4e st. p. 324 e. v.) is eene kleine negerij, thans 129 zielen bevattende. Vóór omstreeks 25 jaren werd zij aangelegd. Tot den aanleg werd besloten, om in eene zeer boschrijke nog niet ontgonnen streek aan de Oostkust, in de nabijheid van het eiland Lembeh, de gewone passage en aanlegplaats der zeeroovers, eene bevolkte plek als wachtpost te hebben. Even als bij elke nieuwe stichting van negerijen, waartoe men boschgronden te openen heeft, leed ook hier de bevolking in den beginne veel aan koortsen, die haar dunden. Thans schijnt die ziekte-oorzaak niet meer in die mate te werken. Te oordeelen naar het uiterlijk aanzien der plaats, zou de bevolking eene zekere welvaart genieten. Dit is echter in de werkelijkheid minder het geval, dan men zou meenen.

Het binnenkomen der negerij is allerliefst. Zij heeft eene straat, waarvan het verlengde de weg of het pad is, dat naar het strand leidt, (op omstreeks een paal afstands), en eene andere regthoekig met deze, waarvan het eene einde weder uitloopt op den weg, of liever het pad door tuinen, bosschen en velden, waar langs men van Kema de negerij bereikt; beide straten zijn geheel effen, goed onderhouden en met een' breeden grasrand

langs beide zijden der erven. Deze laatste zijn goed ompaggerd, schoon gehouden en met huisjes daarop, die wel niet alle nog dien naam verdienen, maar toch in zekere netheid niet voor elkander onder doen. Er is in het geheel eene zekere orde en gelijkmatigheid, die toch niet den indruk geeft van eenvormigheid. Het verschillend en minder geregeld plantsoen der erven, de verschillende toestand der huizen, sommige voltooid, andere nog in aanbouw, hoewel reeds onder dak, eindelijk het effect van een' verschillenden achtergrond, hier hoog geboomte, daar heuvelachtige grond, geeft aan het geheel de vereischte afwisseling. Genoeg, ik vond reeds bij een vorig bezoek Tandjong-merah eene lieve negerij. Mijn tweede bezoek nam van dien indruk niets weg, maar bevestigde en versterkte dien veeleer. Welligt droeg er toe bij, dat het een zeer warme dag was, die eene heldere, hooge lucht met zich bragt, waardoor alles zich in het schoonste licht vertoonde, de borst ruimer ademen kon, en zoo de geest door het aanschouwen eener schoone natuur onder de gunstigste omstandigheden als van zelf voor indrukken van schoonheid en liefelijkheid te beter toegankelijk werd. Maar het uitwendige daar gelaten. Wij hebben meer met het inwendige te doen. Mijn bezoek aan Tandjong-merah had niet ten doel er eenige kerkelijke werkzaamheid te verrigten. Het was een dag in de week. Van de bevolking was bijna niemand te zien. Zij was in de tuinen of elders werkzaam. Bovendien behoort Tandjong-merah tot die plaatsen, die wegens de uitgebreidheid van Tonsea en de vele andere zooveel grootere gemeenten, geen dikwerf herhaald bezoek van den zendeling vorderen mogen. Ook wordt er eerst nu een gebouwtje opgetrokken, dat voor kerk en school tevens bestemd is. De bevolking is

gedoopt. Br. LINEMANN doopte er de laatst overgeblevenen. Dat was de eerste en laatste keer, dat die plegtigheid te Tandjong-merah plaats had. In den regel worden de kinderen van daar te Kema gedoopt. Lidmaten zijn er nog slechts twee, die mede te Kema ten avondmaal komen. Het wordt echter dikwijls des zondags door mijn' Penoelong, HEHANOESSA, bezocht, die volgens zijn berigt er nog al hoorders vindt. Van de 129 zielen komen er alsdan van 30 tot 40 ter kerk. – Ik kwam te Tandjong-merah om de school te bezoeken. De school is hier natuurlijk klein, zij is ook uiterst gebrekkig. Van de 24 kinderen, die ingeschreven zijn, komen er bij afwisseling van 10 tot 16 op. Die school wordt nog altijd gehouden in het huis van den Hoekoem toewah, die daartoe bereidwillig plaats verleent; van banken en tafels voor schoolgebruik geschikt is daarbij natuurlijk geen sprake. Men neemt daarvoor wat men vinden kan. De meester is niet op de hoogte van zijn vak. Hij genoot geen geregelde opleiding. Vroeger goed scholier, later helper in eene school en onberispelijk van gedrag, werd hij bij gebrek aan beter als meester aangesteld, toen de bevolking hare begeerte naar eene school aan den dag legde. Hier geldt het: beter iets dan niets; liever een hoogst gebrekkig onderwijs, dan in het geheel geen onderwijs. De meester van Tandjong-merah munt alleen uit in het schrijven. Hij schrijft eene goede, nette hand, waarin hij echter door anderen nog overtroffen wordt. Dit bedenkende, bleek het mij bij het onderzoek, dat het niet aan zijne gebrekkige kennis alleen te wijten was, dat de kinderen slecht leerden, maar ook aan gebrek aan lust van zijne zijde. In geen enkel vak konden de kinderen ook maar eenigszins voldoen. Is het te verwonderen? – Men neme de gebrekkige

opleiding van den meester; zijn traktement – ik durf niet ter neder schrijven hoeveel het is – dat meer eene kleine toelage, dan wel eene bezoldiging mag heeten, daarbij geen schoolgebouw, geen schoolmeubels, en dan nog de afgelegenheid der plaats. Doch ik behoef dit niet meer uit te werken. – In elk geval, de meester had gebrek aan lust betoond, mijn Penoelong, zijn doopvader – de eerbied van den inlander voor zijn' bapa sarani is niet gering – had het hem reeds vroeger gezegd, en ook mij daarvan berigt; er moest dus eene vermaning en aansporing volgen. Ik gaf hem in bedenking, of hij meester wilde blijven, en naar vermogen zich van zijne taak kwijten, dan of hij zijn ontslag wenschte. Hij koos het eerste, en beloofde verbetering. Had hij het laatste gekozen, wie had ik dan in zijne plaats moeten aanstellen? Een' mijner anak pijara (kweekelingen) te huis, of een' helper uit eene school hier of daar, die het waarschijnlijk niet beter zouden gemaakt hebben. Maar door den nood gedrongen, zou ik, uitgaande van het „beter iets dan niets," daartoe wel hebben moeten besluiten. En het betreft hier nog maar eene zeer kleine school met zeer weinig leerlingen. Op andere, verre meer belangrijke plaatsen moet men nog zoo dikwijls gebreken, groote gebreken, ja, bijna tot het oordeel van geheele ongeschiktheid toe, door de vingers zien of verschoonend behandelen, omdat men wel een dusdanig ongeschikt persoon kan ontslaan, maar niet of zelden door een ander vervangen, die het beter maken zal. Dit zou mij als van zelf tot belangrijke punten in betrekking tot het onderwijs brengen, die ik echter hier kortheidshalve niet bespreken wil, ook omdat zij reeds herhaaldelijk besproken zijn: ik bedoel de uitbreiding der kweekschool en de bezoldiging der onderwijzers.

Ik bleef te Tandjong-merah ten huize van het hoofd het middagmaal gebruiken. Daarop was gerekend, en het ontbrak niet aan een goed, overvloedig onthaal. De tafel was overdekt met spijzen, alle inheemsch en inlandsch klaar gemaakt; doch naar mijn' smaak; terwijl er werkelijk geen reden was, hetgeen mij nog al dikwijls op mijne bezoeken gebeurt, om mij den eetlust te benemen. Ik at en keuvelde over tafel, dat het een aard had. De aanzittenden waren de gastheer en de Penoelong. Aan omstanders, zoowel werkzame als werkelooze ontbrak het niet. Maar waar was de gastvrouw? Deze zou wel afzonderlijk eten. Zij, eene tamelijk bejaarde vrouw, bleef uit opzien en verlegenheid achter. Is men bij hoofden te gast, dan is dit nog vrij algemeen het geval; bij de meesters zit de vrouw wel eens mede aan, en mengt zich in het gesprek. Geschiedt dit dikwijls niet, dan is de reden daarvan niet altijd verlegenheid, maar dikwijls eene Martha's bedrijvigheid. Het begin der opheffing van de vrouw door het christendom is daarin zigtbaar, dat er onder de Njora's in de Minahassa zijn, die ten minste den zendeling te woord durven staan, ofschoon er zeker nog zijn, die, hadden zij de keuze, liever achter bleven in heur huisgewaad, enz. Zij, de Njora's, verschillen daarin in het oogvallend van de meeste vrouwen van hoofden, (Hoekoem toewah), die zich nog slechts schoorvoetende en als gedwongen vertoonen. Bedenkt men dat vele meestersvrouwen opvoedelingen van den zendeling of van zijne voorgangers zijn, dan is de verklaring hiervan gevonden. Te Tandjong-merah kreeg ik de vrouw van het hoofd eerst te zien, toen ik omstreeks vier ure na den middag de terugreis weder aannam.

De tijd, dien ik ten huize van het hoofd doorbragt, steeds omringd van mijn' helper, den meester, het hoofd

zelf en nog enkele andere personen, ging niet geheel onnut voorbij. Reeds aan tafel had ik een en ander te vragen tot aanknooping van een gesprek. Zoo o. a. trokken de messen en stalen vorken, met heften van een fraai hout, één stel uitmakende, en van een bijzonder solied fabrikaat, mijne aandacht. Het waren de eerste van die soort, die ik zag. Van waar had men die gekregen? Ik behoefde er niet veel moeite voor te doen, om dit te weten te komen. De eigenaar had ze te Kema op een' amerikaanschen walvischvaarder gekocht, d. i. door ruiling verkregen. Deze schepen komen veel te Kema ten anker, om ververschingen in te nemen. Zij brengen tevens allerlei artikelen voor den ruilhandel of ten verkoop aan. De lieden van Kema, Tandjongmerah en Lilang zijn gretig op den handel met deze schepen, en niet zonder reden. Naar bijzonderheden toch, mij daarvan medegedeeld, is die handel vrij voordeelig voor hen. De Amerikaan betaalt of vergoedt ruim. De vorken en messen bragten nu het gesprek van zelf op de Amerikanen en Engelschen, en ik deelde verscheidene bijzonderheden omtrent die volken mede. Van tafel opstaande, bekwam ik nog meer aanleiding om over hen te spreken. Wat toch zag ik daar aan den wand? Een paar prenten. Naderbij gezien bleken zij mij te zijn: een blad uit het een of andere „Newspaper.” De inlander is zeer verzot op prenten. Zelfs etiquetten van wijnflesschen of stukken katoen ziet men hem bewaren, in zijn huis op den wand, of in een boek (soms wel in zijn N. T. op het schutblad) plakken. Wat die houtsneê figuren dáár aan den wand voorstelden wist niemand der aanwezigen. Immers de tekst was Engelsch, en men verstaat door omgang met de Amerikanen wel enkele woorden van die taal, maar alleen in zoover het

handelsonderwerpen betreft. In schrift verstaat men haar niet, ook al leest men Maleisch. Toen ik dus voor de prent bleef staan, en mij bereid toonde inlichtingen te geven, had ik aanstonds een' kring van hoorders achter mij, bestaande uit de reeds bovengenoemde personen, die mij met geopenden mond aanstaarden. En wat was nu de inhoud dier prentverbeeldingen? Daar zag men eene zaal, gestoffeerd met allerlei voorwerpen, zoover de niet zeer uitgewerkte houtsneê te zien gaf, gerangschikt aan de wanden, den zolder en op tafels. Op den voorgrond en in het midden zag men dames en heeren rondwandelen, de voorwerpen bezien en met elkander spreken. Het was eene bazaar van vrijwillig bijeengebragte voorwerpen. De opbrengst daarvan moest strekken, blijkens het onderschrift, voor de herstelling van eene kerk.

Na een en ander verklaard te hebben, vond ik weder eene aanleiding, om te spreken over de christenen in Europa, hoe zij hunne godsdienst op prijs stellen, hunne kerken in eere houden, en welke opofferingen zij zich daarvoor getroosten. Ik sprak verder nog over het Engelsche volk, hoe godsdienstig het is, wat het over heeft voor de prediking des Evangelies, enz. En nu de toepassing voor mijne hoorders? Deze was niet zoo gemakkelijk gevonden. Ik hield geen preek. Het was slechts een gesprek, echter van mijne zijde met het doel, om belangstelling in de zaken des hoogeren levens te wekken. En daartoe kon ik, dacht mij, niets beters doen, dan te wijzen op de grootheid en welvaart van datzelfde Engelsche volk, en daarin te doen zien een naauw verband tusschen godsdienstzin en welvaart. Van ons, Nederlanders, sprak ik niet. Op dien oogenblik vond ik er geen aanleiding toe. Anders heb ik dit misschien reeds honderd malen

gedaan; want gesprekken als ik hier mededeelde, houd ik telkens, als de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, d. i. op al mijne bezoeken, steeds met het doel, om te verlichten en godsdienstzin te wekken. Ik tracht dit steeds, zooveel mogelijk, met beleid te doen. Mijne gesprekken moeten geen al te sterk gekleurden godsdienstigen tint hebben. Zij moeten meer zijn die van den christen in het dagelijksche leven. Niet zelden echter kan de zendeling er zich niet meer buiten houden. En dit behoeft ook niet. Maar zooveel mogelijk meen ik, dat de strekking van mijn spreken zich meer moet doen gevoelen, dan zich vooraf kenbaar maken. Dat ik het in dezen reeds tot de volmaaktheid zou hebben gebragt, het zij verre van mij dit te willen beweren. Gaarne wil ik aannemen, dat er anderen zijn, die mij daarin overtreffen. Mijn streven echter is daarheen gerigt.

Na nog eene wandeling door de negerij, en na het in aanbouw en reeds onder dak zijnde kerkgebouwtje te hebben bezigtigd, zat ik weder op, en ging het naar Kema. Den volgenden morgen zouden wij van daar per sloep naar Lilang vertrekken. Ten acht ure des morgens kwamen wij aldaar aan. Hier was meer te doen. Behalve het schoolbezoek waren er nog twee echtparen in te zegenen, lidmaten aan te nemen, en kinderen te doopen, terwijl ook het H. Avondmaal zou bediend worden. Niet lang na mijne aankomst begaf ik mij naar het kerkje, dat tevens tot schoollokaal dienen moet. Dit is echter niet meer hetzelfde gebouw, waarvan Br. LINEMANN vroeger reeds sprak, en dat ook ik reeds meer dan eenmaal zag. Het was een nieuw gebouwtje, gedeeltelijk uit de planken en balken van het oude opgerigt, echter zóó, dat het er als nieuw uitziet. Het is tamelijk goed gebouwd, vierkant, met boogvor-

mige ramen, waarin zelfs in het bovengedeelte van den boog de straalsgewijze roeden niet ontbraken, terwijl het vierkante ligchaam van het raam van schuinsche ruiten is voorzien. (Men denke hierbij aan eenvoudig latwerk, glasruiten vindt men nergens in mijn' werkkring).

Dat ik mij hier eene opmerking veroorlove, als bijdrage voor de kennis van den inlander. Ramen als de hier beschrevene vindt men nog zeldzaam. In mijn' werkkring zijn zij alleen in de kerk te Treman, de grootste en beste van allen. De bouwmeester van deze stichtte ook die van Lilang, omdat hij daar sedert eenigen tijd woonachtig is. Maar wat van dit kerkje meer bijzonder mijne aandacht trok was, dat de roeden in het bovengedeelte der beide ramen, ter weêrszijden van de deur van elkander verschilden. De stralen waren in het eene raam anders aangebragt dan in het ander; en dat voor de beide ramen van het front. Ziet, daar hebt gij nu weder denzelfden karaktertrek, of laat mij liever zeggen, het gebrek van den inlander, waarop men dagelijks stuit. Hij heeft navolgingszucht genoeg, maar geen begrip, geen schoonheidsgevoel, geen denkbeeld van symmetrie. Hij volgt alles na, wat hij nieuws ziet, zoo het slechts eenigszins in zijne magt staat. Al wat hem nieuw is, is hem begeerlijk. Maar zijn navolgen wordt nadoen, naapen, omdat hij zin en bedoeling, van wat hij navolgt, niet vat. De man door wien, of onder wiens leiding nu deze kerk gebouwd is, is de bekwaamste timmerman van mijn' geheelen werkkring, dus op 12,000 zielen. Hij is reeds bejaard, ofschoon nog krachtig. Hij is hoofd geweest, en heeft Java bezocht, waar hij veel schijnt te hebben geleerd. Hij maakt fraaije stoelen en andere meubels, en toch, zulk een misstand, die zoozeer het anders niet onbehagelijke kerkje te Lilang ontsiert,

ontgaat hem, of althans laat hij dien toe. Zoo is de inlander; men ondervindt het dagelijks. Hierover ware nog uit te wijden in zedelijk opzigt; maar voor het oogenblik genoeg.

Treden wij thans de school binnen. De oude meester werd, vóór een halfjaar, door mij „eervol" ontslagen. Het was hoog tijd, dat hij vervangen werd. Behalve dat het hem aan genoegzame kennis en bekwaamheid ontbrak, was hij nog zóó doof, dat men wel deed eene lei en griffel te nemen bij een onderhoud met hem. Intusschen schijnt hij, bijgestaan door een paar helpers, de leiding der gemeente getrouw te hebben behartigd; het onderwijs der jeugd echter was uit den aard der zaak gebrekkig. Hoe was het daarmede thans gesteld, nu de nieuwe meester ruim vijf maanden te Lilang gearbeid had. Er was vooruitgang op te merken, doch niet zooals ik had mogen verwachten. De klassen waren beter ingedeeld, er waren meer boeken en andere schoolbehoeften, de oudste klasse werkte een paar ligte rekenkundige voorstellen voor het bord uit. Van het lezen en schrijven echter was weinig werk gemaakt, en over het geheel bleek het niet onduidelijk, dat het onderwijs niet genoeg volgens een' geregelden gang gegeven werd. Dit was geheel in overeenstemming met de klagten, die ik reeds herhaaldelijk over den nieuwen meester vernomen had, en deze bevestigden mij weder in de meening, die ik omtrent hem koesterde. Bij de aanvaarding van mijn' werkkring vond ik hem te Mapangit. Daar arbeidde hij niet met lust, en hiervoor was reden. Hij vond toch geen genoegzame medewerking bij de hoofden aldaar, die oude onbekwame lieden zijn. Met de opkomst ter school was het dus slecht gesteld. Hij gaf mij reeds bij mijn eerste bezoek aldaar, in

1861, zijn' wensch te kennen, om naar eene andere negerij te worden overgeplaatst. Dien wensch vervulde ik, toen ik in het afgeloopen jaar door de komst van een paar kweekelingen van de school te Tanawangko, die hun' leertijd volbragt hadden, den ouden meester te Lilang kon vervangen, en nog eene andere overplaatsing om andere redenen moest doen plaats vinden. Met ingenomenheid scheen BASTIAAN de reis naar Lilang te aanvaarden. Maar ook daar schijnt hij zijn karakter getrouw te blijven.

Na den middag zegende ik een echtpaar in, en des avonds had het onderzoek plaats naar de kennis en den wandel dergenen, die lidmaten wenschten te worden. Dit viel boven verwachting uit, zoowel bij bejaarden als jeugdigen. Van de laatsten waren er 14, die allen tamelijk wel in het N. Testament lazen, terwijl niet één hunner vroeger de school had bezocht. Behalve dat doorliep ik met hen de geheele evangelische geschiedenis, van de geboorte des Heeren tot aan de Handelingen der apostelen, en dat niet volgens bepaalde van buiten geleerde vragen, maar geheel vrij. Wat de hoofdzaken betrof bleef niemand het antwoord schuldig; alleen in kleinere bijzonderheden faalden er sommigen. Het was zoo, dat ik vrijmoedigheid vond hen tot lidmaten aan te nemen; slechts één hunner zonderde ik daarvan uit, omdat hij nog te jong was. De zondagmorgen was bestemd tot eene ure van voorbereiding voor de viering van het H. avondmaal. Daarbij zouden tevens de nieuw aan te nemen lidmaten openlijk belijdenis van hun geloof afleggen. Hierna werd nog het huwelijk ingezegend van een paar bejaarde lieden, waarop weder de doopsbediening van een 24 tal kinderen volgde. Mijne toespraak handelde over de gemeenschap van den christen

met zijn' Heer, naar aanleiding van eene verklaring der zes eerste verzen van Joh. 15, die ik zoo duidelijk en krachtig mogelijk had trachten te maken. Hierin vond ik tevens aanleiding, om beurtelings de nieuw te bevestigen leden en hen, die dit reeds waren, toe te spreken. Ook diende het onderwerp later voor mijne toespraak aan de ouders, die hun kind ten doop bragten. Na den middag had de bediening van het H. avondmaal plaats; 92 lidmaten, oude en nieuwe te zamen, zaten daarbij aan.

Lilang schijnt mij toe een van de meest welvarende plaatsen van Tonsea te zijn. Het is dit vooral door het levendig handelsverkeer met Kema. Het is de rijstschuur voor de slamsche bevolking en vele christenburgers van die plaats. Doch behalve van de rijstkultuur, die daar meer dan in hooger gelegen streken aan mislukking onderhevig is, maakt de bevolking ook veel werk van de vischvangst, en verbouwt zij nog tabak en wijn, die nergens beter gedijen en in grooter hoeveelheid gewonnen worden dan daar. Bovendien kweekt zij nog varkens en kippen, en verkrijgt door dat alles artikelen voor den handel, die vooral met de schepen op de reede van Kema zeer voordeelig is. De lieden van Lilang schijnen ijverig te zijn om van alles partij te trekken. Aan het strand zag ik zulk een aantal kleine en grootere vlerkpraauwen, alle uit een' uitgeholden boomstam vervaardigd, dat men wel haast van eene vloot van zulke vaartuigen zou kunnen spreken. Deze dienen bij de vischvangst en voor den handel op Kema. Zij zijn in een' oogenblik met een paar man in zee gebragt of op het drooge gehaald. Verder zag ik nog in de sabowah (hut of loods) aan het strand verscheidene doodkisten uit één stuk hout vervaardigd, op elkander gestapeld staan. Op mijne vraag: waartoe dit? was het antwoord,

dat deze door de burgers van Kema hier gekocht werden. Te Lilang is dus het magazijn van die voorwerpen. Tot nog toe weet ik geen andere plaats in de Minahassa, waar men daarin handel drijft.

Bij al hunne bedrijvigheid en betrekkelijke welvaart echter schijnt het, dat de Lilangers hunne hoogere belangen niet uit het oog verliezen. Zij maken eene gunstige uitzondering op de meeste andere gemeenten in Tonsea. Men vindt daar eenige opgewektheid, leven, ja, Lilang is welligt de meest levende van alle gemeenten in Tonsea te noemen. De zondag wordt er geheiligd, wel niet als de joodsche sabbath, maar toch door trouwe opkomst ter kerk, meer dan elders. Verschuilt men zich op vele, ja, op de meeste plaatsen in Tonsea achter het voorwendsel, dat men kleine kinderen te verzorgen heeft, die men niet alleen te huis kan laten, te Lilang bewijst men, dat dit een ijdel voorwendsel is; men gaat daar des morgens en des avonds ter kerk, en regelt het zoo, dat de man of de vrouw op een van de beide tijden bij afwisseling de kerk bezoekt. Ook de hoofden alhier, het hoofd met zijne onderhoofden, achten het niet beneden zich de kerk te bezoeken, noch zoeken daarvoor uitvlugten in hunne vele werkzaamheden. Zoo komen er van de 515 zielen geregeld 130 à 140 ter kerk. Bovendien wordt er nog één of twee malen in de week godsdienstig onderwijs gegeven of kampongan gehouden.

Den ijver van de Lilangers stelt men nog meer op prijs, als men in aanmerking neemt, dat het hun niet aan verleiding ontbreekt. Juist de zondagen zijn de dagen, waarop de Slammen (Islamiten, Mohammedanen) en burgers van Kema Lilang komen bezoeken, om er zich van levensbenoodigdheden te voorzien. Zij weten, dat zij in de week niemand te huis vinden, omdat men dan in de tuinen

is, en eerst des avonds en niet altijd huiswaarts keert. De handel van inlanders gaat gewoonlijk niet vlug; de koop is niet spoedig gesloten. Maar de Lilangers laten zich, naar mij verteld werd, door niets terug houden. Als er ook al vreemdelingen bij hen in huis zijn, dat bijna elken zondag het geval is, en het kerkuur slaat, dan wordt aan de bezoekers gezegd: „vrienden, wij moeten naar de kerk. Gij kunt doen naar verkiezing, hier blijven of medegaan," en zóó gebeurt het dan niet zelden, dat christenen van Kema, die te hunner woonplaats nimmer de kerk bezoeken, op deze wijze als gedwongen, dit te Lilang doen. De gemeente oefent verder onderling eene goede tucht uit. Een helper van den anderen meester, die zich langen tijd ijverig had betoond in het onderwijzen van bejaarden en jeugdigen, (in de hoop van daardoor in aanmerking te zullen komen voor meester in de eene of andere kleine negerij), was in zijn' ijver om jeugdigen te vermanen zoover gegaan, dat hij daarbij ongepaste, de zeden kwetsende woorden had gebezigd. Dit kon de gemeente niet dulden. Zij bewerkte zijn ontslag. Kort daarop maakte hij zich, welligt uit wrevel, aan openlijk bijgeloof schuldig. Toen besloot men hem van het H. avondmaal te weren. Dit scheen hem tot inkeer te brengen; doch niet dan na dikwijls herhaalde pogingen, en eindelijk eerst na openlijke belijdenis van schuld, werd hij weder toegelaten.

Na afloop der avondmaalsbediening, tegen den avond, een weinig uitrustende, kwamen de nieuw aangenomen lidmaten mij bedanken. Dat ik hun nog eenmaal op het hart drukte, den dag hunner belijdenis nimmer te vergeten, en dien overeenkomstig te wandelen, behoeft hier naauwelijks vermeld te worden. Nog werden mij door den Penoelong 5 mannen voorgesteld, bejaarde lieden,

omtrent wie hij mij reeds vroeger had gesproken. Zij waren reeds lang als oudsten in de gemeente ijverig werkzaam geweest in het vermanen, opwekken en leeren, en de gemeente wilde gaarne hunne woorden aannemen. Zij wenschten nu van mij eene bekrachtiging te hebben, om te ijveriger en met te meer nadruk in dat werk te kunnen voortgaan. Wat zij eindelijk wenschten begreep ik zeer goed, al vernam ik dat niet met duidelijke woorden. Zij wenschten hetzelfde als onlangs zes dergelijke oude lidmaten te Treman, eene openlijke, plegtige aanstelling tot diaken der gemeente. Men weet nu eenmaal, dat er in de gemeenten te Kassar en Kema diakenen bestaan, (zij werden er voor eenige jaren, ik meen door Br. HARTIG aangesteld), en zij zouden nu ook gaarne dien rang en titel voor zich hebben. Ik ben echter voorals-nog niet voor de aanstelling van ouderlingen en diakenen in onze gemeenten. Personen, die voor die ambten genoegzame geschiktheid, degelijkheid en zelfstandigheid bezitten leveren mijns inziens onze gemeenten nog niet op. Ik heb hen in het Amoerangsche niet kunnen vinden, en ook hier niet. Waar het christendom naar kennis, geloof en leven nog zoo weinig gehalte bezit als over het algemeen in de Minahassa het geval is, daar acht ik den tijd tot het invoeren van eene gemeentelijke organisatie nog niet gekomen, en het aanstellen van ouderlingen en diakenen wordt mij *zóó* eene werktuigelijke navolging van wat elders geschiedde en geschieden kon.

De begeerte naar eenig ambt in de gemeente is geheel in overeenstemming met een' karaktertrek, dien de inlander dagelijks openbaart. Rang of titel, hetzij met of zonder geldelijk voordeel, daar is het hem om te doen. Met die zucht heeft men waarlijk genoeg te strijden; men

behoeft die niet meer te voeden. Is het innerlijk gehalte van den persoon in overeenstemming met de eischen van het ambt, dat hij verlangt, dan is het iets anders; maar zoo niet, dan kweekt en voedt de betrekking slechts hoogmoed, eigen geregtigheid en ijdele aanmatiging. De diakenen, die ik te Kassar en Kema vond, kan ik waarlijk niet roemen. Het was dus reeds lang, en het is nog altijd mijn voornemen, om geen nieuwe van dat soort in het leven te roepen. Maar nu kwamen mij onlangs de Penoelong en de meester van Treman, daar ter plaatse, en thans weder hier, met hunne vertoogen op zijde, over het wenschelijke en nuttige van den meester hulp te verschaffen, enz. Ik besloot dus, ten einde eensdeels mijn beginsel vast te houden, en anderdeels die goede lieden niet voor het hoofd te stooten, een' middenweg in te slaan. Ik gaf hun te kennen, dat ik met genoegen zag, dat zij als oudsten in de gemeente naar vermogen werkzaam waren door vermaning en leiding, en dat ik hen daarom erkende als medehelpers in de gemeente, en ook wenschte, dat de gemeente hen als zoodanig erkende. Daarom dacht het mij goed, den Penoelong op te dragen, om den volgenden zondag de gemeente met dit mijn besluit bekend te maken, en tevens dat het mijn wensch was, dat zij aan hunne leiding zou gehoor geven. Hiermede schenen zij voldaan, en ik hoop nu maar, dat het hierbij blijven zal, en zij mij niet verder zullen komen lastig vallen met hunne begeerte naar een pangkat (rang). Zoo lang zij niet op zulk eene formele wijze zijn aangesteld, is het gemakkelijker om hen, wanneer zij te kort schieten, weder te ontslaan.

Den volgenden morgen, maandag, ging het weder per praauw, ditmaal een zeer klein schommelend vaartuig, naar Kema. Na nog even in de school aldaar te zijn

geweest, zette ik mij te paard naar huis. Onderweg echter moest ik nog op drie plaatsen in de school vertoeven. Het waren Treman, Kassar en Toemaloentoeng, waar ik ter eerst- en laatstgenoemde plaats, behalve het gewone onderzoek, ook nog eenige scholieren te ontslaan had. Te Treman vond ik de school nog altijd in denzelfden toestand. De meester is een man, die wel wil, maar niet kan. Alleen in het schrijven munt hij uit. Overigens schijnt hij voor de gemeente niet geheel ongeschikt te zijn. Te Kassar gaat de school vooruit. Jozef, pas in Julij des vorigen jaars van de kweekschool gekomen, en in September aldaar geplaatst, schijnt in bekwaamheid en karakter zijn' voorganger, die een jaar vroeger van de kweekschool kwam, te overtreffen. Moge het zoo blijven! Het is toch niet vreemd, dat de inlandsche meester tot verslapping en lusteloosheid vervalt.

Ook te Toemaloentoeng was vooruitgang zigtbaar. Timotheus, mede in Julij ll. van de kweekschool gekomen, waar hij pas één jaar had doorgebragt, voegde ik tijdelijk aan den ondermeester toe. De school schijnt daarbij gewonnen te hebben. – Ik ontsloeg de jonge lieden, die den leeftijd daartoe bereikt hadden, uit de school met eene toespraak, waarin ik hen aanspoorde hetgeen zij geleerd hadden te blijven onderhouden en beoefenen. Mogt mijn woord hun daartoe iets baten, doch . . . Maar hierover misschien bij eene andere gelegenheid meer.

8 Maart. Gisteren keerde ik terug van Mapangit. Pas kortelings bezocht ik de gemeenten van Tatëlloe en Matoengkas, om er lidmaten aan te nemen en er doop en avondmaal te bedienen. De lidmaten van Talawaän, Mapangit en Tetej moesten daartoe naar eene van de beide plaatsen komen; ook bragt men van daar

*

enkele kinderen ten doop. Die van Mapangit echter had ik, wat de doopsbediening betreft, daarvan uitgezonderd, omdat ik zelf in die gemeente wilde komen. Daarom ging ik eerst des zondagmorgens, nog vóór dat de zon van achter de bergen te voorschijn kwam, van huis. (Mapangit ligt ruim acht palen afstands van mijne woning aan den weg, die van Manado naar Likoepang leidt; het telt 557 zielen.) Pas van het paard gestegen verschenen, overeenkomstig mijne regeling, de ouders, die den doop voor hunne kinderen verzochten met de getuigen. Nu begon van hunne zijde het verzoeken om den doop, van de mijne het onderzoek naar het gedrag der ouders in de gemeente, om daaruit te kunnen besluiten, of zij eenigszins van godsdienstige belangstelling blijken gaven. Andere gronden om hun den doop voor hunne kinderen toe te staan hebben wij in den regel niet. Zijn zij toereikend? In de praktijk en door de omstandigheden gedrongen, beantwoorden wij die vraag bevestigend. Wij hebben over alle bedenkingen heenstappende dit éénmaal zóó vastgesteld, en het is niet mogelijk van dien ingeslagen weg af te wijken. Men besluite dus niet van het aantal gedoopte kinderen, zijn het dan ook alle kinderen van gehuwden, tot den voortgang van het christelijk leven, noch zie in den inlander, die de godsdienstoefening bijwoont, een beter christen dan in dien, welke daarin nalatig is. Beide verschillen niet veel van elkander. Misschien in eenige oppervlakkige kennis van het Evangelie; maar in gezindheid, handelingen? – wij zullen die vraag vooreerst nog maar daar laten. Zij is hoogst moeijelijk voldoende te beantwoorden. Hoogst moeijelijk en alles behalve aangenaam is ook het onderzoek, dat den doop voorafgaat. Om dit zoo naauwkeurig mogelijk te doen, bezoek ik

de meer nabij gelegene negerijen eenige dagen vóór den dag van de doopsbediening, nadat ik vooraf heb laten bekend maken, dat de ouders, die den doop voor hun kind begeeren, zich daartoe met verzoek tot mij behooren te wenden; wie na dien tijd nog komt, wordt ordeshalve, niet meer ontvangen, tenzij bij wettige verhindering. Dit kon echter te Mapangit niet geschieden. Tweemaal ruim acht palen heen en terug, en tweemaal het den menschen lastig te maken, met mij ten minste des middags te gast te hebben, dit vind ik bedenkelijk. (Ofschoon ik voor mijn verblijf en onthaal nooit eenige eischen hoegenaamd stel, en natuurlijk alles voor lief neem, zoo als ik het vind, tracht ik toch zooveel mogelijk alles te vermijden, wat den schijn van last voor de bevolking zou kunnen hebben. Dit doe ik op grond van kennis van den volksgeest en van andere omstandigheden). Hier kwamen dus de ouders des morgens vóór den aanvang der godsdienstoefening, en het onderzoek begon. Daarbij lag eene lijst ten grondslag, mij door den meester geleverd van de namen der ouders, en daarachter hoe dikwijls zij ter kerk kwamen. Deze lijst was ver van naauwkeurig, en kon het ook niet zijn. De meester was hier eerst sedert vijf maanden werkzaam, en is bovendien een man, die weinig of geen begrip van zijn werk schijnt te hebben. Wat er aan ontbrak moest door mondelinge inlichting aangevuld worden. Doch ook deze was gebrekkig, want – en ziedaar weder de slaafsche inlander – regtstreeksch antwoord op eene bepaalde vraag bekomt men zelden. Eerst moet er over de strekking van die vraag nagedacht worden, er wordt een ontwijkend antwoord gegeven, of een antwoord, dat de aandacht van het punt in kwestie afleidt. Elk onderzoek bij den inlander wordt dus zeer moeijelijk, neemt veel tijd, en

vordert eene groote mate van geduld. Ook de meesters zijn in den regel nog niet vrij van het gebrek hier ter sprake, dat ik liefst onopregtheid uit slaafschheid zou noemen. De ouders komen daarbij één voor één voor, en ik ondervraag hen. Daarbij mag niet vergeten worden te vragen, als zij hun kind niet dadelijk toonen, hoe oud het is. Doet men dit niet, dan kan het gebeuren, dat men in de kerk bij de doopsbediening een' jongman of jonge dochter ziet voorkomen, soms grooter dan de ouders, om den kinderdoop te ontvangen. Dit zou mij hier ook gebeurd zijn. Maar men wordt eindelijk met de praktijk van den inlander bekend. Hij blijft nog altijd, ofschoon christen en lidmaat, in misleiding geen kwaad zien. Hoewel dikwijls betrapt en bestraft op dat kwaad, beproeft hij het telkens tegenover zijn' meerderen, vooral den Europeaan, op nieuw te bedrijven. Altijd zoekt hij ter sluiks te verkrijgen, wat hem regtens moet geweigerd worden. Slaafschheid, geheel in overeenstemming met den maatschappelijken toestand. En dat het hem moeite kost, zich van dat kwaad bewust te worden volgt hieruit, dat het hem niet ontbreekt aan middelen om het te bedekken of althans verschoonbaar te maken. Heeft men iemand b.v. op misleiding of iets anders betrapt, en ziet hij, dat hij de schuldigverklaring niet ontgaan kan, welnu, dan antwoordt hij eenvoudig, dat hij nog „zoo dom" is, en in vele gevallen moet men daarmede wel tevreden zijn. In alle echter niet. Ook zij, die zich anders schamen zouden, zich voor dom te verklaren, trachten zich in den uitersten nood daarmede te redden. Dan genoeg. Moet men ook elders na het zorgvuldigste onderzoek nog altijd twijfelen, of men niet onregt deed met dezen den doop voor zijn kind te vergunnen en genen dien te weigeren,

hier was het in de gegevene omstandigheden nog zooveel moeijelijker om juist te onderscheiden. Ik moest dus wel besluiten, alleen hen af te wijzen van wie het duidelijk bleek, dat zij zich aan verregaande onverschilligheid met betrekking tot godsdienst en onderwijs hadden schuldig gemaakt. Het getal doopelingen klom dus tot 62. Hierbij waren echter eenige jongelieden, die gedeeltelijk door omstandigheden, als ziekte, afwezigheid, enz. en gedeeltelijk wegens nalatigheid bij het onderwijs, bij vroegere gelegenheden den doop nog niet ontvangen hadden. Ook was het aantal kinderen zoo groot, omdat ik bij eene vroegere gelegenheid, wegens den treurigen toestand der gemeente, slechts enkele kinderen had gedoopt, uit de vele die aangeboden werden. Er waren nu verscheidene echtparen, die voor twee en drie kinderen tegelijk den doop verzochten. Te tien ure des morgens was mijn onderzoek afgeloopen (het had bijna twee uren geduurd), en was de gemeente in grooten getale in het kerkgebouw verzameld. Ik sprak naar aanleiding van Mark 16: 16 over de noodzakelijkheid des geloofs tot het verkrijgen der zaligheid, vooral met het doel, om zoo duidelijk mogelijk aan te toonen, dat de doop op zich zelf daartoe niet genoeg was. Mijne toespraak tot ouders en getuigen had dezelfde strekking. Altijd en overal tracht ik zooveel mogelijk, telkens in anderen vorm, hetzelfde duidelijk te maken en op het hart te drukken. Ook met vrucht? ..... De tijd moge daarover beslissen.

Het is hoogst moeijelijk, vooral als men zulk een groot aantal kinderen te gelijk moet doopen, de gepaste orde ter bevordering van eerbied te bewaren. De buitengewone opkomst der gemeente in een gebouwtje, dat meestal slechts berekend is, om een deel van de gemeente te bevatten, neemt de plaatsruimte geheel weg. Alleen daar,

waar het kerkgebouw ook bij eene meer dan gewone opkomst, nog ruimte voor het behoorlijk in- en uitbrengen der kinderen overlaat, kan men regelingen maken tot wering van wanorde, en het goed opvolgen daarvan blijft dan nog afhangen van de meerdere of mindere flinkheid van den meester en de meerdere of mindere mate van beschaving der gemeente. Beide laten in den regel veel te wenschen over. Hier werden alle oorzaken van wanorde vereenigd aangetroffen, en tot overmaat van smart kwam er thans nog eene buitengewone bij. Naauwelijks had ik mij bij een klein tafeltje, waarop het doopbekken stond, geplaatst en begon men de kinderen aan te reiken of krak.... krak.... krak.... krak.... klonk het met toenemende snelheid. Algemeene ontsteltenis en vlugt. Ieder zocht een goed heenkomen. De kerk toch dreigde boven de hoofden in te storten. Op het eerste oogenblik werd ik zelf onthutst; echter herstelde ik mij spoedig. Men was reeds begonnen eene plaats in den wand achter mij, vroeger eene deur, thans met gespleten bamboe digt gemaakt open te scheuren, ten einde mij door te kunnen laten. Ik had dan van daar de kerk uit kunnen springen. Maar pas is men daarmede begonnen, of het hoofd verheft zijne stem, om de menigte, die reeds onder groot gedruisch vlugtende is, te sussen en gerust te stellen. Het was nog geen balk, die gebroken was, maar slechts een van de groote steenen, die de onderste vloerbalken tot steunpunt dienden had zich begeven. Het kon echter ligt verder gaan, dacht ik, en daarom oordeelde ik het noodig te gelasten, dat de reeds voor het grootste gedeelte buiten staande gemeente, ouders en doopgetuigen met kinderen op den arm en aan de hand, slechts bij kleine gedeelten zouden binnenkomen. — Als men den toestand van vele kerkgebouwen

in aanmerking neemt, dan is het werkelijk te verwonderen, dat men nog niet van ongelukken heeft vernomen. Ik herinner mij hierbij nog het gebeurde te Romoöngatas in 1860. Door eene buitengewone gelegenheid, den doop van een aantal bejaarden en kinderen, waren er welligt omstreeks 400 menschen binnen de kerk, en misschien nog wel 200 daar buiten verzameld. Het gebouw was echter in vervallen staat. Herhaaldelijk had men het hier en daar gestut en geschoord. Ook nu had men mij omtrent de sterkte gerustgesteld. Toen ik evenwel opgetreden de schare in geregelde orde nedergezeten overzag, trof mij de golvende lijn der hoofden van die menschenmassa, veroorzaakt door den hier en daar verzakten bodem, de daarmede in verband staande golving van den zolder en de schuinsche uit elkander gewrongen deuren en ramen zóó, dat ik een oogenblik aarzelde om de godsdienstoefening te beginnen. Het is echter moeijelijk om in zulke oogenblikken het werk te staken. Geen godsdienstoefening en doopsbediening, terwijl men er op gerekend heeft, ja er zelfs tot op drie palen afstands voor gekomen is — welk eene teleurstelling! Daarbij eene schare voor het oog nedergezeten in de diepste stilte, blijkbaar met de meeste aandacht; dit kan niet anders dan eene godsdienstige geestdrift wekken in hem, die gereed staat der gemeente het Evangelie te verkondigen. Deze geestdrift was het, die toen besliste. Ik beval de gemeente en mijzelven Gode, en bragt het werk van dien morgen zonder ongelukken ten einde. Spoedig daarna evenwel kwam men mij berigten, dat de kerk gedurende het kerkuur aan eene zijde bijna een voet was verzakt. Maar nu was het ook voor het laatst, dat dit oude gebouw gebruikt was. Te Amoerang teruggekeerd gaf ik den kontroleur en het distriktshoofd terstond ken-

nis van mijne bevinding, en onmiddellijk daarop werd de kerk afgebroken. Men begon toen met geestdrift hout aan te brengen voor een nieuw gebouw. Of dit nu, na vier jaren, voltooid is, daarvan zou Br. VAN DE LIEFDE het best kunnen berigten. – De zorg voor kerkgebouwen laat in het algemeen veel te wenschen over. Toch heb ik wat mijn' werkkring betreft (Likoepang uitgezonderd) misschien de minste reden tot klagen. Dat hier en daar de kerk- en schoolgebouwen nog veel te wenschen over laten, ligt niet aan het hoofd van Tonsea, dat zich wel aan deze zaak laat gelegen liggen.

Na de kerk kwamen zij, die ik onlangs te Matoengkas tot lidmaten had aangenomen mij bedanken, hetgeen mij aanleiding gaf, hun nog een woord tot herinnering aan de verpligting, die nu op hen rustte, toe te spreken. Men komt niet altijd den Pandita bedanken; meestal niet. Ook is er niet altijd eene geschikte gelegenheid voor. Maar er is ook niet al te veel waarde aan te hechten, als blijk van gevoel en erkentelijkheid. Kwam men uit waar besef op dat denkbeeld, dan was het verblijdend te noemen. Maar òf de meester òf een ander lidmaat, eenigszins meer beschaafd, of wel een der nieuwe lidmaten zelf, die in dienst bij dezen of genen Europeaan eenige meerdere manieren leerde dan de andere, heeft hen daartoe aangespoord, en allen zijn gevolgd, omdat hij hun vertelde dat het zóó moest.

Te vier ure na den middag begaf ik mij naar Tetej, eene kleine negerij van 258 zielen. Daar zou ik des avonds der gemeente een opwekkend woord toespreken. Hoe is het met deze gemeente gesteld? – Naar de berigten van den meester te oordeelen, en ik vond geen bepaald bewijs, dat hij mij onware berigten gaf, betrekkelijk goed, althans in vergelijking met zoovele andere

gemeenten in Tonsea. Er zijn 40 lidmaten. Het aantal kerkgangers bedraagt gemiddeld 65, hetgeen eene gunstige verhouding geeft tot het zielental der gemeente. Tetej is eene nette negerij, en er heerscht in het maatschappelijke orde en welvaart; alles natuurlijk in betrekkelijke mate. De oude Hoekom toewah, die er sedert 1831 of 32 aan het bestuur was, eerst als onderhoofd (Hoekom kadoewa), schijnt dat bestuur op vaderlijke wijze te hebben gevoerd, ten nutte der bevolking. In 1855 werd ook Tetej, op verzoek van het hoofd en der bevolking, van een' meester voorzien. Er waren toen nog maar enkele christenen. In 1857 volgde ook de overige bevolking met het hoofd den stroom der beweging. Het schijnt den ouden man, een type van den echten Alfoer, veel gekost te hebben, om van zijne voorvaderlijke gewoonten te scheiden. Eindelijk echter begreep hij, dat het niet anders kon, en hij volgde. Meer is, mijns inziens, van dien overgang tot het christendom niet te zeggen. Hier van overtuiging en geloof te spreken kan men, dunkt mij, alleen met voorbijzien van het karakter van den inlander en van den lagen trap zijner verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Doch hoe dan ook, de man heeft zich sedert dien tijd tamelijk goed naar de nieuwe orde van zaken geschikt. Hij schijnt minder dan andere hoofden de bevolking door zijne „titah" (bevelen) van het kerkgaan des zondags te hebben teruggehouden; zelf de kerk te bezoeken, ja, is zelfs, nadat hij eenigen tijd het onderwijs genoten had, lidmaat der gemeente geworden. Werd hij ook onlangs door een paar meesters, die door zijne negerij kwamen betrapt, op „kabijasäan dholo" (oude gewoonten, d. i. alfoersche gebruiken), hij ontving goedwillig hunne teregtwijzing. Hij had namelijk een kleine „sabowah" (hier niet meer

dan een klein dak van palmbladeren op vier staken) op het graf zijner overledene vrouw opgerigt, en daaronder versch geplukte padi nedergelegd. Het was omdat de vrouw, die hem ontvallen was, nog zelve aan den tuin gearbeid had, waarvan hij nu de vruchten plukte. Zij moest ook haar deel daarvan hebben. Was dat verfoeijelijk? Ik zal de laatste zijn om het te beweren. En wie zal den staf over hem breken, die bedenkt, hoeveel bijgeloof er nog in Europa gevonden wordt? — De oude man is altijd de vriend geweest van mijn' voorganger, en ook ik sta met hem op een' goeden voet. Den „Pandita" te herbergen en naar zijn vermogen te onthalen, schijnt hem eene groote eere te zijn; met hem te zitten praten is hem een genot. En dezen is dit ook niet lastig of vervelend. De man toch is voor zijne jaren, meer dan zeventig, nog tamelijk helder van hoofd, en dat niettegenstaande hij een groot vriend is, zijn gezwollen aangezigt en hoogroode kleur getuigen er van, van sagoweer. De nieuwe Hoekom toewah, als „kapala djaga" (wachthoofd) in de school van den ouden gevormd, schijnt zich dezen waardig te willen betoonen. Althans het eerste jaar van zijn bestuur kenmerkte zich al dadelijk door een' buitengewoon gunstigen rijstoogst. Dit is natuurlijk wel niet geheel aan de bekwaamheid van het hoofd toe te schrijven, maar toch, ook bij de gunstigste omstandigheden, kan de oogst mislukken door nalatigheid van het hoofd. Het gouvernement heeft dit openlijk erkend door vijf negerij-hoofden van Tonsea, die den grootsten oogst binnenbragten, een blijk van goedkeuring te geven, zijnde een eerepajong (zonnescherm). Ook het nieuwe hoofd van Tetej behoorde tot de bekroonden.

Te Tetej aankomende, wees men mij de woning van het hoofd aan, waar alles voor mijne ontvangst was

gereed gemaakt. Ik had gedacht als vroeger bij den ouden Hoekom toewah te zullen ontvangen worden. Doch het schijnt, dat dit naar inlandsche begrippen het besturend hoofd toekomt. Den vorigen keer had de nieuwe Hoekom toewah nog geen eigene woning. Thans had hij in allerijl eene woning gebouwd, die echter niet den naam van huis werd waardig gekeurd: men noemde die „sabowah." Zij was echter meer dan gewoon goed en net gebouwd. Daarbij was het erf goed schoon, en waren de paggers goed onderhouden; in het kort, ik trad onder aangename indrukken binnen. De gastheer ontving mij vriendelijk. Hij is een man, zeker reeds de veertig te boven; reeds enkele zilverachtige strepen loopen door het zwarte hoofdhaar. De gelaatstrekken schijnen bij tevredenheid en vriendelijkheid, degelijkheid en kracht te teekenen. De man verstaat niet slechts maleisch, zooals de oude Hoekom toewah, maar spreekt het ook. Het onderhoud wordt dus zooveel gemakkelijker. Nedergezeten ontbreekt het daartoe niet aan stof. Ook de meester is er bij tegenwoordig, en spoedig komt ook het oude hoofd zich bij het gezelschap voegen. Ik begin met vragen over die onderwerpen, die ik weet, dat uit den aard der zaak het meest belangstelling wekken. Is het niet altijd even ligt eenige mededeelingen uit te lokken, zooals men die verlangt, hier had ik niet te klagen, en er ontspon zich een tamelijk wel onderhouden gesprek. Altijd tracht ik die gesprekken zooveel mogelijk te bezigen tot het geven van wenken, aanmoedigingen, enz., zoowel voor het maatschappelijk als christelijk leven. — Toen de avond gevallen was, verzamelde zich de gemeente ten getale van 90 personen, dus omtrent een derde der bevolking in het kerkgebouwtje. Voor de verlichting was gezorgd. Daartoe hadden eenigen

eene lamp uit hunne woning medegebragt, bestaande uit een gewoon nachtglas, in een' blikken rand hangende. De pit, gemaakt van katoen, wordt dan wat dik genomen, en aan klapperolie is in Tonsea geen gebrek. Met eenige van die lampen is de kerk genoegzaam verlicht. Op aansporing van den meester brengt men deze vrijwillig bij het avond-onderwijs mede; echter alweder ieder op zijne beurt. Als de een dit meer moest doen dan de ander, dan zou hij zich bezwaard gevoelen, en er zou twist ontstaan. – Ik sprak naar aanleiding van 1 Cor. 15: 3. Een tekst als deze dient mij slechts, om op het lijden des Heeren te wijzen, en voorts dat lijden in groote en sprekende trekken te schetsen. Verder sprak ik over hetgeen dat lijden voor ons had te weeg gebragt, en eindelijk toonde ik aan, dat wij alleen door het geloof aan dat heil deel konden verkrijgen. Toen ik mij bij het laatste van een beeld bediende uit het dagelijksch leven mijner hoorders genomen, ontstond er zigtbare aandacht. Geschiedenissen en beelden, levendig voorgesteld, moeten dienen, om onze inlandsche gemeenten iets van den diepen inhoud van het Evangelie te doen verstaan en gevoelen. En al heeft men dan naar zijn eigen gevoel zoo duidelijk en verstaanbaar mogelijk gesproken, dan nog meene men niet, dat de inlandsche christen de zedelijke gevolgtrekking, de toepassing van het gesprokene bij zich zelven vermag te maken. Ontelbaar zijn de bewijzen van het tegendeel, die men dagelijks ontmoet. Gezag en dat alleen is de kracht, die hem leidt. Het moet zóó, omdat het bevolen wordt; – het is goed omdat velen het volgen, of omdat het „gewoonte" is. Ziedaar de drijfveren van zijne handelingen. Men verwachte in het algemeen niet van hem de beoefening van het christelijk leven in volkomen zedelijke vrij-

heid. En van daar ook de zwakheid van de besten.

Na den doop te hebben bediend aan drie jongelieden, die nog overgebleven waren, en aan een paar kinderen, werd de godsdienstoefening en daarmede mijn dagwerk besloten. De overige uren van den avond bragt ik in gesprekken door. Daarbij was het nu vooral de oude man van straks, die uit den rijken voorraad van zijne ondervinding begon te spreken met opgewektheid. Bij vorige gelegenheden hoorde ik hem reeds over den strijd te Tondano in 1807. Thans verhaalde hij veel uit zijn krijgsmansleven in 1830, toen hij mede onder de hulptroepen uit de Minahassa tegen Dipô Nĕgôrô optrok, en een paar jaren op Java doorbragt. Den volgenden morgen keerde ik weder huiswaarts.

(*Het vervolg later.*)

HET GESTICHT VOOR LEPRA-LIJDERS TE MOLANO (AMBONSCHE EILANDEN).

DOOR

den zendeling J. J. VERHOEFF.

Met den Assistent-resident NIEUWENHUIJS en den officier van gezondheid voor de afdeeling Saparoea, bezocht ik, door den eerste daartoe uitgenoodigd, het leprozen-eiland Molano viermalen. Dit eiland was zeker in jaren door geen' leeraar bezocht; dewijl het onder geen der drie Oeliasser-eilanden is ingedeeld. Het eiland Molano ligt iets meer zuidelijk, tusschen de beide eilanden Saparoea en Haroeko, circa eene mijl uit de kust van het eerste en ongeveer eene halve mijl uit de kust van het laatste. Aan de noordnoordoostzijde heeft men eene zandige kust en ankerplaats; het overige des eilands is geheel rotsachtig en ook onbewoond, behalve dat men er een enkel nachthuisje vindt van menschen van de negerij Haria, die hier hunne tuinen hebben, voor zoover het eiland wat oplevert, hetgeen luttel is. Aan de genoemde zandige kust ligt het lazareth. Een 40tal lijders, christenen en Mohammedanen, zijn er op dit oogenblik aanwezig. Ze worden gefourageerd op last en kosten des Gouvernements door de negerijen van Haroeko en Saparoea. Het ziekenhuis en de bijgebouwen moeten in den

laatsten tijd zeer veel verbetering hebben ondergaan. Het vroegere was een oud, bekrompen en ondoelmatig gebouw. Als men thans op het strand aankomt, waar de frissche berglucht van Ceram door de zeestraat Saparoea komt aanwaaijen, vindt men een ruim plein. Men komt allereerst aan twee lange gebouwen, elk van eene koele voorgaanderij voorzien, het eerste voor de mannelijke, het tweede voor de vrouwelijke lijders. Dit gebouw heeft geen' zolder, maar alleen het hooge atappendak tot bedekking, en is dus zeer luchtig. In het midden van het gebouw over de gansche lengte is eene breede gang, welke, als men de in het midden des gebouws geplaatste groote poort intreedt, zich regts en links uitstrekt, en op welke aan weêrskanten 12 cellen uitkomen. Alzoo zijn er in de twee gebouwen 48 mannen- en 48 vrouwencellen. Deze cellen of kamertjes zijn vrij ruim en slechts voor één' zieke bestemd. Elk heeft daarin zijne brits, met een paar kussens en eene deken. Elk kamertje heeft een raam naar buiten. Het ziekenhuis is slechts van gaba-gaba, maar zeer sterk en netjes gebouwd. Wij vonden het gebouw, ook al kwamen wij onverwachts, zeer zindelijk. Tegenover deze gebouwen vindt men eene zeer lange keuken, waarin voor elk der zieken eene stookplaats en een hok (para-para) is ingeruimd. De zieken hebben dus al wat zij behoeven. Rijst, sago, visch, olie, enz. worden hun geregeld elke maand aangebragt. Verder krijgen zij nog elk eenig zakgeld; ik meen vroeger 80 duiten per maand, doch door den Gouverneur WILTENS, die zich even als de heer NIEUWENHUIJS het lot dezer menschen zeer aantrok, nu *f* 1,50 per maand. Als men het lazareth voorbij is, komt men aan de nette gaba-gaba (doch gewitte) woning van den opziener, een gewezen toewah agama van Holalio (eiland

Haroeko), die tevens in de godsdienstoefening de zieken voorgaat. Daarna komt het huis van den dokter-djawa, dat men bezig is te bouwen, en daartegenover heeft men het nette, nieuwgebouwde kerkje, dat ik bij mijn jongste bezoek heb ingewijd met eene toespraak over Joh. 5: 2–9[a], „een bezoek van JEZUS aan de gezondheidsbron te Bethesda", welke toespraak ik aan het H. kerkbestuur verzocht heb, ten voordeele der lijders te doen drukken. Het manuscript verzend ik op uitnoodiging met deze boot. Tevens heeft op mijn verzoek het kerkbestuur beloofd mij 50 bijbels voor de zieken te zullen toezenden. Als men de kerk voorbij is, komt men langs een' goed onderhouden en koelen weg aan eene bron, welke echter in de heete moeson veelal uitdroogt, weshalve het bestuur gezorgd heeft voor het aanwezig zijn van een zestal groote watervaten, die in de voorgaanderij van het lazareth liggen. – De eerste maal dat ik Molano bezocht, wil ik wel bekennen, dat ik niet op mijn gemak was, in de verwachting der dingen die ik zien zoude. En 't was vreeselijk, het gezigt van de verwoestingen, die deze vreemde ziekte aanrigt. Inzonderheid het gezigt der zoogenaamde „natte lepra." Er waren er toch, die bijna geen handen of voeten meer hadden, of wel die andere deelen des ligchaams misten, enz. Het trof ons echter, dat lijders aan zulk eene walgelijke kwaal, zóó opgeruimd en tevreden er uitzagen. Trouwens de ziekte veroorzaakt weinig pijn. Maar voor iemand, die pas het gesticht bezoekt, is het waarlijk een alles behalve opvrolijkend gezigt, de ellende des menschelijken geslachts in zulk een' vorm. Één man was er, een Tenimberees, die volstrekt geen aangezigt meer had. Slechts flaauw kon men onderscheiden waar weleer de neus en oogen zaten. De mond bestond uit eene zeer

kleine opening, in welke men de tong zich zag bewegen, als hij sprak. Hij was evenwel de vrolijkste van al de zieken, en bragt vaak het gansche lazareth-personeel aan het lagchen. Een ander had noch armen, noch beenen meer, en werd door de andere zieken gedragen, als ware hij een zak met rijst. Nog bezocht ik afzonderlijk in zijne cel een' stervenden lijder (een man van Nalahia). Zijn toestand was zoo ellendig, dat ik het niet waag dien te beschrijven, en dat het bijna niet mogelijk was het gedurende eenigen tijd in zijne tegenwoordigheid uit te houden. Ik verzamelde dus alle zieken op den gang vóór de cel, en sprak tot hen, waarna we zongen en baden en den stervende gedachten. Velen waren zeer ontroerd, ook de Slammen (Islamieten) wilden er allen bij tegenwoordig zijn, en er waren er, die weenden en mij bedankten, dat ik met hen had gebeden. Er zijn twee van die Slammen, die den doop hebben verzocht. Zoodra de bijbels komen, wensch ik aan hun verlangen te voldoen, en tevens de bijbels uit te deelen. Ik heb den opziener aanbevolen, die doopcandidaten eenig onderwijs aangaande de christelijke godsdienst te geven, want als eene bloote vorm wil ik den doop niet bedienen, al schijnen die menschen er ook begeerig naar. Ik heb hart voor die zieken, en bij velen zag ik blijde gezigten, telkenmale als ik weêr kwam. Over de walgelijkheid der ziekte ben ik nu al heen, ik die er vroeger zoo bang voor was; maar men gewent aan alles. De zieken hebben overigens een gemakkelijk leventje, daar het Gouvernement het gesticht voorziet van de noodige koelis tot het reinigen der gebouwen, het waterhalen, houthakken, enz. Het eenige is, dat zij van hunne familie zijn gescheiden; maar zij hebben het veel beter dan in hunne negerijen, waar zij den hunnen maar tot last zijn, en ik

kan dus niet begrijpen, dat er zóóvelen in de negerijen blijven. Molano is ongetwijfeld hun een schrikbeeld, daar zij het niet kennen. Overigens, hoewel de wet nog bestaat, dat de leprozen uit de negerijen moeten verwijderd worden, zoo is men in den laatsten tijd te zeer overtuigd geworden dat de ziekte niet contagieus is, dan dat men deze wet al te streng zou handhaven.

DE ZELFSTANDIGHEID VAN DEN MINAHASSER.

DOOR

N. GRAAFLAND.

Den 26sten November des vorigen jaars zette ik weder voet in de mij geliefde Minahassa. Welke gewaarwordingen mij toen bezielden, kan ik niet in woorden brengen. Maar dat dankbaarheid aan God, den hemelschen Vader, den grondtoon uitmaakte van die vele en afwisselende gewaarwordingen, behoef ik zeker niet te zeggen. Het doel — de herstelling van de gezondheid mijner vrouw — was bereikt, beter zelfs dan ik had durven verwachten; de reis naar het vaderland en terug naar dit mijn tweede vaderland was gelukkig geweest; — ik had nieuwe indrukken ontvangen, die mij bijgebleven zijn; ik had familie en vrienden mogen wederzien, en ik gevoelde mij aangespoord om met nieuwen moed het werk te hervatten, dat ik vóór 15 jaren hier begon. Is het wonder, dat ik geheel vervuld werd met dankbaarheid voor het verledene en het heden, en dat ik de toekomst weder met blijdschap tegenging?

Eene maand na mijne aankomst — den 1sten Kerstdag — ving ik het werk in mijne gemeente weder aan. Velen hadden ons bij onze aankomst te Tanawangko opgewacht; ik had van eenigen reeds ongevraagde hulp ge-

noten bij het vervoeren mijner goederen; en nu vond ik ook menig aangezigt, dat straalde van vreugd bij het wederzien. Maar of velen niet meer den vriend dan den leeraar en herder in mij begroetten? Ik durf er bijna niet meer aan twijfelen. Tot mijn leed moet ik echter melden, dat er ook waren, die mijne komst niet met verlangen hadden te gemoet gezien, ja welligt gewenscht hadden, dat ik niet gekomen ware. Dit laatste werpt zeker eene treurige schaduw over het geheel, en ik kan dan ook niet ontkennen, dat mijne blijdschap daardoor lager gestemd werd.

Den vriend en niet den leeraar en herder begroetten velen in mij. Dit geldt echter niet van allen. Ik weet, dat er ook zijn, die weder van nieuws af aan hun' dorst naar geestelijke kennis wenschten te laven; en dit ook door het getrouw bezoeken van kerk en onderwijs tot heden toonen. Mijne herderlijke leiding was hun dan ook tevens weder tot verkwikking en sterkte, en het is mij een genot te weten, dat zij zich verheugen hun' leidsman weder in hun midden te zien. Maar die anderen? Och, zij gevoelen wel betrekking op mij, omdat zij weten, en ondervonden hebben, dat ik het wel met hen meen; maar onderwijs en geestelijke leiding vragen en zoeken zij minder; sommigen in het geheel niet. Zal ik dit met een enkel voorbeeld ophelderen?

Daar hebt gij A. Nog gisteren kwam hij tot mij, en vroeg mij hulp in eene zaak, die geheel zijn tijdelijk bestaan geldt. De man weet wel, dat ik hem niet heen zend, zonder hem mijne tusschenkomst te verzekeren. Ik laat hem bij zulke gelegenheden niet heengaan, zonder hem ook over zijne geestelijke belangen te onderhouden, al naar het pas geeft. Zoo stemde hij mij dan ook gisteren gaarne toe, dat hij zijne pligten ten aanzien

van de godsdienst niet goed nakwam. Hij gaf mij daartoe eene ongezochte gelegenheid.

„Ik ben een vijand van schulden te hebben," zeide hij, „en daarom wenschte ik ook mijne schuld bij den heer N. te kunnen afdoen. Ik heb bij niemand anders schuld."

„Zoo. Maar ik meen toch te weten, dat gij nog schuld heb bij een' ander' Heer."

„Neen, volstrekt niet."

„Kom, bedenk u eens goed."

„Neen, ik heb bij niemand anders schuld."

„Maar, heb gij dan geen schuld bij God?"

„Ah ja! – Maar... ik ben gansch en al van streek geraakt; mijn hart is niet aangenaam over die ééne zaak, waarover ik mijnheer laatst geschreven heb."

Men had hem namelijk van iets ongeoorloofds in zijn gedrag beschuldigd tijdens zijne verloving met zijne tweede vrouw.

„Maar A., ik heb u toen reeds gezegd, dat gij u zulke dingen niet behoeft aan te trekken, als gij voor God en uw geweten overtuigd zijt geen kwaad gedaan te hebben."

„Ja, maar ik ben beschaamd."

„Hoor eens A., er is iets anders nog, dat u van de godsdienst aftrekt. Gij zijt verward in uwe koopmanschap, en daardoor is er geen plaats in uw hart, en kunt gij er niet aan denken om uwe pligten omtrent God en uw geestelijk heil te vervullen. Denk er eens over na, of dit ook niet eene voorname reden is, dat ik u niet meer zie in de kerk, en dat gij het leeren voor het lidmaatschap hebt gestaakt."

De man stemde toe, als altijd, en beloofde beterschap.

Zoo zijn er meer. In ziekte en moeijelijke omstandig-

heden komen zij tot mij, maar de geestelijke hulp verlangen zij niet. Geestelijk leven, belangstelling in de godsdienst en het heil hunner ziel ontbreekt hun. Zij zijn niet slecht, maar hun wandel, zonder ergernis of aanstoot, is geen gevolg van een krachtdadig werkend beginsel.

Deze zijn echter de ergsten niet. Ik sprak ook van anderen, die mijne komst niet met verlangen te gemoet zagen. En hier zal ik in de onwelkome noodzakelijkheid zijn, eene treurige schets van een gedeelte van mijne gemeente te leveren.

Er is tijdens mijne afwezigheid in mijne gemeente veel geschied, dat oorzaak tot droefheid is. Er is gedurende dien tijd een invloed werkzaam geweest, die de gelegenheid heeft waargenomen, dat het herderlijk oog en de krachtige tusschenkomst niet in staat waren dien te verhinderen. Het is hier gegaan, als in de bekende gelijkenis van den Heer: goed zaad was er gezaaid, er was een heerlijk plantsoen ontstaan, en er was hoop op overvloedige vrucht.

„Van waar dan dit onkruid?" - Een vijandige invloed heeft veel van dat goede verstikt. De magt der zonde, voor een' tijd ten onder gebragt, heeft zich weder doen gelden. Er is kwaad zaad – er is zonde gezaaid!

Het doet er weinig toe, dat ik hier aantoone, van waar en door wien. Het zal genoeg zijn de treurige waarheid te vermelden. Het is nu eenmaal waar: de vleeschelijke mensch bedenkt niet de dingen die des geestes Gods zijn, – en niet genoeg, dat velen zelven niet willen ingaan; zij verhinderen ook hen, die anders zouden willen. De mensch der zonde heeft een welbehagen, ook anderen tot zonde te voeren: zonde is vijandschap tegen God!

Het maramba (een zekere dans) was een middel, dat nog algemeen en verderfelijk werkt, waar het met moedwil wordt aangedrongen. Ook hier maakt het zijne slagtoffers op zedelijk gebied. Ik heb die dansen vroeger elders beschreven, en het lust mij niet, dit hier weder te doen (1). Deze en gene zal mij wel gemakkelijk veroordeelen, als ik zeg, dat ik ze vroeger door mijnen zedelijken invloed heb trachten te doen ophouden, of ten minste uit Tanawangko te verwijderen; en dat mij dit ook eenige jaren lang gelukt is. Dat was de tijd van aangenamen vooruitgang mijner gemeente in ieder opzigt. Het is echter ligt, in Europa of elders, te lagchen over onze bekrompenheid in het tegengaan van eenvoudige dansen en volksvermaken. Zelfs kunnen wij misschien de veroordeeling niet ontgaan van hen, die meer van nabij met die dansen bekend zijn. Maar dezulken verschillen van ons in... begrippen van zedelijkheid, of zij hebben slechts de uitwendige vertooning en enkele zangen op het oog. Wel! ik neem aan de maramba te beschrijven, tot gij er eene afschaduwing in zoudt meenen te vinden van grieksche zangen, zoodat men meende de muzen te hooren, die met schoone stemmen elkander beantwoordende, de onsterfelijke gaven der goden en der stervelingen bezingen; en nu en dan zoudt gij meenen, dat de tijden van OSSIAN in de Minahassa herleefden. Maar... zou het waarheid zijn? – Ja, welligt, als ik mij voorstelde u de oorspronkelijke maramba's te schilderen: ik geloof werkelijk aan eenen tijd, dat het er met de zedelijkheid, en de fosso's, en de dansen en hunne bestemming in de Minahassa beter uitzag dan in

(1) Zie over de volksdansen: *de Minahassa*, door N. GRAAFLAND, bladz. 165, e.v. Het werk verschijnt in afleveringen bij de firma M. WIJT & ZONEN. RED.

den tijd, toen wij dit alles leerden kennen en de evangelisatie onder hen begon. Maar die tijden zijn niet meer, en zoo zij bestaan hebben zijn zij in een ver verleden te zoeken. Wilt gij het karakter der maramba's kennen, die ik bedoel, dan heb ik u slechts te zeggen, dat zij bij voorkeur plaats vonden in een huis, dat sedert jaren her – zoo lang ik hier ben – bekend staat als het slechtste van al wat er is, een huis dat door ontucht en vele andere wanbedrijven voor ieder geteekend staat. Wat mag men wel verwachten van de zedelijkheid van publieke vrouwen? – Men heeft eene poging gedaan om aan de maramba's eene minder verderfelijke strekking te geven, en zoo zou er nog wel een volksvermaak uit kunnen voortkomen; maar het volk hier heeft nog zoo weinig zelfbestuur en zelfbeheersching; het kent nog zoo weinig de grenzen.... en de slechten vatten de gelegenheid aan, om datgeen wat nog mogelijk is goed toe te passen – slechts aan te wenden.

Behalve de dadelijke aanleiding tot zonde – waarvan de gevolgen ook niet geheel onbekend blijven – hebben de maramba's nog de strekking gehad om ligtzinnigheid en losheid van zeden aan te kweeken. En hier blijkt het dan al weder, hoe schadelijk hun invloed is. Dat begint met losheid en ligtzinnigheid in taal, – dat plant zich voort op manieren, – en de zonde ligt voor de deur!

Dit over den nadeeligen invloed op de gemeente van buiten. Maar ook van binnen is er kwaad bijgekomen. De meester, die gedurende mijne afwezigheid de zaken voor een groot deel moest leiden, heeft aanstoot en ergernis gegeven. Dat gaf verwijdering van velen der besten in de gemeente, die niet gaarne het woord hoorden voeren, en opwekken tot reinheid van zeden en godzaligen wandel door iemand, die onder zware verdenking

lag van den weg der zonde te hebben willen bewandelen, terwijl de daad slechts verhinderd was. Maar al sprekende met afkeuring over zijnen wandel, trekken ook anderen zich dit aan, die allereerst de hand in eigen boezem hadden dienen te steken. Het voorbeeld werkt hier oneindig sterker dan in Europa, naar den aard van volken, die nog geen eigene zelfstandigheid kennen of bezitten. Zij, die door het goede voorbeeld van anderen vroeger getrouw kerk en onderwijs bezochten, bleven ook nu op het voorbeeld dier beteren weg; en met zich te verwijderen van kerk en onderwijs had de zonde maar te beter spel. Het gevolg is, dat er bij velen weder eene onverschilligheid ten aanzien der godsdienst is gekomen, zoo als die vroeger hier bestond.

Hoe is dat mogelijk?! – Maar wat is er dan toch van hun christendom?! Is het dan toch waar, dat het christendom zelf, dat de godsdienst geen' eigenlijken wortel schiet in het hart en leven des volks? – Is het hier dan in den grond wel beter, dan op de Ambonsche eilanden? De geschiedenis mijner gemeente is eene bijdrage tot de beantwoording der vraag: òf er te denken zij aan zelfstandigheid der nieuw opgerigte gemeenten uit de heidenen van den Indischen archipel – met name die der Minahassa –; en wanneer die verwacht kan worden?

Het is mijne schuld niet, dat ik hier weder moet terugkomen op een oud thema, dat hierdoor welligt zal worden aangemerkt als een mijner stokpaardjes.

Ik acht, dat bij nadenken, de toestand voor als nog niet wel anders te verwachten was, al heb ik zelf ook al soms mijne illusies, die ietwat hooger gestemd zijn, dan de werkelijkheid te aanschouwen geeft.

De volken van den Indischen archipel hebben niet die veerkracht, dat ontwikkeld zelfbewustzijn en dat

zelfstandig bestaan, dat eigen was b. v. aan de Germaansche volken. Ook onder deze werd het christendom gebragt door enkelen, en langen tijd nog van elders gevoed, maar toch was daar eene kracht, die zich werkdadig betoonde, om het levend beginsel des christendoms in zich op te nemen en zich zelven verder te ontwikkelen. Vandaar dat het christendom dan ook daar zijnen eigenen ontwikkelingsgang spoedig te gemoet ging.

Niet alzoo de volken van den Indischen archipel. Getuige Ambon. Sedert ruim drie eeuwen is daar het christendom gebragt. Ook daar kwam het eerst door de Portugezen, en dus in de vormen van de R. C. kerk. De krachtige XAVERIUS predikte, en bragt toe, en stichtte gemeenten, en liet zendelingen achter met het doel en stellige voornemen, om die nieuw gestichte gemeenten onder de hoede der kerk voortdurend van nieuwe voedingskrachten te voorzien, wel niet, naar ik vermoed, omdat hij in zijne beschouwing van landen en volken zal gekomen zijn tot de erkenning, dat dit hier bijzonder noodig was, maar meer naar de wijze van werken en de geheele inrigting der R. C. kerk.

Onze voorvaderen vervingen hunne plaats, en de O. I. Compagnie deed het hare om het christendom voort te planten en gedeeltelijk ook onder deze volken tot ontwikkeling te brengen; maar daar was te weinig eenheid in het werk, te veel proefneming en te gedurige afbreking door mutatiën en staatkundige aangelegenheden, dan dat van zulk eene wijze van werken veel degelijks zou te verwachten zijn. Hadden nu echter die volken meer veerkracht kunnen ontwikkelen, dan zou die verkeerde wijze van werken niet zooveel geschaad hebben; dan zouden zij door inwendige kracht het hun aangebragte beginsel zich toegeëigend en verder ontwik-

keld hebben. Dit geschiedde niet, en dewijl die streken later voor een goed deel verlaten werden, en slechts nu en dan bezocht om eenige vormen – doop- en avondmaal en kerkgaan te onderhouden –, kon het niet anders of de kiemen van het weinige christelijke leven, dat er aanvankelijk gebragt was, moesten versterven, – en een dood formalisme was alles wat nog overbleef. En behoef ik nu nog te zeggen, dat hiermede ook alle aansporing en kracht tot een' geheiligden wandel, tot verbetering des huiselijken en maatschappelijken levens verloren ging?

Het lijdt wel geen' twijfel, dat het hoogst moeijelijk is zulke toestanden spoedig te veranderen. Ik zie de schrale, dorre, ja doodsche vruchten van zulke werkzaamheid, van dat christianiseren – of nog beter christen maken – tot heden nog in onze strandgemeenten.

Wat is er tot heden nog van Kema? Vraag het Br. TENDELOO, en hij zal u antwoorden: Het staat er bedroevend; geen enkel heiden, maar – hoeveel christenen? En toch heeft Br. HARTIG onder die gedoopten met al zijn vermogen gewerkt. (1) Maar zij zijn zichzelven genoeg, om den naam van christen dien zij dragen. „Kennis hebben zij niet en begeeren zij niet; bijgeloof beheerscht hun geheele leven; zonde vreezen zij niet; zij spotten met God en godsdienst. Enkele vormen van het christendom houden zij aan; kerkgaan soms bij gelegenheid; doop voor de kinderen en avondmaal om met God af te rekenen." Deze beschrijving gaf HARTIG mij.
. . . . Van andere plaatsen spreek ik niet.

Tanawangko was bij mijne komst evenzoo. Hoe heb ik gewerkt en gezucht, gebeden en gestreden, om hier dat oude zuurdeeg van zonde, onkunde, bijgeloof,

(1) Br. HARTIG was van 1848 tot 1854, toen hij overleed, te Kema werkzaam. RED.

eigengeregtigheid, spot en doode onverschilligheid uit te roeijen! En – wat verkreeg ik? Ja veel: verandering en verbetering in vele opzigten. Er kwam leven, vooral onder het opkomend geslacht; er kwam kennis, zelfs onder hen, die reeds in jaren gevorderd waren; er kwam erkenning en afkeuring van zonde en ongeregtigheid; er werd prijs gesteld op eenen goeden naam en reinen wandel; het kerkgaan en bijwonen van het godsdienstonderwijs werd velen een lust, zonder als vorm waarde te hebben, als zouden zij daarmede de zaligheid winnen.

Maar daarmede was de werking van het oude zuurdeeg nog niet uitgeroeid. Velen heb ik nooit kunnen bereiken, en hoewel ik anderen onschadelijk heb gemaakt voor een' tijd, heeft toch de kracht der zonde weder de bovenhand gekregen, toen ik vóór anderhalf jaar hen gedeeltelijk aan zich zelven moest overlaten. Het is mij nu maar al te duidelijk gebleken, dat mijne persoonlijkheid nog meer invloed had uitgeoefend, dan de waarheid zelve; en hoewel ik dit eenigszins wist en doorzag, ben ik toch nog teleurgesteld bij het zien van het spoedig terugzinken tot vroegere toestanden. Ik had gehoopt, dat de waarheid meer had doorgewerkt, en hoewel ik niet had durven verwachten bij mijne komst alles zoo terug te vinden, als ik het verlaten had, hoopte ik toch, dat bij mijne terugkomst het verwelkte of beschadigde wel weder spoedig tot vorigen bloei zou komen.

Hoe het is toegegaan, dat er zooveel achteruitgang was, heb ik aangetoond. Veel is daaruit te verklaren, en gedeeltelijk te verschoonen. Het dient ook niet vergeten te worden, dat er reeds vóór mijn vertrek eenige verflaauwing bestond, zoo als ik in mijn laatste verslag vóór mijne reis mededeelde, terwijl de oorzaken meest te zoeken waren in invloed van buiten. Bovendien moet

ik nog doen opmerken, dat Tanawangko dit gansche jaar heeft gesukkeld met tijdelijken nooddruft, en dat die toestand ook door velen wordt aangemerkt, als eene der oorzaken der tijdelijke verachtering.

Uit alles blijkt genoeg, dat het oude régime nog niet geheel was uitgeroeid, toen ik de Minahassa verliet, en dat het sedert niet veel beter geworden is. Veel is te wijten aan de wijze waarop het christendom hier voor eeuwen gebragt en onderhouden – zegge overgelaten is. Zij werden gedoopt zonder kennis en zonder overtuiging; en verder van tijd tot tijd bezocht, om al weder te doopen, kerk te houden, avondmaal te bedienen en overigens de christenen of gedoopten aan zichzelven over te laten. Wat, mag ik vragen, was van zulk een christendom te verwachten? Daar was geen levend beginsel ingeplant, noch door het verspreiden van genoegzame en heldere kennis, noch door eene krachtige persoonlijkheid, die lang genoeg in hun midden bleef om den stempel zijns geestes en levens op het volk af te drukken. Van dat volk zelf eene degelijke, krachtige werkzaamheid te verwachten, om tot meerdere ontwikkeling en tot geestelijken wasdom te komen, is ijdel, daar dit strijd tegen zijn' aanleg en mate van energie, en met den eeuwenouden onmondigen, kinderlijken, afhankelijken toestand, waarin het zich bevindt, en waarbij geen zelfstandigheid denkbaar is. Ik acht, dat dit volk dient te worden opgevoed; dat er kennis moet worden gebragt; dat de persoonlijkheid van de voorgangers op hen dient te werken; en er middelen moeten worden aangewend om het tot zelfstandigheid op te leiden. Dat is de gang van de methode der zendelingen in de Minahassa; maar ik zal mij niet verwonderen, wanneer, nadat de geheele Minahassa zal zijn toegetreden, en het christendom op

de bergen reeds eenen zelfstandigen ontwikkelingsgang te gemoet gaat, de strand- of oude christenen nog even achterlijk zullen zijn, en in doode vormen voortleven, tenzij aan hen bijzondere zorg worde besteed, om het oude met wortel en tak uit te roeijen.

Het zal reeds genoegzaam duidelijk zijn, welke verachtering er in mijne gemeente heeft plaats gehad. Prijsstelling op de godsdienst, – zietdaar, wat zeer is afgenomen. Gebrek daaraan was de oude kwaal; daarin was te Tanawangko gedeeltelijk veel verbetering gekomen, maar nu zijn zij weder achteruitgegaan.

Daarmede hangt alles zamen. Het bezoeken van kerk en onderwijs neemt toe of af, naarmate de belangstelling in de godsdienst meer of minder is. Het leven naar Gods wil voegt zich daarnaar van zelf: zonder godsdienst geen heiliging van wandel; buiten God heerscht de zonde. Ik zie het hier alles duidelijk voor oogen. Vandaar dat er nu ook weder onder jongeren zamenleving is zonder wettigen echt; dat een meisje van goeden huize... maar waarom zou ik meer bedroevends opnoemen? De waarheid zou ons maar bij herhaling te treffender, maar ook te bedroevender voor de oogen treden: buiten God en godsdienst geen heil voor het individu, het huisgezin en de maatschappij. Wat al ontstemming en treurigheid, verwijdering en vijandschap is hier in die korte spanne tijds ontstaan! En dat alles – men begint het thans te zien en te erkennen – vruchten van de zonde! Daar schaamt een vader zich over den val zijner dochter, en durft het hoofd niet meer vrij opheffen! Daar zit eene moeder weg te smelten in tranen over de schande over haar huis gekomen! Ontstemming, droefheid, rouw – hier en ginds! Mijn God! vraag ik, wat moet er van Tanawangko worden?

En dan ziet de wereld nog verwonderd op: – „van waar toch zoo vele geschiedenissen op uwe plaats?” Van waar? Vraag het hun, die het eerste gif gebragt hebben, die ligtzinnigheid en wereldzin en zondelust hebben aangemoedigd. De wereld belacht ons, als wij strijden tegen het eerste ontkiemen der zonde. Zij ziet haar niet, en erkent haar niet! En dan heet het, dat wij het volk geen vermaken gunnen. Maar de reden ligt dieper: daar is geen kennis en erkenning van zonde voor God. Als de daad bedreven is; als er ongeluk uit geboren wordt, dan verwondert men zich. „Hoe slecht! Hoe gemeen! Wie had dat durven denken!?” Wie? – Hij, die tegen het eerste ontkiemen der zonde ijverde, en het ongeluk voorspelde. Ach, ik wil wel gelooven, dat velen nooit bedoelden ongeluk te brengen; maar daarom is het te meer te betreuren, dat men niet tot deze eenvoudige waarheid kan doordringen, dat zonde nooit tot geluk kan leiden.

Toch zijn er nog hoopgevende teekenen, die vroeger nooit gezien werden onder het oude régime. Die droefheid, die schaamte, die rouw – zij zijn gegrond in de betere opvatting van het leven en zijne bestemming, van het ontwaakt en ontwikkeld godsdienstig geweten der gemeente. Dat was vroeger onbekend, en daarom is er ten slotte nog groote vooruitgang. Daar ligt eene erkenning van zonde en schuld, en de weemoedige instemming, dat het anders zijn moest. Of het nu juist de ware droefheid over de zonde zelve is, wil ik thans niet beoordeelen. Berouw voor God, rouw over de zonde, omdat zij zonde is: dat veronderstelt een ontwikkeld christelijk standpunt, eene hooge mate van ontwikkeling, en zelfkennis, en bewustzijn van onze betrekking tot God. Zelfs in Europa vindt men dat nog maar al te weinig. Ik streef er naar, mijne gemeente tot dat standpunt op te voeren: vooreerst dank ik echter God reeds,

als ik zie dat er schaamte is over de zonde, en niet alleen berouw over de vruchten. Welnu! dat is nu mijn aanknoopingspunt om mijne gemeente weder terug te voeren tot haar vorig welvaren. God geve daartoe zijnen zegen!

In verband met het geschrevene betreur ik, dat ik nog geen hulp heb ontvangen voor mijn zendelingswerk, of beter gezegd nog geen' vervanger in dat werk mag begroeten. Er moet aan mijne gemeente hier en aan de gemeenten op de bergen meer zorg besteed worden, dan ik kan aanwenden. De kweekschool eischt al mijnen tijd, en zoo blijft er ten dienste der gemeente niet veel over. De meerdere zorg toch vereischt o.a., dat de gemeenteleden in hunne huizen worden opgezocht; dat men met alles wat invloed kan hebben op het welzijn der gemeente, haar leven en hare ontwikkeling, maar ook de hinderpalen, die daartoe in den weg staan, bekend worde, en door woord en leiding zorge, dat er niets van het plantsoen beschadigd worde. De gemeenten op de bergen dienen bezocht te worden; de scholen vereischen een naauwkeurig en gestadig toezigt.... Ziet! dat alles is mij bij de drukke en aanhoudende werkzaamheden op de kweekschool niet meer mogelijk.

Dat is het groot nadeel voor de gemeente. Men moet weten, dat de zendeling ambulant is — overal, altijd tegenwoordig; dat hij in huis of negerij altijd te verwachten is; dat men aan hem een' vriend en raadsman heeft, met wien men gemakkelijk in aanraking komt. Dat alles verwacht men thans van mij slechts in zeer geringe mate, omdat men het weet, dat ik dagelijks mijne werkzaamheden heb op de kweekschool.

Zendt daarom, Heeren Bestuurders, een jong en krachtig man, die met wijsheid, liefde en opgewektheid deze gemeente en den geheelen werkkring zal kunnen leiden.

Hij zal practisch werkzaam dienen te zijn; hij zal zich in huizen en tuinen (akkers) en op wegen hebben te begeven; hij zal moeten leeren met menschen, met kinderen uit de Alfoeren om te gaan. Hij behoeft zich niet in te laten met historische vraagstukken over den Pentateuch en de echtheid van Mattheus. Arme Alfoeren! als men uwe stompe hersenen in plaats van ze natuurlijk te ontwikkelen zou willen pijnigen met zaken, die u het weinig gezonde verstand, dat gij nog bezit, voor altijd zouden doen verliezen. Neen! hij hebbe liever een open oog voor de goede en slechte eigenschappen des volks, een warm hart, dat geen grooter geluk kent, dan het geluk des volks te bevorderen in ieder opzigt.

Hoewel dit jaar de opkomst in het onderwijs voor het lidmaatschap niet naar wensch was, kon ik toch een tiental ouden en jongeren op den laatsten dag des jaars aannemen, die sedert drie jaren getrouw het onderwijs hadden bijgewoond. Ik erken, dat ik ditmaal mijne eischen minder hoog stelde, om daardoor gelegenheid te hebben eenigen aan te nemen, en eene aanmoediging en opwekking bij anderen te veroorzaaken. Of ik dit doel zal bereikt hebben, zal moeten blijken, als ik na de vacantie der kweekelingen van mijne school de catechisatie weder zal aanvangen. Gisteren (4 Januarij) kwam mij een blinde jongen, aan de hand van zijn zusje geleid, verzoeken ook voor het lidmaatschap te mogen leeren. Van de vroeger opgeschrevenen is er nog een achttal, dat vrij getrouw opkwam. Die zal ik zeker wel weder onder de aanstaande leerlingen kunnen tellen. Vroeger kwamen er 40: dus is het verschil nog aanmerkelijk groot. In aantal is de gemeente dit jaar ook niet vooruitgegaan. Bij verachtering van binnen is aan geen werkzaamheid naar buiten te denken. Dat moet hier van de gemeente uitgaan, omdat ik mij daaraan weinig wijden kan.

Tatelie is de tweede gemeente in mijn' werkkring. Zij is eerst bloeijende geworden onder de leiding van ISMAËL TIWOW. (1) Zijn werk was niet ijdel en ook niet vlugtig. Hoewel zij ook aan het strand ligt, en er soms een invloed van buiten werkzaam is, kan zij niet onder de oude of strandgemeenten gerekend worden. Zij behoort onder de nieuwe gemeenten uit de heidenen. Welnu, die plaats heeft ook verzoekingen doorgestaan. In vroegere verslagen heb ik daarvan gesproken. Ook gedurende mijne reis naar Nederland zijn daar pogingen in het werk gesteld om de gemeente tot ligtzinnigheid te brengen, en zelfs heeft dat nog na mijne terugkomst plaats gehad; maar de invloed op de kern der gemeente was gelukkig luttel; openlijke aanstoot is in die gemeente niet geweest; en bij het laatste avondmaal te Tanawangko gehouden, had ik al de ledematen van Tatelie bijeen; uitgenomen die door ziekte of ouderdom verhinderd zijn zoo ver te loopen. Te Tatelie zelf wordt nog geen Avondmaal gehouden, want.... het schoolkerkje is een zeer onaanzienlijk gebouwtje!

Hoe! Dus toch geen leven en kracht en goeden wil genoeg bij die gemeente om zich een goed bedehuis te bouwen!

Waar zijn wij? In het vrije Nederland welligt? In eenen vrijstaat? Of in eene wildernis te midden van eeuwenheugende bosschen onder de dieren des wouds? Trekken wij ook als nomaden rond over onbezette streken, om ons te vestigen waar wij willen – vrij als vogelen des hemels?....

Doen wij de oogen open, en droomen wij nu eens niet. Wij zijn in eene nederlandsche bezitting; maar aan veel wat gij ziet en hoort, zoudt gij niet zeggen, dat gij

(1) Zie over dezen Mededeelingen, 7den jaarg., blz. 200, e.v. RED.

waart in eene bezitting van het vrije Nederland. Hier is de zaak eenvoudig: de bevolking mag zich zelve geen kerk bouwen. Het is nu eenmaal zoo – dat gaat alles uit van het Gouvernement, of liever van het plaatselijk bestuur. Niet altijd is dit echter volkomen ingelicht over den inwendigen toestand, en nog minder omtrent de belangen der gemeente.

De gemeente van Tatelie wil wel eene andere kerk bouwen, niettegenstaande de lieden werk genoeg hebben. De Hoekoem toewa wil het ook; maar deze slechts ter verfraaijing der negerij, naar zijn inzien. Mag hij het nu doen? Durft hij met de bevolking zamenstemmen, en eene kerk bouwen? – Ik geloof, dat hij geen drie dagen langer negerijhoofd bleef. De Kontroleur zou dit niet als vrije werkzaamheid, vrijen wil der bevolking aanmerken, maar als „lasten, door den Hoekoem toewa het volk opgelegd," en dus – ontslag. Daar komt geen verdere redenering te pas van „het volk wil het," – „zij doen het niet tot schade der overige werkzaamheden," enz. De Hoekoem toewa „is zijne bevoegdheid te buiten gegaan," dat is de term, en ontslag volgt.

Maar de Hoekoem toewa van Tatelie is voorzigtig. Hij vraagt den Kontroleur verlof tot het bouwen eener nieuwe kerk. Heeft deze de magt om het toe te staan? Evenmin. Hij dient het voor te stellen aan den Resident. De reden is eenvoudig en prijzenswaardig: „opdat er geen noodelooze werkzaamheden zouden worden gevergd." Hier is niets te laken, maar wel te prijzen, al brengt zulk een régime nu ook zijne eigenaardige bezwaren mede voor den goeden gang van zaken in de gemeente, en een beletsel voor hare zelfstandige ontwikkeling en oefening van krachten. De Kontroleur moet dus redenen hebben. Was nu die Hoekoem toewa een goed gemeentelid, die voor de zaak durfde uitkomen, dan zou

hij zeggen, dat de tegenwoordige kerk beneden de waardigheid van haar doel is, dat er, ja! kerk gehouden, maar onmogelijk Avondmaal in kan gevierd worden, dat de bevolking, die bijna geheel christen is, het wenscht en zelve gaarne die kerk zal bouwen, enz. Maar van dat alles zegt de man niets. Hij meent de kerk „te achteraf," „daarvoor moet een groot terrein worden schoon gehouden, dat niet meer bewoond is," „het zou beter staan in het front der negerij," – en o, doemwaardig despotisme van vroeger dagen, dat het volk tot de ellendigste huichelarij verlaagt – „het zou gemakkelijker zijn voor den Resident en den Kontroleur!"

Kunt gij u verwonderen, dat de Kontroleur in dit alles geen reden vond om eene kerk te verplaatsen en te vernieuwen? Moest hij niet glimlagchen, en verachtelijk ten antwoord geven: „Als een Resident of Kontroleur opziet tegen die geringe moeite, om naar de school daar ginds te gaan, omdat zij ietwat achteraf ligt, dan is hij zijn ambt onwaardig!" Ik neem het den Kontroleur niet kwalijk, dat hij op zulke flaauwe nietswaardige redenen niet toestond tot verplaatsing en vernieuwing over te gaan.

Zoo behoudt dus de gemeente van Tatelie hare oude, doffe, wanstaltige kerk, en moet naar Tanawangko komen om het Avondmaal te vieren. Dat doet zij echter: geen enkele, die komen kan, werd gemist, al hadden sommigen ook nog den last van kleine kinderen op weg te moeten medenemen. En zij zal dat zoo lang doen, als er nog geen betere kerk te Tatelie aanwezig is.... Eene andere mag zij niet bouwen.

En ziet hier nu weder eene bijdrage tot de beantwoording der vraag: „Wanneer deze gemeenten tot eene zelfstandige ontwikkeling zullen komen – tot zelfstandigheid en zelfbestuur?

Men jaagt ook in dit opzigt in Europa dikwijls tijden en toestanden vooruit. Ik weet het, dat wij met betere hulpmiddelen werken; dat er meer gedacht wordt aan methode; dat in de Minahassa meer krachten geconcentreerd zijn. Maar dat alles in aanmerking genomen, wat is dan 30 jaren voor de ontwikkeling van een volk? En toch is er reeds veel veranderd. Maar die verandering geldt in de eerste plaats, en meest, de uitwendige gedaante van land en volk en zeden. De inwendige verandering bepaalt zich weder meest tot meerdere kennis, tot meer zedelijkheid en een redelijker geloof. Maar met dat alles is het eigenaardig volkskarakter, gevormd door eeuwen, nog niet veranderd – al is het ook in enkele opzigten gewijzigd en veredeld. Hoe zou het mogelijk zijn? Is het niet hoogst onverstandig het te willen? En nu, wat is meer karakteristiek onder deze volken dan het gevoel van afhankelijkheid, de gewoonte van slechts te volgen, en daardoor ook slechts te doen wat bevolen is? En hoe zal die karaktertrek gewijzigd of veranderd worden in eenig opzigt, als zij vooral stuiten op hinderpalen om zelf te willen en zelf te doen wat zij willen? En is het na het boven medegedeelde nog noodig, dat ik die hinderpalen aanwijs? – Hun maatschappelijk en staatkundig bestaan is onderworpen aan het strengste toezigt, de duidelijkste bepalingen en het naauwsluitendst verband. Ik spreek hier niet van despotisme. De Regering zelve is niet despotiek, d. i. niet hard en onbillijk voor de bevolking; maar toepassing en toon blijven despotiek, omdat de hoofden zelven onder dat régime zijn opgegroeid. Alles staat onder discipline, alles gaat militairement, alles geschiedt op bevel. Op bevel maken zij woningen; op bevel reinigen zij hunne erven; op bevel openen zij nieuwe tuinen; op bevel zaaijen zij; op bevel wieden zij de akkers; op bevel

oogsten zij; op bevel brengen zij het gewas naar huis; op bevel bewaren zij het; op bevel mogen zij het verkoopen..... De lieden van Ranowangko zagen in Mei, dat hunne tuinen niets hadden opgebragt; zij hadden toch de moeite van de ontginning gehad; daarom wilden zij ten minste nog miloe zaaijen op dien grond. De Hoekoem toewa stond het niet toe, maar beval nieuwe tuinen te openen, waar men eerst in September de miloe in den grond kreeg..... Wilt gij nog meer? Niemand mag iets koopen of verkoopen van eenige waarde van aanbelang, zonder kennisgave – en die kennisgave geschiedt meest in den vorm van verzoek, om verlof daartoe, of..... En het wordt dikwijls niet toegestaan. Niemand mag zich verhuren zonder voorafgaand verlof van den Hoekoem toewa, Majoor of Kontroleur, of.....

En nu de uitwerking van dit régime?

Dat zij niets doen – dan op bevel of met verlof. De man gaat „eten zoeken", – of „zout branden", – of „hout kappen", – op bevel of met verlof.

Zou de vraag wel ongepast zijn, hoe er bij zulk régime te denken valt aan krachtsontwikkeling en zelfstandigheid?

Immers gij kunt den mensch niet deelen. Is hij in onderdrukten toestand, is hij niet vrij in zijn maatschappelijk bestaan, is hij zelfs aan banden gelegd in zijn huiselijk leven: hoe zal hij dan zijn' geest kunnen verheffen, en zich vrij gevoelen om als gemeentelid zelfstandig te handelen? En bovendien, al ware dit mogelijk, dan nog zal zijne ontwikkeling als zelfstandig gemeentelid belemmerd en onmogelijk gemaakt worden, omdat hij overal stuit op grenzen en hinderpalen, die hij niet vermag weg te nemen. Nu mag vrij een vriend in het vrije Nederland mij vragen: „Kunnen de gemeenten

hare eigene voorgangers niet bezoldigen?" Ik antwoord eenvoudig met de stereotype vraag: „Mag de Minahasser het doen? Mogen wij daartoe opwekken? Zal men niet zeggen, dat het eene particuliere belasting is?"

Neen, men spreke hier niet van zelfstandige krachtsontwikkeling der gemeente, zoolang het volk nog staatkundig en maatschappelijk onder zulk verband ligt. Men kan het tot zelfstandigheid opleiden, ja! door allerlei gepaste middelen. Men brenge kennis, beschaving, industrie; men brenge bovenal goede zeden, kweeke ware trouw, leere ieder zijne regten en pligten. kennen; sterke het geloof; vermeerdere de liefde; en men zal alzoo het volk doen rijpen voor zelfstandigheid ook als christelijke gemeente. Het Gouvernement gaat zijnen weg om langzamerhand eene vrije ontwikkeling te bevorderen. Daarvan zijn vele bewijzen. De zending kenne ook hare roeping in deze. Maar hoe gaarne ik ook dien staat van zelfstandigheid wensch te bevorderen, roep ik toch ieder toe: haast u langzaam! Geen mondigheid vóór den tijd.

Iets bemoedigends wil ik hieraan toevoegen. Het is namelijk niet te ontkennen, dat het volk, zelfs met zulk een verleden, dat er geheel mede schijnt in strijd te zijn, aanleg heeft tot een zelfstandig bestaan, en zelfs reeds kenteekenen geeft daartoe op weg te zijn. Wat ik door een en ander versta, dient vooraf gezegd. Door zelfstandig bestaan bedoel ik hier alleen, dat sommigen zelf middelen en wegen weten te kiezen, en die onafhankelijk volgen, en dat zij regten, hun toegewezen, weten te handhaven. De blijken daarvan mogen zeldzaam zijn: zij zijn niettemin bewijzen voor mijn beweren.

De onderdanigheid en afhankelijkheid van de hoofden is hier op verre na niet te vergelijken met wat men in dit opzigt op Java vindt. Ik heb Javanen den diepsten eerbied zien bewijzen voor gevallen, gebannen hoofden:

de Minahasser – ik zeg dit niet tot zijn' lof, – begint reeds eerbied en ontzag te veronachtzamen, zoodra slechts bij geruchte bekend is, dat een hoofd zijn ontslag zal vragen. Is hij buiten betrekking, dan ziet men eerst regt, dat de onderdanigheid niets anders was dan vrees voor feitelijke magt.

De geschiedenis der evangelisatie biedt hier echter betere en gunstiger gegevens. Moge er al een district zijn, waar het districtshoofd de bevolking gedurende bijna 20 jaren zoo zeer heeft weten ten onder te houden in oogendienst en domheid, dat sommigen in zijn district wel christen zouden willen worden, maar eerst dat hoofd willen vragen, hoe hij er over denkt – zegge: vragen om toestemming, die niet gegeven wordt; – de komst des christendoms geschiedde op zeer vele plaatsen, niettegenstaande den onwil en tegenstand der hoofden. Zij vraagden niet – en verbod en straf kon velen niet terughouden. Maar ook in het maatschappelijk leven ziet men dat kiezen van eigen weg. Geen enkel hoofd ziet gaarne, dat zijne jongelieden zich elders gaan verhuren, of zich als leerling voor eenig ambacht of voor schoolmeester gaan aanbieden. (Op het laatste zijn loffelijke uitzonderingen.) Hoe lastig hun echter dat verzoeken wordt gemaakt, toch houden zij aan, dagen achtereen, om een verlofsbewijs te krijgen; zonder dat volgt er straf, en eindelijk ziet men werkelijk eenigen hunne kans waarnemen zonder verlof. Ook komen zij er allengs gemakkelijker toe uit eigene keuze uitlandig te gaan, een ambacht te kiezen, karren te voeren, enz., alle vroeger ongekende zaken, en die zij thans zoeken zonder eenige leiding en zonder dwang.

Ik heb ook van regten gesproken, die der bevolking zijn toegekend. Vroeger geschiedden alle heerediensten zonder betaling – en men voldeed daaraan.

Thans weet men, dat men geen vrachtje behoeft te dragen dan tegen betaling, en ik geloof niet, dat men het ergens in het gansche land op anderen voet zal doen.

Ook zijn er voorbeelden, dat het volk eener negerij in massa zich het regt niet heeft willen laten ontnemen om zijn eigen hoofd te kiezen; een regt hun door de contracten van vroeger toegestaan. (1)

Ik zou nog veel van dien aard kunnen noemen, maar mij dunkt, dat hier reeds genoeg gegevens zijn, om de hoop niet te laten varen, dat het volk bij meerdere vrijheid, in staatkundig en maatschappelijk opzigt, zich ook wel zal ontwikkelen tot een zelfstandig bestaan in ieder opzigt, ook ten aanzien der gemeente. Ja! reeds zijn hiervan sporen aanwezig. Ik ken toch reeds eenige plaatsen, waar men begrepen heeft, dat hier toch niet van ongehoorzaamheid of aanmatiging sprake kan zijn, als men zich zelven, met eigen middelen, met eigen krachten, zonder nadeel der overige werkzaamheden eene kerk bouwt. In enkele plaatsen deed de gemeente het geheel buiten het bestuur, in andere in vereeniging met den Hoekoem toewa, zonder voorafgaand verlof. Maar.... die plaatsen liggen achteraf, en werden minder bezocht door de districtshoofden en Kontroleurs. De kerkgebouwen waren alzoo door de gemeente opgerigt zonder bevel en zonder leiding van hooger gezag.

Dat de gemeente van Tatelie, bij gebrek aan eene eigene geschikte kerk, naar Tanawangko komt om Avondmaal te vieren, vermeld ik tot haren lof. Vroeger zouden zij – als heidenen – ja, dien afstand afgelegd hebben tot het bijwonen eener fosso; thans doen zij het voor iets hoogers en edelers en redelijkers. Of meent

---

(1) Van daar hun Pahendo 'n toewa = tot oudste genomen – voor Hoekoem toewa = negerijhoofd.

ge, dat het verschil toch niet zoo groot is? — Dan heb ik slechts te doen opmerken, dat zij vroeger gingen als negerij, onder aanvoering dikwijls van het hoofd, terwijl zij thans gaan als gemeente, als individus; vroeger gingen zij om zich te goed te doen aan zinnelijke genietingen, waaronder vooral ook overvloedige maaltijden, — het hoogste feestgenot der Alfoeren; terwijl zij thans gaan op eigene gelegenheid, eigene kosten, zonder eenig zinnelijk genot te erlangen.

Ik zeg het haar ook tot lof, omdat ik zeer betwijfel, of er te Tanawangko of op eenige plaats waar oude of strandchristenen zijn, zouden gevonden worden, die zulk een eind weegs zouden afleggen — 2½ uur gaans — om het avondmaal te vieren. Op de bergen onder de nieuw gestichte gemeenten heeft dit meermalen plaats. De belangstelling in de godsdienst kan daarnaar ook worden afgemeten.

Te Tatelie kwam ik dit jaar zesmaal om bij de godsdienstoefeningen voor te gaan. Eens doopte ik een 20tal volwassenen, meest van de negerij Koha. Tweemalen bezocht ik de school, die in goeden staat is, maar thans minder kinderen telt, omdat de helft thans te Koha ter school gaat. De gemeenteleden te Koha komen echter te Tatelie ter kerk.

In mijne gemeenten te Lola, Taratara en Woloan kwam ik dit jaar slechts eens, zoo ook te Muntej. Te Taratara en Woloan nam ik volwassenen door den doop in de gemeente op. In geen dier plaatsen is echter eene bijzondere opwekking tot overgang in het christendom. Alleen schijnt het dat Taratara weder betere dagen te gemoet gaat. Bijzondere aandacht op het christendom is verleden ontstaan, nadat ik daar eene fosso had bijgewoond.

Of ik dan..... kampioen ben geworden? Ik ben het nooit geweest in den zin, dien men daaraan gelieft te geven. Ik spreek nooit bij eene fosso. Ik acht het niet de plaats: de heiden is daar ook in zijn goed regt. Ik sprak dus niet; maar na het bezoek sprak ik met den meester over hetgeen ik gezien had, terwijl ook anderen dit hoorden.

Later had een der walians gezegd: „dat ik hunne eeredienst geprezen had." Men vraagde aan den meester of dit waar was? „Neen," antwoordde hij, „Mijnheer heeft wel die lieden geprezen, dat zij getrouw de pligten van hunne godsdienst naleefden; maar mijnheer zeide, dat het jammer was, dat gijlieden niet een verlichter godsdienst hebt, en dat uwe godsvereering u zoo ledig laat." – Of dit welligt aanleiding gegeven heeft tot meerdere gesprekken en opwekking is mij onbekend gebleven. Thans zijn er bijna elke week nieuwelingen in de kerk.

De scholen bezocht ik meermalen. Ik kan over het geheel tevreden zijn over haren staat. Alleen de school te Tanawangko is slecht bezet, en daarom achterlijk bij vroeger dagen. Ook Woloan was achteruit gegaan door gebrek aan opgewektheid bij den meester. In andere was vooruitgang. Hier en daar had ik aangename blijken van verstandsontwikkeling, en vooral is de toeleg, dat het geleerde bruikbaar zij voor de toepassing in het dagelijksch leven. De scholen voldoen zóó meer en meer aan hare bestemming wat de verstandelijke opleiding betreft. Voor de christelijk godsdienstige vorming der kinderen is hier vooreerst weinig te verwachten, omdat de kinderen meest van heidensche ouders zijn, en ook geen onderwijs in de christelijke godsdienst ontvangen. Wat zij dus ontvangen bepaalt zich tot eenige algemeene begrippen, de bijbelsche geschiedenis en de daaruit voort-

vloeijende zedeleer. Zij dragen dat mede; misschien ontkiemen die zaden later tot winst voor hen zelven en tot uitbreiding van Gods koningrijk. Regtstreeksche overgang tot het christendom van volwassenen en ontslagen scholieren had alleen te Tatelie plaats.

Te Arakan is de school tijdelijk opgeheven, en de meester is verplaats naar Lemo ter vervanging van een' anderen meester, die niet genoeg op de hoogte van het onderwijs was. De lieden van Arakan zijn door ziekte genoodzaakt te verhuizen. Als zij zich elders voor goed zullen gevestigd hebben, zal ik de school weder openen. Te Lola zal ik dezer dagen een' jongeling van de kweekschool plaatsen. Hij gaat dan een' anderen vervangen, ook een kweekeling der kweekschool, een zeer bruikbaar man in de school, maar die niet veel hart heeft voor het werk in de gemeente, en zijn ontslag heeft gevraagd, omdat zijne inkomsten te gering zijn. Gaandeweg zullen wij vele knappe jongelieden verliezen: voor het tegenwoordige tractement zullen wij niet lang meer goede meesters kunnen erlangen.

Ook voor den bloei der scholen is beter toezigt noodzakelijk. Ik kan mij slechts zelden naar de bergen begeven. Daarom herhaal ik hier mijn dringend verzoek om eenen vervanger voor de zendingwerkzaamheden in mijn district. Ik twijfel er niet aan, of bij meerdere zorg en eene ophanden zijnde verandering in het personeel van het inlandsch bestuur zal er voor het district Tombaririe, dat onder mijn toezigt staat, een betere tijd aanbreken.— Achteruitgang, wij zagen het, was alleen te Tanawangko; elders was de toestand goed; op sommige plaatsen was stilstand, op andere is vooruitgang.

Gode zij het werk bevolen!

Tanawangko, 10 Januarij 1866.

DE WETENSCHAPPELIJKE EN GODSDIENSTIGE BEWEGING IN VOOR-INDIË.

In den vorigen winter verpligtte Professor KERN van Leiden de afdeelingen Rotterdam en Leiden van ons genootschap door het houden eener voordragt over den maatschappelijken en godsdienstigen toestand van Voor-indië. Met onverdeelde belangstelling werd deze rede door eene uitgelezene schaar van zendingvrienden aangehoord. Menig een was verbaasd over de vorderingen, die de beschaving in die schoone landen, de wieg en bakermat van het arische ras, gemaakt heeft, vooral in de laatste jaren. Niet weinig wonnen die mededeelingen in belangrijkheid, doordien de redenaar zelf te midden van de Hindoes verkeerd had; en voor den zendingvriend was het een waar genot uit den mond van den Hoogleeraar te vernemen, dat ieder die in Voor-indië den naam van beschaafd en verlicht mag dragen overtuigd is, dat de europesche wetenschap bestemd is om een nieuw leven in hunne maatschappij te doen ontluiken; dat hij zelf den indruk had gekregen, dat het christendom daar eerlang voor goed zijnen zetel zal vestigen, om een in den grond goed volk, dat een' uitnemenden aanleg blijkt te bezitten in de voorregten te doen deelen, waarvan Europa sedert eeuwen in het genot is.

Eenige weken vroeger (op den 4den December 1865) hield de beroemde Hindoestanist, GARCIN DE TASSY, te

Parijs zijne jaarlijksche openingsrede van den cursus in het Hindoestani, dien hij houdt aan de Ecole impériale et spéciale des langues orientales vivantes. Is het een opmerkelijk en voor ons Nederlanders tot naijver opwekkend verschijnsel, dat het fransche gouvernement sedert eenige jaren voor verschillende indische talen leerstoelen geopend heeft, en die doet bezetten door uitstekende geleerden; mogen wij ons verheugen, dat Leiden op den weg is om in de belangrijke wetenschap der linguistiek zijnen ouden roem te herwinnen, en dat mannen als T. ROORDA, VETH, PIJNAPPEL en KERN in de gelegenheid gesteld zijn, hunne wetenschap over te dragen op de kern van Neêrlands jongelingschap; de vrienden der zending, die bovenal de verbreiding van het Evangelie op het oog hebben, maar daarbij geen van de hulpmiddelen onzer maatschappij versmaden, hebben reden tot juichen, dat de vergeten of vertreden natiën, die sedert lang hun mededoogen gewekt hebben, door de grootsche en krachtige beweging van onzen tijd, worden opgenomen in den algemeenen broederbond door Christus tot stand gebragt, door hem voortdurend beschermd en geschraagd, die daarom tot in de verste eeuwen stand zal houden, en die bestemd is om de profetie te verwezenlijken: „de wolf zal met het lam verkeeren."

Bij al den strijd, onder al de verdeeldheid, te midden van de woelingen onzer dagen is dit een troost, dien niets of niemand ons ontnemen kan, zoo wij het oog houden op de teekenen der tijden.

Mogen enkele trekken uit de rede van GARCIN DE TASSY het gezegde bevestigen, waarbij men echter niet vergeten moet, dat de geleerde spreker als linguist optrad, niet om over de zending te spreken.

„De tijd is lang voorbij, toen men de volkstaal van het Indië van onzen tijd voor eene brabbeltaal (jargon) hield; en zoo men nog enkele liefhebbers van paradoxen aantreft, die om haar gebrek aan eenheid met minachting van haar spreken, zoo vergeten deze, dat vele van onze europesche talen, en meer bepaald het Engelsch, uit verschillende bestanddeelen geworden zijn. In allen gevalle is het Hindoestani (Oerdoe) op weg om de eenige gebruikelijke volkstaal van Indië te worden: de taal des lands, zabân-i des, zoo als men haar noemt, om de uitbreiding, die zij van dag tot dag erlangt.

„Zoo schreef mij de eerste gouvernementstolk, kapitein H. MOORE: „ „Ongetwijfeld zal het Hindoestani binnen weinige jaren eene der belangrijkste talen van het Oosten zijn, want zij wordt meer en meer het voermiddel, dat millioenen Aziaten tot een brengt, vooral tegenwoordig nu de spoorweg (dien de Indiërs het vuurpaard noemen) tot honderd mijlen binnenslands doordringende, menschen uit alle deelen van Indië en Midden-azië vereenigt, en de noodzakelijkheid doet bevroeden van het gebruik eener taal, waarin zij elkander verstaan. Het Hindoestani (Oerdoe) is uitstekend voor dat doel geschikt. Daar het is zamengevloeid uit het Hindi, Perzisch en Arabisch voldoet het aan de behoeften van twee afdeelingen van het volk in Indië, de Hindoes en de Muzelmannen. Het Hindoestani is dus bestemd om een groot gewigt te verwerven door de snelle ontwikkeling van de hulpbronnen, die het land zoo overvloedig oplevert, en die Europeanen van alle nationaliteiten daarheen trekken. Ik heb Franschen ontmoet te Kachemir, die daar gevestigd waren als agenten van groote handelshuizen in Frankrijk. Er zijn thans weinige belangrijke steden in Indië, waar men niet eenige Franschen aantreft. Te Calcutta en

te Bombay (1) is hun getal aanmerkelijk vermeerderd sedert de laatste jaren. De fransche vlag wordt bijna overal op de rivieren en in de havens gezien, waar maar koopvaardijschepen worden aangetroffen."")

Tot staving van de waarde, die hij aan het Hindoestani hecht, voert G. D. T. de getuigenis aan van Kafendra Lal Mitry, wiens aangename gelaatstrekken, juist terug gegeven in eene schoone photographie, aanzien en schranderheid teekenen. Hij noemt haar in eene in het Engelsch geschrevene verhandeling de lingua franca van Voor-Indië, sedert duizend jaren beoefend, en wier literatuur rijker en meer ontwikkeld is, dan die van een der overige dialecten van hedendaagsch Indië."

Terwijl wij enkele opmerkingen over den arischen oorsprong en het alphabet van het Hindoestani voorbij gaan, trekken onze aandacht eenige mededeelingen over het gebruik door aanzienlijke engelsche ambtenaren van de volkstaal gemaakt bij toespraken. Zulks deed o. a. (op 7 Januarij 1865) de luitenant-gouverneur van Pendjab en onderhoorigheden, ten aanhoore van een groot aantal aanzienlijke Hindoes. In Februarij werd eene zeer uitvoerige rede in de volkstaal uitgesproken door den engelschen president eener vergadering ter wille van het „Canning College" gehouden. Inlanders laten hunne zonen examens in verschillende talen afleggen. En de engelsche Regering laat niet na de beoefening dier talen bij zijne ambtenaren en de officieren van het leger aan te moedigen.

„Wie van de hoofdambtenaren van engelsch Indië zich misschien het meest aan het Hindoestani gelegen laat

(1) »Wij hebben,» merkt G. D. T. hier op, »sedert lang een' consul te Calcutta; en de Regering heeft onlangs den Heer A. THENON tot consul te Bombay benoemd, die even als zijn ambtgenoot te Calcutta, de Heer LOMBARD, zich met de studie van het Hindoestani bezig houdt, en mij zijne hulp bij mijne studiën heeft toegezegd, even als de Heer LOMBARD.»

liggen, is kapitein FULLER, directeur van het openbaar onderwijs te Lahore. Aan hem is men niet alleen talrijke herdrukken van zeldzaam geworden hindoestanische werken verschuldigd, maar hij heeft zelf nieuwe geschreven of onder zijne leiding doen zamenstellen. Hij geeft bekendheid aan zijn werk, niet alleen door zijn jaarverslag over het openbaar onderwijs, waarin men met een' oogopslag alles kan vinden wat gedurende dat jaar voor het onderwijs der inlanders gedaan is in de uitgestrekte streek, die aan zijn toezigt is onderworpen, maar ook door een maandschrift."

„Er bestaat te Londen," dus gaat G. D. T. voort, „eene vereeniging, die zich ten taak stelt alle berigten in te zamelen over den maatschappelijken, zedelijken en stoffelijken toestand der Indiërs. Op den 2den Mei jl. ontving de Heer KINNAIRD te zijnen huize met de leden dezer vereeniging, verscheidene inboorlingen van Indië en zendingvrienden, o. a. den eerw. JOHN LONG van Calcutta, die nadat hij drie jaren lang Europa doorreisd had, op het punt stond naar Indië terug te keeren. Daar gaf de Heer THOMAS van Madras belangrijke bijzonderheden aangaande de verbetering van den openbaren geest in het zuiden van Indië, en Dr. DODS over de vorderingen van het christendom, niettegenstaande de tegengestelde bewering van een' Hindoe, die getrouw bleef aan zijne vooroordeelen.

„De beroemde orientalist Dr. J. B. GILCHRIST, de grondlegger van de literarische beoefening van het Hindoestani ..... heeft aan de hoogeschool te Edinburg eene jaarlijksche rente van 300 £ st. vermaakt, tot stichting van drie beurzen ter tegemoetkoming in de studiën van drie inlandsche kweekelingen, een' uit ieder van de drie presidentschappen van Indië, die dit voorregt moeten verwerven door middel van een vergelijkend examen", dat in Indië zelf wordt afgenomen.

„De Indiërs blijven niet achterlijk in de beweging. De nabab NARIM van Moershid-abad, of liever van Bengalen, heeft, om de vorderingen der europesche opvoeding onder zijne geloofsgenooten, de Muzelmannen in Bengalen aan te wakkeren, voor den tijd van zes jaar vier beurzen gesticht (aan indische colleges). Zijne drie zonen bragten ter voltooijing van hun onderwijs een jaar in Engeland door, onder geleide van den geleerde SAYID WAZIR ALI en kolonel C. HERBERT. Twee van hen hebben eene europesche opleiding genoten en spreken het engelsch met gemak."

Niet minder dan 17 verschillende nieuwe dagbladen en tijdschriften, alleen in het Hindoestani, worden met name en gedeeltelijk met opgave van den hoofdinhoud in de redevoering vermeld. Een artikel, wordt daarbij aangehaald, waarin te velde getrokken wordt tegen zekere barbaarsche en onzedelijke gewoonten onder de Hindoes, zoo als die van het tjarkh-poedjâ, gewoonten die men wenschte, dat verboden wierden, even als dit gedaan werd ten aanzien van het weduwenverbranden. Men klaagt daarin over walgelijken last der bedelaars en over de algeheele naaktheid van sommige hindoesche vrouwen in Malabar, hoewel strijdig met de heilige geschriften; over het coelibaat, waartoe de vrouwen veroordeeld zijn, wanneer men ze niet in hare kindsheid heeft kunnen uithuwen en over hare toewijding aan de goden, d. i. aan prostitutie.

Eene breede lijst van werken, in het afgeloopen jaar in het Hindoestani uitgegeven, en waarvan een groot deel te Agra gedrukt is, bevat niet eens alles wat in 't licht kwam; bepaaldelijk moest de spreker de opgave der godsdienstige werken van allerlei soort daarvan uitsluiten. De inhoud van een enkel geschrift, door G. D. T. het breedst vermeld, diene tot proeve.

„De Madjm'a oel-fawâïd (verzameling van nuttige

zaken) (1). Dit werk .... is gelithographeerd en versierd met het houtsneê-portret van den schrijver, den leeraar **Radja Rám**, in zijn indisch gewaad, op oostersche wijze gezeten, met de **hoeka** (pijp) voor zich. In overeenstemming met zijn titel' bevat dit werk nuttige leering van verschillende soort, en het schijnt bestemd te zijn voor de inlandsche scholen. Men vindt er in eene beschrijving van de stad **Akbarabad** of **Agra** en van eenige andere steden van deze provincie, van **Kachemir**, **Lahore**, enz.....; de lijst der maharadjas, nababs en radjas van Indië; die der gouverneurs-generaal; opmerkingen over de bergen, den oceaan, de winden, den regen, den handel met Engeland; over de tegenwoordige organisatie van Indië; zedekundige raadgevingen over den nijd, den hoogmoed, de waarde van den tijd, de onwetendheid, enz., vermengd met andere raadgevingen van zuiver huishoudelijken aard, die den Muzelman doen kennen, ofschoon de schrijver volgens zijn' naam een Hindoe is; eene vertaling van het perzische werk getiteld **Kimiya-i sa'âdat** (de alchymie van het geluk), een zedekundig werk van Gazzâli; de geschiedenis van Dabischalim en de verkorte bewerking van de **Kalîlah wa Dimnah**.

„Bovendien vindt men in dit boek eenige belangrijke opgaven, die men moeijelijk elders zou vinden, b. v. de lijst van de indische steden, die bij de Muzelmannen heilig zijn (met verklarende bijzonderheden): **Amir**, **Moeltan**, **Dehli**, **Lahore**, **Agra**, **Ilahabad**, **Panipat**, **Tahneçar**, **Kachemir**, **Lakhnau**, en, wat zonderlinger is, de hindoesche steden **Hardwar** en **Benares**, waar fraaije moskeën gevonden worden, ge-

(1) „Een deel in 8o. van 193 blz. van 19 regels per blz., gedrukt te Agra 1864."

sticht door AURENGZEB. Deze lijst wordt bij uittreksel gevolgd door die der pelgrimsoorden en heilige plaatsen van brahmaansch Indië. Verder volgen aanteekeningen over de teelt van mangga, betel, enz.; maar het belangrijkste en zeldzaamste stuk is de proclamatie van den Koning van Delhi, gerigt aan de radjas, aan de radjïs en alle Indiërs, bij den opstand van 1857, gevolgd door eene verkorte geschiedenis van het Mogolsche rijk.

Een ander werk door G. D. T. vermeld, voert den titel „Bagâwat Malwa" (De opstand in Malwa), (1) door NIZAM OEDDIN. Dit deel, dat door een inlandsch blad zeer geroemd wordt, wegens de getrouwheid van het verhaal en den stijl, bevat eene uitvoerige geschiedenis van den opstand in 1857 in de provicie Malwa, en daaraan toegevoegd vele feiten, die met dien opstand in verband staan. Het werk bevat portretten en kaarten van de streeken waarin de gevechten plaats hadden."

Vooral verdient opmerking wat G. D. T. over het onderwijs en de beschaving in Hindoestan mededeelt. Hij berigt daaromtrent het volgende:

„Ik moet thans overgaan tot het onderwijs, spreken over de eclectische genootschappen der inlanders en eindelijk over de vorderingen in europesche beschaving en over het christendom.

„De hindoestaansche schrijver AFSOS heeft in de Arâïsh-i Mahfil gezegd: „ „De bewoners van Hindoestan hebben allen bekwaamheid en kennis; zij stellen verdienste op prijs; wat zij met hun' mond zeggen, volvoeren zij gaarne; zij maken geen verschil tusschen koop en verkoop; zij bezitten zachtaardigheid, zedigheid, schaamte, trouw; zij zijn groothartig, edelmoedig, weldadig; hunne vriendschap gaat zoo ver, dat zij tot hun leven opoffe-

(1) Een deel van 204 blz., gedrukt te Mirat in 1864.

ren, hoeveel meer hunne schatten; zij bezitten in hooge mate de volmaaktheden van het menschelijk geslacht; in een' enkelen hunner vereenigen zich de deugden der gansche wereld."

„Deze schets draagt de kenmerken der overdrijving van oostersche geschriften; maar er ligt waarheid in, en de opvoeding, die de Regering in ruime mate bevordert, moet bovendien de schoonste uitkomsten opleveren. De verbetering der hindoesche zeden, de hervorming hunner godsdienst, of ten minste van eenige hunner antisociale godsdienstige gebruiken, zal dus langzamerhand volgen, van binnen en niet van buiten uitgaande, zoo als de Heer J. B. NORTON het juist uitdrukt. (1) Reeds werken daartoe ijverig mede de Brahma Samadj (genootschap van Brahma), te Calcutta, de Wéda samadj (genootschap van de Véda), te Madras, en andere genootschappen. Het voorname doel van die vereenigingen is het zuiver deïsme, ontdaan van het indisch bijgeloof, die het verduisteren, aan te moedigen; langzamerhand de onderscheidingen van onderkasten te doen ophouden; het huwen met slechts ééne vrouw en de huwelijken van weduwen te bevorderen. (2) Een literarisch verkeer, dat een godsdienstig karakter kan aannemen, ontstaat meer en meer tusschen de Indiërs en de Europeanen. Zoo ruilt het Calcuttasch tractaatgenootschap zijne godsdienstige geschriften met die van het Brahmagenootschap.

„In de Pendjab werd het departement van openbaar onderwijs in 1856 ingesteld, toen sir JOHN LAWRENCE, tegenwoordig onderkoning van Indië, oppercommissaris

---

(1) „Address delivered at Madras upon the result of native education."

(2) Dus huwde in Januarij 1865 een baboe (Indisch heer) van Calcutta met eene jonge weduwe, kweekeling van de meisjesschool te Kischn-nagar, een huwelijk dat in tegenwoordigheid van de aanzienlijken der plaats gesloten werd, volgens het bijzonder ritueel der Brahma Samadj.

was; maar de opstand belemmerde de ontwikkeling, die echter volgde na het herstel van den vrede. Intusschen zorgde men, tot in 1860, slechts voor de scholen die wij lagere scholen (vernacular schools) zouden kunnen noemen, en eerst sedert dat tijdstip werkt men aan het hooger onderwijs. Sedert 1860 is het getal districts-scholen, waar Hindoestani en Engelsch onderwezen wordt, aanmerkelijk toegenomen; en lagere scholen, vindt men er tegenwoordig 2733, bezocht door 86292 leerlingen. De drie voornoemde scholen, die van de gouvernementen; Lahore, Amritsir en Delhi hebben kandidaten voor de examens der hoogeschool te Calcutta geleverd, waarvan verscheidene zijn toegelaten, even als anderen van de zendingschool te Lahore.

„De geneeskundige school te Lahore is verdeeld in eene engelsche en eene indische klasse. Om tot de laatste te worden toegelaten, moet men een examen in het Hindoestani doorstaan, waarbij gevorderd wordt het lezen en op dictée teruggeven van stukken in indisch-perzisch karakter.

„Het zou mij gemakkelijk vallen in uitvoerige bijzonderheden te treden aangaande het onderwijs, dat men in de genoemde inrigtingen geeft. Men vindt die in eene rede van kapitein FULLER . . . ., zoowel als in zijn jongste verslag, dat een juist denkbeeld geeft van de vorderingen, die het onderwijs gemaakt heeft in de uitgestrekte provincie, de Pendjab en onderhoorigheden, en over de vorderingen in de beoefening van het Hindoestani, waarin de Regering hare belangstelling getoond heeft door het benoemen eener commissie, bestemd om klassieke hindoestani werken ten behoeve van dit land te vervaardigen.

„In een' darbâr, te Lahore gehouden, op 7 Januarij 1865, sprak sir R. MONTGOMERY, luitenant-gouverneur

van de Pendjab, de vergadering in het Hindoestani toe, en leverde opmerkelijke bijzonderheden aangaande de opvoeding der vrouwen, voor welke thans 662 scholen in de Pendjab bestaan, die meer dan 13000 leerlingen tellen. Kapitein FULLER sprak ook in Hindoestani over dit onderwerp, en trad nog in nadere bijzonderheden.

„Er waren ook inboorlingen, die het woord voerden, en beloofden deel te nemen aan dit werk (et promirent d'entrer dans ce mouvement humanitaire).

„Vooral tot de zanânas of harems dringt het onderwijs moeijelijk door, daar de etiquette medebrengt, dat de vrouwen daar achter het gordijn blijven. Alleen vrouwen kunnen daartoe bijdragen, en reeds verleden jaar heb ik u medegedeeld wat men beproefd had. De eerwaardige Heer J. LONG heeft tot dat einde een beroep gedaan op de welwillendheid der engelsche dames, die hij aanspoort door het voorbeeld van de russische van den hoogsten rang, welke het niet beneden zich rekenen, zelven onderwijs te geven aan hen, die vroeger hare lijfeigenen waren. (1)

„Den 25 Februarij werden te Lahore op plegtige wijze prijzen uitgereikt aan de hindoesche en muzelmansche inlanders, die de gouvernementsscholen bezoeken. Bij die gelegenheid hielden de Heer ALEXANDER, inspecteur der scholen in het district Lahore, Dr. LEITNER, directeur van het college en de Heer COOPER toespraken in het Hindoestani.”

(Nog enkele voorbeelden van gelijken aard worden verder aangehaald).

„Bij het nederleggen van zijne betrekking, als directeur van het openbaar onderwijs in het presidentschap Bom-

---

(1) «Het artikel van den Eerw. Heer J. LONG is eerst geplaatst in de Female missionary intelligencer, en is overgedrukt in de Colonial Church Chronicle van 1 Nov. 1862.»

bay heeft de Heer E. J. HOWARD een verslag uitgegeven van de vorderingen van het onderwijs in dit presidentschap gedurende zijn bestuur. Daaruit vernemen wij, dat het getal scholen en halve colleges aldaar thans tot 954 en dat der leerlingen tot 66000 gestegen is. In dit getal zijn niet begrepen de indische scholen, die onafhankelijk zijn van het engelsche gouvernement, waarin bijna evenveel leerlingen zijn opgenomen. Door middel van de gouvernements-inrigtingen wordt de kennis van het Engelsch noodzakelijk bevorderd, maar ook het lezen, schrijven en de letterkunde van het Hindoestani en andere talen in het presidentschap gebruikelijk; en die talen worden verrijkt met vertalingen van engelsche klassieken en met oorspronkelijke werken.

„De hoogeschool te Bombay blijft bloeijen. In December ll. boden zich 241 kandidaten, meerendeels Hindoes, voor het admissie-examen aan, en daarvan mogten 109 slagen.

„Door den ijver van Dr. BIRDWOOD zal Bombay weldra zijn Victoria museum bezitten, waar Hindoestan en Dekkan op waardige wijze vertegenwoordigd zullen worden. Madras heeft reeds het zijne, en de doubletten der indische musea zullen worden afgestaan aan het India-house te Londen.

„. . . . Het Koninkrijk Oude, thans eene gewone provincie van Indië, is verdeeld in twaalf zillas of districten, onderverdeeld in tahcîls (ontvangsten) en in dîhas (dorpen). Even als in de overige provinciën van Indië is in ieder district een groot college, waaraan behalve andere onderwijzers, twee leeraars bepaaldelijk voor het Hindoestani verbonden zijn, de een voor het Oerdoe, de andere voor het Hindi. (1) Men onderwijst er daaren-

(1) Men onderscheidt namelijk in het Hindoestani twee dialecten, het

boven Perzisch, Sanscriet en Engelsch, de exacte wetenschappen, geschiedenis en alle nuttige kundigheden. Het onderwijs wordt er natuurlijk in het Hindoestani gegeven; evenwel heeft dit aan de hoogste klassen in 't Engelsch plaats.

„Van het Hindoestani bedient zich ook het „genootschap ter verspreiding van nuttige kundigheden" (Andjoeman ischâ'at matâlib moefîda), gesticht door den geleerden Dr. LEITNER, directeur van het college te Lahore onder bescherming van kapitein FULLER, in zamenwerking met verscheidene geleerde inlanders, zoo muzelmannen als Hindoes, o. a. van Harsoekh Râé, den uitgever van het dagblad Koh–i noer, die het secretariaat vervult.

„Dit genootschap, dat de Hindoes Siksh sabhâ (vereeniging van onderrigt) noemen, zet zijn' arbeid voort, en wint dagelijks in belangrijkheid. Het bezit eene bibliotheek, die toegankelijk is voor het publiek, en het is voornemens geschriften uit te geven over letterkundige en maatschappelijke vraagstukken; het heeft reeds afdeelingen in verschillende andere steden van de Pendjab. Sedert 1 October ll. werden onder zijne begunstiging openbare cursussen in het Oerdoe gehouden over verschillende nuttige onderwerpen. Dr. LEITNER wil zelfs te Lahore eene eigenlijke indische universiteit stichten op zeer breeden grondslag, om kennis onder de Indiërs te doen herleven, de hindoestani letterkunde aan te moedigen, of liever om eene nieuwe letterkunde in de gebruikelijke taal te scheppen. Tot dat einde heeft hij gelden beschikbaar gesteld, om prijzen uit te deelen aan

---

Hindi, dat alleen indische woorden bevat en het Oerdoe, dat vele arabische en perzische woorden heeft opgenomen. Het laatste is door den invloed der Mohammedanen ontstaan en meer bijzonder bij hen in gebruik. In de grammatica is tusschen deze dialecten geen verschil. RED.

hen die slagen zullen in de examens, die hij wil doen plaats hebben in het Hindoestani-oerdoe, Perzisch, Sanskriet en Arabisch, ten einde de beoefening dier talen aan te moedigen. Ik heb voor mij den beredeneerden prospectus, in Hindoestani geschreven, mij door den geleerden Doctor toegezonden, en die goedgekeurd is door de hoofden (raïs) van Lahore. De Luitenant-gouverneur, de Heer MAC LEOD, die de letteren van Azië op prijs stelt, en zelf een zeer verdienstelijk oriëntalist is, heeft aan de hoofden van het departement des openbaren onderwijs eene circulaire over deze zaak gerigt, die met geestdrift ontvangen is.

„De Andjoeman te Lahore houdt van tijd tot tijd openbare zittingen, waarvan verslag wordt gedaan in de hindoestani bladen, Sarkârî Akhbâr en Koh-i noer. Op 21 Januarij hield het zijne openingszitting, waarin Dr. LEITNER en de pandit MAN PHOEL de bedoelingen van het geleerde genootschap, in het belang van het volk, welks toestand het wenscht te verbeteren en van de meer ontwikkelde klasse, die het beter wil onderrigten, uiteenzette."

Uit de verslagen haalt G. D. T. het volgende aan, voorkomende in eene verhandeling van den baboe Nobin Chandr:

„„De eeuw, die wij beleven, is eene eeuw van vooruitgang; elke verlichte natie vordert in beschaving. Voegt het ons achter te blijven? Hoe lang zullen wij ons land nog de weldaden onthouden, die andere natiën genieten? Het is niet te laat. Laat ons de handen in een slaan, onze gewone letterkunde aanmoedigen; in Hindi de beste werken uit het Sanskriet vertalen, en daarin tevens wetenschappelijke en wijsgeerige werken van europeschen oorsprong opnemen. Muzelmansche landgenooten, laat de aanmoediging, die gij aan het Oerdoe verleent,

de regten van het Hindi niet doen vergeten! Wij moeten deze beide dialecten als tweelingbroeders beschouwen en elkander bij de beoefening meer steunen."

Enkele bijzonderheden worden nog medegedeeld aangaande een dergelijk genootschap te Bareilly, voor *Rohilkhand.*

„Te Badaoen hebben zich verscheidene rajas en andere aanzienlijke Hindoes eenige maanden geleden vereenigd, om de beste middelen te overwegen, ten einde perk te stellen aan de misbruiken bij feesten en optogten bij gelegenheden van huwelijken. Men heeft bij die gelegenheid overluid, hoofdstuk voor hoofdstuk, voorgelezen de verhandeling in het Hindoestani over dit onderwerp geschreven door den baboe ISHRI–DÁS van Fathgarh, een' schrijver, die ook door andere werken bekend is, en die niettegenstaande zijn' geheel hindoeschen naam SRI–DÂS (dienaar der godin Srî of Lakshmi) een christen is."

Verder vermeldt G. D. T. nog eene muzelmansche maatschappij te Calcutta, die zich eveneens voorstelt kennis en verlichting onder de mohammedaansche bevolking te verbreiden. En dan gaat hij dus voort:

„Hoe wenschelijk zou het niet zijn, dat dit schoone land, Indië, ontrukt werd aan de duisternis van het heidendom, want naar waarheid drukte reeds 50 jaar geleden de bisschop van Calcutta, REGINALD HEBER, wien wij lieve gedichten en eene belangrijke reisbeschrijving verschuldigd zijn, het dus uit:

In vain with lavish kindness
The gifts of God are strown,
The heathen in his blindness
Bows down to wood and stone. (1)

(1) Vergeefs strooit God zijn gaven
Vol liefde mild daar heen,
Verblind buigt hier de heiden
Zich neêr voor hout en steen.

„„Het is echter beter polytheïst dan atheïst te zijn"" zegt te regt de perzische dichter KHACÂNÎ.

„Laat ons hopen, dat het werk der zendelingen in Indië en in de geheele wereld deze woorden van den Psalmist zullen doen vervullen:

„„God regeert (1) over de heidenen; God zit op den troon zijner heiligheid (Ps. 47 : 9).

„Mogen de Indiërs zich aan dat geheimzinnige scheepje toevertrouwen, dat hen in de haven des heils voeren zal; den stal binnen treden, waar men veilig is; mogen zij zich aansluiten aan de onwrikbare bent der waarheid. (2)

„Hoewel bekeeringen van Muzelmannen altijd zeldzaam voorkomen, zoo zijn er toch voorbeelden van. Zoo is een Muzelman, die eene goede opvoeding genoot en van den aanzienlijken stand, de maulawi SAFDAR ALI, van Nagpoer, school-inspecteur te Djabbalpoer, uit zich zelven tot het christendom overgegaan, nadat hij met zorg de feiten nagegaan en zich van hunne waarheid overtuigd had. Hij heeft daarna een' anderen Muzelman toegebragt, den meester van eene school, tot zijne inspectie behoorende. Men telt niet minder dan 515 anglicaansche en andere niet roomsch-katholijke zendelingen in de onderscheidene indische provinciën. Er zijn er zeker nog meer katholijke, omdat in Indië een millioen roomsch-katholijken zijn.

„De zendelingen laten geen gelegenheid voorbij gaan om hun' ijver te betoonen." Hiervan geeft de spreker

---

(1) «Zal regeren" heeft G. D. T.

(2) «‹Haec est cymba quâ toti vehimur
Hoc ovile quò tecti condimur
Haec columna quâ firmi nitimur
Veritatis.""

«(Prosa van de Dedicatio, uit de Parijsche liturgie)."

eenige voorbeelden, en na nog enkele gelukkige beoefenaars van het Hindoestani, die door den dood aan hun' werkkring onttrokken werden, te hebben herdacht, sluit hij zijne rede met de volgende woorden:

„Zoo Indië ver van Europa verwijderd is door zijne gebruiken, waarvan ik u enkele trekken voorhield, het ligt in onzen tijd nader bij ons door de stoomschepen en door den telegraaf. De handels- en bezoekreizen der Europeanen in Indië nemen in aantal toe, en die der Indiërs in Europa zijn minder zeldzaam. In het afgeloopen jaar werd Indië bezocht door den Hertog van Brabant en prins Frederik van Holstein, die aan de kennis van het Sanskriet die van het Hindoestani paart, waarop hij zich reeds te Parijs en te Londen heeft toegelegd. Op zijne beurt heeft Parijs een bezoek ontvangen van zijne koninklijke hoogheid den nabab IKBÂL OEDDAOELA BAHÂDOER, vorst van Oude, met wien ik mij in het Hindoestani heb mogen onderhouden, vergezeld van den Heer ED. H. PALMER, voor wien ik gaarne de vlag strijk wat de groote gemakkelijkheid en de verwonderlijke vlugheid aangaat, waarmede hij zich in de nationale taal van het hedendaagsche Indië uitdrukt; ja, de nationale taal, want de Indiërs vormen nog eene natie, zoo als zulks onlangs het hindoe-engelsche dagblad van Calcutta, getiteld Urdu-guide het uitdrukte; en het onderwijs, dat het engelsche Gouvernement hun edelmoedig in het Hindoestani doet geven, zal dienen om hen nog meer te verbinden, terwijl de europesche beschaving strekt om hunne godsdienstige scheuring te heelen. Engeland beijvert zich, gelijk wij gezien hebben, om de Indiërs op den weg van vooruitgang voort te helpen; zóó wil het niet alleen hen met zich verzoenen, maar hen aan zich verbinden, dus doende den raad volgende van een' zijner geliefkoosde dichters (BYRON):

„„Safer to reconcile a foe, than make
A conquest of him, for this conquest's sake;
This tames the power of doing present ill,
But that disarms him of the very will."" (1)

Is 't noodig nog wenken aan deze uittreksels toe te voegen? Of valt niet genoeg in 't oog, dat in Engeland de Regering haren weg gaat, maar nergens de zending in den weg treedt? Dat beiden, Regering en zending, op paralelle wegen naar één doel streven? Dat de ware wetenschap zich niet vijandig betoont tegen de zending, maar haar de vriendschappelijke hand reikt? Dat zelfs een Roomsch-katholiek de protestantsche, een Franschman de engelsche zending een goed hart kan toedragen? Dat gelijk op 't gebied der wetenschap, zoo op dat der zending geen nationaliteit geldt?

Is Nederland te klein om voor zulk eene grootsche opvatting van wetenschap en zending vatbaar te zijn?

Kan nog niet van Nederland gezegd worden, wat de Apostel in de gemeente van Colosse veronderstelde, toen hij haar aanspoorde niet tegen elkander te liegen: „Dewijl gij uitgedaan hebt den ouden mensch met zijne werken, en aangedaan hebt den nieuwen, die vernieuwd wordt tot kennis, naar het evenbeeld desgenen, die hem geschapen heeft; waarin niet is Griek en Jood, besnijdenis en voorhuid, Barbaar en Scyth, dienstknecht en vrije; maar CHRISTUS is alles en in allen?"

---

(1) 't Is veiliger een' vijand te verzoenen, dan
Hem te overwinnen, om der overwinningswil;
Het laatst stremt, ja, zijn magt om heden kwaad te doen,
Maar 't eerst ontwapent hem, beneemt hem zelfs den wil.

BELASTING OF HEEREDIENSTEN? LANDBEZIT OF LANDGEBRUIK? ADAT OF GEZOND VERSTAND? ETC.

Uit het wetboek van de TONGA- *of* VRIENDSCHAPS-EILANDEN.

Hoofd XXXIV. De wet aangaande de Schatting.

Art. 1. Alle wetten, vroeger in de wetboeken van Tonga aangaande het lijfeigenschap opgenomen, zijn ingetrokken, en het volgende in de wet van Tonga gegeven door den Koning en de hoofden van Tonga, in het Parlementshuis te Noekoealofa, op Tongataboe, op den 4den dag van Junij, in het jaar onzes Heeren 1862.

Art. 2. Alle hoofden en personen zijn ten eenenmale vrij gesteld van lijfeigenschap en alle heerediensten na de afkondiging dezer wet; en het zal niet geoorloofd zijn, dat eenig opperhoofd of persoon van iemand iets aanhoude, of met geweld neme, of met gezag verzoeke, op tongasche wijze.

Art. 4. Alle hoofden en andere personen zullen schatting (of belasting) aan de regering betalen; en de Koning zal de jaargelden van alle gouverneurs, regenten, regters, beambten (policie) en andere personen in gouvernements dienst betalen. De schatting voor het eerste jaar zal zijn drie dollars (*f* 7.50) per hoofd. Deze belasting is billijk; en na de afkondiging van deze wet zal niemand gratis canoes provianderen of reizigers ondersteu-

nen; omdat, als eene canoe voor zaken van den Koning of gouverneur uitgaat, zij geproviandeerd zal worden op kosten van het gouvernement, en voor alle openbare werken zal worden betaald door den staat. En indien andere reizen worden ondernomen, moeten de reizigers zich tot hunne eigene vrienden wenden, om hen te verzorgen; maar het zal niet geoorloofd zijn aan de regenten iemand in het land, waarheen zij gaan, te bevelen hun heerediensten te verleenen, of eenig werk door iemand te laten verrigten voor henzelven of voor den staat, uitgezonderd het schoonhouden van de openbare wegen voor zijne eigene woning.

Art. 5. De huur door het volk te betalen aan hunne wettige hoofden (landeigenaars) zal zijn twee schellingen (*f* 1,20) in het jaar per hoofd.

Art. 6. En de hoofden zullen aan het volk gedeelten lands toewijzen, naarmate zij behoeven, dat hunne pachthoeve zal zijn; en zoolang het volk zijne schatting en zijne huur aan het hoofd betaalt, zal het geen hoofd geoorloofd zijn, hem of iemand anders buiten het bezit te stellen.

Art. 7. En de koning beveelt dringend aan, dat de uitgestrektheid der hoeven vergroot worde naar de meerdere talrijkheid van het huisgezin.

Art. 8. En dit zijn de personen, die schatting zullen betalen: alle mannelijke individus van 16 jaar oud en daarboven.

(Overgenomen uit TH. WEST, *Ten years in South-central Polynesia.*)

EEN JAVAANSCH HANDSCHRIFT.

Voor hen, die eene meer dan oppervlakkige kennis van den toestand des javaanschen volks verlangen, is ongetwijfeld oók een rijke bron geopend in de handschriften, die de literatuur der Javanen vormen, en thans langs zoo meer bekend worden.

Wèl wetende, in hoeverre deze handschriften te achten zijn, als bronnen voor onze kennis van het javaansche volk, (daar zij, meestal navolgingen van niet-javaansche schriften zijnde, nooit volkomen de gedachten des javaanschen volks kunnen weêrgeven), zullen wij ze niet te hoog schatten, maar gelooven toch, dat door die omwerkingen vele zuiver javaansche gedachten daarin uitgedrukt worden. Bovendien worden de gedachten dier geschriften, voor zooverre zij niet oorspronkelijk javaansch zijn, toch langs hoe meer het eigendom der Javanen. In ieder geval kan ons uit die schrifturen blijken, onder welke invloeden het javaansche volk thans leeft, en welk onderwijs het uit javaansche boeken kan ontvangen.

Zoo heb ik hier een handschrift voor mij liggen in 4° formaat propatria, groot 101 bladzijden, nog al klein en beknopt geschreven. Het is een afschrift van een ander, dat ik in een desa leerde kennen. 't Ziet er daarom nog al wèl uit, vrij wat beter dan die men anders wel eens in gebruik ziet. Zoo heb ik er één ter

lezing, dat met een' lap wollen stof ('t schijnt wel van een oud wollen tafelkleed) als omslag voorzien is; met randen, waar ongetwijfeld muizen of dergelijken aan geknabbeld hebben. Het papier ziet er, even als dat van een ander, dat ik in bewaring heb, waarschijnlijk door ouderdom, slordig bewaren en behandelen en veelvuldig gebruik des avonds bij een ellendig oliepitje, vuil geel of bruin en vol vet- of olievlekken uit; de randen, hier en daar tot op het schrift zelfs, als afgekaauwd; op niet weinig plaatsen de bewijzen dragende, dat kakkerlakken en andere insekten er vaak eene verblijfplaats in vonden.

't Is geen uitzondering als men in de desa een handschrift in dergelijken staat ontmoet. Toch is dit niet zóó hinderlijk nog voor den lezer, als wel vaak het geval is met slecht schrift of foutief overschrijven. Ook in mijn handschrift, hoewel het schrift goed leesbaar is, ontbreekt het niet aan plaatsen, die corrupt of geheel onverstaanbaar zijn. Het heeft mij soms moeite gekost, om hier en daar eene dragelijke beteekenis te vinden, hoewel op enkele plaatsen de zin mij nog geheel verborgen is. Te zijner plaatse maak ik er, waar 't noodig wordt geacht, melding van.

Om nu niet te spreken van bepaald willekeurige of onwillekeurige veranderingen, uitlatingen of vergissingen (bijv. het overslaan van een' regel of wel van een enkel woord onder het afschrijven; ook wel het foutief spellen van woorden), zijn er eene menigte, meer of minder lastige fouten in het schrift der Javanen (en dat niet alleen in verhalen, maar ook in andere stukken, brieven enz.), die in den regel voor den javaanschen lezer geen bezwaar opleveren, maar vooral voor den pas-beginnenden vreemdeling soms zeer hinderlijk kunnen zijn. Voor den laatsten eischt het bovendien bij het lezen van handschriften, vooral van godsdienstigen inhoud, groote inspanning, om den schrijver

steeds te volgen en goed te verstaan. De wijze van verhalen, de betoogtrant, de logische verbinding der denkbeelden, de beelden, het geweld, den stijl soms aangedaan ter wille van de poëzij, de bijvoeging of verdubbeling van (vooral arabische en andere) woorden, dat niet noodig was – en zooveel meer, benemen vaak de opgewektheid onder het lezen, die toch buitendien zoo noodig is, om een javaansch geschrift ten einde te brengen.

In al het opgenoemde biedt het door ons te behandelen handschrift bezwaren genoeg aan, en had ik wel gewenscht van elders een ander exemplaar te kunnen magtig worden ter vergelijking.

Welk handschrift wij dan nu zullen behandelen? Het wordt u op het titelblad niet te kennen gegeven. Trouwens, dit is niets vreemds. Daar zijn dus twee wegen om dit te weten te komen: òf 't een' Javaan, die het gelezen heeft, eenvoudig te vragen, òf – wat niet zoo spoedig gedaan, maar toch het beste is – het zelf te gaan lezen. Wilt gij er dan een' titel opzetten, dan zal het deze moeten zijn:

Tjariossipoen djôkô Sĕ–lining,

d. i.

Verhaal van djôkô (=jongeling) Sĕ–lining.

In het handschrift zelf komt deze persoon onder nog twee andere benamingen voor, die te zijner plaatse zullen vermeld worden.

Ik weet niet, of dit geschrift van elders reeds bekend is. In de veronderstelling, dat zulks niet het geval is, hoop ik een niet geheel nutteloos werk te verrigten, door eene, niet al te korte mededeeling van den

inhoud te leveren. Nadat ik het aanvankelijk voor eigen oefening gelezen had, kwam het mij voor, dat de inhoud tevens zou kunnen strekken als eene kleine bijdrage tot de kennis van den inhoud der javaansche literatuur. De vraag naar den oorsprong van dit geschrift, die zoo min als de ouderdom of de schrijver vermeld wordt, laten wij geheel achterwege.. Ik beschouw het niet als een javaansch-literarisch voortbrengsel; ook komt het mij voor als zoodanig veel minder waarde te hebben dan andere reeds bekende handschriften. 't Is hoofdzakelijk om den inhoud te doen. Het overige doet thans minder ter zake. Van meer belang is de opmerking, dat betrekkelijk vele Javanen vrij wel bekend zijn met den inhoud, die dan ook geheel moet vallen in den kring hunner denkbeelden en van hunnen smaak.

De schrijver begint aldus:

Hetgeen nu zal verhaald worden is reeds lang geleden. Daar was een vorst in (1) het Westen, geheeten BALHOEM (2); een zeer groot en verheven vorst; een met bovennatuurlijke krachten toegerust dapper held; zeer gevreesd door zijn onderdanen en omringende volken, die hem allen onderworpen waren; een koning zonder wedergâ! Hij vereerde Allah (3) en had Hjang-Soeqmô innig lief.

Toen nu deze vorst reeds lang aan de regering was, werd hij door eene verzoeking getroffen. De Joden gehoorzaamden hem, en bekoord door Bĕlis-lanat (4) ging hij met al zijn volk, de geringeren zoowel als de Satriô, Poenggôwô, Mantri's (5) tot de ongeloovigen (6) over. Het geheele volk volgde den koning, en

(1) Zie deze en de volgende aanteekeningen op blz. 273 vgg. *Red.*

verliet de ware godsdienst. De Islam verdween uit het land. De Kaoem's (priesters) verlieten allen het land en volgden twee prinsen, zonen van den vorst, die hunnen vader niet volgden in het heidendom.

Deze beide prinsen begaven zich met allen, die hen volgden naar eene grot. Achter hen volgden ook eenige honden. De Kaoem's zeiden tot hen: „komt, keert weder, spoedig terug, gij honden! Volgt ons niet Wij willen niet dat gij ons volgt. Blijft bij uwen Heer, die van Islamiet (Sělam) een ongeloovige is geworden." Door de gunst van Hjang-Widi (1) jegens deze honden konden zij de woorden van de Kaöem's beantwoorden, en zeiden: „Wij kunnen niet doen, wat gij zegt. Wij willen niet dienen.... Vertrouwt ons! Gaat gerust in de grot als „tôpô" verkeeren. Wij zullen die bewaken aan de deur moestakimô!" (7). De honden mogten toen medegaan naar de grot.

De beide prinsen voegden zich vervolgens bij eenen handelaar, dien zij volgden op al zijne togten, tot zij zich op Malaka (8) vestigden. De oudste heette RADEN-JOENOES (9), de jongste RADEN DJOEMAL-MOECHADAS. RADEN-JOENOES huwde aldaar, en kreeg een' zoon, die zeer schoon en met bovennatuurlijke krachten begaafd was, genaamd DÔRÔ-POETIH (10).

DÔRÔ-POETIH werd een „tôpô," en hield zijn verblijf op den top van een' berg. Zijne wijze van leven beschrijft de schrijver aldus: „Hij doodde den zinnelijken mensch; bestreed zijne driften (hartstogten), en louterde het oog (des geestes), den inwendigen mensch geheel en uitsluitend rigtende op het onzienlijke." Hij werd een zeer verheven tôpô, die reeds geheel en al als geestelijk was geworden.

(1) Deze uitdrukking, waarvan de oorspronkelijke beteekenis onzeker is, duidt het Opperwezen aan. *Red.*

Zeer vele menschen voegden zich bij hem, om van hem onderwijs te ontvangen. Zelfs koningen kwamen met dat doel tot hem. Hij werd alom vermaard, en de goeroe van al de geloovigen.

DÔRÔ–POETIH was alzoo een ware tôpô. Even als iedere ware tôpô streefde hij ook niet meer naar wereldsche goederen. Deze gedachte doet onzen schrijver een oogenblik stilstaan en nader overwegen. Had Dôrô-Poetih nog naar wereldsche goederen gestreefd, dan had hij geen waar Panditô (11) kunnen zijn. Dan zou hij te vergelijken zijn met (12) doornen van de Poeng, omwoeld met nôgô-sĕkar. Of wel: gelijk een (13) roode koepi, gevuld met wĕraq. Ja, dit is het beeld van al dergelijke tôpô's. Of anders, daar is iemand, die bamboe sjouwt, niettegenstaande hij rijk is. En dit zijn de ware Panditô's; een (14) batôq-bôloe gevuld met siroop nôgô-santoen omwoeld met de doornen van de Poeng. Zij begeeren geen aardsche goederen. Doch nu zijn er ook anderen, die evenzoo wel geen aardsche goederen begeeren, maar die dat dan ook gaarne willen weten en laten zien. Hun gelaat is, als dat van een oud man, vermagerd door hunne dagelijksche onafgebroken oefeningen en ontberingen. Zij willen ware Panditô's zijn, vermoedende, dat zij door hun leven in gemeenschap met het onzigtbare, en als stomp van zinnen geworden, eindelijk déwô's (goden) zullen worden.

Na verloop van een' geruimen tijd huwde DÔRÔ-POETIH.

Hij kreeg eene dochter, buitengewoon schoon van gedaante. De mannen werden bingoeng (15), als zij haar aanzagen. Zij was als eene soeprôbô (16). Haar lach was zoet als honig en suiker; haar blik als een juweel. Gelijk eene Widôdari (17), nedergedaald uit de Soerôlôjô (18) was zij. Als zij lachte werd stroop (19) bitter. Haar

gestalte was heerlijk; zij zag er uit als gepolijst goud. Haar gelaat was als de volle maan.

Sari-Langgĕng was de naam dezer dochter. Toen zij den huwbaren leeftijd bereikt had, was zij onovertrefbaar, daarbij was zij ervaren in het arabisch en javaansch. De (20) Ngabèhi, Ronggô, Adipati, en andere aanzienlijken kwamen naar hare hand dingen. Zij had echter nog geen zin om te trouwen, en wilde liever zich nog wat blijven oefenen in de geschriften, de gebeden dag en nacht vervullen, en de tijden des gebeds waarnemen. Groot was het onderscheid tusschen haar en andere meisjes, die zich lieten bekoren door schoone jongelingen.

Nu gebeurde het eens in een' nacht van Donderdag op Vrijdag, dat zij sliep en droomde.

Des morgens vertelde zij aan haar' vader en moeder, dat zij dien nacht gedroomd had. „En wat hebt gij dan gedroomd?" vroeg haar heur vader, „kom! vertel ons uw' droom eens!" „Ik droomde, dat de (21) glans van NOERBOEWAT zeer schitterend tot mij nederdaalde in mijn' schoot; hij werd begeleid door de zon en maan, die zich voor mij nederwierpen." Haar vader dacht een oogenblik na, en zeî toen: „Houd dien droom voor u zelf, mijn kind! 't Is een goede droom." „Maar wat wil hij dan wel te kennen geven vader?" „Houd u stil over dien droom, zoodat hij niemand ter oore kome. Als anderen uw' droom te weten mogten komen, dan zou 't slecht met u afloopen, want dan wordt hij een kwade droom! Dit is een reeds oude stelregel!"

Niet lang daarna kwam een gezant van den vorst van Natar, Palembang en Bandjar voor zijnen Heer de hand van SARI-LANGGĔNG vragen. Niettegenstaande DÔRÔPOETIH (haar vader) den gezant vriendelijk ontving, en

hij vergezeld werd van een groot gevolg en rijke geschenken, wees SARI-LANGGĔNG ook dit aanzoek van de hand.

Belangrijker is, 't geen nu volgt, en ruim drie maanden na haar droomen plaats had; dat SARI-LANGGĔNG op zekeren dag hare moeder vertelde, dat zij zich al sedert eenigen tijd niet wel gevoelde. Haar toestand beschrijft zij tot in de kleinste bijzonderheden, waardoor hare moeder tot het besluit komt, dat zij in gezegende omstandigheden moet verkeeren. Ook haar vader komt dit te hooren, en wordt vreeselijk boos. Hij kan niet spreken van boosheid. De schrijver is over dit boos-zijn van den vorst zeer breedvoerig. Vader en moeder willen SARI-LANGGĔNG nu tot bekentenis brengen, wie haar onteerd heeft, doch zij blijft volharden bij de betuiging, dat zij met niemand verkeering heeft gehad. Het geduld van den vorst raakt ten einde. Hij slaat haar met een dikken rotan tot zij flaauw valt, doch niets helpt. Het geheele paleis geraakt in opschudding. Ten laatste gebiedt hij haar te vertrekken. „Vertrek oogenblikkelijk! Wil je niet bekennen, dan wil ik je niet als mijn kind erkennen. Vertrek! Als je in water veranderde, zou ik 't niet willen drinken; en als je later reeds (22) ten vierden male als mensch weêr geboren zult zijn, dan zal ik je nog niet willen ontmoeten (zien)! En vertrek nu maar spoedig! Laat ik je niet langer zien!"

SARI-LANGGĔNG weent bitter. „'t Zij dan zoo, mijn vader! Welaan, dat ik dan maar terstond afscheid van u neme! Ach, moeder! geef mij wat water, één slokje slechts!"

Maar hare moeder was bevreesd voor vader, en antwoordt weeklagende: „Ach, mijn kind! ik heb innig medelijden met je! Maar vader — ik ben bang voor hem!"

SARI-LANGGĔNG vertrekt Bedroefd en geheel ontsteld, weet zij niet waar zij heengaat; zij dwaalt rond en raakt

eindelijk verdwaald in een bosch. Vreeselijk heeft zij hier te lijden. „'t Was te rekenen voor een' weg des doods!" Struiken en doornen, in welke zij verward geraakt, verscheuren hare kleederen, en verwonden haar ligchaam, tot zij eindelijk, uitgeput en krachteloos, onder een' grooten Waringin (indische vijgeboom) zich neêrzet, en in bitter geween uitbarst en in verzuchtingen tot den Heer, wenschende maar liever te sterven. Duizenden stemmen van vogels vermengen zich met die van tjĕnggèrètnong, tjitjir en garèng! (23)

Daar doet zich de berg Poerwô-djati aan haren blik voor. Een groote berg, die vreeselijk werkt en allerwege verwoesting aanrigt. Een vreeselijke (24) storm, onweêr, aardbeving en regen met dikke duisternis vergezellen de werking van den berg, en maken haar toestand nog beklagenswaardiger. Zuchtende staat zij op, en gaat maar weêr verder, tot zij den berg bereikt en dien bestijgt. Eene vrouwelijke bediende, die haar achtervolgd was, en hier weêr ontmoette, vergezelt haar naar boven, waar zij zich op den top neêrzetten, de plaats van een' tôpô.

Hare bediende werpt zich voor haar neêr, en doet nog eene poging om haar tot bekentenis van hare misdaad te brengen, daarbij wijzende op den ongelukkigen toestand, waarin zij zich thans bevindt, en de heerlijkheid van het paleis haars vaders. Sari-Langgĕng volhardt in betuiging van hare onschuld.

Van deze bediende vernam zij, dat haar vader na haar vertrek al de santri's te zamen geroepen en ondervraagd had, doch geen hunner kon hem iets anders zeggen, dan dat zij allen haar als een voorbeeld van kuischheid en ijverig in 't gebed hadden gekend. „Gij moet dus maar weêr naar huis terugkeeren! Gij zult wel niet gedood worden! Hoe verscheurend een tijger ook moge zijn —

hij vermoordt toch nooit zijn eigen kinderen!" En nu vertelt zij haar de geschiedenis van Nabi Ibrahim en zijne beide zonen, den oudste Nabi Izaäk en den jongste Ismaël; hoe Bĕlis-Lannat (25) in de gedaante van Gabriël aan Ibrahim in een' droom verscheen en voorgaf een gezant van Allah te zijn, die hem gelastte zijn' zoon Ismaël te (26) offeren. En Ibrahim zou 't gedaan hebben ook, ware de gunst van Hjang-Widi (zie boven bl. 239) niet tusschenbeiden gekomen, die hem een schaap in de plaats van zijnen zoon gaf, om dat te offeren. „Gij dan ook alzoo; gij moet even als Ismaël weer naar huis terugkeeren." Te vergeefs. „Ga gij naar huis terug; ik blijf hier in leven en sterven! Vroeger – natuurlijk! zou ik uit mij zelve nooit mijn huis verlaten hebben, maar mijn vader verstootte mij, als of ik een worm ware! Als ik een weg werd – zei hij – zou hij dien niet willen betreden; werd ik gras, hij zou 't voor zijne beesten niet willen snijden; werd ik pari (rijst, nog in de aâr), en het was als in de drooge moeson, dat er langen tijd geen regen viel, hij zou haar niet van water willen voorzien; ja, al ware ik reeds ten zevenden male weder mensch geworden – hij zou mij nog niet weêr willen zien!"

De ongesteldheid van Sari-Langgĕng neemt toe; hare ure is nabij. Zij geeft last aan hare bediende onderscheidene planten en bladeren te zoeken, die de javaansche vrouwen gewoon zijn in dergelijke gevallen te koken en te bereiden, terwijl zij, weeklagende en zuchtende, alleen blijft.

Een en ander bij elkander gebragt hebbende, kwam die vrouw spoedig weer bij Sari-Langgĕng terug, en ziende haar lijden en hare smart, barst ook zij in weeklagen uit, haar gemoed zich luchtgevende in de verzuchting:

„Heere! mijn Heer! ik kan haar niet helpen in deze ure, Heere!” Houd u bedaard, moei! ween niet!” roept haar Sari-Langgĕng toe! „Wees niet al te bekommerd!”

In eene grot op dezen berg, waar Sari-Langgĕng zich thans bevond, Poerwô-djati geheeten, woonde een tôpô, die zeer beroemd was, namelijk de profeet Kilir (27). Hij had eene dochter, Talirôsô genaamd, die buitengewoon geel, onovertrefbaar schoon en vroom was. Zij had geene moeder. Haar hart werd als verscheurd, toen zij daar iemand hoorde kermen. Terstond begeeft zij zich buiten de gewijde grot, vergezeld van Siloman (28) naar de weenende vrouwen. Zij gaat zitten, doch niemand spreekt een woord. Sari-Langgĕng zit in aandacht verzonken, terwijl hare volgeling, ontsteld door deze verschijning, meende, dat dit eene verschijning van den God des levens (29) was. Sari-Langgĕng brak het stilzwijgen af, door te vragen: „Wie zijt gij? Ratoe Mas! Een djim, pri, prajangan of wel widôdari?” (30)

Talirôsô: „Ik ben Talirôsô, de dochter van den profeet Kilir!... Ik hoorde iemand weenen, en ben daarom terstond hier heen gekomen, om te weten, wat daarvan de oorzaak is!” Zij zegt haar verder met weenen op te houden, wijl haar vader daar zeer boos over is, aangezien er toch wel een „ngelmoe” (wetenschap) in de wereld zal zijn, die haar kan helpen. Vertrouw u slechts aan den Heer toe!”

Sari-Langgĕng gaf zich geheel aan den Heer over. De ngelmoe waardoor men tot het „ngrôgô soekmô” komt, schijnt Sari-Langgĕng nu aan te wenden; althans na zich aan Hjang Widi geheel overgegeven te hebben, zegt de schrijver dat (31) haar rôgô (ligchaam) „een wajang werd,”

bewaard in het hart. (?) Sari-Langgĕng zeide liefkozend tot Talirôsô, „dat zij haar om hulp verzocht, en smeekte haar voor haar tot Hjang Widi (den Verhevene) te bidden om kleederen en voedsel voor den wordenden mensch." En op de vraag, wat zij den Heer tot vergelding daarvoor zal aanbieden, is het antwoord: „liefde! . . . . eerbied en opzeggen uit den Koran!"

Onder dit gesprek, werd Sari-Langgĕng ernstig ongesteld. Dewi Talirôsô haalde met spoed water, afkomstig van de bron Zemzem, die te Mekka is, en gaf haar dat te drinken. Spoedig daarna bragt Sari-Langgĕng een kind ter wereld; 't was echter slechts sa-sigar (een half, een helft). Zij werd vervolgens gewreven (naar jav. gewoonte), waarop zij weder herstelde, en schoon (heerlijk) werd als eene maagd. Dewi Talirôsô keerde met spoed huiswaarts – 't scheen dat zij beschaamd werd, als zij Sari-Langgĕng aanzag.

De leden van de pasgeborene werden gewreven en zachtjes gedrukt, (zooals dat, naar Jav. gewoonte, gedurende veertien dagen door de vroedvrouw geschiedt) terwijl de min intusschen een gesprek met Sari-Langgĕng aanknoopte.

„De zuigeling zegt de min, „is slechts sa-lining (33) (= een reep, afgesneden stuk), wat verkiest u? 't Moet toch zeker maar gedood worden, want in waarheid! 't is een onnatuurlijk en geheel en al buitengewoon schepsel van Hjang Widi. Later zal u er berouw van hebben. Het zal alom bekend worden, dat u zulk een kind hebt gebaard, en u daarom in veler oog veracht zijn. De wereld zal er door in opschudding geraken!"

Sari-Langgĕng antwoord heel bedaard: „Moeder! zóóals God wil." Zij neemt de kleine, zegt: „'t Is het raadsbesluit (taqdir) van den Heer, dat hij zóó zou geboren wor-

den!" En tot haar kind zich rigtende: „Helaas! mijn kind! Waarlijk, zóó is de taqdir van Hjang-Widi. Hij geeft de gedaante! Wat hebben de menschen al niet te zeggen! Willen zij huns gelijken verderven?"

Zij raakte in gedachten verzonken; nam echter spoedig het kind op, wikkelde het in een schoone dodot (34), maakte 't van roekoeq een kussen, en legde 't zóó in haar schoot.

Toch was Sari-Langgĕng innerlijk bekommerd over haar kleine; deerniswekkend was haar gesmeek, terwijl zij sterk weende, zoodat hare tranen den zuigeling, dien zij nu weder in hare armen opnam, besproeiden. Deze zeide toen zacht tot zijne moeder: „Moeder! wees niet zoo bedroefd! Wat is er aan mij te zien? De Heer geeft de gedaante (sipat). Mij aangaande, wasch mij met rein water! Verklaar mij wat dat is: roekoeq sĕdjati (de ware roekoeq) en de balé-achir-djaman. Waar zijn zij?"

Zijne moeder antwoordde hem, dat de roekoeq sĕdjati uit 5 zaken bestaat, die overeenstemmen met de iman sĕdjati (het ware geloof), gelijk er ook 5 njôwô (zielen) zijn, te weten: 1. belijdenis van den islam, 2. vasten in de maand ramĕlan, 3. gebed, 4. djĕkat-pitrah (door den islam geboden opbrengsten) en 5. de bedevaart naar Mekka. Dit zijn ze volledig."

Haar kind: „Neen, dit is 't niet, moeder! wat ik bedoel. Dit is alles nog maar uiterlijk."

De moeder, zeer vriendelijk: „O, ja! dit is het ware der roekoeq: napsoe gaïb!" (35)

Haar zoon: „Ja, dat is 't wat ik bedoelde!"

De moeder verklaart nu 't een en ander omtrent het gebed en zijne eigenschappen; het ware van de napsoe (aloeämah) en de noodzakelijkheid van kwade driften

en hartstogten te bestrijden; het zijn de verzoekingen tegen welke men moet strijden. Zij vergelijkt den innerlijken mensch bij een' vogel, wèl bewaard in eene kooi (het ligchaam). De verstandigen worden veilig bewaard, dit zijn de regtvaardigen en vromen. Zoo zijn ook de poppen der wajang zinnebeeldige voorstellingen van menschelijke hoedanigheden. Velerlei zijn de verzoekingen voor den mensch, door de kleuren: rood, zwart, blaauw en geel voorgesteld. Wit moet zijne kleur zijn, d. i. hij moet in waarheid rein (heilig) zijn. Dit is welbehagelijk aan den Heer.

Djôkô-Salining is eindelijk meerderjarig. De jaren tusschen zijne geboorte en het tijdstip, met hetwelk de schrijver zijne geschiedenis weder opvat, gaat deze met stilzwijgen voorbij. De schrijver vervolgt aldus: „Toen hij meerderjarig was, at noch sliep hij. Toekid (36) was zijne spijze; zijn Boekô was Taklim en Kaliman zijn drank. Hij dacht na over zijn bestaan, dat zonder einde zou zijn."

Drie bladzijden wijdt onze schrijver er aan, om zijnen lezers deze overpeinzingen van Sa-lining, en het daarover gevoerde gesprek met zijne moeder mede te deelen. Wij zullen hem daarin niet volgen, en slechts een kort verslag daarvan beneden mededeelen (37).

Djôkô-Sa-Lining geeft nu zijne moeder kennis, dat hij op reis wil gaan, en dus afscheid van haar wil nemen. Zij is daarover zeer bedroefd, en tracht hem daarvan af te brengen. „Waar wilt ge dan heengaan, mijn kind?"

Sa-Lining: „Ik wil den Heer zoeken, en Hem gevonden hebbende, zal ik Hem naar mijne zonde (dosô) vragen, daar ik niet ben als alle andere menschen. Ik zal voor Hem verschijnen en zeggen: Heere geef mij een ander ligchaam! Ik schaam mij zeer!"

Zijne moeder: „ Maar waar zult gij Hem gaan zoeken? Zonder twijfel zult gij een schouwspel worden voor alle menschen, en mij beschaamd maken. Gij zult de wereld in opschudding brengen!"

Sa-Lining volhardt echter bij zijn voornemen; hij wil liever sterven, dan niet als alle andere menschen te zijn.

Zijne moeder geeft eindelijk toe. „ Als gij dan volstrekt wilt – welnu, hoor mij dan aan. Op (38) den berg Sĕrandil-wiät is de verzamelplaats der profeten. Hij is gaïb (verborgen, geheim) en moeliô (heerlijk). Begeef u derwaarts, mijn kind! als ik u dan niet kan terughouden. En ik beveel u aan Hjang-kang-Agoong (den grooten God) en Goesti-Panoet'an (Mohammad), opdat 't u welga, en gij uw voornemen gelukkig moogt ten uitvoer brengen."

Sa-Lining verzocht nog zijne moeder, op deze plaats te blijven, tot hij terug zou zijn gekomen; neemt afscheid, terwijl zijne moeder hem nog eens op 't hart drukt toch niet al te lang weg te blijven – en vertrekt.

Sa-Lining is op reis, en komt ergens aan het strand der zee. Hier veroorzaakte zijn vreemd voorkomen een' verbazenden toeloop van mannen en vrouwen, die hem met nieuwsgierige blikken aanzien.

Er had toen juist op 't zeestrand eene groote plegtigheid plaats, die dezen toeloop tegelijk kan verklaren.

Daar regeerde destijds een zeer groot en verheven vorst, met vele bovennatuurlijke krachten toegerust, enz. Deze vorst heette (39) Moestahar, en regeerde over Boesôrô. Hij vereerde den Heer, en had een welgevallen jegens (40) de arme fakir's; hij deelde vele aalmoezen uit, en was bovenal goed voor de weezen der fakir's. Slechts ééne zaak, maar voor hem van de hoogste waarde, ontbrak den vorst. Hij had geene kinderen. Voort-

durend bad en smeekte hij den Heer om dezen zegen, tot hij dien ten laatste verkreeg. Hem werd eene dochter geboren, onovertrefbaar schoon, zoodat de Widôdari tot haar nederdaalden. Zij heette: Déwi-Asoeng-Brangti. Toen zij den huwbaren leeftijd had bereikt wilde de vorst zijne gelofte, vroeger gedaan, vervullen, en daarom had hij zich thans naar het strand begeven, om te offeren (41). Eene groote schare volgde hem. Tondô-mantri's, Ngabèhi's, Ronggô's, Toemĕnggoeng's, Dĕmang's, Wĕlandang's, Adi-pati's en meer andere aanzienlijke hoofden, gevolgd van veel volks, waren daarbij tegenwoordig. De gamĕllan's lieten zich van onderscheidene zijden te gelijk hooren, terwijl bedienden in menigte rondliepen, om den gasten spijzen en geregten voor te zetten, die er in allerlei vorm en soort waren, en waaraan verschillende bereidingen van rijst als sĕkoel-poenĕl, Sĕkoel-goerih, Kĕtan-wadjiq en Sĕkoel-soesoeh niet ontbraken.

In het midden van dit feest kwam men den vorst berigten, dat daar aan het strand een tiäng-sa-sigar (een half mensch) was. De vorst gaf aan zijn' Patih bevel, dien dadelijk vóór hem te brengen. Deze begeeft zich met spoed tot Sa-Lining, die door eene menigte volks omringd werd, en maakt hem met het verlangen van den vorst bekend. Sa-Lining volgt terstond den Patih naar den koning. De vorst, zoowel als al de aanwezigen waren verbaasd. Men verdrong elkander om hem te zien. Zelfs Radèn-Ajoe-Asoeng-Brangti kwam naderbij om hem te zien.

Op de vraag van den vorst van waar hij kwam, en werwaarts de reis lag, en met welk doel hij die ondernam, antwoordt Sa-Lining, dat hij van den berg Poerwô djati geboortig is, en nu op reis was om den „Heer" te zoeken. Heb ik heb hem gevonden, dan wil ik Hem

naar mijne zonde (dosô) vragen, aangezien ik niet als alle andere menschen er uit zie."

De vorst overluid: „Welk eene ongerijmdheid van u, het Opperwezen te willen zoeken! Waar zult gij Hem vinden? Onmogelijk dat gij den waren Heer (Pangéran Kang-Sĕdjati) vindt! Wat gij van Hem weet, is zelfs maar gissen! Uw gedaante is niet als andere menschen - uw hart is vervuld van Iblis (den duivel) – en gij wilt den Heer zoeken..... Als gij Hem ontmoet, (42) moogt gij wel van een buitengewoon groot geluk spreken, u ten deel gevallen. Iets anders is het met Chinezen en Hollanders!" (Als afgodendienaars behoeven zij hunnen God (zegge afgoden) niet meer te zoeken, wijl zij dien vóór zich hebben). „Maar de Heer, die waarlijk God is, is gaïb (verborgen, geheim). Geen Islamiet zelfs, die den waren Heer kan te zien krijgen! De ware Heer, de Almagtige, is niet te zien. Wij weten niets van Hem."

De menigte stemt met den vorst in, en – men gaat Sa-Lining bespotten. „Een ongeloovige! Misschien ben jij wel een Chinees of Hollander."

Sa-Lining houdt vol tegenover den vorst, dat de Heer wel degelijk kan gevonden worden, als men Hem met ernst maar zoekt. Door betoon van hulde, door eerbied en reciteren van Koranstukken! Hij geeft toe, dat de (43) Heer wel nimmer met ligchamelijke oogen te zien is, maar dat Hij op geestelijke wijze toch te vinden is, en wel ontmoet kan worden.

Hij praat zoodanig, dat de vorst eindelijk zegt: „Nu, als gij den Heer later zult hebben ontmoet, dan volg ik u!" (dan zal ik hem ook gaan zoeken). 't Schijnt wel, dat Sa-Lining dit niet vertrouwde, en hij vroeg daarom, terwijl er een lagchende trek over zijn

gezigt kwam: „Wat zal 't teeken daarvan zijn?" De vorst werd vreeselijk boos, toen Sa-Lining zoo sprak. De woorden bleven hem in de keel steken – zijne oogen schoten vuur, zijne ooren waren als verscheurd, de punten zijner lippen beefden, zijne tanden kleefden aan elkander. Hij gaf den aanwezigen een teeken (wenk) met zijne oogen om den vreemdeling aan te vallen. Allen sloten zich nu digt aan elkander, om gelijkelijk op Sa-Lining aan te vallen, hem te dooden en in zee te werpen. Maar ziet – zij werden allen met lamheid geslagen, zoodat zij niet konden. Vreeselijk werden zij beangst, en meenden te zullen sterven. Sa-Lining bespot hen nu, en daagt ze uit hun voornemen ten uitvoer te brengen. Nu komt de vorst voorwaarts, trekt zijn zwaard, en wil Sa-Lining neêrhouwen. Doch naauwelijks is hij in zijne tegenwoordigheid gekomen, of hij stort ter aarde; hij was als lam en kon zich niet meer bewegen.

Toen verootmoedigde zich de vorst voor Sa-Lining, en met beide handen het gelaat bedekkende zegt hij: „Ik heb den regtvaardige geweld aangedaan en verdrukt. Billijk is 't, dat mij de toorn des Heeren treffe. Ik heb mij zelf zijn' toorn op den hals gehaald. Die kwaad doet, hem moet rampspoed treffen, maar de regtvaardigen ontmoeten geluk op al hunnen weg."

De vorst vraagt nu vergiffenis aan Sa-Lining, die hij hem terstond schenkt, er intusschen op wijzende, dat, daar hij (Sa-Lining) zelf magteloos is, dit van den Heer, den vorst moet gekomen zijn.

De koning herstelt volkomen, en zegt eerbiedig tot Sa-Lining: „O, Sa-Lining! Beminde van God!" en werpt zich eerbiedig voor hem neder.

Al de hoofden en het volk, hersteld van hunne lamheid, vereerden Sa-Lining.

Nu sprak de vorst tot Sa-Lining: „Als gij later Hjang-Agoong (den grooten Hjang) waarlijk hebt gevonden (ontmoet), kom mij dan berigten, wat mij bij mijnen dood zal geworden?" Terwijl hij niet vergeet hem te zeggen, hoe lief hij de arme fakir's heeft, den strijd tegen de ongeloovigen voert, en koning is.

Sa-Lining geeft den vorst zijne belofte, dat te zullen doen, en vertrekt.

Zeer ver weg zijnde, wordt Sa-Lining op zijnen weg achtervolgd van buffels, koeijen, wilde stieren, herten, gazellen, reeën, eenden, kippen, met die haar oppassen (z. o. a. herders), die hem ook het verzoek doen „wat hun zal geworden bij hunnen dood? Wij hebben geene zonde," zoo spreken zij, „en (toch) zijn wij dag en nacht in het bosch, worden gejaagd door den mensch, en ten laatste door hem geslacht. En wij zijn zonder zonde! Wat zal er in de toekomst van ons worden? (welk lot of bestemming is ons beschoren?)" – Er is iets van eene klagt in de woorden dezer dieren: zonder zonde en toch zulk een leven! – 't Is dezelfde klagt, die ook de paarden, bokken en kameelen vervolgens met dezelfde vraag tot Sa-Lining rigten: „Wij worden bestemd tot rijdieren; de mensch berijdt ons: welke is toch onze zonde, dat ons alzoo gedaan wordt? Wat zal ons lot zijn, als wij eens zullen gestorven zijn?"

Sa-Lining belooft allen, als hij den Heer zal hebben ontmoet, hun op hunne vraag een antwoord te zullen brengen, dat hij ook belooft aan de honden en wilde varkens, die hem ten slotte dit verzoek doen. De laatsten spreken 't ook met zoovele woorden uit: „Wij hebben geene zonde – en toch zijn wij zoo geheel verscheiden van den mensch onder al het geschapene." En als zij dan vragen: „Waarom dit onderscheid?" dan kunnen zij

daarvoor alleen (naar het schijnt) reden in hunne zonde vinden, want ook zij vragen: „Welke is onze zonde, dat wij alzoo zijn? En zullen wij dan niet éénmaal ophouden verschillend te zijn?"

De vraag naar het toekomstige lot, het bestaan na den dood, wordt Sa-Lining op zijne reis van alle zijden gedaan. Zoo komt hij aan het strand des oceaans, wiens golven hooger dan het gebergte rezen. Daar ontmoet hij een' zeehandelaar, een' man rijk in goederen, juweelen en edelgesteenten, zilver en fijn goud, die hem evenzoo vraagt, welke zijne bestemming na den dood zal zijn; eene vraag, die mede gedaan wordt door eenen landbouwer. Deze vergeet niet, tegelijk aan Sa-Lining te zeggen, dat hij van de voortbrengselen zijner gronden véél als aalmoezen uitdeelt.

Sa-Lining reist al voort. Op zekeren dag komt hij ergens, waar een groot aantal roovers hem staan op te wachten, aanvankelijk met het voornemen om hem te berooven. Doch naderbij gekomen, bemerken zij zijne gestalte, en het voornemen wordt vergeten. De geheele bende bestond uit 300 man. Zij hadden 4 hoofden: de oudste heette Mĕndoeng-djati, de volgenden Mĕndoeng-djôjô, Mĕndoeng-sĕqti en de laatste Mĕndoeng-gaïb. – Toen Sa-Lining in hun midden was gekomen, vroegen zij hem allereerst naar zijne woning, en waarvoor hij op reis was. Hij maakt hun nu zijn plan bekend, om den Heer te zoeken, en als hij Hem ontmoet zal hebben, naar zijne zonde (dosô) te vragen, wijl hij niet was als alle andere menschen. Merkwaardig is, wat de oudste der roovers daarop tot Sa-Lining zegt: „Dan zouden wij u ook wel willen opdragen, te onderzoeken, wat ons lot bij onzen dood zal zijn. Op aarde rooven en stelen wij; weidt er iemand zijn vee,

wij ontnemen het hem, en niemand durft er verhaal op zoeken. Wij dooden onzen evenmensch, verdrukken de ellendigen, haten volkomen de fakir's, en wij helpen elkander de rijken te bestelen. Wat zal ons dan geworden bij onzen dood?"

Sa-Lining: „Als ik den Heer ontmoet, dan kunt gij er staat op maken, dat ik aan uw verzoek zal voldoen."

Na weder zeer verre voortgereisd te zijn, bereikt Sa-Lining eene groote vlakte. In zeven dagen zou men die nog niet over zijn. 't Was er des nachts zeer donker, maar door de gunst van Hjang-Widi werd zijn pad verlicht door eene lamp hangende zonder haak, zoodat hij rondom zien kon. Zoo ook ontstonden bij dag tot schaduw links en regts prachtige, groote boomen, met nog jonge bladeren. Op den bodem was geen enkel blad te zien. – Daar het oord hem zoo heerlijk voorkomt, gaat hij onder een' boom zitten. Hij gevoelt zich regt op zijn gemak. Hij geraakt in gepeins, en 't is hem of iemand hem onophoudelijk toewenkt. Hij ziet op, en vraagt naar dien berg daar in 't gezigt „boven de lichtwolken (mégô)?" Ziet – het is de berg Sĕrandil, de pĕrtapan (plaats van boetedoening) van den profeet Adam – de eenige Sĕrandil! Sa-Lining denkt er nu over na, waar hij dien berg zal bestijgen, en smeekt om hulp tot „Hjang-Widi, den Heer, den Albarmhartige, den grooten Koning in hemel en op aarde, die de overleggingen des harten kent!"

Door de gunst van Hjang-Widi daalde nu tot Sa-Lining (43) de vogel „Boraq genaamd" neder (44); dezelfde op welken de Godsgezant (Mohammad) heeft gereden. Hij had de gedaante van drie paarden, met twee pooten en vederen met onderscheidene kleuren, die

zeer schitterden. – Terwijl de vogel zich nevens hem plaatst, verzoekt hij Sa-Lining onderdanig op te stijgen. Hij stijgt op, en terstond begeeft de Boraq zich met Sa-Lining in de hoogte; hij doorvliegt het luchtruim, al zwevende, gedurende één' nacht en dag, toen hij den Sĕrandil bereikte. Sa-Lining was opgetogen, toen hij hem zag. Het was er heerlijk schoon, en zeer ruim. In drie dagen reizens kon men die uitgestrektheid niet ten einde brengen. Allerlei hemelsche vruchten bragt de Sĕrandil voort (45).

Op den berg bidt Sa-Lining ijverig tot den Heer, en leidt een tôpô-leven. Hij onthoudt zich van allerlei zingenot; de ziel (Soeqmô) verlaat het ligchaam, dat als een lijk achterblijft, en zweeft omhoog, om te verschijnen voor Hjang-Soeqmô. Al spoedig ontmoet hij den engel GABRIËL, dien hij beleefd groet. GABRIËL vraagt hem: „Mijn vriend! wat mag er wel van uwe dienst zijn?"

De Soeqmô van SA-LINING: „Wijs mij den weg, Heere! opdat ik voor den Heer kan verschijnen! Waar bevindt Hij zich?"

GABRIËL: „In den hemel! Maar gij kunt nog niet opstijgen. Zijn hoogheid de gezant (MOHAMMAD) is nog aan de poort, wachtende met de vromen op al de volken. Daarom heeft hij ook leidslieden tot de volken, die hem nog niet volgen, gezonden, om hun den regten weg te wijzen en te leeren, opdat zij in hem gelooven. Keer terug naar de aarde; SA-LINING! Ik sta 't U niet toe, thans den Heer te ontmoeten. Als gij later met al de geloovigen komt, zult gij hem kunnen ontmoeten!"

SA-LINING: „Nu — als 't niet anders kan! 't zij zoo! . . . . ."

GABRIËL: „Welaan! een oogenblik zult gij toegelaten

worden, in de tegenwoordigheid van zijne Hoogheid den gezant!" (MOHAMMED).

Na verloop van een oogenblik slechts is hij bij hem.

Soeqmô van SALINING: „O mijn Heer! mijn leidsman! in tijd en eeuwigheid! Allah is de Heere God in waarheid! Uw volgeling smeekt U, dat Gij hem een ander, beter ligchaam (46) wilt geven, niet verschillend van andere menschen. Welke is toch mijne zonde, dat mijn ligchaam niet is als dat van andere menschen?"

MOHAMMAD: „Ik heb dat ligchaam niet gemaakt. Misschien heeft GABRIËL 't gemaakt!"

GABRIËL: „Ik heb 't niet gemaakt, Heer! misschien mijn broeder NGIDJRAÏL?" (47)

NGIDJRAÏL: „Neen Heer! ik niet! Misschien wel MIKRAÏL?"

MIKRAÏL: „Neen, Heer! ik ook niet! Misschien ISRAFIL?

ISRAFIL: „Ja, Heer! Ik heb 't gemaakt. Maar hoe komt 't? Ik was er juist aan bezig, toen ik plotseling overvallen werd door eene verzoeking van BĔLIS-LANNAT, zoodat ik 't te haastig maar heb afgemaakt!"

MOHAMMAD gelaste toen, dat de Soeqmô van SALINING in zijne tegenwoordigheid zou blijven, en wachten tot de vier engelen, welke intusschen vertrokken, zijn nieuw ligchaam zouden gereed hebben.

MOHAMMAD zeî daarop tot de Soeqmô van SA-LINING: „'t Is genoeg! Keer nu terug naar de aarde! Uw ligchaam (koeroeng'an) is gereed!"

Soeqmô van SA-LINING: „'t Zij Uw dienaar vergund, nog een enkel woord te spreken! Op aarde is een groot Vorst, die mij opgedragen heeft, voor hem te vragen, wat hem bij zijn' dood zal geworden?" en zij vermeldt nu

verder al de deugden van dien Vorst, zijne ijverige vereering en gebed, oorlogen tegen de ongeloovigen enz.", waarop MOHAMMAD hem slechts antwoordt: „zijne werken zijn uitnemend!"

De Soeqmô van SA-LINING vraagt nu verder omtrent de buffels, koeijen, eenden en kippen, wat er van hen zal worden, bij hunnen dood, en hoe 't komt, dat zij als ze sterven, tevens tot onderhoud aan den mensch verstrekken?

MOHAMMAD: „Om deze reden! Toen de profeet ADAM geschapen was, werd hem eene ziel (njôwô) geschonken. Hem werd gelast den hemel (Swargô) te bewaken, en niet toegestaan van de vruchten te eten. Hij moest alleen waken. ADAM was gehoorzaam, doch hij werd overvallen door eene verzoeking van BĔLIS-LANAT, die hem verscheen in de gedaante van GABRIËL. ADAM kende hem niet. Hij at van de vrucht, genaamd koeldi. In den hemel verbleekte zijn glans — hij deed zijne behoeften in den hemel, doch die verspreidden een vreeselijken stank aldaar, zoodat Hjang-Soeqmô vreeselijk boos werd, en den engel GABRIËL gelastte, ADAM spoedig naar de aarde te brengen. Deze moest van de vrucht koeldi medenemen, en een stuk van den boom, om die op aarde te planten, terwijl hem verboden werd, van die vrucht op weg van den hemel naar de aarde, te eten. Ook van zijn vuiligheden in den hemel (taï en oejoeh) moest ADAM meênemen. Op aarde zijnde, ontstond daaruit de boom djangkoeng.

„ADAM, op aarde gekomen, plantte de koeldi, die hem tot dagelijks onderhoud verstrekte; terwijl uit het meêgebragte stuk van den boom al het gedierte zijn oorsprong nam. Dit is de reden, dat zij den mensch tot rĕdjĕki (dagelijksch onderhoud) verstrekken, en hij geen gebrek

heeft. Voorts hebben ook de visschen der zee hun ontstaan aan den koeldi te danken. Er kwam bloed uit de bast, en druppelde in het water. Deze bloeddruppels werden tot visschen. Uit den boom djangkoeng ontstonden de wilde varkens en honden — alle onreine (charam) dieren ontstonden uit dezen boom!"

De Soeqmô van SA–LINING vraagt nu nog verder, hoe 't komt dat buffels en koeijen op eene andere wijze sterven dan de eenden en kippen, en waarom juist zóó. Ook vraagt hij naar een zeer vromen en trouwen Pĕngoeloe (opperppriester) op aarde, bij diens dood. „Deze zal den hemel ingaan!" Dit zal intusschen niet aan alle Pĕngoeloe's en Modin's vergund worden. Daar zijn er, die de godsdienstige inzettingen (Sarèngat) of wel den weg der zaligheid naar willekeur veranderen — die een' verkeerden weg bewandelen — alleen maar de djĕkat-pitrah zoeken enz., deze zullen de hel binnengaan.

SA-LINING vraagt nu verder naar het lot van de tôpô's (48). De tôpô's die ijverig zijn. en alle (49) hartstogten bestrijden — deze zullen den hemel (Swargô adi) beërven. Zelfs die tôpô's, als zij begeeren weder te worden geboren, sterven en komen weêr in het leven. Wali-wali is hun naam (d. i. gedurig terugkomen, herhaaldelijk). Maar onder de tôpô's zijn er ook die de wereld liefhebben; men noemt ze: kĕkĕl-kèrĕm. Er zijn vele zoodanigen onder de menschen. „Zij worden gejaagd door de straf des grafs (Siksô-koeboer), vuur en rood ijzer — zij willen de groote rivier (bĕngawan) oversteken en verdringen elkander, terwijl zij smeekende en weenende, om hulp tot Hjang-Widi roepen, zeggende: „Welke is onze zonde?" 't Zijn streken der hel, zij zullen in stukken gehouwen worden,

gekeeld en doorgezaagd. Op aarde nemen zij 't heel ligt (gemakkelijk) op met de Saréngat, willen geen djĕkat-pitrah opbrengen, noch vasten in de maand ramĕ-lan, en leven zoo gemakkelijk voort. Dit is hunne zonde!"

MOHAMMAD gaat voort met spreken en zegt: „Dáár zijn nog anderen! Zij gaan al weenende, en smeeken om vergiffenis tot den Heer. Het vuur der hel jaagt hen voort! De vrouwen weenen luid! Wat deden ze dan op aarde? Zij hadden een afkeer van 't gebed en babbelden maar met elkaâr: Was er een gebuur overleden, de balé-balé was vol met die menschen. Als er veel te halen was, dan waren zij blijde, en hun keel schor van opgewondenheid; terwijl zij meesmuilden als er geen sĕlawat (geld aan priesters om voor de dooden te bidden) gegeven werd, en de menschen uitscholden! Als zij slagtten, wisten zij niet van hetgeen onrein, verboden is. Werden er gebeden gelezen dan begrepen ze er niets van, en wilden er zelfs niets over vragen ook; zij houden zich dan alsof zij heel knap zijn, en alles reeds verstaan! En zoo zijn er ook nog andere vrouwen, die evenzeer door 't vuur der hel voortgejaagd worden. Welke hare zonde was? Zij zochten naar tooverijen, en bedreven heimelijk zonden jegens hare mannen!"

Aan de Soeqmô van SA-LINING werd toen gezegd, dat, daar er een nieuw, heerlijk ligchaam voor haar gereed was gemaakt, door de vier engelen, zij nu weêr naar de aarde moest terugkeeren, om allerwege dit teeken der magt en gunst van Hjang-Soeqmô te verkondigen, en vooral niet zich zelf als zoo bekwaam uit te geven. „Er is geen ligchaam op aarde zoo schoon als dit; belijd aan allen, dat Hjang-Soeqmô u dit gegeven heeft! Heersch als koning der godsdienst over allen! Ik

stel u tot mijn kĕbajan over de vromen aan, om hen op te rigten, en het goede te verkondigen aan al mijn volk!"

De Soeqmô van SA-LINING buigt zich voor den Heer, kust zijne voeten, en verzoekt verlof om te vertrekken. Zij daalt neêr, en is in een oogenblik beneden, waar hij zijn nieuw ligchaam (koeroeng'an) ontmoet, rustig naast het oude liggende. De Soeqmô begeeft zich in het nieuwe ligchaam, waarna hij op zijn gemak gaat zitten, nadenkende over den Grooten Hjang en den leidsman (MOHAMMAD).

De „Boraq" kwam nu weer tot hem; hij besteeg hem, het oude ligchaam achterlatende. Maar dat riep hem na, dat het niet zoo van hem achtergelaten wilde worden. SA-SIGAR (SA-LINING) boog zich voor Hjang-Soeqmô biddende neêr ter zake van dit oude ligchaam. Zijn gebed klom op tot den Heer. Daar ontstond een groot vuur, dat verschrikkelijk brandde, en het oude ligchaam verteerde. De rook vervulde de wereld, en de menschen werden er ziek van.

LANANG-SĔDJATI (onder dezen naam wordt SA-LINING of SA-SIGAR nu verder vermeld) gaat nu weêr op reis. Hij gaat denzelfden weg, dien hij vroeger bewandelde.

Het eerst ontmoet hij weêr de 300 roovers. Deze hem niet meer kennende, willen hem grijpen, en van zijne kleederen berooven. Hij vertelt dat zijne kleederen niet veel waard zijn, doch dat hij zich niet tegen hen zal verzetten, als zij hem toch berooven willen. Maar ziet! toen zij hem dan willen aangrijpen, werden zij allen eensklaps verlamd, getroffen door een toelaq (50). Noerboewat sloeg hen met ziekte. LANANG-SĔDJATI bespot hen nu. De roovers hadden berouw over hun voornemen, weenden en vroegen om vergiffenis. Deze

werd hun geschonken, en op de belofte van zich te bekeeren, werden zij genezen. Daar zij hem niet herkenden, maakte LANANG–SĔDJATI zich aan hen bekend, en herinnert aan hunne vroegere ontmoeting, waarop MĔNDOENG–DJATI (één der vier hoofden) hem terstond vraagt naar het antwoord op zijn vroeger verzoek.

Zoodra MĔNDOENG–DJATI dit hoorde, werd hij uitgelaten van blijdschap, en gilde het uit van lagchen! „Als 't zóó met mij is . . . . wacht! dan volg ik u niet! maar zal den dood zoeken, om spoedig den hemel te zien!" Hij klom in eenen (51) hoogen boom, en liet zich van boven neêrvallen. Zijn hoofd werd verbrijzeld tegen de steenen, zijne njôwô kwam in de (52) chawah teregt, terwijl zijne soeqmô de chawah–nĕrôkô binnenging.

De overige roovers volgen nu LANANG–SĔDJATI, die zijne reis voortzet. Hij onderwees hen in de godsdienst en veranderde den naam van MĔNDOENG–DJÔJÔ in MĔNDOENG–JOEDÔ en de beide anderen in DJÔJÔ–APRANG en DJÔJÔ–JOEDÔ.

Na eenigen tijd ontmoet LANANG–SĔDJATI drie menschen, een Panditô, Pĕngoeloe en een koopman. De kennis des eersten, de vroomheid van den tweede en de rijkdommen van den koopman worden met lof vermeld. Daar zij LANANG–SĔDJATI niet herkennen, en vernemen hoe hij heet, willen zij een weddingschap met hem aangaan, wie van hen het knapste is in het oplossen van raadsels en geheimzinnige vragen. Na de begroeting en eerste kennismaking doen zij elkander allerlei vragen, doch ten slotte blijkt het, dat LANANG–SĔDJATI de knapste is. Zoo wist o. a. de Panditô de volgende vraag van LANANG–SĔDJATI niet te beantwoorden: „Waar de Heer, en hoe is zijn naam? Waar is de werkelijkheid (djatiné)

van het gehoor, de spraak en het gezigt?" (53) LANANG-SĔDJATI verklaart intusschen al hun vragen, als b. v. één van den Pĕngoeloe: „ik zelf was nog een kind; toen had ik reeds vele kinderen. Mijn werk was niet anders dan liegen!" hetgeen doelde op 't geboren worden en weenen van het kind bij die gelegenheid!

Bij het beginnen van dezen wedstrijd waren de drie vrienden zeer stout geweest, er vast staat op makende, dat zij 't moesten winnen. Al hun goed en leven zelfs hadden zij tegen LANANG-SĔDJATI als prijs ingezet, indien zij 't mogten verliezen. De uitkomst had hen echter beschaamd. Ongeduldig over hun talmen en lang nadenken, zonder dat er een enkel antwoord kwam, begon MĔNDOENG-JOEDÔ (een hoofd der 300 roovers) al te roepen: „Ze verliezen 't! Hun hoofd moet afgehouwen worden! Hun goed is ons!" Maar LANANG-SĔDJATI bestrafte hem, zeggende, dat zij hem nog niet herkenden, en hunne vroegere kennismaking zich niet herinnerden.

Toen 't dan bleek, dat zij geen antwoord wisten te geven, moesten zij zich overwonnen verklaren, waarop LANANG-SĔDJATI zich aan hen bekend maakte. Onmiddelijk bogen zij zich ter aarde, en beloofden hem getrouw te zullen volgen. De koopman gaf al zijne bezittingen als aalmoezen aan de fakir's (arme devoten) weg, hoe meer zijne rijkdommen toenamen. Zij verminderden volstrekt niet.

LANANG-SĔDJATI zet zijne reis weder voort. Nu komen de eenden, kippen, buffels, koeijen en al het gedierte des wouds tot hem. Zij herkenden hem terstond. Zij vroegen hem omtrent hun vroeger verzoek, waarop LANANG-SĔDJATI hun antwoord geeft. De schrijver treedt hier in geene verdere bijzonderheden.

Al voortreizende bereikt LANANG-SĔDJATI Boesôrô

(54). 't Schijnt dat men hem daar terstond herkend, of wel, dat hij zich terstond bekend gemaakt heeft, althans, zóó dra hij in Boesôrô komt, bewijst een ieder hem hulde, aanzienlijken zoowel als geringen, en volgen hem als een stroom waar hij gaat.

Boesôrô was op dat oogenblik juist in grooten nood. De koning was in een oorlog gewikkeld met den vorst van Kodjô (55). De bewoners der dorpen en steden waren allen met vrouwen en kinderen gevlugt naar het gebergte, naar Boental'an (56), terwijl de stad Boesôrô zelve vol krijgsvolk was. Al de gebouwen waren veranderd in kazernen.

De Vorst van Kodjô, zelf zeer magtig, en daarbij geholpen door Chinesche hulptroepen, was al reeds tot aan de stad genaderd, en sloot haar in.

Nu ontbood de Vorst van Boesôrô zijn adipati om van hem te vernemen, of de gezanten al reeds terug waren, die hij naar (57) Soenda, Atjeh, Soekadana en Kotjing had gezonden, om hulptroepen te verzceken, en of zij geslaagd waren in hunne pogingen? De adipati berigtte, dat de gezanten terug waren gekomen, maar dat hun togt vergeefs was geweest. Zij hadden geen hulp kunnen krijgen.

De nood van Boesôrô klom nu op het hoogst. De vijanden waren zeer magtig. Zij hadden reeds een djĕllalah (58) over Boesôrô doen komen, en een aardbeving die zeven dagen aanhield, terwijl de zon als vuur aan den hemel stond. De vorst van Boesôrô beraadslaagde daarop met de legerhoofden, zeggende dat als zij niet durfden, de stad maar moest overgegeven worden aan den Vorst van Kodjô. „Mij aangaande" zoo spreekt hij „voorzeker! ik zal moeten sterven!"

Maar plotseling wordt aller aandacht getroffen door

eene drukte en beweging daar buiten, even als van volk dat in opschudding geraakt. Het kwam in de rigting der pasar (markt), en men begon te vermoeden, dat 't de vijand was, die al reeds de stad zou binnengetrokken zijn. De vorst gaf terstond bevel aan zijn Patih te gaan onderzoeken, wat dat was. Op de pasar gekomen, ontstelt hij over hetgeen hij daar ziet, en vraagt LANANG-SĔDJATI, wien hij niet herkende, wie hij was, en van waar hij kwam. LANANG-SĔDJATI maakt zich aan hem bekend, o. a. zeggende: „Ik wensch Zijne Majesteit te ontmoeten. Vroeger heeft hij mij een last opgedragen, en ik wil geen leugenaar zijn, door niet te doen wat ik beloofd heb."

De Patih boog zich met eerhied voor LANANG-SĔDJATI ter aarde; hij gaf zijne verbazing te kennen over de gunst van God (Hjang-Widi) jegens hem, en verzocht hem een oogenblik te toeven, opdat hij den Vorst terstond berigt van zijn' komst kon geven. De Vorst, de tijding ontvangen hebbende, gelastte LANANG-SĔDJATI terstond tot hem te geleiden. Zóó als deze binnenkomt, neemt de Vorst hem bij de hand, en deed hem naast zich op de Siti-inggil (59) plaats nemen. De vorst; zoowel als al de aanwezigen, stonden verbaasd over de mannelijke schoonheid van LANANG-SĔDJATI.

De Vorst hield daarop een aanspraak tot LANANG-SĔDJATI dien hij zijn' zoon noemde, en droeg het bestuur over Boesôrô aan hem over. „Mijn zoon trekke op ten strijde — hij overwinne en make al zijne vijanden tot krijgsgevangenen!"

LANANG-SĔDJATI informeert zich nu bij den vorst, welke vijanden tegen Boesôrô opgetrokken waren, waarop de Vorst antwoordde: „De koning van den overwal „van Kodjô", is met Chinesche hulptroepen tegen mij

opgetrokken, omdat ik hem de hand mijner dochter geweigerd heb. Zij zijn gekomen in menigte als het zand der zee. Indien er geene hulp van God komt, ben ik verloren. Smeek voor mij tot den zeer verheven Hjang, en den leidsman (MOHAMMAD), dat zij mij beschermen!"

LANANG–SĔDJATI gelastte zijn volgelingen, benevens de legerhoofden en al het krijgsvolk van Boesôrô zich ten strijde gereed te maken. Toen alles gereed was, en MĔNDOENG–JOEDÔ met zijne makkers (de 300 roovers van vroeger, die hier gezegd worden den oorlog tegen de ongeloovigen te voeren, (prang-sabil) van hunnen Heer en den Vorst afscheid hadden genomen, vertrokken zij, gezegend door LANANG–SĔDJATI, die hun toeriep: „Voorwaarts!"

Eene (60) ontzettende menigte trok den vijand te gemoet. Toen zij het slagveld betraden, was 't, of eene aardbeving den bodem deed schudden. Men stelde zich in slagorde — hief het krijgsgeschreeuw aan, en daagde den vijand ten strijde. Nu wordt men handgemeen. MĔNDOENG–JOEDÔ en de zijnen doen wonderen van dapperheid. De vijand werd geslagen. De lijken vervulden het slagveld, het bloed stroomde er over als ware het een breede bloedrivier, in welke de lijken van menschen en paarden door den stroom medegevoerd werden.

De avond maakte een einde aan den strijd. Maar des morgens heel vroeg werd weder het teeken tot vernieuwing van den strijd gegeven; aan de zijde der overwinnaars van den vorigen dag gepaard met vreugdekreten en gejuich en het bespelen der gamĕl'an's. LANANG–SĔDJATI zeide tot zijne volgelingen: „Hier is mijn rozekrans; werpt dien in het midden des slagvelds!" Toen zij buiten kwamen, kwamen hunne vijanden als

de golven des oceaans opzetten, onder het aanheffen van krijgsgejuich, en trachtten het volk van Boesôrô in verwarring te brengen. Maar MĔNDOENG–JOEDÔ komt met de rozenkrans in het midden des strijds, en werpt dien onder de vijanden. Door de gunst van God veranderde hij terstond in verbaasd groote sprinkhanen, die in gesloten rei een woedenden aanval deden, en de ongeloovigen, op de vlugt geslagen, vervolgden, tot zij verstrooid en geheel uit elkander geraakten. Van de vijanden uit Kodjô of China was er niet een enkel man, die achterbleef. De overwinning was volkomen. Zij vlugtten en verdwenen in de bosschen, en op het gebergte . . . . en Boesôrô was gered.

De vorst van Boesôrô wilde nu de regering aan LANANG–SĔDJATI afstaan, en hem zijne dochter tot vrouw geven. Hij nam dit aan onder de voorwaarde echter, dat hij eerst zijne moeder zou gaan bezoeken, om als dan terug te keeren. De vorst neemt hiermede genoegen; LANANG–SĔDJATI neemt met de zijnen afscheid, en vertrekt.

Nu regeerde er destijds een zeer groot en magtig Vorst over Sĕmbodjô (61), genaamd Andar. Geen vorst was er, die zich tegen hem durfde verzetten. Toen hij nu hoorde van kooplieden, dat daar iemand was, die zich LANANG–SĔDJATI noemde, gebood hij zijnen Patih het krijgsvolk te verzamelen, want zijn toorn was ontbrand over dien persoon.

Toen er een maand verloopen was, had er aan het hof van dezen vorst eene andere gebeurtenis plaats. De Vorst had eene dochter, genaamd SARI–WOELAN. Zij had des nachts gedroomd. In haren droom had zij een uitnemend schoon jongeling gezien. Zijns gelijken was er niet. Deze had met haar gesproken, en o. a.

tot haar gezegd: „Trouw met niemand, tot dat gij mij zult hebben ontmoet."

Des morgens vertelde SARI-WOELAN haar droom aan haren vader. Hij verbood haar met iemand over dezen droom te spreken. Maar zij was zeer bedroefd en weende, waarop de vorst haar met vele woorden trachtte te troosten. Te vergeefs! Doch de Vorst geeft niets toe. Wilde zij trouwen, welnu! dat zij dan een' zoon van één der hoofden kieze! Het schijnt, dat haar in den droom ook de naam van dien jongeling bekend werd, althans maakt de vorst van deze gelegenheid gebruik, om nog eens zijn toorn tegen LANANG-SĔDJATI lucht te geven. (62) — SARI-WOELAN begeert nu van haren vader, om dien jongeling, LANANG-SĔDJATI te mogen ontmoeten, en haar daartoe naar het gebergte te geleiden. „Waarlijk! ik zal sterven," zegt zij „als ik hem niet ontmoet! Ik zal niemand anders ook maar toespreken, behalve dien jongeling! Hoe zou ik zulk een schande over mijn' vader en moeder kunnen brengen!" Tot haar geluk ondersteunt de Vorstin haar verzoek bij den Vorst, die eindelijk besluit haar verzoek in te willigen. Gij gaf last alles gereed te maken voor het vertrek naar Malaka. Eene menigte als de golven des oceaans, volgde hem. Zij kwamen van alle zijden als vliegende witte mieren opzetten. Ongeveer 5000 man bereden paarden en olifanten. De Vorst bereed een olifant. Zijn kroon schitterde van juweelen, paarlen en edelgesteenten. De prinses zat in een vorstelijken draagstoel, rondom behangen met zijde en met goud gestikte stoffen en bloemen.

LANANG-SĔDJATI naderde intusschen den berg, (63) op welken hij zijne moeder achtergelaten had, die met reikhalzend verlangen zijn komst te gemoet zag. Hij was nu al ongeveer negen jaar op reis. Hij werd gevolgd

door vele vorsten, die hem als hun Goeroe (leeraar) volgden, en onderwijs van hem ontvingen in de kennis der godsdienst benevens zijne 300 leerlingen die hem steeds omringden. bij zijne nadering herkende SARI-LANGGENG hem niet; doch hij maakte zich terstond bekend, waarop zij elkaâr omhelsden en kusten, en SARI-LANGGENG tot hem zeide: „Waarlijk, mijn lieveling! wel hebt gij barmhartigheid van den Heer ontvangen!"

LANANG-SĔDJATI diende en vereerde den Heer, den Hjang-Manon, (64) en vond genade in zijne oogen, zoodat al wat hij hem smeekte, hem ook gewerd. Poerwô-djati veranderde geheel van gedaante, en werd eene stad. Zijne 300 leerlingen beval hij alles gereed te maken.

Nu was daar op den berg (65) de beminde des Heeren, de uitverkoren profeet, die aangesteld was tot vertegenwoordiger van Allah, genaamd zijn Hoogheid KILIR met den profeet IZAÄK en KJAÏ-OMAR-MÔJÔ. Hij ging de grot binnen, om zijne kinderen te bezoeken. Zij waren zeven in getal. Toen DEWI-TALIRÔSÔ hoorde, dat haar vader kwam, ging zij hem te gemoet, viel voor hem neder, en kuste zijne voeten. Hij omhelsde haar, en begaf zich met haar in een gesprek. Hij zeide haar, dat zij zou trouwen, en zich gereed moest maken, om haren bruidegom te ontmoeten. Toen zij gereed was (zij was overheerlijk schoon!) verlieten zij de grot, en ontmoetten al spoedig LANANG-SĔDJATI. Men omhelst en kust elkander, en LANANG-SĔDJATI werd met TALI-RÔSÔ in den echt vereenigd. Bij de huwelijks voltrekking fungeerde Nabi ISÔ (JEZUS) als getuige, en de profeet KILIR als Wali (voogd en plaatsvervanger van de bruid), voor den Pĕngoeloe, terwijl Omar-môjô als Pĕngoeloe optrad.

LANANG–SĔDJATI wilde nu terug keeren naar den Vorst van Boesôrô. Zijne moeder SARI–LANGGENG en zijne vrouw TALIRÔSÔ nam hij mede. Op reis zijde, ontmoette hij die van (66) Moekadar (= Sĕmbodjô) welke reeds op Malaka gearriveerd waren. Zij bevalen hem, dat hij af zou stijgen. LANANG–SĔDJATI was verbaasd, doch steeg af. Hij bereed den „Boraq". DÉWI–SARI WOELAN zag in hem de vervulling van haren droom. Nadat zij zoowel als hare moeder en jongere zuster afgestegen was, zeide zij tot haren vader den Vorst van Moekadar: „Zie, Vader! hem heb ik in mijnen droom gezien!" De vorst werd vreeselijk boos, trok zijn kris, en zou zijne dochter doorstoken hebben, ware 't niet, dat LANANG–SĔDJATI tusschen beiden was gekomen, zeggende: „Welke is toch mijne zonde, dat Uwe Majesteit aldus jegens mij gezind is? Zie, ik geef mij geheel aan U over!" De vorst werd door het voorkomen en de woorden van LANANG–SĔDJATI zoodanig getroffen, dat zijn toorn geheel voorbijging, en zeide: „Wat zal ik er tegen doen? 't Is zeker zóó de wil van den grooten Hjang dat gij mijne dochter zult huwen! Welaan — neem haar tot Uwe vrouw!"

LANANG–SĔDJATI: „Ik ben niet in staat, o Vorst! Uwe liefde jegens mij te vergelden!"

Men ging nu gezamenlijk den togt voortzetten. Een ieder steeg weêr op. LANANG–SĔDJATI op den „Boraq" en men ging verder.

Toen men de grenzen van het rijk van Boesôrô naderde, was 't berigt hunner komst reeds ter oore van MOESTAHAR den Koning gekomen. Terstond gelast hij zijne dochter zich te kleeden en gereed te maken haren (67) bruidegom te ontmoeten. Ook het volk maakte zich gereed, en men ging vervolgens in plegtigen optogt

hem te gemoet, om LANANG-SĔDJATI met luister in te halen. Bij de ontmoeting hadden wederzijdsche begroetingen en omhelzingen plaats. De beide vrouwen van LANANG-SĔDJATI, TALIRÔSÔ en SARI WOELAN, bogen zich mede voor den vorst van Boesôrô, die haar vriendelijk toesprak, en zijne dochter SOENG BRANGTI, de derde echtgenoote van LANANG-SĔDJATI, haar aanstaande maroe (benaming die de verschillende vrouwen van éénen man elkander geven) voorstelde. Na deze verwelkoming wordt de togt voortgezet, en bereikt men de hofstad, waar LANANG-SĔDJATI aan al de hoofden en het volk wordt voorgesteld, en door MOESTAHAR hem de regering over Boesôrô wordt overgedragen.

Na afloop van al de feesten vertrekt de Vorst van Moekadar weder naar zijn rijk.

LANANG-SĔDJATI heerschte nu als Koning over Boesôrô. Vrede en voorspoed heerschten onder zijn bestuur; de omringende vorsten vreesden hem en kwamen hem hunne hulde aanbieden.

Het volk van Boesôrô was zeer godsdienstig. Bégals (straatroovers) en slecht volk waren er niet meer; al wat men kocht was goedkoop; en koeijen, buffels en paarden waren er in menigte, en vervulden de weiden.

De Koning LANANG-SĔDJATI erkende het oppergezag van het eiland Java – was ijverig in 't gebed en de vereering van Allah, vastte des maandags en des donderdags zeer streng – deed des Vrijdags de dienst in de moskêe, en hield de (68) Soenat'an voor zeer noodzakelijk (pĕrloe).

En hiermede hebben wij de lezing van ons handschift ten einde gebragt. Gaarne had ik thans nog eenige opmerkingen naar aanleiding daarvan of wel over bijzonderheden daarin voorkomende, hier aan toegevoegd. Andere arbeid echter roept mij, en ik moet er dus van afzien.

Wat wij evenwel zouden kunnen of moeten opmerken, dit zou de slotsom van alles moeten zijn, dat wij er vernieuwde aanleiding en prikkel in vonden, om ons te beijveren, dat ook dit volk deelgenoot werd van de kennis die ons is geschonken, opdat 't zich mede mogt verblijden in het licht des levens, dat ons bestraalt in JEZUS CHRISTUS onzen Heer!

Kĕdiri. C. POENSEN.

AANTEEKENINGEN.

1. H.S. [illegible] Deze uitdrukking: atas-angin beteekent letterlijk: boven den wind, in 't maleisch veelvuldig gebruikt. Zoo ook di-bawah-angin (mal.) letterlijk: beneden den wind, voor »het Oosten."

2. [illegible] Balhoem is mede de jav. vertaling voor Bileam.

3. Jav. [illegible] en [illegible] Allah en Hjang-Soeqmô laat ik onvertaald. Allah, ons »God" leerden de Javanen met het Mohammadanisme van de Arabieren kennen. Hjang-Soeqmô behoort in de javaansch-hindoesche terminologie te huis, doch wordt door den Javaan ook als benaming van »Allah" veelvuldig gebruikt. Omtrent dit Hjang zie men Meded. IV, 115, VI, 166, VIII, 232. Soeqmô (ook wel Soeqsmô) = ziel, geest. Hjang-soeqmô wil zeggen: de Hjang (Godheid) die de ware ziel, geest is; de Hjang, die de ware, oorspronkelijke ziel is van alle zielen, geesten. Ook wel: wereldziel. 't Is de vraag, of deze laatste vertaling wel juist genoeg den zin weêrgeeft.

In dit H.S. worden ook nog andere benamingen voor »God" gebruikt, en zullen, waar wij ze ontmoeten, tevens verklaard worden. Alleen waar 't woord »Heer" voorkomt, heb ik niet vermeld, dat in het oorspronkelijk [illegible] staat; een enkele maal [illegible]

4. H.S. [illegible] Bĕlis verbastering van Iblis = de duivel en lanat van het arab. لعنة = vloek, zoodat bĕlis-lanat = de vervloekte duivel.

5. Benamingen van javaansche hoofden.

6. H.S. [illegible] Zij gingen tot de kopar over, welk woord een gejavaniseerd arabisch meervoud is van kafir of, zoo als de Javaan zegt, kapir = een ongeloovige, afgodendienaar, heiden, heidendom. (Woordb.)

7. H.S. [illegible] Het arab. moestakim komt ook voor in çirátoe-l-moestaqim, benaming der brug, die (volgens de Mohammadanen) alle zielen na het oordeel zullen

*

overgaan en gebouwd moet zijn over het midden der hel. De Javanen zeggen daarvoor ook wel [illegible] d.i. de wot-moestakim, waarin wot = vonder, bruggetje ('t zij een boom, plank of balk, neergelegd om over een sloot, enz. te kunnen komen. Zie G. K. NIEMANN, Inleiding tot de kennis van den Islam, blz. 248 en de aanteekening n°. 79). Wat intusschen hier van een deur of poort ([illegible]) moestakimô de bedoeling is, is mij duister.

8. [illegible] Omtrent de vroegere betrekkingen tusschen Java en Malaka zie men Dr. J. PIJNAPPEL'S Geographie van N I., blz. 72 § 85. Ook niet onbelangrijk te lezen voor de kennis van de geschiedenis van het Hindoeisme en Mohammadanisme is J. HAGEMAN, Handleiding tot de kennis van Java, blz. 66 v.v., 81 v.v.

9. H.S. [illegible] en [illegible] Radèn is een javaansche titel ter aanduiding van een adelijken stand.

10. Over de tôpô's zie Meded, VIII, 223 vgg., IX, 336 vgg. Dörô poetih is een titel. (Ook bij de Maleijers is Bědarah poetih een titel van vorsten. Vgl. NEWBOLD, British settlements in Malacca, II, blz. 288. RED.)

11. Omtrent de Panditô zie mijn jaarverslag over 1864.

12. De met scherpe en stevige, groote doornen voorziene takken van de »poeng" ([illegible]) gebruikt men om paggers, enz. voor beschadiging als anderszins (dieven bijv.) te beveiligen. De nôgô-sěkar, nôgô-sari of nôgô-santoen is de benaming van een heester, die zeer schoone bloemen draagt. En zoo kan men zich het verschil van beteekenis voorstellen, of men de nôgô-sari omwoelt met deze doornen, dan wel de doornen met nôgô-sari.

13. Een koepi is een vierkante of kelderflesch, en wéraq = azijn, gemaakt van het vocht van den arènboom.

14. Een batôq-boloe (jav. [illegible]) is een soort doosje, gemaakt van een kokosnotendop met deksel. Ook benaming van eene gemeene vrucht in 't wild groeijende.

15. Jav. [illegible] Het woord bingoeng wil zeggen: verbijsterd, verward, in de war, verlegen zijn, het spoor bijster zijn, en heeft even als enkele andere inlandsche woorden, zelfs een weinig burgerregt verkregen in de gezellige taal der vreemdelingen. Vaak zal men hooren: ik ben er bingoeng van! of iets dergelijks.

16. Eene Soeprôbô (jav. [illegible]) is een wezen uit den hemel van Indra, dat in de Wiwôhô en andere jav. gedichten voorkomt.

17. Een widôdari (jav. [illegible]) is ook een hemelsch wezen.

18. Soerôlôjô (godenverblijf) is de benaming voor »hemel" in de hind. godsdienstige terminologie. Zie verder 72.

19. Djoeroeh ([illegible]) = stroop, gesmolten suiker, suikerwater.

20. Titels van javaansche hoofden.

21. H.S. [illegible] Gelijk bekend is, is er bij javaansche en andere oostersche schrijvers sprake van Noer, in 't arabisch = licht, enz. Bij de Javanen wordt noer als iets persoonlijks, op zich zelf staands, gedacht, en spreekt men in dien zin van meer dan één noer. Vóór dat iets, zelfs de ledige ruimte, was, was noer. Alle noer heeft in één noer zijn oorsprong gevonden, en deze oorspronkelijke noer heb ik wel als de noerboewat hooren voorstellen. Over het algemeen meen ik echter opgemerkt te hebben, dat de voorstelling omtrent deze noerboewat zeer zwevende en vaag is. Men zie voorts de verschillende verklaringen van dit woord in het javaansch Woordenboek.

22. Aan deze gedachte om ten vierden male weder als mensch geboren te worden, ligt de idee der zielsverhuizing ten grondslag, volgens welke de overledene weder in een nieuw ligchaam (misschien niet van dezelfde soort als het vroegere) terugkeert.

23. Tjĕnggèrètnong is de benaming van eene soort van sprinkhanen; tjitjir, benaming van een spook, dat zich 's nachts laat hooren, en iets kwaads voorspelt; garèng, de benaming van een klein wild.

24. Als een bewijs, hoe hevig een wervelwind ([illegible]) toen den storm vergezelde, vermeldt de schrijver, dat een loemboeng (z.v.a. padischuur) opgenomen, een heel eind ver weg meêgenomen en neêrgeworpen werd.

25. Omtrent Bĕlis-lanat zie 4. Wijl deze verzoeking van ABRAHAM door den duivel in den droom plaats had, noemt de schrijver haar: [illegible] Op het verschil tusschen dit verhaal en dat van Gen. 22 behoeven wij naauwelijks te wijzen. Opmerking verdient, dat de schrijver Ismael als de te offeren zoon van ABRAHAM vermeldt, en

niet Izaak. Volgens de Koran (Soer. 37: 99 v. v.) schijnt 't niet zeker te zijn of Abraham Izaak dan wel Ismael heeft willen offeren, en houden sommige geleerden Izaak dan ook voor den persoon, die geofferd zou worden. Vroeger deelde ik ook mede (Meded. IX, 173) dat ik onder de Javanen dezelfde bewering hoorde. (Zie verder over dit punt G. K. NIEMANN, Inleiding tot de kennis van den Islam, blz. 455 en de aanteekening 57.)

26. Deze is een der beide plaatsen in het H.S., waar van offeren sprake is. De schrijver gebruikt daarvoor hier het woord Qorban, waaromtrent men zie mijn jaarverslag over 1864 § offers der Javanen.

27. H.S. [illegible] ook [illegible] geschreven. In het laatste gedeelte van ons verhaal ontmoeten wij hem weder. Hij komt in andere jav. geschriften ook meermalen voor. Arab. Chidhr of Alchidhr. Hij wordt vaak met ELIA geidentifieerd.

28. H.S. [illegible] Siloeman is hier immers een eigennaam? (In het maleische stuk van Abdoellah over Bali (T. N.I., VII) zijn de siloeman eene soort van bovennatuurtuurlijke wezens. RED.)

29. Den God des levens geef ik als vertaling voor het jav. [illegible] 't geen letterlijk wil zeggen: die bezit (het) leven.

30. Djim ([illegible]). Pri ([illegible]), Prajangan ([illegible]) en widôdari ([illegible]) zijn hemelsche wezens.

31. In 't algemeen schijnt de bedoeling te zijn dat door de kracht dier ngelmoe hare gedachten zich geheel gerigt hielden op den Heer, met vast vertrouwen vervuld op zijne hulp, zoo dat zij aanmerkelijk versterkt en bemoedigd werd. 't Volgende schijnt dit eenigszins aan te duiden.

32. Het is bekend, dat het gebruik van het water uit de bron Zemzem (die een engel aan HAGAR zou getoond hebben en in een der kleine gebouwen binnen de muren der moskee te Mekka zich bevindt), tot drank en tot wasschingen als buitengewoon heilzaam tegen alle ligchaamskwalen en als een middel om het hart te reinigen beschouwd wordt. Bijna geen pelgrim, die niet iets daarvan meeneemt om het ten geschenke te geven, bij ziekte te drinken, of om na zijn dood zijn lijk daarmede te laten wasschen." (Zie G. K. NIEMANN, ibid blz. 207.)

33. H.S. [illegible] (of [illegible]) Onder de benaming Sa-Lining zoowel als Sa-Sigar wordt hij verder vermeld in dit geschrift.

34. Een dodot ([illegible]) is een kleedingstuk, om het on-

derlijf te dragen. Omtrent roekoeq zie de woordenlijst beneden. (De dodot is eigenlijk een staatsiekleed, door ambtenaren en aanzienlijken om 't onderlijf gedragen, als zij aan 't hof verschijnen, ook wel door een' bruidegom bij bevestiging van zijn huwelijk. RED.)

35. Omtrent de napsoe-gaïb ([illegible]) zie men Meded. IV, 231.

36. Toekid ([illegible]) = ? (Waarschijnlijk verbastering van het arab. tauhîd, bespiegelingen over Gods eenheid. RED.)

Boekô ([illegible]) de benaming van den avondmaaltijd in de vasten (zie mijn jaarverslag over 1864 § Offers der Javanen.)

Taklim ([illegible]) eerbewijzing, betuiging van hoogachting, eerbied, hulde, eerbiedige groete (bij welke men het ligchaam buigt en de handen gelijkelijk aan het hoofd brengt).

Kaliman ([illegible]) = ? (Waarschijnlijk moet men lezen: kalimat, dat in het arabisch woord en ook de mohammedaansche geloofsbelijdenis beteekent. RED.)

37. Zie hier den gang van des schrijvers redenering:

Daar zijn 4 soeqmô's (ziel, geest). 1. de soeqmô-poerbô, 2. de soeqmô-langgĕng. 3. de soeqmô-wisésô. 4. de soeqmô-loehoer.

Iedere soeqmô heeft haar eigen karakter:

1. De soeqmô-poerbô is blaauw van kleur – bezit geene magt – zetelt in den neus – door haar heeft de mensch napas (driften, lusten, hartstogten, adem,)

2. De soeqmô-wisésô is rood van kleur – bezit blijkbaar magt – zetelt in den mond – zij wordt genaamd njôwô (= naar 't schijnt het dierlijk levensbeginsel in den mensch, de zinnelijkheid).

3. De soeqmô-loehoer heeft eene kleur, gelijk het water op een loemboe-blad (1) zich vertoont, d i. rein, wit, helder, schitterend – is volmaakt – onvermengd (ikoe nora tjampoer) – zetelt in 't gehoor (pamiarsô).

4. De soeqmô-langgĕng zetelt in het gezigt. »Dit kan niet nader geopenbaard (verklaard) worden."

---

(1) Loemboe ([illegible]) is de benaming van eene in 't wild groeijende struik. 't Eigenaardige van dit blad is, dat eenig water daarop gedaan, zich voordoet als druppels, even als ware 't levende kwik, en het is daarbij bijzonder helder en doorschijnend. Van daar het gebruik, gelijk boven vermeld wordt, om 't het als een beeld der helderheid, klaarheid, reinheid te bezigen.

Deze 4 soeqmô's danken hun bestaan aan de Kodrat-olah (de magt Gods); deze (de magt Gods namelijk) is de werkelijkheid (= sĕdjatiné) aller soeqmô's. In de andere wereld geschiedt de vereeniging der soeqmô-sĕdjati (de ware soeqmô), nu nog 4 afzonderlijke, op zich zelf staande (patang prakôrô), in den mensch, maar ze zullen het ligchaam weder verlaten – daarheen vliegen (malĕsat) – en worden daar weder vereenigd.

Deze 4 soeqmô's vormen de verschillende napsoe's (neiging, hartstogt, begeerte, lust, toorn, enz):

Napsoe-moetmaïnah (1) zij voert den geheelen dag strijd tegen de booze lusten – en heerscht als koning.

Napsoe-gaïb. Het arabische gaïb beteekent verborgen, geheim. Wat de schrijver overigens van deze napsoe zegt, is zeer duister.

Napsoe-amarah is als vuur – groote serpenten (sarpô-nôgô) bewaken haar – haar plaats is in het vleeschen hart (toetoet) haar weg het gezigt (de oogen) – kan nu niet gezien worden – alles is schoon (èndah) aan haar.

Gaïb (verborgen, geheim) is slechts één – in 't bewustzijn is zijn plaats – d.i. in machrifat (kennis).

Zoodat er zijn voltallig (2) vier zaken, en één slechts is een goede napsoe, enz.

38. H.S. [illegible] Later lezen wij van dezen berg: [illegible]... [illegible]... [illegible] en later: [illegible] enz. Een en ander wijst er ons op, dat [illegible] zeker het arabisch-maleische Serendîb is, de benaming van het eiland Ceylon, en dan hebben wij onder [illegible] de rots op dit eiland te verstaan, op welke (naar moh legende) ADAM als kluizenaar geleefd heeft, en thans nog zijne voetstappen in den grond getoond worden; anders bekend onder den naam van Adam's piek. Zie o.a. DE HOLLANDER, Chrestom blz. [illegible] (64) waar van deze legende sprake is.)

---

(1) In den tekst staat ([illegible]) dat allereerst wil zeggen: de heilige strijd, oorlog voor de godsdienst, godsdienstoorlog, strijd tegen de ongeloovigen, doch mede de beteekenis heeft verkregen van: strijd voeren tegen zijne hartstogten, gelijk in dit H.S. duidelijk blijkt. (Men zie: Adji Sôkô blz. 11, ook aangehaald bij G. K. NIEMANN, ibid. blz. 353 de noot.)

(2) De vierde napsoe noemt de schrijver niet (zij is nog gaïb) maar zal wel napsoe-aloeämah zijn, boven ter loops reeds vermeld.

39. Moestahar (H.S. [illegible]) en Bóesôrô ([illegible]) zijn mij van elders niet bekend. De beschrijving der grootheid van dezen vorst slaan wij maar over, daar zij geheel als alle dergelijke beschrijvingen is.

40. Omtrent de fakir's kan men zien G. K. NIEMANN, ibid, blz. 220, waar wij o.a. in noot 1 lezen, dat deze benaming »inzonderheid aan arme devoten" gegeven wordt. Bekend is 't, dat weldadigheid in 't algemeen (aalmoezen, enz) door MOHAMMAD onvermoeid aan zijne volgelingen wordt aangeprezen en bevolen, en als een hoofdpligt van de geloovigen wordt beschouwd. Een Mohammadaan zal nimmer vergeten, onder de deugden »van eenen vromen man" ook die »der weldadigheid" te vermelden.

41. H S. [illegible] Omtrent dit offeren (njadran) zie mijn jaarversl. over 1864 § Offers der Javanen. De vorst ging njadran, om zich van zijne gelofte te kwijten. Omtrent njadran kan ik hier er nog aan toevoegen, dat ik 't te Grissee en te Giri (bij den Pĕngoeloe aldaar) evenzoo hoorde verklaren, als ik 't in mijn jaarverslag beschrijf. Te Grissee hoorde ik o a. ook nog omtrent njadran: Een inlander, die praauwen of vaartuigen bezit voor zijn handel, zal op zekeren tijd (naar zijne gedane belofte te bepalen) naar één zijner vaartuigen een grooten voorraad lekkere spijzen en dranken laten brengen, en dan op den bepaalden dag met eene menigte (waaronder zelfs wel Chinezen!) daartoe uitgenoodigde vrienden en bekenden zich in zijn vaartuig begeven, en een eind wegvaren, om alsdan den maaltijd te nuttigen en alzoo te njadran.

42. H.S. [illegible] Eene spreekwijze, die letterlijk wil zeggen; steenen op de beide armen vóór het ligchaam dragen, en van daar steenen, – een berg, – groot geluk op de armen dragen, groot geluk verkrijgen.

43. H.S. [illegible] Men treft deze benaming meermalen in jav. geschriften aan. Men zegt mij, dat 't wil zeggen »De Heer, het heerlijke Wezen." Ik ken 't overigens niet. (Het arabische hier voorkomende adam sarpin is een mohammedaansch-theologische term, die onveranderlijkheid, onveranderlijk beteekent. Hier staat dus: uw Heer, die onveranderlijk is. RED.)

44. H.S. [illegible] De Boraq is een soort van gevleugeld paard, door MOHAMMAD

op last van GABRIËL bereden, op zijne nachtreis van Mekka naar den tempel te Jeruzalem, waar hij plegtig welkom geheeten werd door zijne voorgangers onder de profeten. Van daar zou hij verder naar boven gedragen zijn, en achtereenvolgens de zeven hemelen bezocht hebben. In den bovensten of zevenden hemel zou God zelf zich met hem onderhouden en hem bevelen gegeven hebben. (Zie G. K. NIEMANN, ibid, blz 61, vergel. Koran, Soer. 17.)

45. H.S. [illegible] enz. Niet hier alleen, dat Soerôlôjô en Swargô van elkander onderscheiden worden. Ook in de zamenleving doet men dat. Zoo zegt men zelfs dat op een top van den berg Lawoe een pasar (markt) is van de Soerôlôjô, waar de koopers menschen, doch de verkoopers hemelsche wezens (widôdari, enz) zijn.

46. H.S. [illegible] d.i. kooi, fig. voor het ligchaam.

47. H.S. [illegible] d.i. Izrail, naam van den engel des doods. Met Mikraïl is de aartsengel Michaël bedoeld.

48. H.S. [illegible] d. w. z. een tôpô wiens [illegible] (verblijf) geen dak of beschutting heeft; geheel open, ongedekt, niet beschermd voor zon, regen, enz.

49. H.S. [illegible] Zie 37.

50. Toelaq ([illegible]) Een bezwerings- of betooveringsmiddel. Omtrent Noer-Boewat zie men 31.

51. Genaamd [illegible]

52. H.S. [illegible] **kawah** of **chawah** is een javaansch woord, dat volgens het Woordenboek den krater van een' vulkaan en verder ook: de hel der Boeddhisten beteekent. Het uit het sanskrit ontleende nĕrôkô wordt inzonderheid voor de hel der Mohammedanen gebezigd. (Verg. Woordb.) [illegible] (chawah-nĕrôkô) = nĕrôkô = de hel.

53. Aan den Pĕngoeloe gaf hij het volgende raadsel op: [illegible] waarbij men ook kan vergelijken G. K. NIEMANN, ibid blz. 371–386, vooral blz. 374.

54. Zie 39.

55. H.S. [illegible] Omtrent Kodja (eigenlijk een perzisch woord) vinden wij bij Dr. J. PIJNAPPEL Gz. in »Geographie van N.I." blz. 59 § 73: »De naam Kodja komt voor als die van een klein handelaars-gild op Java; maar zal wel oorspronkelijk van de kooplieden van de kust van Guzerate gebruikt zijn, in welke streken dat woord als titel van aanzienlijke kooplieden en andere lieden van distinctie geldt, ofschoon het tegenwoordig in het javaansch van geheel gelijke beteekenis is met moorsch," terwijl wij aldaar Aanteek. 31, blz. 179 o.a. nog vinden: »Tusschen den Archipel en de westkust van Vóór-Indië en wel bepaaldelijk het noorden, Goezerate, moet echter ook verkeer hebben plaats gehad. Ook over dit onderwerp blijft nog veel, bijna alles te onderzoeken over." De zin, dien men op Java aan Moor of moorsch hecht, is zeer uitgestrekt, (misschien beter onbestemd) en bezigen de Javanen het als benaming voor »alle vreemde Oosterlingen, met uitzondering der Bengalezen," waaronder »Arabieren, bewoners van het vaste land der beide groote indische schiereilanden, althans van Vóór-Indië" gerekend worden – een naam (Mooren namelijk), dien de Portugezen en Spanjaarden invoerden, welke alle Mohammadanen in Indië Moros noemen." J. PIJNAPPEL, ibid blz. 59 § 73 (Omtrent het verkeer tusschen den Indischen Archipel en Guzerate vindt men belangrijke bijzonderheden bij DE JONGE, De opkomst van het nederlandsch gezag in Oost-Indië. II, blz. 256, 453 en 495 en III, blz. 9. RED.)

56. H.S. Ik vat Boentallan hier als eigennaam op, hoewel ik 't niet in een lexicon als zoodanig opgegeven vind. 't Woord weet ik anders niet te verklaren.

57. H.S. [illegible] Onder de wong-Soendô verstaat men de bewoners van het westelijk deel van Java. Buitenlands werd Bantam vaak Soenda genoemd. Zou Ngatjèh = Atjih (اچيه), haven en rijk aan de N.W. punt van Sumatra gelegen, zijn, dat in vroeger dagen een magtig rijk was? Met Soekôdônô of (volg. Bijv. op Woordb.) Sokôdônô is waarschijnlijk Borneo bedoeld, waar eene landstreek op de Westkust zoo heet. Met Kotjing is misschien bedoeld Koetjing, de hoofdplaats van Sarawak op de N.W. kust van Borneo.

58. H.S. [illegible] Men zegt mij dat djĕllalah wil zeggen z v.a. tjilôkô = ramp, ongeluk, onheil, tegenspoed.

59. Waarmede de vorst hem een zeer groote eer bewees. Sïti-inggil is de naam van eene verheven plaats in de kraton vóór het paleis van den vorst, op welke hij aan zijn volk verschijnt.

60. Met eigenaardige trekken geeft ons de schrijver eene voorstelling van deze menigte: [illegible]

61. H.S. [illegible]

62. H.S. [illegible]

63. H S. [illegible] enz. Is [illegible] de naam van een land? Of moet 't [illegible] zijn, in 't Woordb. opgegeven?

64. H.S. [illegible] Ook in andere H.S. meermalen voorkomende. (Zie Woordb. op [illegible])

65. H.S [illegible] Zie 27.

66. H.S. [illegible] Uit 't vervolg blijkt, dat Mockadar hetzelfde moet zijn als Sĕmbodjô. 't Is echter vreemd. Zonder twijfel zal hier echter eene font schuilen, tot welke gedachte buitendien nog meerdere aanleiding bestaat.

67. Hij noemt hem hier: [illegible]

68. Soenat'an ([illegible]) = niet verpligte, maar toch goede werken voor een' Mohammedaan.

AANHANGSEL,

bevattende eenige javaansche woorden, op Oost Java in gebruik.

[illegible] — vaak geschreven en uitgesproken als [illegible] z.v.a. [illegible] deerniswekkend, erbarmelijk, bijv. [illegible] [illegible]

[illegible] K.N. Benaming der dijkjes, aan weerszijden der wegen.

[illegible] — [illegible] z.v.a. het huis (bewaarplaats) des woords voor overleg, enz., volgens Javanen in de buik.

[illegible] K.N. beletsel, verhindering (= [illegible] een accident, iets dat in den weg komt, verhindering). (Arab. عرض RED.)

[illegible] 1°. Arab. أدم. Eigennaam ADAM.

2°. Arab. عدم het ontbrekende, het niet zijn, de negatie van iets. — [illegible] en [illegible] twee benamingen voor God; ook veelvuldig in H.S. voorkomende. (Omtrent adam sarpin zie boven Aant. 43. In de laatste uitdrukking is saraq een vorm, die van het arabisch werkwoord شرك is afgeleid en zij beteekent dus: het zonder genoot, het één zijn, van God. RED.)

[illegible] — (van [illegible]?) benaming der gereedgemaakte spijzen voor een (offer)maaltijd, als zij gereed gezet en geplaatst ([illegible]) zijn, maar nog niet genuttigd (verg. [illegible]

[illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] — Mad. [illegible] in kr. [illegible] z v.a. ik vraag verlof, bijv. om iemand te passeren.

[illegible] — [illegible] een draag- of lijkbaar.

[illegible] — [illegible] z.v.a. een sterke (harde) wind giert van alle zijden (?)

[illegible] — ook [illegible] geschreven en uitgesproken.

[illegible] K.N. Benaming eener in 't wild groeijende plant.

[illegible] — [illegible] z.v.a. ligt geraakt (?).

[illegible] Benaming der gaten, die men met een [illegible] in den grond maakt, nadat die bewerkt is, om er het zaad in te werpen. [illegible] zulke gaten maken (vgl. [illegible])

[illegible] Benaming eener ziekte, naar 't schijnt, z.v.a. beroerte.

[illegible] — [illegible] Spreekw. Zie Meded. Jaargang IX, blz. 341.

[illegible] opgaan, in de rekenkunde, van eene deeling bijv., wanneer er geen overschot is.

[illegible] Verkorting van [illegible] benaming van een kind, jonger dan [illegible]

[illegible] K.N. benaming van het kleed, dat, over het hoofd, op het ligchaam neerhangende en dit bedekkende, bij het gebed gebruikt wordt. Ook de vrouwen, die bij de begrafenis van een Chinees het lijk grafwaarts vergezellen, dragen alsdan een [illegible] zooveel als een (van wit katoen gemaakte) zak, door welks opening men het hoofd heeft gestoken en dan verder het ligchaam bedekt.

[illegible] ook [illegible]

[illegible] — [illegible] het bij wijze van verbeurd verklaren zich toeëigenen van een anders goed.

[illegible] K.N. een (van bamboe, langwerpig, gevlochten) mand om visch te vangen.

[illegible] ook [illegible] Holl. proces-verbaal.

[illegible] K.N. Benaming van eene in 't wild groeijende plant.

[illegible] N. hetzelfde als [illegible] In mad. [illegible] (Soerab.) [illegible] (Ked.)

[illegible] — [illegible] noemt men twee aan elkander gebonden kokosnoten.

[illegible] Een plat, in 't midden verheven, rond koekje javaansche suiker, waarvan een pak van 10 stuks [illegible] (of [illegible]) wordt genoemd (Ked.)

[illegible] [illegible] noemt men een pak van 12 stukjes (of pijpjes [illegible]) jav. suiker (Soerab.)

[illegible] Cochin (?)

[illegible] hetzelfde als Koetjing, de hoofdstad van Sarawak op de N.W. kust van Borneo. (?)

[illegible] Een pijpje (stukje) jav. suiker (in Soerab. vergel. [illegible]) 12 zulke pijpjes noemt men [illegible]

[illegible] Eene soort van postelein (niet spinaadje).

[illegible] Tijdelijk dwangarbeider of kettingganger (?)

[illegible] of [illegible] Een woord der [illegible] z.v.a. hetgeen was vóór dat iets (ook [illegible] of [illegible]) bestond (?)

[illegible] Een sandaal, maar van leder gemaakt, onderscheiden van [illegible] die van hout is.

[illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] Benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[illegible] Een slèndang, schuins over de borst, en vervolgens om het middel geslagen.

[Javanese] K.N. Een riviervisch.

[Javanese] [Javanese] De profeet Chidhr, (الخضر) Zie WEIL, Bibl. Leg. der Musulm.

[Javanese] In 't Soerab. z.v.a. [Javanese] „ [Javanese] zal men bijv. roepen of zeggen, bij het binnentreden eener woning. Eene andere beteekenis schijnt 't te hebben in 't H.S. [Javanese]

[Javanese] — [Javanese] Benaming van eene soort batiq.

[Javanese] In 't Soerâb. z.v.a. [Javanese] [Javanese]

[Javanese] Eene ziekte van vrouwen (z.v.a. bloedvloeijing?)

[Javanese] [Javanese] z.v.a. [Javanese] ?

[Javanese] K.N. opgezwollen, opgezet, benaauwd ([Javanese] bijv.) en zoo van eene zwangere vrouw: [Javanese]

[Javanese] — [Javanese] [Javanese] Spreekw z.v.a. één oogwenk, een part van een doerèn.

[Javanese] (van [Javanese]?) Steeds gejaagd, met groote haast werken, (gejaagd) zoodat het verkeerd moet uitvallen.

[Javanese] Benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[Javanese] Verkorting van [Javanese] Abdoel. Zoo [Javanese] benaming eener mohammedaansche secte, naar ABDOEL, den stichter. (Zijn naam is zeker langer geweest, maar het overige daarvan is onbekend. O Doel zou eene verkorting of verbastering moeten zijn van Abdoellah dat in het maleisch dikwijls tot Doelah verkort wordt. RED.)

[Javanese] Ongeveer z v.a. [Javanese] [Javanese] (?)

[Javanese] — [Javanese] [Javanese] Een spreekwoord. Zie Meded. Jaargang IX, blz. 339.

[Javanese] Naar men zegt, z.v.a. [Javanese] [Javanese] ?

[illegible] Van personen, die zich tot volvoering van kwade oogmerken afzonderen. (Vgl. [illegible] en طراقة RED.)

[illegible] — [illegible] = [illegible] en [illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] K.N. het (vleeschen) hart.

[illegible] — [illegible] een regtzaak verduisteren, niet aangeven.

[illegible] — [illegible] [illegible] spreekw. Zie Meded. Jaargang IX, blz 337

[illegible] [illegible] doortrekken, doorzuren (bijv. meel door zuurdeeg.)

[illegible] Benaming van een boom, van welks hout men wel gereedschappen maakt; ook wel fijn gehakt en gekookt als medicijn gebruikt.

[illegible] — [illegible] Een gewas, ook als medicijn gebruikt.

[illegible] Benaming van een inlandsch gebak.

[illegible] Een van gespleten bamboe gevlochten mandje, om zand, steenen, enz. te dragen.

[illegible] Een uitroep, (verg. [illegible] en [illegible].)

[illegible] K.N. [illegible] N. ...[illegible] K. vermenigvuldigen (in de rekenkunde). [illegible] vermenigvuldiging. [illegible] het vermenigvuldigen.

[illegible] rivierdijken, dijken langs een rivier.

[illegible] het eiland Ceylon. Zie boven blz. 278. [illegible] benaming van den berg op dit eiland, op welken (volgens de legende) ADAM, na zijne verwijdering uit het paradijs, als kluizenaar (tôpô) heeft geleefd, en wiens voetstappen aldaar nog in den grond getoond worden; anders bekend als de Adamspiek.

[illegible] [illegible] benaming van God. Zie boven onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] [illegible] benaming van God. Zie boven onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] Een kleine mier. Ook een zeer kleine djim of dĕmit. [illegible] (in de wajang) een heirleger van zulke geesten.

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] K.N. Ieder voorwerp, waar men meê slaan kan (bijv. zweep, stok, rietje, enz.)

[illegible] Het onwillekeurig opheffen van den wijsvinger onder het spreken. Fig.: met algemeene of bedekte woorden op iets of iemand bepaald doelen, het gemunt hebben.

[illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] benamingen van verschillende soorten van gronden, 1°. z.v.a. zware grond, kleigrond. 2°. klei- en zandgrond, gemengde grond. 3°. zandgrond. [illegible] (?) noemt men grond, in welken vele gaten zijn, waardoor mieren naar buiten komen. [illegible] landen, waarvoor de eigenaar als pacht geen geld, maar producten ontvangt.

[illegible] — Ook [illegible] N. ...[illegible] Kr. iemand, die aan eene besmettelijke ziekte ([illegible] enz.) overleed, op eene woeste of afgezonderde plaats neêrleggen. Ook van iemand, wiens woning geheel afgezonderd en alleen staat, zegt men: [illegible]

[illegible] Het ronde gat in een [illegible] [illegible] in dat gat stampen (bijv. om rijst te ontbolsteren, koffijboonen, enz.) Verg. [illegible] II.

[illegible] het tastende zoeken van een blinde.

[illegible] — [illegible] Spreekw. praten als een oude waterschepper, z.v.a. maar wat babbelen, zonder er bij te denken, geen meester over zijn tong zijn, zaniken, kletsen.

[illegible] — [illegible] Spreekw. bijv. van een oprukkend leger, om de groote menigte aan te duiden. [illegible] Zie [illegible]

[illegible] zegt men van de pisang, als er aan een struik een paar reeds rijp zijn. (Verg. [illegible])

[illegible] Hetzelfde als [illegible]

[illegible] II. Benaming van een [illegible] (Zie ook boven, blz. 276. RED.)

[illegible] Wordt gezegd van het suikerriet, als het reeds zoo ver opgeschoten is, dat de bladeren van het in twee naast elkander liggende voren geplante riet elkander raken, waardoor de tusschen in liggende grond bedekt wordt.

[illegible] of [illegible] II. Naam van een rijk.

[illegible] — [illegible] noemt men zoodanige (voor betooverd gehouden) plaats, die den bewoner of bearbeider immer ziekte bezorgt. Bamboe op zulk een plek gegroeid, kapt men nooit voor eigen gebruik, uit vrees voor ziekte. Soms zal men het bij het offeren gebruiken, omdat er alsdan geen gevaar meer is (= [illegible])

[illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] — [illegible] N. ...[illegible] K. menschen naar de sawah zenden, om te [illegible]

[illegible] noemt men ontgonnen grond, op welken reeds éénmaal geplant is. (Zie [illegible])

[Javanese] Hetzelfde als [Javanese] — [Javanese] = [Javanese]

[Javanese] Benaming der sawah, als zij niet beplant is. [Javanese] zulk een gedeelte van een sawah, waar men bij den oogst ook de gesneden padi bijeenbrengt om te droogen, enz.

[Javanese]? bijv. [Javanese] een [Javanese] wiens [Javanese] geen dak of beschutting heeft.

[Javanese] benaming van een inlandsch gebak.

[Javanese] benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[Javanese]? [Javanese] = [Javanese]

[Javanese] Een van den steel van een pisangblad, vierkant gebogen raam, ter grootte van een (groot, plat, eet-)bord, van binnen met een raampje van gespleten bamboe verbonden, waarop men een pisang-blad legt, en dat dan dient voor bord, om van te eten, bij gebrek aan steenen borden.

[Javanese] Hetgeen tot onderhoud dient.

[Javanese] Benaming der plaats op de sawah, waar de gesneden padi bij elkander gebragt wordt, om gedroogd, enz. te worden.

[Javanese] schijnt de titel van een javaansch hoofd te zijn, onder een [Javanese]

[Javanese] K.N. Een bos padi. [Javanese] bij bossen, van padi.

[Javanese] — [Javanese] Een medehelper van den [Javanese] die de [Javanese] bespeelt en [Javanese] die de [Javanese] bespeelt.

[Javanese] Een stuk hout, ongeveer in den vorm van eene wig, om iets anders vast te zetten.

[Javanese] — [Javanese] en [Javanese] twee verschillende soorten van [Javanese] N. [Javanese] K.

[Javanese] — [Javanese] Benaming van eene breede, niet lange praauw.

[Javanese script] een van eenen uitgeholden boom gemaakt schuitje met 2 bamboe-vleugels op zijde.

[Javanese script] Zie [Javanese script]

[Javanese script] — [Javanese script]? [Javanese script] N. [Javanese script] K. [Javanese script] soorten van bambce.

[Javanese script] of [Javanese script] Eene ziekte van de karbouwen (wormziekte?)

[Javanese script] N. [Javanese script] K. — [Javanese script] N. [Javanese script] K. solderen. [Javanese script] N. [Javanese script] K. het solderen. (Verg. 't Maleische patëri soldeersel. RED.)

[Javanese script] (Holl. patrouille), nachtwacht. [Javanese script] patrouilleren. [Javanese script] meervoud van [Javanese script] — [Javanese script] het patrouilleren.

[Javanese script] — [Javanese script] het hart verduisteren, voor: zich ernstig bekommeren, geen raad of uitkómst weten (vgl. [Javanese script])

[Javanese script] Benaming van een in 't wild groeijend gewas.

[Javanese script] — [Javanese script] zie [Javanese script]

[Javanese script] Noemt men de koffijboomen, als de vrucht zich gaat zetten.

[Javanese script] Verkorting van [Javanese script] = [Javanese script]

[Javanese script] — [Javanese script] kubiek.

[Javanese script] Gelijk *f* 4 koper. Ook gelijk 400.

[Javanese script] K.N. zeer bekommerd, verlegen zijn, geen raad weten.

[Javanese script] [Javanese script] het kloppen (slaan) van het bloed in 't ligchaam.

[illegible] — of [illegible]?) Een riviervisch.

[illegible] = [illegible]

[illegible] muziek maken. [illegible] Een muziekant. (Cf. [illegible])

[illegible] leguaan (niet »het ei van een leguaan").

[illegible] (Arab. Mal. يتيم) hetzelfde als [illegible] wees, weeskind.

[illegible] Ondergeschikte javaansche ambtenaar.

[illegible] In Mad. ook [illegible]

[illegible]? (Beteekent: rust, kalmte, vertrouwen. Het is het Arabische مطمينة Zie over dit woord ook Meded, Jaarg. IV, blz. 222. RED.)

[illegible] Zie Aant. 7.

[illegible] Ook z.v.a. uiterlijk, oppervlakkig, de letterlijke zin, in onderscheiding van een dieperen of geestelijken.

[illegible] Eigenlijk. (Van het Arabische حقيقي dat hetzelfde beteekent. RED.)

[illegible] K.N. vee (buffel, koe, schaap, enz.) verkoopen.

[illegible] Oneigenlijk. (Het is 't Arabische مجاز oneigenlijk gezegde, metaphora. RED.)

[illegible] Scheldwoord.

[illegible] (Mal. id) gegoed, in staat zijn.

[illegible] Een korte zweep. (Verg. [illegible])

[illegible] Naam van een boom.

[illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] of [illegible] Hetzelfde werktuig als een [illegible] of [illegible], maar iets grooter.

[illegible] Een vliegend insect, dat een gonzend geluid maakt.

[illegible] Een diepe [illegible] cf. 't Holl. goot.

[illegible] K.N. [illegible] De aarde, tusschen de voren op een suikerrietveld, (als het riet [illegible]) met een [illegible] losmaken.

[illegible] In Soerab. = [illegible] of [illegible] Een groote [illegible] heet in Kĕd. [illegible]

[illegible] — [illegible] Zie [illegible]

[illegible] Benaming der heeredienstpligtigen eener desa.

[illegible] [illegible] Een bepaalde hoeveelheid opium.

[illegible] — [illegible] onder ééne algemeene benaming uitdrukken, van gelijksoortige of overeenkomstige zaken. (Verg. [illegible])

[illegible] of [illegible] [illegible] noemt men een pak van 10 koekjes ([illegible]) Javaansche suiker. (Kĕd.)

[illegible] I. Een pop, met een zeer groot hoofd op een klein, schraal ligchaam. Spottenderwijs ook van menschen als scheldwoord gebruikt.

II. Gezwollen, dikke oogen, van een weenende bijv.

[illegible] Noemt men ontgonnen grond, waarop voor de eerste maal vrucht groeit. Daarna heet zulke grond [illegible] en eindelijk [illegible] (van [illegible]?)

[illegible] Men onderscheidt [illegible] van [illegible] [illegible] is z v.a. [illegible] Zóó de [illegible] van God, een Leeraar, vader aan zijne kin-

deren. Maar [Javanese] zegt men bijv. van de spijzen, die de huiswaarts keerende gasten van een bruiloft, enz. meênemen. (z.v.a. [Javanese] De Javaän zegt: [Javanese] is [Javanese], maar [Javanese] niet, als zijnde de benaming van spijzen.

[Javanese] Een ploeg. [Javanese] Een land ploegen.

[Javanese] = [Javanese]

[Javanese] [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese] Javaansche beambten.

[Javanese] (of [Javanese]?) Een huidziekte. [Javanese] ([Javanese]) aan die ziekte lijden.

[Javanese] [Javanese] Aan de beide uiteinden van een voorwerp trekken, zoo dat het stuk springt of scheurt, en dan terstond de handen met hetgeen zij hebben vastgehouden in de hoogte over de schouders werpen, te gelijk loslatende wat de handen vasthielden.

[Javanese] Naam van een rijk.

[Javanese] Van dieren gezegd, die een oogappel kwijt waren.

[Javanese] BILEAM.

[Javanese] Noemt men de koffijboomen, als de vruchten reeds voor een deel rijp zijn. (Even als [Javanese] van pisang.

[Javanese] Een deel, part, stuk. [Javanese] met een wapen zich een vinger bijv. afhakken, afhouwen. [Javanese] pass. vorm. [Javanese] de van den Waroeboom afgeschilde opperhuid, waarvan men zich wel bedient om touw te maken.

[Javanese] Eene verjaarde oogziekte, bij welke het éene oog reeds geheel, het andere bijna blind is. (Verg. [Javanese])

[Javanese] — [Javanese] Een bamboe-koker zonder geledingen.

[illegible] K.N. [illegible] vee van de weide stelen.

[illegible] K.N. opgezwollen, dik van het tandvleesch. [illegible] daaraan lijden, pijn daarvan gevoelen (als bijv. de toebereide kalk ([illegible]) in het tandvleesch bijt.)

[illegible] Atjih (?)

[illegible] of [illegible] Iets goed onderhouden, bijv. een pagger.

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] I. Twisten, van een klein kind met een bejaard mensch.

II. Tegen een steile, moeijelijk te beklimmen hoogte opgaan.

S. E. HARTHOORN'S OORDEEL OVER HET ONDERWIJS IN DE MINAHASSA, TOEGELICHT

DOOR

N. GRAAFLAND. (1)

Als iemands liefde in haat verkeert, dan wordt hij vaak onbillijk, onregtvaardig, inhumaan. Wij zien het bevestigd in den heer HARTHOORN. Eenmaal had hij de zending lief, zegt hij (2); en waarom zouden wij hem niet op zijn woord gelooven? – Nu hij haar den rug toegekeerd heeft, is hij ook zeer op haar verbitterd. Zij moet al den last dragen van de bittere teleurstelling, die hij heeft ondervonden, en het komt zelfs geen enkele maal in hem op, zichzelven af te vragen, of hij zich ook meer van haar voorgesteld heeft, dan zij werkelijk ooit beloofd heeft voor hem te zullen zijn! – Zelfs de wee-

(1) Reeds een jaar geleden zond Br. GRAAFLAND mij de copij van het thans den lezers van dit tijdschrift aangeboden stuk. Toen lag ter perse het bij A. E. C. VAN SOMEREN te Zutphen uitgegeven boekje: »Wat is waarheid ten aanzien van de zending in de Minahassa?" van dezelfde hand, met begeleidend schrijven van H. HIEBINK. Zelf had ik kort te voren in dit tijdschrift het schoolonderwijs in de Minahassa besproken, naar aanleiding van de gesprekken door den heer HARTHOORN en eenige leden van het Indisch genootschap over dit onderwerp gevoerd. Een en ander gaf aanleiding, om de afzonderlijke uitgave van dit handschrift aan te bevelen. Door allerlei omstandigheden is het daartoe echter niet gekomen, en nu mag ik het in vele opzigten hoogst belangrijk stuk niet langer onder mij houden. Met goedvinden van mijne medeleden in de Redactie vindt het thans in ons tijdschrift eene plaats, terwijl ook overdrukken bij de uitgevers verkrijgbaar gesteld zijn. N.

(2) Evang. Zending in Oost-Java blz. 14.

moed van eene „oude liefde" treft men bij hem niet aan. Waar hij haar ontmoet, wordt er wrevel bij hem opgewekt; hij haat haar met eenen volkomen haat.

Maar kon het nu niet anders, of hij moest daarmede tevens den oorlog verklaren aan allen, die de zending toch nog – niettegenstaande zijn' afval – blijven aanhangen, dienen en liefhebben? Hoe nu? Een officier van de Marine heeft eene onaangename ontmoeting gehad met eenen Resident. Daar komt een ander oorlogsvaartuig ter vervanging van dat, waarop die officier geplaatst is. Aanstonds is hij aan boord. „Heeren! Gij moet dien Resident dood verklaren." „Dank je wel," is het antwoord, „hij heeft ons geen leed gedaan." – „Dan zijt gij mijne vijanden."

Schrijver dezes heeft zijn deel ruim gehad van onaangename bejegening door HARTHOORN. Men heeft mij gevraagd: wat hij toch wel tegen mij hebben mag? – Ik weet er geen andere verklaring van te geven dan deze: dat ik tot den huidigen dag nog altijd mijne krachten besteed ten dienste dier zending, die door hem verlaten is.

Dat spijt mij – meest om hemzelven. Hij heeft zich door zijne antipathie tegen de zending zóó ver laten vervoeren, dat hij blind is geworden voor het goede door haar gesticht, partijdig is in de beoordeeling van hare vruchten, en onbillijk en onregtvaardig jegens hen, die haar nog aanhangen.

Minder te verklaren, en te verschoonen allerminst, is het, dat hij de toevlugt neemt tot lage middelen om het pleit te winnen. Zulk middel noem ik den laster. Waar hem feiten in den weg treden, die, zoo hij ze liet gelden, zijne geheele redenering zouden doen vallen, maakt hij het zich gemakkelijk, en verklaart die feiten

stoutweg voor leugen. En waar hij zal trachten zijne sophistische redeneringen schijn van waarheid te geven, daar misleidt hij het publiek door onderscheidene feiten, berigten en gezegden te exploiteren, zonder het verschil van tijd en plaats te doen gelden, op zichzelf staande feiten te generaliseren, en uitzonderingen te doen dienen tot veroordeeling van het geheel, en eindelijk door die anachronistische zamenflansingen te groeperen om een zegevierend eind-oordeel uit te spreken.

In ieder zijner geschriften volgt hij die methode van strijden. In het eerste, tweede en laatste geschrift is het onder meerderen, vooral schrijver dezes, van wien hij óf insinueert óf onverbloemd durft zeggen, dat hij het publiek met valsche, leugenachtige berigten heeft om den tuin geleid. Nu mogen „sterke” geesten, waaronder HARTHOORN misschien behoort, het gaarne voor lief nemen, als zij zulke aanbevelingen ontvangen; of anderen zich ligtelijk troosten met de woorden van BILDERDIJK:

> Als u geen lastertong ontziet,
> Dan moet gij naar geen reden vragen:
> De slechtste vruchten zijn het niet,
> Waaraan de wespen knagen;

ik vind het wel zoo aangenaam niet gestoken te worden, en kan er mij maar niet gemakkelijk in vinden, om onverdiend door het slijk gesleurd te worden. Ik durf dan ook voor God en mijn geweten getuigen, nooit anders te schrijven of geschreven te hebben dan waarheid: d. w. z. overeenkomstig wat ik na onderzoek voor waarheid hield. Ik weet zeer goed, dat ik mij ook kan vergissen, maar dat is dan toch nooit opzettelijk; en dewijl ik gewoon ben eerst te onderzoeken, meen ik regt te hebben als waarheidlievend te boek te staan. HARTHOORN heeft mij gelieven te brandmerken als leugenaar of vervaardiger

van valsche berigten, dat wel op hetzelfde zal neêrkomen. Daarentegen meen ik altijd getoond te hebben een open oog te willen hebben voor de gebreken van ons volk, onze meesters, ons werk, en verklaar dan ook, dat wij nog verre verwijderd zijn van de volmaaktheid.

Jammer, nog eens, vind ik die wijze van handelen, door HARTHOORN overal volgehouden. Waarom toch moest zooveel waars en schoons ontsierd worden door zulk eene onedelmoedige, inhumane wijze van strijden? Tegen zulk schrijven is het onaangenaam op te treden, want gedurig komt men in de stuitende noodzakelijkheid, te wijzen op eene verkeerde, maar al te zeer te verdenken kritiek.

Gold het echter het oude thema - de zending - ik zou zeker de pen niet opgevat hebben; maar dewijl hier sprake is van het onderwijs voor den Inlander, - een onderwerp dat men kan beschouwen als op zichzelf staande, al wordt het ook door de zending gebezigd, - gevoelde ik mij gedrongen eenige „Toelichting" over het door HARTHOORN behandelde te geven. Ik schrijf dan ook heden minder als zendeling, dan wel als iemand, die een werkzaam aandeel wenscht te hebben in de ontwikkeling, zij het ook, van een zeer klein gedeelte van Nederlandsch-indië.

Het zal daarbij blijken, dat ik in meer dan één opzigt met HARTHOORN sympathiseer, dat onze inzigten van wat voor de intellectuële ontwikkeling van den Inlander noodig is, niet zeer verschillen; dat zijne wenschen voor het onderwijs door het bestaande, - wèl gekend en gewaardeerd, - in vele opzigten bevredigd worden.

Even als ik mijne berigten altijd zonder argwaan schreef, zal ik ze thans ook voor het publiek bloot leggen. Daardoor zal ik zeker op vele zaken een ander licht doen vallen, dan HARTHOORN deed, maar dewijl ik

der waarheid getrouw wil blijven, hoop ik behoed te zullen worden voor overdrijving, partijdigheid en zelfverheffing.

Om het den lezer gemakkelijker te maken in het volgen van het oordeel van HARTHOORN en mijne toelichting, zal ik mij aan zijne volgorde houden. Wij willen achtereenvolgens de vragen ter beantwoording stellen:

1. Onderwijs of geen Onderwijs?
2. Hoe is het Onderwijs in de Minahassa?
3. Is het voldoende?

Men zal het mij ten goede houden, dat ik mij alleen bepaal tot de beschouwing van het Onderwijs in de Minahassa. Te oordeelen over streken waar men nooit geweest is, of waarvan de locale toestanden ons weinig bekend zijn, en waaromtrent onze voorstelling altijd gebrekkig moet zijn, vind ik te veel gewaagd voor een gewoon menschenverstand. Ik heb van HARTHOORN geleerd, hoe deerlijk men zóó den bal kan misslaan (1). Wel heb ik de beide soorten van scholen, waarvan HARTHOORN spreekt, bezocht op Java: maatschappelijke scholen te Koedoes en Demak, en christelijke, niet kerkelijke scholen te Samarang en Tagal; maar om een grondig oordeel uit te spreken, dient men meer gezien en onderzocht te hebben, en zeker niet de zaken alleen te kennen door enkele verslagen en geschriften, die

(1) Men zal mij tegenwerpen, dat ik vroeger over de Evangelisatie op Java ook een woord heb medegesproken. Maar men vergete niet, dat dit is geschied na maanden langen omgang met KRUIJT en anderen; na het lezen der opstellen in manuscript, die de zendelingen voor elkander over de zaak geschreven hadden, en na het bezoeken van eenige gemeenten op Java.

zelden of nooit geschreven zijn met het oog op alle mogelijke quaesties en beoordeelingen, die er te eeniger tijd over het werk of de inrigting zouden kunnen worden te berde gebragt.

I. Onderwijs of geen onderwijs?

De kritiek schijnt bij HARTHOORN ten doel te hebben – af te keuren. Er moet aangetoond worden, dat er niets goeds is. Zoo ook ten opzigte van het onderwijs in Indië. De doorgaande toon en strekking van zijn betoog is afkeuring. Nog nooit is er goed gedacht en degelijk gehandeld in betrekking tot de ontwikkeling der indische volken. Nergens vindt hij iets, dat aan zijne eischen beantwoordt, noch in beginsel, noch in uitvoering.

Nu zou het dus zeer gewaagd zijn, als wij van onze zijde bij de volgende beschouwingen eenige stellingen ten grondslag wilden leggen. Daar zou altijd iets in zijn wat zijn' tegenzin of argwaan opwekte; wij zouden altijd gevaar loopen te weinig of te veel te willen. Dus zullen wij van hem hooren, wat hij bepaald goed en noodig acht voor de verheffing van den inlander.

En zoo wijzen wij dan vooreerst op het punt, door HARTHOORN op den voorgrond gesteld: dat er onderwijs gegeven worde.

Wij zouden kunnen volstaan met te wijzen op de derde vraag, die hij ter beantwoording stelt: „Welke middelen zijn er ter verbetering van het onderwijs aan te wenden?" – Waar sprake is van verbetering, daar wil men geen vernietiging.

Wij willen het echter duidelijk doen zien uit de eigen woorden van den schrijver:

„Naar de voorstelling bij den inlander werken er drie

krachten in de wereld. Hetgeen plaats grijpt geschiedt òf door menschen, òf door geesten, òf door het noodlot. De magt der menschen is klein, die der geesten groot, die van het noodlot onwederstaanbaar voor menschen en geesten. Er zijn menschen, die met eenen geest of met geesten omgaan. Zij weten en kunnen, hetgeen gewone menschen niet weten en niet kunnen. Droomen uit te leggen verstaan zij. Voorspellingen te doen, vermogen zij. Het verrigten van wonderteekenen kan men van hen verwachten. Maar ..... daarmede is men van de toekomst nog niet volkomen zeker! Er kunnen bij de tegenpartij personen gevonden worden, die met magtiger geesten verkeeren, en daardoor tot grooter daden in staat zijn. Ook het noodlot, welks gangen voor menschen en geesten verborgen zijn, kan onverwacht op den loop der zaken ingrijpen, en eene niet te voorziene uitkomst bewerken. Dat bijgeloof nu, dat in weerwil van de teleurstelling waartoe het leidt, zich zelf staande houden kan, is de magt waarover de Arabier, geslepen waarzegger, geoefend toovenaar, beschikt. Dat bijgeloof voert den onnoozelen inlander tot verzet, dwingt Nederland tot den oorlog met zijne ellende. Dat bijgeloof is ook in tijden van rust den inlander tot groote schade. Toovenaars helpen iedereen. Zij leveren de middelen om maagden en vrouwen te belezen, om diefstal en roof, brandstichting en moord straffeloos te plegen ..... Ook bij ziekte is het bijgeloof de groote plaag van den inlander. Het bijgeloof verklaart de ziekte veelal uit tooverij of uit de werkzaamheid van geesten. En daartegen wordt dan met de onzinnigste maatregelen ten koste van den lijder te velde getrokken." (1)

---

(1) Toestand en Behoeften van het Onderwijs, enz. pag. 13—15.

Die voorstelling van de werking des bijgeloofs is volstrekt niet overdreven. Zij is waar, en kan allerwege door feiten gestaafd worden. Ten opzigte van de Minahassa zou zij nog aanvulling behoeven. Met den Arabier en het Islamisme hebben wij hier niet te maken; maar het bijgeloof vond hier vroeger zijne krachtige handhaving door de priesters, en zonder die was het in staat overal angst en schrik te verspreiden, het volk onder het ijzeren dwangjuk der vrees te houden, rijken tot de grootste armoede en vele familiën tot ongeluk te brengen. Gaarne zal men dan ook instemmen met de woorden van den schrijver: „Het is duidelijk, dat het vereenigd belang van Nederland en Indië, en menschlievendheid bovendien" — zij komt er wel wat schoorvoetend achteraan hinken! — „gebiedend vorderen, dat jammerzalig bijgeloof te keer te gaan. Maar hoe zullen wij dat te keer gaan? Niets kan hier baten dan onderwijs." Het gezegde wordt nog uitgebreid, als de schrijver er op laat volgen: „Maar welk onderwijs? Geen onderwijs op europesche leest geschoeid, over zaken, die . . . . hem geenerlei belang kunnen inboezemen." „Neen, een onderwijs, dat — ontleend aan de gevoelens van zijn land, de inrigting zijner maatschappij en geëvenredigd aan zijne bevatting en behoeften, — in staat is de hersenschimmen, die hem vervoeren, te verdrijven, zijn oog en hart te openen voor het werkelijke leven en gehechtheid aan Nederland bij hem aan te kweeken." (1)

Regt zoo. Wij wenschen hem daarbij tevens op te leiden tot eene hoogere opvatting van ons aanzijn, en tot waarachtig geluk door de kennis en ware vereering

(1) Toestand, enz. p 15.

van God, en tot het beoefenen van alle maatschappelijke en christelijke deugden. Maar toch hebben wij hier het voorname punt, waarin wij met den schrijver volkomen eenstemmig denken, en waarnaar wij altijd getracht hebben te handelen. De schrijver wil onderwijs voor den inlander; dus voor allen, want het gansche volk – grooten en kleinen – ligt onder de magt van het bijgeloof.

Zoo zoudt gij meenen. Toch moet ik u zeggen, dat gij u vergist hebt. Rijme wie het kan, als HARTHOORN op de volgende pagina toegeeft (aan anderen) „dat de groote menigte geen scholen begeert, geen scholen behoeft?" Hij motiveert zijne stelling door te zeggen: „Nooit kan hij (de inlander) tot lezen aandrang gevoelen. Het weinige, dat hij weten moet, kent hij zoo goed als de beste. Een afdoend bewijs (?) daarvoor is het volslagen gemis aan geschriften, waaruit hij iets voor hem van belang zou kunnen leeren. En gebeurt het al eens, dat hij een getal centen moet deelen, of vermenigvuldigen, of bij andere optellen, dan wel aftrekken; het baart hem geene moeijelijkheid." (?) (1)

Op een en ander is heel wat af te dingen. De opgenoemde kundigheden, waartoe wij ook het schrijven brengen, kunnen vele inlanders zeer goed gebruiken, en komen hem dus wel te pas. Ik spreek thans voor de Minahassa. De leerstof is uitgebreider, dan de heer HARTHOORN wel meent. Ik doel hier niet op den Bijbel alleen. Het schrijven brengen de inlanders veel in toepassing. Getuige daarvan de aanteekeningen, die zij zelven maken van opeenvolgende koopen en verkoopen; getuige daarvan bovenal de drukke correspondentie, die daar,

(1) Toestand enz. p. 16.

wordt gevoerd onderling door het gansche land. Het rekenen komt den Minahasser schier dagelijks te pas bij koop en verkoop, vooral met Chinezen; bij het verdeelen van gezamenlijk gewonnen geld, enz. Dat dit alles zonder eenig onderwijs zeer goed in zijn werk gaat, moet ik regtstreeks tegenspreken. Van waar anders de menigte bedriegerijen van de zijde der Chinezen, die slimme rekenaars? Van waar, dat er meermalen geld moet verdeeld worden, en dat men, na een' dag tobbens, eindelijk den meester te hulp roept, om de netelige zaak in het reine te brengen? Dat heeft dikwijls plaats waar oudsten en hoofden van den ouden stempel de zaken leiden; maar dit geschiedt niet meer waar jongere hoofden, die onderwijs genoten hebben, het bewind voeren. Bij al het bovengenoemde heb ik nu nog geen gewag gemaakt van die menigte jongelieden, die als onderhoofden, als landmeters, of opzigters van wegen, of opzigters bij de kultuur, of als vaccinateurs, of als klerken bij de koffijpakhuizen, kontroleurs of majoors, of als mandoer's in tuinen of toko's van particulieren werkzaam zijn, en die allen moeten kunnen lezen, of schrijven en rekenen. Inderdaad als men de ontwikkeling kende, die hier reeds bestaat, dan zou men niet meer behoeven te vragen, of er ook behoefte aan scholen is. Ik weet wel, dat deze kundigheden niet zoo algemeen te pas komen in eene inlandsche maatschappij, die nog geheel in den primitieven toestand verkeert; maar ik kan dat voor de Minahassa niet doen gelden, omdat de meerdere ontwikkeling hier een feit is.

Genoemde kundigheden kunnen hier niet meer worden gemist, en zoo komen wij voor de Minahassa tot een geheel ander besluit dan HARTHOORN, en zeggen: dat de groote menigte scholen behoeft. Of allen van

die behoefte evenzeer doordrongen zijn, is eene geheel andere vraag. Waar wij behoefte zien, en enkelen of, zoo als in de Minahassa, velen die gevoelen, is het nog geen vereischte, dat allen die erkennen. Ons is het genoeg te zien, dat de behoefte bestaat en door velen wordt gevoeld.

Of dit altijd zoo is geweest? Zeker niet. Of het thans overal het geval is? Ook niet. Maar dat het op vele plaatsen reeds bestaat, bewijst genoeg, dat er door de rigting, die de beschaving hier gekregen heeft, behoeften geboren worden; en dat is het immers ook wat HARTHOORN verlangt.

Tot hiertoe volgden wij den schrijver om enkel te letten op de maatschappelijke behoefte, en het maatschappelijk belang. Maar – wat is er nu bij zijne redenering nog overgebleven van de noodzakelijke ontwikkeling van het volk, en het daardoor bestrijden of beter ondermijnen van het bijgeloof – die groote kwaal van de inlandsche maatschappij?" Is het, bij het aanbrengen van genoemde kundigheden, werkelijk te doen om dat lezen, dat schrijven, dat rekenen? Zoo ja: dan geef ik hem dadelijk toe, dat wij daarmede het volk geen dienst doen. Dan zou ik het onderwijs een plaag en straf achten. Maar zijn die kundigheden middelen, om het te beschaven, te ontwikkelen, op te heffen, en van den druk van domheid, verdierlijking en bijgeloof te verlossen, dan noem ik ze eene weldaad voor de bevolking. Welnu, dat moet het streven en het doel zijn van elken volksbeschaver. Niet het aanbrengen van eenige kundigheden, het afrigten tot kunstjes, maar de ontwikkeling der bevolking door al de middelen, die daartoe onbetwistbaar leiden kunnen.

De schrijver wil dus geen onderwijs voor het volk.

Hij zegt het met duidelijke woorden: „Zooals gezegd is, niet tot de bevolking in het algemeen willen wij dat onderwijs uitstrekken. Ofschoon wij niemand begeeren uit te sluiten" – het zou nog al erg zijn! – „zoo hebben wij toch bepaaldelijk het oog op opzieners en schrijvers bij Europeanen, dus op die inlanders, welke geen landbouwers zijn." (1) Het doet ons echter genoegen te vernemen, dat het den schrijver „leed doet, dat wij tot de groote menigte nog met geen schoolonderwijs kunnen komen." (2) Immers als het nu hier of daar wel mogelijk is, tot de menigte met onderwijs te komen, dan mogen wij verwachten, dat de schrijver zich met ons verblijden zal over het uitzigt op eene betere toekomst voor de bevolking. Voorshands tracht hij ons te troosten met een' dubbelen troost. „In den geheelen Archipel zijn niet minder dan 20 millioen menschen. Zou het ons nu mogelijk zijn, al die millioenen zoo maar op eens – waartoe dat? – aan voldoend onderwijs te helpen?" (3) Gelieve af te trekken eenige millioenen, die nog niet onder ons bereik zijn! „Al konden zij het ontvangen, dan nog zou immers onze kracht te kort schieten!" (4) En als nu hier of daar de gelegenheid gunstig is, om tot het volk te komen met onderwijs, moeten wij daarom dat volk maar laten wachten tot dat geheel Indië bereid zal zijn het te ontvangen? Als het op Sumatra en Celebes in enkele streken met succès kan gebragt worden, mag dit dan niet geschieden, omdat er op Java nog te veel hinderpalen zijn? Gelukkig voor de Minahassa, dat de zending hare roeping anders en beter begrepen heeft. Daardoor is, wel is waar, een klein volk, van slechts 100,000 zielen voor

(1) Toestand, enz. p. 18. (2) Toestand, enz. p. 18.
(3) id. p. 18. (4) id. p. 19.

het grooter deel reeds gebaat; maar wie durft het weêrspreken, dat die ontwikkeling zich verder zal uitbreiden en zich naar andere streken zal overplanten? Reeds worden de meeste schoolboeken van de Minahassa ook gebezigd op de Sangi-eilanden en in andere streken; in het onderwijs te Gorontalo wordt voorzien door meesters uit de Minahassa. Al wordt dan hier en daar van dit land uit slechts de eerste stoot gegeven, toch is daarmede reeds veel gewonnen; en het vooruitzigt bestaat, dat ook in die streken het onderwijs eene plant zal worden, die hoewel niet inheemsch, toch zeer goed gedijt.

Gelukkig dat ook het Gouvernement zijne roeping beter begrijpt, en toont vooruitgang te willen op dit gebied. Zal ik dit nog hebben aan te toonen? Is dan de oprigting van kweekscholen voor inlandsche onderwijzers daarvan niet een sprekend bewijs? Wordt niet gedurig de aansporing en aanmoediging herhaald tot het vervaardigen van geschikte leesboeken voor den inlander?

Maar . . . wat verwacht gij dan toch wel van die scholen? zal HARTHOORN vragen. „Het onderwijs wordt dikwijls, dank zij de abstracties, waartoe men zoo gemakkelijk vervalt, als eene zekere tooverroede beschouwd. Men stelt zich namelijk voor, dat men een onbeschaafd land slechts met een net van wèl ingerigte scholen heeft te overdekken, om welhaast nieuwe toestanden te voorschijn te zien treden." . . . . „De school op zich zelf vermag niets. Geplaatst buiten een aan haar voegend maatschappelijk verband, is zij een kostbaar pronkstuk, waarvan ieder last heeft, maar niemand voordeel trekt. Een school luistert naauw. Til uwen zoon over het paard, doe hem op een te hooge school . . . . wat is het gevolg? Overdek den Archipel met onze scholen, met lagere en middelbare, des noods met hoogere! Den Archipel in

rep en roer brengen." – wie wil dat? – „zal het niet. Hem zegen aanbrengen evenmin. De inlander zal het onderwijs niet vatten, niet begeeren." „De onmisbare onderwijzers zal men niet kunnen vormen. De scholen zullen, vóór zij nog gereed zijn, weder in duigen vallen." (1)

Hoe ligt maakt men zich toch schuldig aan overdrijving, als het slechts te doen is om zijne zaak te winnen! „Til uwen zoon over het paard!" Maar juist dat willen wij niet. Wij willen geen hoogere en middelbare scholen voor het volk. Wij willen ons nederig bij den weg houden, en verlangen alleen lagere scholen voor het volk. Wien is het ooit in gedachte gekomen iets anders te willen? En die scholen wenschen wij niet buiten een haar voegend maatschappelijk verband, maar juist in verbinding met den vooruitgang en de beschaving, die overal ingang vinden, waar het nederlandsch gezag voor goed gevestigd is. Of is dit te veel gezegd, waar, door de pogingen van ons Bestuur, de kultuur wordt uitgebreid, de industrie bevorderd, de handel aangemoedigd en de communicatie en afvoer van producten door goede wegen vergemakkelijkt wordt? Moet door dit alles de behoefte aan meerdere kennis en ontwikkeling niet geboren worden? Vindt hier niet eene wederkeerige werking plaats tusschen die maatschappij en de in haar midden geplaatste school?

„De school op zichzelve vermag niets." Ik zou zeggen weinig; want al denken wij haar ook buiten regtstreeks verband met de maatschappij, dan kan zij toch niet nalaten invloed uit te oefenen door de verspreiding van kennis. Maar in de Minahassa is de school allerminst te achten op zich zelve te staan. En dat geldt niet

---

(1) Toestand, enz. p. 10, 11.

alleen van de school in dezen tegenwoordigen tijd, nu de ontwikkeling in de Minahassa reeds zulke groote schreden voorwaarts gemaakt heeft; maar dat was ook het geval reeds in de eerste tijden der oprigting. Er werkten in de Minahassa onderscheidene krachten te zamen, om de bevolking hooger op te voeren. De Regering zorgde voor een net van wegen, voor schoone negerijen, voor het bouwen van goede huizen, voor de uitbreiding der kultuur. De meesters en hunne vrouwen, opgeleid in de huisgezinnen der zendelingen, bragten beschaving in de afgelegenste deelen des lands. Die beschaving deed behoeften ontstaan. In die behoeften moest voorzien worden door meerderen ijver. En in die maatschappij werden kennis en ontwikkeling allengs meer gezocht, en de school was er om daarin te voorzien. Zoo heeft dan de school in de Minahassa wel degelijk regt van bestaan.

Wel verre van in duigen te vallen, vóór zij nog gereed „zijn," bestaan de scholen nog overal, waar zij vroeger bestonden, en is het aantal gaande weg altijd toegenomen.

Hoe zij er gekomen zijn, zullen wij later bespreken. HARTHOORN zou ze niet gesticht hebben; ja, welligt meent hij het best, ze hoe eer hoe liever op te heffen.

Maar wanneer zal dan de tijd gekomen zijn, om ze met meer regt onder het volk te brengen?

Hier komt de andere troost, dien HARTHOORN geeft, ons te stade. „De school helpt die hoofden vormen ten nutte van het volk." „Afgezonderd van de groote menigte bevindt er zich eene klasse onder de inlanders, eene invloedrijke klasse, waarop aller oogen gevestigd zijn. (?) (1) Het zijn de hoogere en lagere ambtenaren,

(1) Dit geldt zeker voor Java. HARTHOORN generaliseert: voor de Minahassa kan dit niet gelden.

gewoonlijk hoofden genoemd. Dezen nu hebben wel degelijk behoefte aan schoolonderwijs." (1) Men bedenkt: behoefte die wij zien, maar die door henzelven zeer weinig wordt gevoeld . . . Tot voor korten tijd vond men onder de zonen van hoofden in de Minahassa juist de domste sujetten, die ook geen onderwijs wilden, en verre achter stonden bij velen onder de kinderen des volks! „Niet alleen komt in hun beroep lezen en schrijven te pas;" (2) – velen laten liever hunne schrijvers de pen voeren – „maar zij, die geroepen zijn, de door Nederland ten behoeve van de bevolking vastgestelde wetten ten uitvoer te leggen, behooren toch in staat te worden gesteld om die wetten te kunnen begrijpen en waarderen." (3)

Zeer waar. Wij zien die behoeften zeer duidelijk. Die hoofden ook? Dat doet weinig ter zake: de behoefte bestaat, en dus moeten zij onderwijs hebben. Zij vragen er wel niet om, evenmin als de bevolking, en nog minder soms, maar als men het hun begeerlijk maakt, en nog meer, en dat heeft wel iets, dunkt ons, van zedelijken dwang, tot „voorwaarde" van eene aanstelling vaststelt, dat zij onderwijs moeten genoten hebben, en zekere bekwaamheden deelachtig zijn, dan zullen zij wel moeten (!) volgen. „Genoeg, een ontwikkelend van zedelijke beginselen doortrokken onderwijs kan hier niet worden gemist." (4)

Dus wel onderwijs, maar alleen voor de hoofden?

En waarom dat onderwijs aan de hoofden?

Omdat wij zien, dat er behoefte bestaat aan onderwijs, om daardoor een beter, regtvaardiger bestuur te erlangen over het volk. (5)

---

(1) Toestand, enz., pag. 17. (2) Toestand, zen., pag. 17.
(3) Toestand, enz., pag. 16, 17. (4) Idem. pag. 18.
(5) Idem. pag. 17, 18.

Niemand die in dien wensch iets zal wraken; maar de behoeften van het volk, die wij ook zien, wegen die niet even zwaar? De bevolking blijft voorshands in hare onkunde en onder den druk des bijgeloofs voortleven, terwijl ons te haren opzigte de troost gelaten wordt, dat zij later ook deel zal krijgen „als verlichte hoofden met ons zullen medewerken om de maatschappelijke toestanden te ontwikkelen en te verbeteren!" (1)

Illusie! — Ach, wat hebt gij menigeen reeds teleurgesteld! Zoete vleister! Dat zelfs de een en andermaal zoo deerlijk misleide nog gehoor kan geven aan het aangenaam gekweel van uw sirenenstem, en onder het begoochelend genot van uw gefluister zich laat medevoeren tot nieuwe teleurstelling; het is wel een sprekend bewijs van de verleidende kracht uwer redenen. Maar toch — gij zijt wreed! — Al te onbarmhartig voert gij heerschappij zelfs over een rederijk mensch! Eerst hebt gij HARTHOORN, indisch gesproken, „meêgenomen," en hem het ontstaan voorgespiegeld van eene splinternieuwe polynesische godsdienst, zoo mooi als er nog nooit eene geweest is; en thans wilt gij hem diets maken, dat hij den „steen der wijzen" gevonden heeft, – en door zijne methode zal in den Indischen archipel van geslacht tot geslacht de behoefte aan onderwijs toenemen, allengs ook tot het volk doordringen!" (2).

Of hij er zelf geloof aan slaat? . . . Gij acht het toch duidelijk uiteen gezet en mogelijk, lezer? Och! daarbij is eenvoudig buiten rekening gelaten: de eeuwenoude verhouding van de hoofden tot het volk; daarbij is alleen niet aangegeven, dat door die meerdere kennis bij velen hunner de afstand van het volk grooter zou

(1) Toestand, enz., pag. 19.
(2) Idem. pag. 19.

worden. De hooge intellectuële en morele ontwikkeling, die tot het wèlslagen dier rigting wordt verondersteld, verkrijgt men niet door de opleiding van een enkel geslacht; zij zal eerst de vrucht kunnen zijn van eene voortgaande ontwikkeling van opvolgende geslachten, en dat niet afgescheiden van een groot deel der bevolking, maar alleen in gelijkmatige ontwikkeling van de verschillende deelen onderling.

Geen onderwijs voor het volk! Het spreekt van zelf, dat daarmede de veroordeeling is uitgesproken van elk onderwijs en over alle scholen ten nutte der bevolking opgerigt, van welke rigting of gehalte dat onderwijs ook zijn moge.

De redenering van HARTHOORN sluit dan ook volkomen. Hij betoogt, dat de inlander geen behoefte heeft aan scholen, - en ze dus niet wil. Dan weder beweert hij, eene enkele inconsequentie moet men zoo zwaar niet doen wegen! - dat de inlander wel onderwijs zou willen ontvangen, als het maar goed was, d. i. ingerigt naar zijne bevatting. Maar dan tracht hij aan te toonen, dat het onderwijs niet goed is — ergo: dat . . . scholen geen behoefte zijn. Eindelijk wil hij helpend tusschen beide komen, en wijst hij aan, hoe men behoefte aan onderwijs kan doen ontstaan, maar alleen bij de hoofden en hun geslacht, waar die behoefte evenmin wordt gevoeld, als bij het volk. (1) Voor het volk heeft hij — helaas! — geen raad! Het moet geduldig wachten. Hij laat het in de eeuwenheugende rust, en vleit ons alleen met een uitzigt op de toekomst.

---

(1) Toestand, enz., pag. 168, zegt HARTHOORN: » Voorwaar, indien de opperhoofden zóó doordrongen waren van het nut en van de noodzakelijkheid van het onderwijs, dan had de school vasten grond onder den voet . . . . . Maar . . . . . . dat is het geval niet."

Bij ons gelden de behoeften der bevolking evenzeer als die der hoofden. Wij achten het daarom niet alleen wenschelijk, maar ook noodzakelijk, dat haar onderwijs wordt gebragt. Wij wenschen dat te doen met de invoering van eene daaraan geëvenredigde beschaving van den uit- en inwendigen mensch en eene aan het onderwijs voegende maatschappelijke ontwikkeling. Eene proeve daarvan is in verband met de pogingen des Bestuurs door de zending geleverd in de Minahassa. Het is hier gebleken, dat die rigting mogelijk is en goede vruchten oplevert.

Thans willen wij overgaan tot de beschouwing van het onderwijs in de Minahassa. Ik verzoek verschooning van den lezer, die welligt vroegere stukken van mij las, als ik nu en dan genoodzaakt zal zijn enkele plaatsen van het vroeger geschrevene letterlijk terug te geven, tot regtvaardiging of tot toelichting van HARTHOORN's kritiek.

II. Hoe is het onderwijs in de Minahassa?

Al aanstonds moet ik mij verklaren tegen de benaming, die HARTHOORN zoo gaarne aan ons schoolonderwijs geeft. Het is bij hem christelijk-kerkelijk-onderwijs. Ik noem het eenvoudig christelijk onderwijs, omdat daarmede zoowel de oorsprong als de rigting van het onderwijs is aangegeven; en ik ontzeg hem het regt van het attribuut van kerkelijk daaraan toe te voegen. Kerkelijk veronderstelt, dat er dogmatisch onderwijs gegeven wordt. Maar dogmatisch onderwijs, als zoodanig, wordt in de scholen niet gegeven, tenzij mijne voorstelling van dergelijk onderwijs verkeerd zij. Wil men het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, in het leven

van JEZUS en het lezen in den Bijbel met den naam van dogmatisch onderwijs bestempelen, dan geef ik het gewonnen. Die voorstelling heb ik tot nog toe echter niet. Ik weet van geen kerkelijk onderwijs, en ik zou waarlijk niet weten, welke rigting in de kerk hier het meest vertegenwoordigd is. Ik acht, dat in de Minahassa wordt gebragt: het Christendom; en dat het onderwijs, zegge dogmatisch onderwijs, aan hen die toetreden een bijbelsch onderwijs is. Maar dat onderwijs wordt op de scholen niet gegeven. Het schoolonderwijs is met de komst der zendelingen in de Minahassa gaande weg toegenomen, en teregt mogt HARTHOORN schrijven: „Eene statistieke opgave, loopende over de laatste dertig jaren, getuigt van een' verbazingwekkenden vooruitgang." De zendeling-leeraar HELLENDOORN begon daarmede, en de latere zendelingen droegen allen tot die vermeerdering bij.

Teregt lezen wij, dat „de zendelingen van den beginne af een groot, voortdurend grooter gewigt aan de scholen hechtten. De Regering stond hen [daarin] krachtig ter zijde." Dat hebben wij altijd dankbaar erkend. En waarom deed de Regering dat? Om het Christendom te verspreiden? Volstrekt niet. Zij deed het om de ontwikkeling en beschaving, die door de scholen onder het volk kwamen. En zij had regt. De Regering behoeft niet te evangeliseren: dat is de roeping van de christelijke gemeenten. (1)

---

(1) Als HARTHOORN zegt, pag. 51 noot: „Toch durft men verhalen, dat hetgeen door de zendelingen is geschied, in weerwil, onder tegenwerking van het bestuur is tot stand gekomen;" dan weet hij zeker zeer goed, dat hij de waarheid verminkt en het publiek misleidt. Immers dat is nooit gezegd ten aanzien van de scholen, maar wel in betrekking tot de uitbreiding des Christendoms. En dat durven wij herhalen. De

Naarmate het aantal scholen toenam, gevoelden de zendelingen de behoefte ontstaan aan eene geregelde opleiding van onderwijzers. Zij wenschten daartoe eene kweekschool in hun midden te hebben, en aan dien wensch wilde het Genootschap gevolg geven, door zending van den schrijver dezes.

De toekomstige bestemming der onderwijzers gaf aan die opleiding eene eigenaardige rigting. „De schoolmeester," zegt HARTHOORN, „is tevens hulpprediker." (Voorgangers in de gemeente noemen wij ze eenvoudig). „De leiding der godsdienstoefeningen en het onderwijs der aanstaande lidmaten is hem aanbevolen. Bij de opleiding moet dus op die werkzaamheden het oog zijn gerigt." . . . „Een en denzelfden persoon tot die dubbele betrekking van onderwijzer en hulpprediker (?) op te leiden, daarvoor terug te deinzen kwam bij niemand op;" – regt zoo; maar niet, omdat de school in den vollen zin des woords eene kerkelijke school is, en geen ander dan kerkelijk onderwijs beoogd wordt." (1) Neen, die dubbele opleiding vond haren grond in de dubbele betrekking van den onderwijzer – als schoolmeester en voorganger in de gemeente. Voor de school was de opleiding van „voorganger" volstrekt geen behoefte, en daarom vindt men ook vele schoolmeesters, die als zoodanig zeer goed voldoen, hoewel zij in betrekking tot de evangelisatie niet hoog staan aangeschreven. Evenzoo vindt men meesters, die als voorgangers zeer wel bruikbaar zijn, maar die in de school minder voldoen. Dit

---

verhouding tegenover de zending was bij welwillende Residenten meest: dat zij de ontwikkeling en beschaving wenschten en de Evangelisatie toelieten. Waar wij echter van Bestuur spreken, hebben wij nog met ander personeel te doen . . . . Dat weet HARTHOORN ook wel!

(1) Toestand, enz. p. 57.

vooral onder de ouderen, wier opleiding als schoolmeester gebrekkig was. Maar het dient tot volledigheid ook gezegd te worden, dat men er ook evenveel aantreft, die in beide betrekkingen lof verdienen.

Dat niemand er voor terugdeinsde, is waar..... Was het dan beter alles weg te werpen, dan zich te schikken naar de omstandigheden en er het beste van te maken? Meent HARTHOORN, dat wij allen zijn voorbeeld moeten volgen? Hij had in de zending dezelfde verbeteringen tot stand kunnen brengen, die hij nu wenscht buiten de zending; – maar de scheiding lag dieper. Zulk eene scheiding heeft bij ons nog niet plaats gevonden, en daarom konden wij van de gelegenheid, om door de zending nut te stichten, een dankbaar gebruik maken.

Over die dubbele betrekking van onderwijzer en voorganger in de gemeente, schreef ik vroeger: „Men heeft tegen die vereeniging wel eens ingebragt, dat zij geen zuivere toestanden vertegenwoordigt, maar wat men er grondigs tegen heeft te zeggen, is mij nog niet bekend. Voor den meester zelven kan het niets belemmerends hebben, dat hij des daags zich met de kinderen bezig houdt in het bevorderen van verstandelijke kennis, en des avonds met de ouderen, om onderrigt te geven in de hoofdwaarheden der christelijke godsdienst.” (1)

De aanmerking destijds door de Redactie der Mededeelingen gemaakt, kan ik ten deele beamen. „Één man belast met de taak, waarvoor in Europa twee mannen vereischt worden, – en dat in eene maatschappij, die zoo groote behoefte heeft aan herderlijke leiding.” Hier is echter reeds sprake van bestaande gemeenten,

---

(1) Med. VI, blz. 335.

en daarvoor laat ik de aanmerking gelden, vooral als die gemeenten groot zijn. Maar er kan geen sprake zijn van moeijelijkheid, als die gemeente nog niet bestaat, nog klein, nog in wording is. Voor grootere gemeenten acht ik ook die dubbele betrekking te zwaar, en die opleiding der meesters voor dit gedeelte van het werk is dan ook niet geëvenredigd aan de groote behoeften aan leiding en ontwikkeling, die reeds hier en daar bestaan.

Juist omdat ik degelijke schoolmeesters wensch te vormen in de eerste plaats, schiet er voor hunne opleiding als „voorgangers" te weinig tijd over. Daarom heeft de Zendeling-vereeniging reeds vóór lang gevoeld, dat er eene afzonderlijke opleiding moest bestaan voor hulpzendelingen. Voorstellen daartoe werden reeds aan het Hoofdbestuur des genootschaps gezonden. En zoo schreef ik reeds i. d. 24 Jan. 1863: „Daarom moet er in de Minahassa eene gelegenheid geopend worden, dat jonge meesters, die uitmunten als de eersten in kennis, geloof, trouw en ijver, bestemd kunnen worden voor eene hoogere opleiding. Een twaalftal zal voldoende zijn om eenen aanvang te maken. Twee zendelingen, tevens belast met het gewone zendingwerk, dienden die hoogere vorming gezamenlijk te leiden .... Eene driejarige opleiding zou hen tot eene genoegzame hoogte kunnen brengen, en zoo zouden wij degelijke en beproefde hulpzendelingen erlangen." (1)

In die rigting voortgaande, zal men langzamerhand tot zuiverder toestanden komen, en het werk is er in ieder opzigt mede gebaat.

---

(1) Med. VI dl. p. 323, 324. Het Bestuur des genootschaps heeft reeds maatregelen genomen voor het stichten eener inrigting tot opleiding van inlandsche voorgangers. Op goeden grond kan worden aangenomen, dat die in den loop van 1867 zal geopend worden. RED.

Gaan wij nu over tot de beschouwing van

De kweekschool voor inlandsche onderwijzers in de Minahassa.

Gewoon de zaken te nemen zoo als zij zijn, en de dingen bij den waren naam te noemen, heb ik nooit verbloemd, welke gebreken ons volk aankleven. Evenmin heb ik het ooit willen doen voorkomen, als of er door mijne of anderer leiding eene metamorphose had plaats gehad: wondervruchten heb ik nooit ter beschouwing gegeven. Daarom is ook de beschrijving mijner kweekelingen niet vleijend. Maar ik schreef ook: „Het kon mijn doel niet zijn, die fouten (die zij voor ons oog hebben) te vergoêlijken, maar toch wensch ik te waarschuwen tegen eene beoordeeling naar europesche toestanden en naar den maatstaf van eene beschaafde maatschappij.

„Het kan niet genoeg herhaald worden, dat elke beoordeeling van dat volk naar aard, ontwikkeling en toestanden moet uitgaan van de gedachte, dat men te doen heeft met menschen, die pas op den eersten trap van ontwikkeling staan; die pas uit het heidendom, met den aankleve van al wat duister en onbeschaafd en zondig is, nieuwelings zijn gebragt tot het licht des Evangelies en het aannemen eener hoogere beschaving; dat beschaving en christendom, zullen de vruchten blijvend en degelijk zijn, niet eensklaps metamorphoseren, maar ontwikkelen, leiden en langzaam tot volmaking voeren; — en dat dus in de korte spanne tijds, die hier gewerkt is, nog geen in Europa goed geachte toestanden konden worden voorgesteld." (1)

---

(1) **Med. VI dl. p. 324.**

HARTHOORN neemt van deze plaats eene enkele zinsnede over, en vervolgt dan: „De aanvankelijke vrucht van dien overgang geven zij ons echter te aanschouwen." (1) En nu gelieve men zijne eerlijkheid in het strijden eens ter toetse te brengen! Hij gaat zeggen (2), dat de kweekelingen moeten geacht worden tot de uitstekendsten van het jongere geslacht te behooren; de eerste min of meer rijpe vruchten van ons schoolwezen; – om daarop te laten volgen de niet vleijende schets, die ik van sommige nieuwelingen geef, die bij anderen verre achterstaan! – Maar de straks gespatieerde woorden geven juist eene valsche voorstelling van hetgeen ik schreef. In mijn verslag leest men: „De jongelingen, die de kweekschool bezoeken, moeten geacht worden gedeeltelijk tot de uitstekendsten van het jongere geslacht te behooren: de eerste min of meer rijpe vruchten van ons schoolwezen. Opzettelijk heb ik hier met eenige beperking gesproken. Niet altijd zijn de broederen, van wie ik de leerlingen ontvang, in staat uitstekende jongelieden te zenden, omdat deze er niet zijn, of omdat zulken dikwijls geen lust hebben in den onderwijzersstand. Bovendien zijn voor meer ontwikkelde jongelieden thans zoo vele wegen geopend om voordeeliger betrekkingen te verkrijgen, reeds terstond na het volbrengen van hunnen leertijd op de school, dat wij niet altijd meer de beste en meest ontwikkelde kunnen krijgen. Toch behoeven wij ons echter in den regel niet met de minsten te behelpen." (3)

(1) Toestand, enz. p. 63.
(2) Toestand, enz. p. 63.
(3) Med. VIe deel, 4e stuk, 324 pag.

Men ziet, dat dit laatste nog niet veel zegt; – en dat is de slotsom, die ik ook thans nog maken zou: In den regel niet de minsten – maar de besten zelden, en soms de minsten.

En nu, van de laatsten is het gezegd:

„De kennis is soms inderdaad schraal.” HARTHOORN laat dit slaan op de uitstekendsten! Het contrast is aardig gevonden: dien lof moet ik hem geven. Of hij er voor de regtbank eener eerlijke kritiek ver mede zou komen, meen ik te mogen betwijfelen.

Maar als soms de kennis schraal is, moet ik dan nog zeggen, dat het in den regel met hen beter gesteld is? En was dan niet in 1861 het Schoolverslag verschenen – waarin de vorderingen der leerlingen in het breede besproken worden? Nu, dan kon men ook weten welke leerlingen ik op de kweekschool mag verwachten. Trouwens als ik later eens enkelen kreeg, die geen genoegzaam voorbereidend onderwijs genoten hadden, dan heb ik die, met goedvinden der zenders, verwijderd, eveneens als ik vroeger schreef: „waar luiheid in den eersten tijd reeds de bovenhand heeft; waar botheid bij den aanvang reeds belet het werktuigelijk-elementair onderwijs te bevatten, daar is weinig hoop te voeden voor de toekomst, en dezulken heb ik na korteren of langeren tijd verwijderd. Men kan hun aantal stellen op één van de tien (1).

En nu weder een ander contrast. HARTHOORN houdt daarvan, om het even of er waarheid tot grondslag ligt of niet. Ik had gezegd: „dat wij ook nog een' anderen maatstaf van beoordeeling hebben in hunnen meerderen of minderen godsdienstigen aanleg en zedelijken wandel.”

---

(1) Med. VIe deel, 4e stuk, pag. 329.

En nu zal HARTHOORN laten zien, hoe het met hunne zedelijkheid staat.

Hoe hij dat doet? Door van de karakterschets, die ik van hen lever, en waarin ik eigenlijk den Minahasser teeken, – juist de schaduwzijde over te nemen, zonder te zeggen waaruit die noodwendig voortvloeit; zonder van de uitzonderingen te gewagen; zonder iets van de keerzijde te doen zien.

En wat bewijst het tegen hen, dat zij nog fouten hebben, die geheel en al gegrond zijn in het volkskarakter, en dit weder geheel en al te verklaren is uit hunnen vroegeren toestand? – Men oordeele: „Open zijn zij niet; geheimhouding spreekt in al hunne handelingen: het noodzakelijk gevolg van het despotisme, waaronder het volk vroeger leefde." Is het geen onredelijke eisch, dat nu reeds anders te willen hebben? En mag men dit doen getuigen tegen hunnen „meerderen of minderen godsdienstigen aanleg en zedelijken wandel?" „Wraakzucht ligt in hun karakter" van ouds; – en hoe oefenen zij hunne wraak? – Om eene beleediging brengen zij eenig „kwaad" van hunne tegenpartij „aan het licht!" – 't Is verschrikkelijk!

„Lui kan ik ze niet noemen, en toch werken ze liever niet." Hoe onzedelijk! Hoe dit nog te vergoêlijken in zulke warme streken! . . . DES AMORIE VAN DER HOEVEN nam het ons geslacht zoo heel kwalijk niet, dat wij „trek naar rust" hebben. Men bedenke, dat hier sprake is van „rijststampen, het schoonhouden van huis en erf, enz." Hun twistgeest – echt Minahassisch! – gaat soms in tweedragt over, en wanneer zich onder het twintigtal een paar heethoofden bevinden, dan worden zij soms handgemeen." – Neen dit

gaat te ver (1): wat blijft hier nog over van zedelijkheid, en dat onder een volk waaronder reeds zoolang is gearbeid om beschaving en Christendom te brengen? Hoe jammer, dat wij nog geen' tijd hebben het duël in te voeren: dan zou het heel wat fatsoenlijker, beschaafder toegaan .... En wat moeten wij nu nog van hen denken, als wij moeten getuigen: „Zindelijk zijn zij, als zij voor mij verschijnen; maar in hun huis ten opzigte van hunne kleeding, boeken, enz. zijn zij het op verre na niet. Onverschilligheid in iederen vorm is hun hoofdgebrek: dat maakt hen gevoelloos voor hunne zieken, achteloos in het bezorgen hunner gereedschappen of eigendommen, onoplettend in den ergsten graad bij het onderwijs." – Het is waar, dat zijn nu wel eeuwenoude volksgebreken, maar als die nu nog niet verdwenen zijn – wat moet men dan denken van hunnen zedelijken wandel? – Waarom heeft HARTHOORN geen feiten van onzedelijkheid genoemd, die ik ook heb medegedeeld? (2) ....

„In zeven jaren één diefstal, en één geval van ontucht, onder ruim vijftig jongelieden." Zou eene vergelijking met menig ander corps in Nederland wel zeer ten nadeele van onze Minahassers uitvallen? Maar genoeg. Ik eisch van het geduld van den lezer te veel, als ik zoo wil voortgaan die karakterschets te doorloopen.

Maar als nu juist door het aangeven van hunne goede eigenschappen – hun' gelukkigen aanleg voor al wat goed en schoon is, en voor ontwikkeling van verstand en hart, den bij hen opgewekten leerlust, en later hunne gevatheid, helderheid van bevatting, hun ontlui-

(1) Het is tweemaal voorgevallen in tien jaren!
(2) Med. VIde deel, 4de stuk, pag. 327—335.

kend gevoel voor schoonheid en godsdienst, hunne eerlijkheid, het langzaam ontstaan van opregtheid — zou kunnen blijken, dat „wij geen hopeloos veld bearbeiden," — dan laat HARTHOORN dit alles stil ter zijde, en maakt er zich af door te zeggen, dat men in mijne karakterschets stuit op menige zielkundige onwaarschijnlijkheid!

En daarover zou hij kunnen oordeelen, die bij herhaling toont, dit volk in geen enkel opzigt te kennen; die met zijne zucht tot generaliseren al de volken van den Indischen archipel over den javaanschen kam scheert, zonder verschil van aanleg, volksaard, bestuur, gewoonten en geschiedenis in aanmerking te nemen! Wij zullen nog gelegenheid hebben dit aan te toonen; maar dit is zeker, dat zijn oordeel over die karakterschets voor ons geen waarde heeft hoegenaamd. Of zou men het eene zielkundige onwaarschijnlijkheid kunnen achten, dat zij hoewel niet lui, liever niet werken, d. i. handenarbeid verrigten, en toch „leerlust hebben," als men het hun smakelijk en bovenal gemakkelijk maakt," terwijl zij „nalatig zijn waar moeite vereischt en inspanning gevorderd wordt tot nadenken, zoeken, geheugenwerk?" (1) Eene eerlijke kritiek met degelijke kennis van zaken zal geen zielkundige onwaarschijnlijkheid vinden in deze karakterschets.

„Wij komen tot het onderwijs. De omvang is niet gering. Het is in twee hoofdafdeelingen gesplitst, met het oog op de dubbele betrekking van onderwijzers en hulppredikers, waartoe zij hier binnen den tijd van 3 jaren, moeten worden opgeleid." (2).

Tot zoover HARTHOORN.

---

(1) Med. VI dl. 4 st. 327, 338.

(2) Toestand enz. p 65.

Drie jaren! 't Is weinig. Maar gevoel ik dat thans voor de eerste maal? In mijn verslag van 1861 leest men: „dat ook drie jaren nog weinig moeten geacht worden is duidelijk." (1) Maar, eilieve! laat ons eens eene parallel trekken met hetgeen in dat zelfde tijdsverloop moet onderwezen worden op de kweekschool te Soerakarta. De kweekelingen dáár komen in den regel stellig met minder voorbereidende kennis op de school, dan die wij hier ontvangen. Wij laten den regel, en niet zoo als HARTHOORN de uitzonderingen gelden. Of is de Javaan vlugger van bevatting dan de Minahasser? Er zijn er die beiden kennen, en aan den Minahasser den voorrang toekennen. Ik wil geen oordeel vellen, omdat ik den Javaan niet genoegzaam ken. Laat ons den aanleg gelijk stellen; de tijd is ook gelijk. Welke reden mag er dan zijn, dat HARTHOORN zulk een' ophef maakt over den omvang van het onderwijs te Tanawangko en geen aanmerkingen heeft op dien van het onderwijs te Soerakarta.

VAKKEN VAN ONDERWIJS OP DE KWEEKSCHOOL

te Soerakarta.	te Tanawangko.
Lezen.	Lezen.
Schrijven.	Schrijven.
Rekenen.	Rekenen.
Maleische taal.	Maleische taal.
Javaansche grammatica.	—
Madoereesch.	—
?	Taal- en redekundig ontleden.
Staatkundige aardrijkskunde.	Staatkundige aardrijkskunde.
Natuurkundige 〃	Natuurkundige 〃
Wiskundige 〃	Wiskundige 〃

(1) Med. VI dl. 4 st. p. 328.

te Soerakarta.	te Tanawangko.
Zingen.	Zingen.
Landmeten.	—
Teekenen.	—
Staten maken } ?	—
Dienststijl } ?	—
—	Bijbelsche geschiedenis.
—	Bijbelverklaring.
—	Inleiding op de Bijbelboeken.
—	Geloofsleer.

Welk verschil is er nu tusschen het aantal vakken en den tijd, die voor wederkeerig ontbrekende en door andere aangevulde vakken noodig is? Geen enkel waardoor eene verbazing en afkeuring ten opzigte van Tanawangko wordt geregtvaardigd.

Het verschil is, dat de eene inrigting uitgaat van het Gouvernement en de andere – we hadden het ook voorbijgezien! – van de zending; dat de vakken van Soerakarta bloot maatschappelijk zijn, – en er aan die te Tanawangko nog christelijk godsdienstige leervakken zijn toegevoegd.

Maar zie nu eens, lezer, op welken toon, met welke nijdige aanmerkingen het overzigt van dit onderwijs wordt begeleid; – en lees dan eens in HARTHOORN's boek p. 113, 114 en 115 over Soerakarta. Over de inrigting der zending afkeuring, bespotting, verguizing; – over de inrigting van het Gouvernement goedkeuring, lof, aanprijzing. Wat minachting aan de eene zijde; wat al strijkaadjes aan de andere! Zal ik u de moeite van het naslaan besparen, lees dan wat hier volgt over Soerakarta.

„Het lofwaardig streven om geschikte leerboeken te

verkrijgen, doet ons natuurlijk met verhoogde belangstelling kennis nemen van het onderwijs.

„Behalve het Javaansch en het Maleisch wordt er ook het Madoereesch beoefend. Javaansche grammatica is mede onder de leervakken opgenomen. Dit is in ieder geval een bewijs (?), dat men ontwikkelend onderwijs poogt te geven. (!) Daarom vragen wij ook uwe aandacht voor het rekenen. Verre van zich te bepalen tot hetgeen voor het maken van staten gevorderd wordt, tracht men dit leervak te benuttigen tot opscherping van het oordeel. (!!) Veel zorg en tijd wordt besteed aan de leer der evenredigheden met hare verschillende toepassingen, interestrekening, interest van interest, kettingregel, de winst en verlies, de ruiling en gezelschapsrekening. Bij de staatkundige Aardrijksbeschrijving blijft het niet bij Java en den Indischen archipel. Ook Azië en Europa worden daarbij opgenomen. Niet alleen op eilanden met de landen, die zij in zich sluiten, wordt het oog gevestigd, maar ook op de aarde als een geheel wordt de blik gerigt. (!) Vooral als woonplaats van menschen leert men haar beschouwen. (!) Ook hare hoedanigheid als hemelligchaam wekt de verdiende belangstelling. Blijkbaar verlangt men hier het aanschouwingsvermogen te oefenen, het nadenken op te wekken en tot bestrijding van volksbijgeloof een licht te ontsteken over de dagelijksche verschijnselen aan den hemel, over de wisseling van dag en nacht, over zons– en maansverduistering. Bovendien is aan de kweekschool eene gewone kinderschool verbonden, om de leerlingen gelegenheid te verschaffen zich in het geven van onderwijs te oefenen.” (1)

Wat is hier nu gezegd, dat niet evenzeer geldt van

(1) Toestand, enz., pag. 113, 114, 115.

de kweekschool te Tanawangko? Uitgenomen de strijkaadjes en beleefde vormen, waarom ik niet verzoek, kan men dezelfde beschrijving doen gelden voor de kweekschool der zending als voor die van het Gouvernement. En waarom ook niet? Wordt het taalonderwijs niet gebezigd om het voorstellingsvermogen te ontwikkelen, door de methode van VAN BRINK en VAN DEN HEUVEL te volgen bij het begin; en krijgen zij later geen heldere begrippen over taal? Wordt het rekenen niet benuttigd tot opscherping van het oordeel, dewijl ik kon schrijven: „Zij doen niets, of zij begrijpen waarom zij het doen?" Wordt hier niet evenzeer het aanschouwingsvermogen geoefend, het nadenken opgewekt en het bijgeloof opgeruimd door de aardrijkskunde in al hare onderdeelen?

Maar hoe zou dat alles nu kunnen plaats vinden op eene inrigting die uitgaat van de zending? . . . Over den omvang van het onderwijs te Soerakarta enkel lof, en over denzelfden omvang van het onderwijs te Tanawangko heet het: „Had hij (Schrijver dezes) zich enkel in die rigting bewogen, (om elementaire kennis aan te brengen), wie weet hoe hij door de ervaring geleerd, later den al te wijd getrokken kring naar de behoeften en de vatbaarheid der bevolking had weten in te korten, en met ter tijd geen domme veelweters, maar eenvoudige degelijke onderwijzers gevormd had." (1) Terzelfder tijd waarvan mijn verslag dateert, moest ik van eene andere zijde vernemen, dat ik den kring nog niet wijd genoeg had getrokken! Later wensch ik aan te wijzen, dat er behalve de zoogenaamde theologische vakken geen enkel vak onderwezen wordt, dat

(1) Toestand, enz., pag. 75.

niet door HARTHOORN zelven wordt gewenscht en noodig geacht!

Maar waar is het bewijs, dat hier domme veelweters gevormd worden? Kunt gij het welligt vinden in de verklaring die volgt, lezer? „Nu hij (Schrijver dezes) voor geen gewone scholen arbeidde, maar voor zendingscholen, die bijzonder ten doel hebben kinderen op te leiden tot leden der Christelijke kerk . . . . nu raakte hij geheel van de wijs. Hij wilde den Bijbel niet enkel gelezen, maar ook begrepen hebben. En om nu den eenvoudigen Bijbel te doen begrijpen, kon hij zijne theologische geleerdheid niet missen. Die theologische geleerdheid verbijsterde het brein van den ongevormden inlander, en voerde hem uit het werkelijke leven naar eene hersenschimmige wereld. Nu was het niet meer mogelijk uit hem een' onderwijzer te vormen, eenvoudig en ongekunsteld genoeg om met en voor het kind te leven, te denken en te werken!" (1)

Zoudt gij nu uit die tirade niet afleiden, dat mijne kweekelingen allen – op hun hoofd liepen? Of zoo zij het nog op de beenen hielden, zich met vertrokken oogen en gapenden mond voortdurend trachtten te verdiepen in diep theologische vraagstukken, en zich overgaven aan bespiegelingen en hersenschimmen? Gij ziet ze, dunkt mij, reeds voor u: de oogen hol en wild, soms ook mat; de wangen ingevallen, waggelend daar heen dwalende als geraamten! Stel u gerust, lezer! Zij zijn zeer goed in het vleesch, laten zich hun eten, goed smaken, en zijn zoo zeer gehecht aan het tastbare, dat zij nog geen enkel volk of individu zijne hersenschimmen benijden!

---

(1) Toestand, pag. 75–77.

„Die theologische geleerdheid!"

Ja, die is verbazend! HARTHOORN geeft den geheelen omvang daarvan op met mijne eigene woorden. „Alle dogmatisch onderwijs moet uitgaan van den Bijbel, en elke voorstelling moet bijbelsch zijn. Ellende, verlossing en dankbaarheid zijn daarbij de hoofdmomenten, waarbij natuurlijk beschouwingen over God, den mensch en den persoon des Verlossers. Het leven en werken, lijden en sterven, de opstanding en verheerlijking des Heeren trekken mij het meeste aan, en worden ook het uitgebreidst behandeld. Dit moet ook de hoofdinhoud zijn van de prediking onzer helpers, en wat daar buiten ligt, moeten zij zelven (later) zoeken en verwerken." (1)

Welk een' omvang! Wat al tijd zal daaraan te koste gelegd worden! Hoe veel kostelijke uren, die zooveel nuttiger konden besteed worden, b. v. met het verhalen van alifoersche legenden! . . . . Zij krijgen dit onderwijs eenmaal 's weeks — een geheel uur! — te zamen met mijne adspirant-ledematen. Het spreekt van zelf, dat bij zulk eene uitbreiding hun brein niet meer op stel kan komen.

En bleef het daar nu bij, dan zou men er nog vrede meê kunnen hebben; maar wij hebben slechts een deel genoemd. Zij krijgen ook eenmaal 's weeks een geheel uur onderwijs in de bijbelsche geschiedenis; ook hebben zij naar evenredigheid evenveel tijd te besteden of meer nog aan bijbelverklaring, en in het laatste jaar ook aan de inleiding op de bijbelboeken!

Ziedaar alles. Nog eens moet ik echter verklaren, dat de tijd van drie jaren, karig genoeg berekend is, maar

(1) Med. VI dl., 4 st., pag. 353, 354 enz. Toestand, enz. pag. 71.

de bepaling van dien korten termijn is eenvoudig het gevolg van de groote behoefte aan onderwijzers. Ik moet tevens mededeelen, dat dit onderwijs volstrekt niet voor allen hetzelfde is.

Even gelijk het eigenlijk taalkundig onderwijs en de wiskundige aardrijksbeschrijving wordt ook de behandeling van de inleiding op de Bijbelboeken uitgesteld tot het derde jaar. Zoo worden de kweekelingen dus eerst onderwezen in de elementaire vakken, die zij als onderwijzers behoeven, en hun brein loopt dan nog niet te veel gevaar; en later gaan zij over tot vakken, die meer dienen tot verdere ontwikkeling, en die noodig zijn in hunne betrekking als helpers bij de evangelisatie. Gebeurt het nu, dat er zijn, die na het tweede jaar in mijne schatting te achterlijk zijn, dan blijven zij in de tweede klasse, en nemen geen deel aan dat hoogere onderwijs – opdat zij bij hun vertrek ten minste als onderwijzers voldoen kunnen. Van dezulken is nog niet te bepalen, dat zij voor de evangelisatie niet tot hulp kunnen zijn.

Gaan wij nu eens de vakken van onderwijs nader beschouwen. Wij volgen HARTHOORN.

„Bij het onderwijs in het lezen, maakt GRAAFLAND gebruik van de door hem vervaardigde leesboekjes in drie stukjes, op de klankmethode gegrond." (1) Uit vergelijking met pag. 72 blijkt, dat HARTHOORN het wil doen voorkomen, als of de kweekelingen nog moeten leeren lezen, als zij op de kweekschool komen. Of hier nu opzet in het spel is, wil ik gaarne aan anderer beoordeeling overlaten. Uit mijn verslag blijkt genoeg, dat het gebruik dier spel- en leesboekjes dient om hen

---

(1) Toestand, enz. pag. 66.

te oefenen in het geven van onderrigt. „De leerlingen staan op eene rei, en een van hen werkt op het bord. Hij, die voor het bord staat, bekleedt de plaats van den schoolmeester, en de anderen zijn de kinderen. Zoo behandelen zij het eerste en tweede mijner spel- en leesboeken, afwisselend als meester of als kinderen fungerende. Op de school te Tanawangko brengen zij dat alles in beoefening." (1)

Kon het nu duidelijker worden aangewezen, dat het hier slechts om het oefenen in methode te doen is? — En hoe durft HARTHOORN dan zeggen: „Een onderwijs van drie jaren, dat met spellen aanvangt . . . . ? (2)

De leesboeken, die worden opgenoemd, zijn mijn Natuurlijke historie, de bijbelsche verhalen van BARTH, vertaald door WILKEN en het Nieuwe testament. Ik maak opmerkzaam, dat een gedeelte van mijne Aardrijkskundige beschrijving van de Minahassa ook tot leesboek is ingerigt, en dat de hoogste klasse ook leest in het leesboek voor de Wiskundige aardrijksbeschrijving.

Wat naar ons inzien nog ontbreekt zal ik later bespreken.

Bij het schrijven geen aanmerking.

Het rekenonderrigt. HARTHOORN haalt aan: „De jongelingen hebben voor dit vak veel lust en goeden aanleg, maar . . . . voor het rekenen uit het hoofd hebben zij minder aanleg en weinig lust. Het kost te veel moeite en daarvan hebben zij een' nationalen afkeer." De verklaring van dien minderen aanleg, gaf ik niet; over de reden van dien geringen lust sprak ik mij duidelijk uit. HARTHOORN weet het echter beter; het is niet door

(1) Med. VIe deel, 4e stuk, pag. 337.
(2) Toestand, enz. pag. 72.

minderen aanleg en weinig lust, maar de verklaring is deze: bij het cijferen op de lei kan veel werktuigelijk verrigt worden; bij het rekenen uit het hoofd komt het geheel en al op begrijpen aan, en dit juist wordt gemist." (1)

Zulke uit de lucht gegrepen verklaringen klinken sterk; met een weinig à plomb kan men menigeen verbluffen. De naauwlettende lezer zal echter wel gevraagd hebben: waar is het bewijs voor die stoute bewering? – Maar . . . dat blijft uit. Neen, toch is er een bewijs: bij HARTHOORN staat het vast! Daartegen is dus niets meer te zeggen, tenzij de lezer mijne verklaring zou willen aannemen, dat de kweekelingen zeer goed begrijpen wat zij doen, en waarom zij het doen; dat ik het werktuigelijke geen ruimer plaats bij het onderwijs doe innemen, dan daarvoor volstrekt noodzakelijk is. Om met iets gerings te beginnen, begrijpen zij zeer goed en kunnen zij het verklaren, waarom men bij het vermenigvuldigen met tientallen, enz., ook de gedeeltelijke producten op de tweede, derde, enz. plaats neêrschrijft; – bij herleidingen zullen zij onderscheidene wegen kiezen, en dan begrijpen zij zeer goed, en verklaren, waarom zij zoo doen; – en later – om de andere grens van het onderrigt te bespreken –, begrijpen en verklaren zij den aard van zamengestelde evenredigheden, enz. Het zou mij te ver doen uitweiden, als ik hier in bijzonderheden wilde treden. Maar waar ter wereld heb ik ooit gezegd, dat de kweekelingen geen' aanleg hebben tot verstandsontwikkeling? Waar ik ook van het volk gesproken heb, is „de gelukkige aanleg voor ontwikkeling van verstand en de vorming van het hart bijna schering en inslag.

(1) Toestand, enz. pag. 66,

Of wordt dat weêrsproken door de ontboezeming, dat ik „soms stuit op eene botheid en stompheid, die mij (wel eens) ter nederslaan?" Is daar sprake van het geheel; is daar sprake van regel? Heeft niet ieder onderwijzer ook in Europa soms ontmoedigende ondervindingen?

De verklaring van het schuwen van inspanning mogt niet gelden, en daarom moest eene reden gevonden worden, die het geheele onderwijs aan de kaak zou stellen, als werktuigelijk — als afrigting! — Maar met hun „lust in het rekenen," en hun zoo geprezen „willig geheugen," zouden zij dan toch dat werktuigelijke wel kunnen toepassen op de uitwerking van eenvoudige vraagstukken als waartoe het dagelijksch leven aanleiding geeft. Begrijpen doen zij vraag en bewerking zeer goed — maar het kost inspanning, en daarvan hebben zij meestal een' afkeer. Of is ook dat zoo vreemd in een land, waar noch de natuur, noch de leefwijze ooit veel inspanning noodzakelijk maakt — allerminst op intellectueel gebied? — En nu mogen er lieden zijn — bijzondere menschen — die bij het zoogenaamde rekenen uit het hoofd niet meer inspanning behoeven, dan wanneer zij van lei en griffel of papier en potlood zijn voorzien; onze Alifoeren werken liefst met die hulpmiddelen tot veraanschouwelijking, en zonder dat er inspanning van het geheugen en voorstellingsvermogen gevorderd wordt.

Hun mindere aanleg voor het rekenen uit het hoofd vindt zijne verklaring in hun nog gebrekkig voorstellingsvermogen, en de weinige inspanning, die zij zich geven willen. Waar zij dat echter wel doen, blijkt al spoedig, dat het hun niet aan het begrijpen hapert. In 1855 schreef ik dan ook:

„Hier heb ik soms het genoegen gehad, eeniger oplettendheid en vlugheid te bewonderen; want hoe snel ik

ook een en ander opgaf, wat voor hunne bevatting berekend was, altijd waren er onder hen, die mij op den voet volgden – d. i. het antwoord dadelijk gereed hadden. De zucht om de eerste te zijn strekt hun hierbij ten spoorslag." (1)

Het zingen liet HARTHOORN rusten. Liefst! Anders had hij ook moeten spreken van het opwekkende en aangename der uitspanning, die daarmede den leerlingen wordt aangeboden, en dat gaf hier nu geen pas.

Maar bij het bespreken van het rede- en taalkundig ontleden heeft HARTHOORN betere gelegenheid om mijn onderwijs te hekelen.

„Eenen opgegeven tekst, zoo die niet van al te ingewikkelde constructie is, kunnen zij (de kweekelingen) zonder moeite ontleden, eerst redekundig en dan ook taalkundig." Zoo haalt HARTHOORN van mij aan, om er dan de onschuldige aanmerkingen op te doen volgen; „De bijbel is de bron van verlichting des verstands. Men leert er uit lezen, men leert er uit ontleden, men leert er alles uit. . . . .! (2)

Die te veel wil bewijzen, bewijst niets. HARTHOORN geeft ons hier aanleiding om eenige onwaarheden in zijn schrijven aan te toonen.

Eerste onwaarheid. „De bijbel is de bron van de verlichting des verstands." Dat hebben wij, in dien zin, nooit beweerd.

Tweede onwaarheid. „Men leert lezen uit den bijbel." De bijbel komt eerst in handen der schoolkinderen als zij reeds kunnen lezen. De kweekelingen der kweekschool kunnen lezen vóór zij op de kweekschool komen.

(1) Med. III dl. 3 st. p. 294.
(2) Toestand, p. 67.

Derde onwaarheid. „Men leert er uit ontleden." Het ontleden wordt geleerd eerst op kleine volzinnen, allengs op grooter en meer ingewikkelde, die vrij gekozen, en uit het hoofd opgegeven of uit de gewone leesboeken genomen worden. Als proeve van ontwikkeling hierin wordt dan eindelijk nu en dan een tekst gekozen, die naar den bekenden bijbelstijl soms tamelijk inééngedrongen en ingewikkeld kan zijn.

Vierde onwaarheid. „Men leert er alles uit." Ik behoef naauwelijks aan te toonen, dat dit onzin is.

Een „tekst" – dat was de aanstoot. Het geldt dat oude, versletene boek, dat al zoo menig brein heeft verward! Had ik nu maar, in plaats van een woord van JEZUS of PAULUS, iets gelijkluidends genomen van SOCRATES, PLATO, CICERO of anderen – dan ware ik ongemoeid gebleven .... Zou ik welligt in mijn verslag duidelijker geweest zijn, als ik gezegd had, dat het eerste stukje van MEURSINGE's Maleisch leesboek goede gelegenheid aanbiedt tot ontleding?

„Het taalkundig onderwijs heeft betrekking – niet op de volkstaal, het Alifoersch; (het doodvonnis is over haar geveld!) maar op de taal der kerk en der school, op de taal van den hoog maleischen bijbel!" (1)

Het is ons bij het vele stuitende, dat ons tegenkomt in HARTHOORN's schrijven, werkelijk een genoegen, hier weder niet aan opzet te moeten denken. HARTHOORN praat eenvoudig na, en dewijl nu onkunde in dit opzigt te verschoonen is, kunnen wij het hem niet zeer euvel duiden. Wel hadden wij van hem mogen verwachten, dat hij eerst beter berigten had ingewonnen omtrent de taal, die bij ons onderwijs gebezigd wordt. Daartoe was zelfs gelegenheid te Rotterdam; maar........

(1) Toestand enz. p. 67.

Het is waar, de volkstaal wordt niet onderwezen — maar een doodsvonnis is ook niet over haar geveld. Dat zij niet geschikt is voor litterarisch gebruik voor het volk in zijn geheel, is jammer. HARTHOORN heeft niet beproefd de redenen (p. 182) daarvoor opgegeven te wederleggen. Daarvoor is trouwens nog veel meer te zeggen. Maar al geef ik geen onderwijs in die taal, daarom wordt zij toch wel ter sprake gebragt, daarom maak ik wel gebruik van vergelijkingen met het Maleisch, waar het te doen is om eenig taalkundig begrip; daarom is zij nog niet dood voor het volk, ook niet voor de scholen, ja zelfs niet voor de kerk! Zij wordt nog veel gebezigd, al erken ik gaarne, dat er voor praktisch gebruik meer werk van gemaakt kon worden.

Het onderwijs in de taal bedoelt niet de taal van den zoogenaamden hoog maleischen bijbel, maar wel de maleische taal zelve. Wel komt het in de Leijdekker-Werndleysche bijbelvertaling gebezigde maleisch ter sprake, en dan is het volstrekt geen bijzonderheid, dat de fouten tegen de maleische taal besproken worden, maar het is niet te doen om de taal van den hoogmaleischen bijbel!

Die Leijdekker-Werndleysche bijbelvertaling, wat al pennen heeft zij in beweging gebragt! Maar slechts enkele van die schrijvers verstonden Maleisch genoeg, om de zaak grondig te beoordeelen. Een der weinigen, die regt van spreken had was de Heer NEUBRONNER VAN DER TUUK. Zijne veroordeeling op taalkundig standpunt was gegrond; maar men moet toch niet meenen, dat die bijbel niet verstaan wordt. De bijbellezer in de Minahassa verstaat de belangrijkste gedeelten, en leest die niet, alsof hij Latijn voor zich had. Neem ik hiermede nu die vertaling in bescherming? Dat zij verre.

Ik wenschte, dat wij een betere bezaten. Reeds voor zes jaren heb ik hare gebreken besproken in een stuk dat aan het Zendeling- en aan het Bijbel-genootsthap gezonden, is eenvoudig tot mededeeling van gedachten.

Maar die taal van den zoogenaamden „hoog maleischen bijbel" is niet de taal der kerk en der school: HARTHOORN praat na, maar weet van de zaak zelve niets; wij zullen dat later doen zien.

De aardrijkskunde geniet de eer van niet geheel verwerpelijk bevonden te worden. Zoo zou men meenen. Maar vergelijken wij pag. 74, dan wordt het ons zeer euvel geduid, en wordt het belagchelijk gemaakt, dat de leerlingen kennis dragen van de ontdekking van Amerika, van de reizen om de wereld, van de pogingen om langs anderen weg naar Indië te komen; enz. Of wij hebben ons dus bezondigd met de jongelieden bekend te maken met de bewoonde aarde in haar geheel; òf wij hadden het moeten laten bij eene dorre opnoeming van namen!

Vraagt gij, of ik dan die kennis noodzakelijk acht? Ik antwoord: ja, tot meerdere ontwikkeling en het geven van een' ruimeren blik voor hen, die tot meesters gevormd worden; voor de scholen hebben zij die nog niet noodig.

Hier ter plaatse is echter voor HARTHOORN eene gunstige gelegenheid om nog een' krachtigen Seitenhieb te geven. „De aardrijkskunde van Palestina wordt allerminst vergeten."

De waarheid is, dat ik de aardrijkskunde van Palestina reken onder de vakken, die meesters noodig hebben tot eigene ontwikkeling en tot betere aanschouwing, om daardoor ook niet genoodzaakt te zijn bij het spreken over bijbelsche verhalen in het onbestemde rond te tasten.

Voor de school gebruiken zij deze kennis niet; want de aardrijkskunde van Palestina wordt in de school

niet onderwezen. Eerst in het derde jaar behandel ik die met de kweekelingen die ver genoeg gevorderd zijn. Dit vak blijft niet zoo lang wachten, omdat het zoo moeijelijk is; maar omdat ik het niet het meest noodig keur. Wat er dus van HARTHOORN's „'t allerminst" te denken valt, gelieve de lezer te beoordeelen ....

Overigens gelieve men hier HARTHOORN's eerlijkheid wel te waarderen. Wat hij van de aardrijkskunde van Palestina schrijft, geldt mijn verslag van 1855. Zes jaren later komt zelfs de naam van Palestina niet meer in mijn verslag voor. HARTHOORN schreef in 1865! – De reden, dat dit ook in 1861 niet meer vermeld werd, is, omdat ik in het laatste jaar van den leertijd, mij slechts korten tijd er mede heb op te houden. De schets daarvan wordt niet meer in dictée gegeven, maar de leerlingen copiëren die in hun' vrijen tijd.

Omdat ik wachtte op een boekje voor dit onderwijs van eene andere hand, en omdat het voor schoolgebruik niet noodig is, heb ik mijne schets daarvan niet doen drukken (1). Mede eene aanbeveling van HARTHOORN's „allerminst." – De schets gaf ik dus vroeger, in dictée, en terwijl ik het dictée gaf, liet ik spellen, en sprak ik over het gebruik van leesteekens en woorden. Ik deed zulks, om dat dicteren tot nut te doen zijn. De inhoud werd natuurlijk eerst later besproken. Nu doet HARTHOORN het voorkomen, alsof ik te midden van het aardrijkskundig onderwijs uitstappen maak op taalkundig gebied.

Dat .... „Om er niet meer van te zeggen," en

(1) Wat noodzakelijker is voor het algemeen en voor de scholen heb ik wel doen drukken. Daaronder reken ik de Wisk. aardrijkskunde en inzonderheid: eene aardrijkskundige beschrijving van de Minahassa, met eene groote kaart, beiden voor schoolgebruik.

(op pag. 145) „men kan het zoo naauw niet nemen,” is verwaand; en de voorstelling is onwaar.

„Het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis trekt de leerlingen niet bijzonder aan. Waarom niet?” Zoo vraagt HARTHOORN, en mijn antwoord daarop heeft hem weder aanstoot gegeven. Ik heb geschreven: „omdat zij gaarne h o o r e n, maar liever niet l e e r e n, en o n d e r z o e k e n nog minder.” (1)

Voor wie hier iets duister mogt zijn, zeg ik tot opheldering gaarne, dat het h o o r e n gemakkelijker is, en de leerlingen dat ook wel willen. Wat hun daarvan bijbleef, zouden zij ook wel kunnen terruggeven. Maar langs dien weg wil ik hen niet tot kennis brengen. Er is bij het beoefenen der geschiedenis ook te l e e r e n, dat wil zeggen in het g e h e u g e n te prenten, en d a t j u i s t doen zij n i e t g a a r n e. Veel minder nog willen zij o n d e r z o e k e n. Ik mag volgens HARTHOORN hier niet van onderzoek spreken. Nu dacht ik, dat, op hun standpunt, het zelf zoeken en nalezen en in verband nagaan der geschiedenis wel met den naam van onderzoek kon bestempeld worden. Heb ik daarin gedwaald, dan maak ik *amende honorable* voor dat woord, en geef iedereen de vrijheid, om er het meest passende en nederigst klinkende woord voor in de plaats te stellen.

„Het oogpunt, waaruit ik die geschiedenis behandel, is: de opvoeding des menschdoms door God. Oorzaken en gevolgen worden in het breede besproken.” Het schijnt, dat HARTHOORN mij die beschouwing ter wille van mijn behoudend standpunt wil vergeven; maar nu vraagt hij: „Begrijpen dat de trage leerlingen?” – Nu wist

(1) Zie Toestand, enz. p. 68.

ik niet, dat traagheid, natuurlijke vadsigheid en een zeker opzien tegen inspanning redenen waren, dat men iets niet zou kunnen begrijpen. Het is mij dus wel een raadsel geworden. Ik weet en zie genoeg, dat de lust tot inspanning bij mijne leerlingen dikwijls gering is, en dat ik hen dikwijls moet opwekken; maar ik weet ook, dat zij wel degelijk aan het werk en tot inspanning te brengen zijn, en dat daarbij hun verstand zich gelukkig ontwikkelt.

Maar .... hoe het nu te verstaan als er „schier gelijktijdig," volgens HARTHOORN, dat is een jaar later, deze woorden uit mijne pen zijn gevloeid: „Hunne voorstelling omtrent (gebeurde) zaken en het verband tot den tijd, waarin die geschied zijn, is uiterst zonderling. Met de jaartallen in het geheugen, maken zij zich schuldig aan zulke grove anachronismen, dat het duidelijk wordt, dat zij moeijelijk, mag ik zoo eens zeggen, de zaken achter elkander zien staan, en er in hunne voorstelling, evenmin als op chinesche teekeningen, eenig spoor van zuivere perspectief in de geschiedenis te vinden is." (1)

On doit juger les écrits selon leur date .... en in verband met het onderwerp dat besproken wordt. Of dat hier door HARTHOORN gedaan is, neem ik de vrijheid te betwijfelen: trouwens hij doet dit nergens. – Het bovenstaande schreef ik in het stuk met het opschrift „ISMAËL TIWOW. Eenige gedachten omtrent Inlandsche Evangelie-predikers in de Minahassa." (2) Ik had betoogd (pag. 210), dat de Minahasser in het opnemen der aangegeven stof werkelijk eenen aanleg openbaart,

(1) Med. VIIe deel, 2e stuk, pag. 200.
(2) Med. VIIe deel, 2e stuk, pag 200.

die verblijdend is; in nadoen en toepassen zelfs, maar volgens eenen aangewezen weg, kunnen velen het verwonderlijk ver brengen; maar om zelfstandig zich eenen weg te kiezen en te blijven bewandelen, — dat vindt men niet, zelfs niet bij eenen enkelen."

Blijkbaar heb ik trachten aan te wijzen, dat er van zelf produceren bij hen nog weinig sprake is. Opnemen en zelfs toepassen, ja dit laatste soms werkelijk verblijdend, in eigen vormen en beelden bij het spreken en met eigenaardigen tact bij het onderwijzen, dat is tot heden nog het hoogste standpunt, dat wij bij hen waarnemen. Maar om dit te kunnen doen, moeten zij de zaken zelven tot zekere hoogte begrijpen. En dit doen zij ook. Echter is dit begrijpen geen vrucht van eigen nasporen, vergelijken, oordeelen en besluiten: het is hun duidelijk gemaakt voor hunne bevatting, en nu begrijpen zij het, en kunnen het ook toepassen. (1) Maar om nu zichzelven eene nieuwe baan te kiezen, een' stap verder te gaan, een zelfstandig, logisch besluit te vormen, en daarop voortgaande eene zelf gevormde aaneenschakeling

---

(1) Het is duidelijk, dat al het gezegde betrekking heeft op onderwerpen, die hun nieuw zijn, die buiten den kring hunner kennis en opmerking liggen — afgetrokken onderwerpen. Dat zij b. v. geen opstellen zouden kunnen maken over zaken, die zij nog niet hebben hooren behandelen, maar die zij bij ervaring en eigen opmerking kennen, kan hier niet bedoeld zijn. Als ik opstellen laat vervaardigen, neem ik juist dikwijls onderwerpen, waarover zij mij nog nooit gehoord hebben, maar die zij door eigene opmerking kunnen kennen. Zoo hebben zij gedurende de laatste maand opstellen gemaakt over: de mapaloes, — den wind, — het bestuur, — de zee. — Ik zend met de zeepost proeven aan het Genootschap. — Die onderwerpen zijn door hen behandeld, zonder dat zij mij daarover ooit bepaald gehoord hebben. In taal of stijl heb in geen enkele verandering aangebragt. Het zijn meest stukken van jongelieden, die thans een half jaar onderwijs genoten hebben. (a)

(a) Die stukken zijn bij het Bestuur ontvangen, en leveren aardige proeven van voorstelling en stijl. RED.

van begrippen te verkrijgen, – dat vindt men niet. Nog ontbreekt het hun daartoe in de eerste plaats aan het regte voorstellingsvermogen: zij zien de begrippen niet scherp afgeteekend; de lijnen en grenzen verliezen zich voor hen nog in een nevelachtig half-donker. Is het wonder, dat zij ook gebeurde zaken niet juist afgebakend achter elkander zien staan; dat zij in de geschiedenis nog niet het „zuivere perspectief" ontdekken, dat door ons ontwikkeld oog wordt waargenomen? Maar zou dat nu ter andere zijde eene reden zijn, dat zij gegeven voorstellingen niet zouden kunnen bevatten? Als wij hun oorzaken en gevolgen duidelijk voor oogen stellen, zouden zij die niet kunnen begrijpen? – Om slechts iets te noemen: zou men meenen, dat zij niet kunnen begrijpen, hoe het verblijf der Joden in de ballingschap, te midden van de uitspattingen der beeldendienst, hen voor altijd genezen heeft van hunne neiging om zich daaraan over te geven? – Zoo men het meene: ik kan niets anders zeggen, dan dat men zich dan vergist. Juist ten opzigte van dergelijk verband tusschen oorzaken en gevolgen krijgen de leerlingen een' ruimen en goeden blik in de geschiedenis.

En nu komen wij tot de alles bedervende „theologische vakken." – In het opnemen der aangegeven stof, hebben wij bij herhaling gezegd, openbaart de Minahasser werkelijk eenen aanleg die verblijdend is." Beteekent dit nu, dat zij alleen opnemen door het geheugen? Mag men ook niet spreken van het opnemen van begrippen door het verstand? En zouden zulke begrippen ook den leerling niet helder kunnen worden?

Ik wil mijnen leerlingen mededeelen, dat het zeewater soortelijk zwaarder is dan het rivierwater. Als ik hun dat zoo zeg, nemen zij het aan, en later weten zij dat

ook te zeggen. Begrijpen zij nu, dat het waar is? Neen. Maar laat ik het daarbij? Ik hoop niet, dat gij het meenen zult.

„Als ik een' steen in het water werp, wat gebeurt er dan met dien steen?"

A. Dan zinkt hij.

„En als ik een stuk hout in het water werp, wat gebeurt er dan met het hout?

B. Dan drijft het.

„Dus als ik een stuk ebbenhout in het water werp, dan drijft het? . . . . .

A. B. C. Neen, dan zinkt het.

„En B. zegt, dat het drijft.

D. Ja, maar alleen ligt hout.

„En zwaar hout?

E. Zwaar hout zinkt.

„Maar hebt gij nooit gezien, dat hout in zee dreef en in de rivier zonk?

A. Ja bij vlotten.

„Wordt dan het hout zwaarder, als het in de rivier komt?

B. Neen.

„En waarom zou een steen dan wel zinken in het zeewater en in de rivier?

(Dikwijls geen antwoord: de sprong is wat groot.)

„Als ik een glas water neem, en ik neem een ander glas met steentjes, welk glas is dan zwaarder?

A. B. C. Het glas met steentjes.

„Waarom zou nu een steen wel zinken?

D. Omdat die zwaarder is dan het water.

„En waarom zou hout op zee kunnen drijven?

E. Omdat het ligter is dan het water.

„Maar als het dan in de rivier zinkt?

F. Dan is het zwaarder dan het rivierwater.

„Is het dan zwaarder geworden, als het in de rivier komt?"

G. Neen, maar het rivierwater is ligter dan het hout.

„En het zeewater was zwaarder dan het hout, wat is dus zwaarder zeewater of rivierwater?

A. B. C. D. enz. „Zeewater is zwaarder."

Dit is, ik erken het, geen wetenschappelijke behandeling van het begrip specifieke zwaarte; maar ik vertrouw toch, dat zij niet verworpen zal worden, als middel om het denkvermogen te ontwikkelen. Op dergelijke wijze tracht ik mijne leerlingen velerlei begrippen bij te brengen, waarop zij door eigen nadenken zonder hulp niet zouden komen.

Zoo komen zij ook al tot „heldere begrippen omtrent den bijbel, zijn ontstaan, zijne waarde, kracht en zin." Ik zeg niet, dat zij dat uit zich zelven opdoen, maar een bevattelijk onderwijs is ook bij hen niet te vergeefs.

Zoo kan de Minahasser opnemen, zonder die innerlijke werkzaamheid van den geest te bezitten, die hem geschikt maakt om zelf te scheppen. Dus kan men hem alles leeren, even goed de strengst regtzinnige begrippen, als vrijere opvattingen en zelfs de ergerlijkste dwalingen." Maar belet dit nu, dat men hem door opleiding tot heldere begrippen brengt; dat hij eindelijk eene overtuiging zal hebben; dat hij die overtuiging zal weten te handhaven; en dat hij „in staat zal zijn een' vijandigen geest weêrstand te bieden?" Al weder: ik verheug mij het gezien te hebben; en de zamenvoeging door HARTHOORN van woorden tusschen wier inschriftstelling niet minder dan zes jaren verliepen, heeft mij volstrekt niet overtuigd, dat ik onmogelijkheden of onwaarschijnlijkheden mededeel.

„De geschiedenis des Heeren werd volgens mijn Verslag van 1855 in dictaten gegeven. In het Verslag van 1861 komt dit niet meer voor. Toch moest HARTHOORN het gebruiken. Hij schreef in 1865! . . . . In die tien jaren zou er wel niets veranderd zijn! Nu doet de tijd er wel niet veel toe; en had ik vroeger verkeerd gehandeld, onpaedagogisch, onpractisch of wat niet al, dan zou ik het erkennen; dewijl het blootleggen van verandering van vakken en methode reeds eene gedeeltelijke bekentenis in zich bevat, dat men veranderd is van inzigt, tenzij bijzondere omstandigheden daartoe aanleiding gegeven hebben. Ook dit dicteren heeft sedert eenige jaren opgehouden, en de leerlingen copiëren de schets in hunne vrije uren. Daarmede vervalt ook HARTHOORN's gemoedelijk bezwaar over de zamenvatting van meer dan één doel. Hoe onpractisch ook! Bij een dictée voor leerlingen, die nog veel oefening noodig hebben tot het schrijven eener zuivere taal, te spreken over leesteekens, woorden en het gebruik daarvan.

Bij het bespreken van „JEZUS omwandelingen," zoo als het in het Maleiseh heet, op de kaart de plaatsen volgen, waar een en ander is geschied! 't Is niet te verdedigen!?

Toen later, zie verslag 1861, mijn eigenlijk taalkundig onderwijs toenam, en dat een vak vormde, kon ik nalaten te doen wat ik tot 1855 deed, toen ik mij zelven nog geen rekenschap kon geven, tot welke hoogte ik het mogt en moest brengen, en welke methode ik volgen zou. Ik behoef dus geen dictaten meer te geven, en die aan te wenden tot oefening in de taal. Is nu bij het vaststellen van een bepaald leervak vooruitgang waar te nemen, en komt daardoor het vroeger bestaande uit

als gebrekkig, wat nood? Wie bereikt op eenmaal de volkomenheid? Ik acht het beter om te werken en proeven te nemen, met gevaar er later van te moeten afzien, dan niets te doen zoo als sommigen, die altijd over methode gehaspeld hebben, en ten slotte alles opgaven! Alleen zorge men ten minste met het gebrekkige nut te stichten; en dat meen ik gedaan te hebben. Men zou meenen in HARTHOORN een' practicus te vinden van het eerste water: hij heeft echter nooit iets uitgerigt; . . . daarom is hij van fouten maken gemakkelijk vrij gebleven!

„De eigenlijke bijbelverklaring wordt natuurlijk (*sic!*) niet over het hoofd gezien." Neen, integendeel, ik acht dit onderwijs zeer noodzakelijk, en te verkiezen boven alle regtstreeksch dogmatisch onderwijs. Voor de leerlingen bijbelverklaring, voor de gemeente bijbeloefeningen, acht ik het voornaamste werk, waar het op godsdienstig onderwijs aankomt. En omdat de leerlingen later in de verspreide negerijen onze helpers zullen zijn, moeten ook zij daarin geoefend worden. Ik kan dan ook mijne door HARTHOORN aangehaalde getuigenis vrijmoedig herhalen: „Verblijdend is hunne bijbelkennis, het inzigt, dat zij hebben zelfs in moeijelijke gedeelten der Evangeliën." (1) Door eene goede leiding bij het onderzoek — met uw verlof! — der schriften, leeren zij JEZUS redenen hoe langer hoe duidelijker verstaan, en toonen dikwijls, dat zij een goed inzigt erlangen in de Schrift.

Dat is wat ik verlang voor de kweekelingen en de Gemeente. Het is genoeg bekend, dat ik van dogmatiek niet veel werk maak. De welwillende benaming van

(1) Toestand enz., pag. 70.

diepzinnig-theologisch onderwijs, door HARTHOORN aan mijn catechetisch onderwijs aan de Gemeente gegeven veroordeelt zich zelve. Ik heb daarover boven reeds gesproken, en in mijn Verslag staat het duidelijk, dat de leerlingen dit krijgen met de gemeente.

En wat nu aangaat hunne oefeningen des avonds — nu en dan — in het catechiseren en spreken, kan ik niet anders doen dan verwijzen naar wat ik vroeger schreef. (1) De enkele schetsen, die ik mededeelde, getuigen genoeg, dat het niet ontbreekt aan eigenaardige toepassing van wat zij hebben opgedaan, en dat sommigen eene goede, bevattelijke en levendige voordragt hebben.

Met den preekvorm ben ik volstrekt niet ingenomen, hoewel ik om het algemeen gebruik mijne leerlingen ook daarin min of meer oefen. Meest tracht ik hen echter op te leiden tot eene geregelde behandeling van hun onderwerp. Daardoor leeren zij tevens logisch denken, en hebben zij eene goede oefening in den stijl. Hoorde men op welke wijze sommigen gebruik maken van beelden, en was men getuige van hunne voordragt, dan zou men zeker zeer veel van zijn' tegenzin opgeven. Dit laatste geldt echter meer van meesters, die reeds meer praktische oefening verkregen hebben. Dat de toepassing op geloof en leven bij de kweekelingen „nog meest verongelukt" (2) is, meen ik, geen ongewoon verschijnsel bij menschen, die nog hoegenaamd geen ervaring hebben. Eerst als zij aan het hoofd eener gemeente staan, leeren zij de behoeften beter kennen, en dan verongelukt de toepassing bij velen niet. Uit dat naïve „onthouden" van HARTHOORN putten zij niet veel; – zij wachten nog op dat wonder-geheugen!

---

(1) Zie o. a. Med. VI dl., 4 st., pag. 331, 332.
(2) Toestand, enz. p. 71.

Wij hebben het onderwijs op de kweekschool afgehandeld. „Vóór wij van de inrigting scheiden, nog een enkel woord." HARTHOORN vat alsdan het besprokene te zamen, en maakt zijn veroordeelend besluit. Wij willen ook het geheel zamenvatten, en zien tot welke gevolgtrekkingen wij komen.

De geheele voorstelling van onze kweekelingen, ons onderwijs en onze meesters, bij HARTHOORN, is onwaar, is valsch.

Hij laat hen op de kweekschool komen met een minimum van kennis, zoo als dit nog nooit heeft plaats gehad. Mogen er geweest zijn – uitzonderingen maakt HARTHOORN tot regel –, die de vier hoofdregelen der rekenkunde nog niet konden bewerken, – zij zijn toch nooit meer geweest dan één op tien. In de laatste jaren werden dezulken teruggezonden. Zij zouden, volgens HARTHOORN, beginnen met spellen; maar de waarheid is, dat ik er nog nooit een' heb ontvangen, die niet kon lezen.

Ik begin op de kweekschool alles van meet af aan, om verzekerd te zijn, dat er niet een of ander gebrekkigs blijft bestaan, waarvan ik geen kennis zou dragen; maar als ik nu zeg, dat ik van Februarij tot Augustus – met aftrek van anderhalve maand – met de nieuw aangekomenen tot de herhaling der hoofdregelen met zamengestelde benoemde getallen, in mijn derde rekenboek gekomen ben; dat zij die herhalingen, waarin de voorstellen nog al tamelijk ingewikkeld en zonder eenige volgorde dooreen gemengd zijn, – heden (14 Augustus) geheel alleen bewerkt hebben; dat slechts twee van de twaalf leerlingen fouten hadden, door enkele voorstellen niet goed te vatten; – dat zij die voorstellen nooit hebben zien voordoen; en dat ik alleen enkele aanmerkingen had omtrent het opzetten en eene kortere

bewerking van enkele voorstellen; — dan geloof ik genoeg te hebben medegedeeld, om aan te toonen:

1°. dat zij de zaken begrijpen;

2°. dat zij vlug genoeg van bevatting zijn;

3°. dat er met zulke jongelieden nog al wat is uit te rigten.

Het is waar, ik heb in de laatste maanden veel met hen gerekend; maar zij hebben toch ook meer gedaan. Daar is veel gelezen, en over het gelezene gesproken; daar is veel geschreven; de aardrijkskunde der Minahassa is geheel afgehandeld; er zijn praktische taaloefeningen gehouden, en brieven en opstellen gemaakt.

Nu is er in dertig uren in de week, dunkt me, nog al wat uit te voeren; te meer als men de kunst maar een weinig verstaat om den leerling het leeren aangenaam te maken. Ik kan dan ook zeggen, dat er gewerkt is, en dat er goede vorderingen zijn gemaakt.

Maar . . . . welk gehalte heeft nu die verkregen kennis? Wat hebben wij te denken van wat zij nu weten? Zal het hun bij blijven?

Er zijn onder eene menigte leerlingen altijd enkelen die meêgaan. Zij werken gelijk met anderen op, zitten slechts nu en dan in het naauw, maar geven zelden eenig teeken, dat zij werkelijk de zaken zich hebben toegeëigend. Dat is overal het geval; van daar zooveel brekebeenen en middelmatigheden in elken stand. Heeft het onderwijs daarvan de schuld! Ik geloof niet, dat men het beweren zal. Men schrijft het immers meest toe aan persoonlijken aanleg, enz.

Welnu, dat treft men in de Minahassa ook aan. Van dezulken geldt het wat ik schreef: „dat zij soms

totaal verliezen, wat zij eens schijnbaar zoo helder en zeker geweten hebben. (1).

Maar aan welk soort van „helder weten" hebben wij hier te denken? (2) Is dit het ware weten? Neen: zij hebben slechts schijnbaar helder en zeker geweten; zij praatten dikwijls slechts na, wat hunne medeleerlingen goed, niet schijnbaar, begrepen, hadden. Zij geven zelden eenig teeken, dat zij zich de zaken hadden toegeeigend, – en als zij de school verlaten, verliezen zij meest alles wat zij hebben opgedaan. Hun geheugen, – en op hen is HARTHOORN's beoordeeling van toepassing, – had hen een' tijd lang geholpen; maar toen dat niet meer te hulp werd geroepen, was ook alles verdwenen. (3)

Gelukkig geldt dit van velen niet. Er zijn er, die beter weten, bij wie het „helder en zeker weten" niet schijnbaar is. Zij begrijpen het onderwijs: zij leeren onthouden wat zij met hun verstand hebben ingezien.

HARTHOORN weet niet te onderscheiden, of – misschien moest ik zeggen – wil niet onderscheiden. Het was hem toch te doen om de geheele veroordeeling. Hoe zou uit de zending – met dien bijbel – iets goeds kunnen voortkomen! Ik heb reeds vroeger aangetoond, dat ik het opnemen nog anders mogelijk acht, dan door het geheugen alleen; dat mijne leerlingen niet machinaal van buiten leeren, maar eerst verstaan en dan onthouden. Bij het rekenen wordt het goed begrip van alles op

(1) Med. VI dl. 4 st. p. 328.

(2) Toestand, enz. p. 72.

(3) Het spreekt van zelf, dat dit niet het geval is met die kundigheden, die hun door gedurige oefening en routine zijn eigen geworden. Zij zullen goed blijven lezen, schrijven, de lagere rekenkundige voorstellen tot den regel van drieën bewerken. Evenzoo zullen zij wel onderwijs kunnen geven – maar dan geldt HARTHOORN's woord, dat zij »nabootsen." Dit alleen van die mindere soort: voor de anderen geldt het niet.

den voorgrond gesteld. „De oefeningen nemen toe in moeijelijkheid, oefenen het denkvermogen, scherpen het oordeel . . (1) Over het geheel maak ik veel werk van het rekenen; want ik meen, dat er bezwaarlijk eenig onderwijs zal gevonden worden, dat — oordeelkundig behandeld — zoo geschikt is, om hunne geestvermogens in alle opzigten te ontwikkelen als het rekenen." (2) „Zij doen niets of zij begrijpen, waarom zij het doen." (3) Ik doe zoo weinig mogelijk voor, en laat meest hen zelven zoeken. Daarom kunnen ook hunne oefeningen niet gezegd worden te bestaan in nadoen." Zelfs bij de theoretische behandeling laat ik zelden eene definitie van buiten leeren, maar moeten zij die in eigene woorden terug geven.

Bij de wiskundige aardrijkskunde zal men b. v. de bewijzen voor de rondheid der aarde nooit geven met de woorden van het boek, maar altijd in eigene bewoordingen.

Ik zou zoo kunnen voortgaan, maar mij dunkt, dat ik genoeg heb aangetoond, geen geheugenwerk te willen. Voor HARTHOORN geldt dat alles echter niet. Hij ignoreert eenvoudig het geschrevene, of zegt, dat het niet waar is . . . . Niets gemakkelijker!

Dat geheugen speelt bij HARTHOORN een groote rol: het behoort tot een zijner stokpaardjes, en moet al den last dragen. Ik zou niet gaarne mijne leerlingen de eischen doen, waaraan HARTHOORN meent, dat zij zoo gewillig beantwoorden.

Zal ik de waarheid zeggen? Ik heb mijzelven dikwijls afgevraagd of ik het geheugen mijner kweekelingen

(1) Med. III dl., 3 st., pag. 293.
(2) Med. pag. 293, 294.
(3) Med. VI dl., 4 st., pag. 340.

niet meer opzettelijk behoorde te oefenen. Alleen bij het onderwijs in de aardrijkskunde en geschiedenis heeft dat plaats: deze vakken geven daartoe noodzakelijk aanleiding. Bij de verstandsoefeningen kan het geheugen evenwel ook niet passief blijven. Maar terwijl bij ons Europeanen het verstand het voorname middel is waardoor wij de zaken magtig worden, en wij ons veel door eigen nadenken en onderzoek verwerven, moeten wij bij het onderwijs van dit volk het denken nog zeer te hulp komen, om hen tot begrijpen te brengen. Doen zij dit eenmaal, dan onthouden zij het begrepene en kunnen het ook op eigene wijze verwerken en toepassen, al is het ook, dat zij op hunne beurt nog niets nieuws voortbrengen.

Nu vertelt HARTHOORN ons iets, dat wij nog niet ondervonden hebben. Hij zegt, dat „die Minahasser, tot onderwijzer gevormd, een meester is in het onthouden." (1) Dat is de Minahasser zijner verbeelding, niet die der werkelijkheid. Ik heb nog niet bevonden, dat zij in het werktuigelijk onthouden zulke meesters zijn: trouwens ik erken, dat ik er nog nooit de proef van genomen heb. Maar ook zijn zij niet, in tegenstelling van dat monsterachtig wondergeheugen „kinderen in het begrijpen" (2) te noemen.

Dat ongelukkige product van HARTHOORN's verbeelding moet nu schoolmeester worden. Ik geloof, dat het al niet gekker kan uitvallen, en hij heeft de eer eene potsierlijke caricatuur geleverd te hebben. De werkelijkheid is gelukkig anders. Deze doet u vele meesters kennen, die toegerust zijn met eene goede hoeveelheid kennis, die

(1) Toestand, enz. pag. 73.
(2) Toestand, enz. pag. 73.

zelven het ontvangen onderwijs hebben begrepen, en die in staat zijn de kinderen te vormen voor de zich meer en meer ontwikkelende maatschappij. Zij doen dit met meerder of minder goeden tact, al naarmate van hunnen aanleg voor het geven van onderrigt. Ook in Europa zijn het niet allen koks die lange messen dragen. Maar toch kon nog onlangs de Resident mij verklaren, dat Z.W.Ed. Gestr. meesters had aangetroffen, „die goed voldeden en klonken als een klok." Dezulken „zeggen niet op, wat zij van buiten kennen" (1), maar deelen oordeelkundig mede, wat zij weten, dat de kinderen bevatten kunnen; ook zij vormen op hunne beurt dikwijls vlugge en helder denkende leerlingen. En dat niet door „min of meer gelukkig na te bootsen, hetgeen zij op de kweekschool hoorden en zagen"; (2) maar zeer dikwijls op geheel eigenaardigen trant.

Ik mag op die wijze van velen spreken, zonder weder de keerzijde van anderen even volledig op te nemen, omdat ik juist die meestal geleverd heb, hoewel daarmede voor sommigen evenmin eenig goeds wordt uitgewerkt. Zoo heb ik eens van een' der leerlingen, die nog op de kweekschool was, en dus nog leerde, eene proeve gegeven van weinig tact. Natuurlijk moet die proeve bij HARTHOORN nu dienen tot aanwijzing hoe allerbarmelijkst het onderwijs moet zijn. En waar hij dan nog geen proeven heeft van min gunstige resultaten, daar heft hij de handen weeklagend omhoog, en zegt: „Wat zal het lot zijn der maleische spraakkunst met hare pas door GRAAFLAND, in afwachting van beter, ingevoerde kunsttermen?" (Die op de scholen nog niet wordt gebruikt). . . .

(1) Toestand, enz. pag. 73.
(2) Toestand, enz. pag. 73.

„Hoe zal het gaan met taal- en redekundig ontleden?" (Waarmede slechts een begin is gemaakt, bestaande in practische taaloefeningen). „Met bijbelsche geschiedenis, met het lezen en verklaren van het Nieuwe testament met en voor kinderen?"

Maar nog erger! „En dan die aardrijkskunde van al de vijf werelddeelen!" (Nog op geen enkele school ingevoerd.) „Hoe zullen die pronkzieke en pedante meesters zoo het geheugen hun geen parten speelt, zich haasten om te toonen, dat zij even goed kunnnen spreken over COLUMBUS, enz. enz." (Waarvan zij nooit een woord reppen op de school). (1)

En nu, lezer! wat zegt gij van die ontboezeming! — Vindt gij ze niet edel? — Het is te doen om bespottelijk te maken. Van al de opgenoemde zaken wordt voor de scholen geen gebruik gemaakt, behalve van de Bijbelsche geschiedenis en het lezen in het Nieuwe testament. Dat weet HARTHOORN zeer goed. Maar hij wist ook, dat er sedert 1863 wel een Aardrijkskundig leesboek is en eene kaart van de Minahassa; hij weet ook, dat die gebruikt wordt, en er tot heden nog geen andere deelen der aarde op de scholen besproken worden; . . . . . . waarom werd nu verzwegen wat er is, en genoemd wat er niet is? . . . .

Het is thans ons doel niet over de meesters te spreken in betrekking tot de evangelisatie, anders zouden wij HARTHOORN volgen in het bedehuis. Wij zouden dan in de gelegenheid zijn hem eenige onschuldige onnaauwkeurigheden aan te wijzen; wij zouden dan ook andere toespraken moeten mededeelen; en wij zouden ruimschoots

---

(1) Toestand enz. pag. 73, 74. Dat zij een en ander zelven weten is nog geen bewijs, en maakt het ook niet noodzakelijk, dat zij er onderwijs in geven.

gelegenheid hebben aan te toonen, dat de voorgangers niet alleen spreken wat hun van het onderwijs is bijgebleven, en wat zij hebben kunnen onthouden, – maar dat zij spreken kunnen naar de behoeften, die zij zelven zien, en in eigene vormen, die hun niet zijn voorgedaan.

Wij wenschen met HARTHOORN de scholen te zien, waar de meesters werkzaam zijn. Het zij ons daarbij vergund ook te spreken van de scholen, zoo als zij sedert vijf jaren zijn, en niet eene schets te doen gelden, die voor tien of voor twintig jaren misschien kon gediend hebben. Zullen wij nu en dan in vergelijking moeten treden van het heden met het verleden, wij hopen dan aan de waarheid getrouw te zullen blijven. HARTHOORN volgt een' tegenovergestelden weg. De gebrekkige toestand van vroeger – voor tien jaren – is zijn maatstaf; wat er later tot verbetering is gedaan, geldt voor hem niet, of is van „te jeugdigen datum!" Waar wij het gebrekkige schetsen, neemt hij onze getuigenis aan, en kiest daarvan dan nog liefst het slechtste; – waar wij van verbeteringen gewagen, daar verwerpt hij onze getuigenis als onwaar! Dat heet bij hem – kritiek!

Hij begrijpt bovendien van de beweging op maatschappelijk en verstandelijk gebied in de Minahassa niets. Hij kan zich niet voorstellen, dat terwijl hij op Malang niets deed, de vereenigde Zendelingen in de Minahassa met vaste schreden voortgingen op de baan, die zij reeds sedert jaren bewandelden. Wij hebben genoeg getoond, de voordeeliger voorwaarden waaronder wij werken te waarderen; wij hebben bij herhaling het Bestuur den lof gegeven, dien het regtmatig toekomt, en zullen dat ook thans doen; wij weten zeer goed, dat wij zonder de medewerking des Bestuurs niet zooveel zouden hebben uitgerigt; – maar

dit bewijst niet dat hetgeen er is, niet is. Veeleer zou er een meerdere waarborg uit volgen, dat het wel is.

Oude getuigenissen, die reeds vroeger (in de „Oude grieven", enz.) besproken werden, worden tegenover elkander geplaatst. Het zijn die der Zendelingen, – wel bekend, – ter eene; het zijn die van anderen, – onbekend, – ter andere zijde. Het getuigenis der eersten is: „De vrijere, gemakkelijker beweging, de beschaafde manieren, de ordelijke nette kleedij, de zucht naar pronk en weelde, die soms de grenzen overschrijdt, verheffen het boven allen twijfel, dat het maatschappelijk leven allereerst door de school eene groote verandering en verbetering heeft ondergaan. De onbekende „anderen" daarentegen zijn met afschuw van deze scholen vervuld! Zij noemen haar een broeinest van onzedelijkheid. Zij doen haar het verwijt van roof te hebben gepleegd aan onschendbare ouderlijke regten. Zij schelden haar een werfdepôt van christenen."

Harthoorn wil onpartijdig (sic!) onderzoeken. Hij wil licht zoeken – zoo als hij gewoon is dat te doen, – „bij de officiëele berigten der zendelingen!" Het kan niet beter. Laat ons zien. Harthoorn schrijft:

„Indien de scholen geen vruchten zijn van dwang, noch van schoone beloften, maar van vrijheid; indien geen school aan de negerij werd opgedrongen, maar alleen op verzoek werd geschonken; indien de ouders niet gedwongen werden hunne kinderen school te zenden, maar het uit eigen beweging deden;" „indien er werkelijk voorbeelden zijn, dat de Minahassers uit belangstelling in de godsdienst bedehuizen, (die tevens tot scholen strekken) bouwden, dan voorzeker hebben onloochenbare feiten den weldadigen invloed van school en kerk voldingend bewezen." (1)

---

(1) Toestand, enz. p. 78, 79.

Op deze redenering is weder heel wat af te dingen. Alleen de laatste praemissen en gevolgtrekkingen houden steek. De andere zou ik in mijn voordeel kunnen laten gelden; maar het is niet op die wijze, dat men de waarheid dient.

Al zijn de scholen vruchten der vrijheid, al zijn zij werkelijk op verzoek geschonken, al zenden de ouders hunne kinderen vrijwillig ter school – dan is hierin nog geen bewijs hoegenaamd van eenen weldadigen invloed van school en kerk. Het kan dit zijn, maar is het niet onvoorwaardelijk! Het kan dit zijn, als al het genoemde voortvloeit uit ervaring en erkenning van den weldadigen invloed der kennis; het kan dit zijn, als het ontstaat uit het ontwaakte bewustzijn bij de ouders van pligten omtrent de opvoeding hunner kinderen. Maar het is het niet, als er andere redenen in het spel zijn – geheel onderscheiden van dwang. Als er naijver ontstaat bij een' hoekoem-toewah, en hij dien mededeelt aan de inwoners zijner negerij, naijver ten opzigte van eene naburige negerij, waar eene school bestaat, en die waarlijk nabij genoeg is om de kinderen van zijne negerij daarheen te zenden, – dan komt men, ons verzoeken, zelfs lastig vallen om eene school. Ik zou zoo menige negerij kunnen opnoemen; ik zou er kunnen aanwijzen, waar men het schoolgebouw in gereedheid maakte, om in zeker opzigt ons te dwingen, een' meester te geven, of wanneer wij niet dadelijk konden helpen, zelfs een' meester aanstelde op eigene, d. i. negerijskosten. Hoe kan er sprake zijn van invloed van school en kerk, als dergelijk verzoek uitgaat van nog heidensche en onbeschaafde streken? En hoe zou dit met de eerste scholen het geval hebben kunnen zijn? En hoe moet men, in later' tijd, de beweegreden schatten, als het

verzoek voortkomt uit de voorstelling dat eene negerij niet behoorlijk is ingerigt, als er nog geene school is? Hier zijn wij welligt op de grenzen, waar de invloed van wat elders bestaat zich begint te openbaren. Maar hoe men een en ander ook schatten moge, het feit bestaat, dat er dikwijls scholen gevraagd werden, waar wij met moeite er toe overgingen uit gebrek aan personeel of geld, of ook omdat de negerij wel wat heel klein was. Ter wille van het Bestuur kon het veelal niet verzocht worden; want dikwijls wist men, dat dit verzoek niet welgevallig, de zaak ook niet strikt noodig was. Zoo zijn er dan wel degelijk scholen ontstaan op vrijwillig verzoek, zonder eenigen drang van welke zijde ook, — waar niet bepaald aan den invloed van school en kerk te denken valt.

Maar er zijn ook scholen ontstaan, waar die invloed niet is te miskennen.

Thans gaat het oprigten van scholen zoo gemakkelijk niet. De Regering geeft niet ligt toestemming tot de oprigting, als de negerij niet bepaald de behoefte daaraan gevoelt — uit hoofde van de werkzaamheden aan het bouwen verbonden. Ik wilde dat Koha, nabij Tatelie gelegen, zijne kinderen naar Tatelie zond. Zij hadden om onderwijs verzocht, en ik vond: dat kon zoo wel. Men verzocht mij om een' eigen' meester: de school zou spoedig gemaakt worden. Ik stelde uit — en weder uit — omdat te Tatelie eene goede school is, en ik geen personeel had voor Koha. Nu verzocht men verlof aan den Kontroleur. Deze moet zich wenden tot den Resident. De betrokkenen moeten opgeven, om welke reden zij die school verlangen. Eindelijk komt de toestemming. Weder verzoek om een' meester. Het schoolgebouw is gereed. Goed — ik bezorg een' meester.

Waarom Koha toch wel eene school verzocht? De negerij ligt niet aan den grooten weg; zelden of nooit komt daar een bezoeker. Men kan er dus niet mede pronken. Wilde men de kinderen niet zoo ver zenden, wel, niemand zou daartoe dwingen. Ranotongkor ligt even ver van Lola, waar eene goede school is, maar geen kind van Ranotongkor gaat ter school. Maar het heidensche Ranotongkor, dat wel aan den grooten weg ligt, gevoelt nog geen behoefte aan eene school, en vraagt dus niet; en men is daar nog te zeer ten achteren om naijverig te kunnen zijn; en .... den hoofden komt het niet in de gedachten sedert het tienjarig bestaan der negerij „om het Bestuur door eene school te believen!"

Maar Koha is gedeeltelijk christen; de negerij is van Tatelie uitgegaan, dáár waren de kinderen aan onderwijs gewoon, – en de bevolking verlangde het ook in hare eigene negerij te hebben.

Ik ken meer zulke negerijen, waar men uit behoefte aan onderwijs om eene school heeft gevraagd. Daar zijn de scholen dan ook geen vruchten van dwang of eenig prestige hoegenaamd; daar zijn zij ook niet door schoone beloften gekomen; maar daar zijn zij de vruchten van vrije keuze, niet opgedrongen maar alleen op verzoek geschonken.

Maar evenmin als ik het verzoek uit andere redenen ontstaande wil doen gelden voor bewijs van den invloed van school en kerk, evenmin is het eene getuigenis tegen dien invloed als men geen scholen vraagt, – zoo als in mijn district Ranotongkor, Poopo, en Mokoepa; of als er vroeger door ons of door het Bestuur enkele scholen zijn gesticht, zonder dat men er om had verzocht. Hoe zou zich die invloed kunnen openbaren op plaatsen, waar

zelfs geen verkeer is met eene meer ontwikkelde buitenwereld. Genoemde negerijen zijn uiterlijk door den wil des Bestuurs in minahassisch-modernen trant gebouwd, – maar inwendig zijn zij nog oud-minahassisch.

Bij het oprigten der eerste scholen heeft men wel degelijk overreding gebezigd, door het nuttige en wenschelijke zoo goed mogelijk aan te prijzen. Later behoefde dat niet meer. Maar dat men ze door aanprijzing ingang heeft doen verschaffen, bewijst niets tegen den invloed van het onderwijs ..... eenvoudig omdat het er toen nog niet was! Harthoorn's wèl ontwikkelde hoofden der toekomst zullen eveneens het onderwijs moeten aanprijzen en smakelijk maken, — tenzij zij kortweg hunne magt bezigen en scholen willen.

Ook de geringe opkomst der kinderen is volstrekt nog geen bewijs tegen den invloed van kerk en school. Er kunnen oorzaken zijn, die niet ligt door dien invloed overwonnen worden. Ik ken plaatsen, waar de kinderen eenen tijd lang zeer slecht opkwamen, ... omdat de wachthoofden bij het uitgaan der school gereed stonden om de kinderen naar negerijwerkzaamheden te geleiden. Toen was de opkomst gering; nu er geen wachthoofden gereed staan, is die zeer goed! Ik ken ook eene geheele streek, waar in vroeger jaren een districtshoofd was, die niet alleen de lieden zijn' tegenzin in het onderwijs deed gevoelen door allerlei beschimping; maar die zelfs tot den meester zeide, „dat hij niet veel werk van het onderwijs moest maken", en mij eens in een gesprek toevoegde: „Waar zou het heen met het Bestuur, als alle menschen knap werden?"! In die streek zijn thans de scholen zeer goed bezocht. Soms is de opkomst onderhevig aan eb en vloed, zonder dat daarvoor bepaalde oorzaken zijn aan te wijzen.

Vele scholen worden goed bezocht door den invloed van het bestuur. Wij hebben dat meermalen erkend; – en wat waar is, dient gezegd te worden. Er zijn nog streken, waar zonder dien invloed de opkomst schraal zou zijn. Maar . . . . . . van welken invloed is hier sprake? Is er dwang? Bestaat er schoolpligtigheid?

De eenige invloed, waarvan hier sprake kan zijn, is: zedelijke invloed, prestige van het Bestuur. Van dwang komt niets voor. Schoolpligtigheid bestaat niet.

Den zedelijken invloed van hooger hand erkennen wij met dank, als de Resident en Kontroleur de scholen bezoeken; daar een' korter' of langer' tijd verwijlen; de vorderingen der kinderen onderzoeken; en goed– of afkeuring doen hooren. Wil men hierin iets ongeoorloofds vinden; wil men daarom den staf breken over den weldadigen invloed van het onderwijs, wil men smalend verkondigen, dat zonder dien invloed het geheel te gronde ging: ik wil niemand dat genoegen ontzeggen. Maar op welke hoogte moet een volk wel staan, waar men zulke middelen tot opwekking en aanmoediging niet meer bezigen mag?

Het prestige van het Bestuur gaat verder. Ik zoek dit in de aanwijzing van gebreken of leemten aan schoolgebouw en schoolmeubelen. Zonder goede middelen is het onderwijs moeijelijk. Maar dergelijke aanwijzing heeft tevens het gevolg, dat men kan gevoelen, dat het Bestuur prijs stelt op het onderwijs . . . . . . „daar hebben we het!" – Toch niet. Wat bewijst het? – „Dat er dwang is: want de wensch van het Bestuur, van den Resident is wet voor de hoofden." – Gelooft gij het inderdaad? – Harthoorn zal u zeggen: het kan niet anders; die oogendienaars zijn altijd gereed op den

minsten wenk te volgen.” Maar wat leert de werkelijkheid? – Dat velen niet volgen, omdat zij weten, dat het geen regtstreeksche bevelen zijn, en dat er geen straf kan volgen op de nalatigheid. Maar wij stellen waarde op dat prestige, omdat de gewillige hoofden daarin aansporing vinden. Dezulken zullen de schoolgebouwen in goeden staat houden, en zullen bij verslapping de bevolking herinneren en opwekken door het rondroepen des avonds, te midden van of in éénen adem met: „goed oppassen voor het vuur,” – „geen kwaadspreken van elkander;” – „niet stelen;” : „zendt de kinderen school.” – In andere plaatsen zullen zij een' zoogenaamden „koster” aanstellen, die de nalatige kinderen gaat opzoeken. Maar dat rondroepen en opzoeken werkt alleen weder goed op volgzamen; die niet willen, gaan hun' eigen' weg. Van daar dan ook, dat op vele plaatsen slechts de helft ter school gaat; waar dit afdaalt tot een derde, kan men er op rekenen, dat er geen aansporing of opwekking is hoegenaamd.

Verder kan het Bestuur ook niet gaan, want dwang bestaat niet. Bevel kunnen de hoofden geven, door te laten rondroepen; en dat werkt bij eenigen en voor korten tijd. Geen ouder krijgt straf, omdat hij zijne kinderen niet ter school zendt; geen hoekoem toewah krijgt ontslag of „arrest” voor eene ledige school. Dat weten zij, en die niet willig zijn, of zelven het nut van de school niet inzien, laten er zich dan ook niet aan gelegen liggen. Waren er dus ouders, die het gemoedsbezwaar van de tegenstanders onzer scholen – ik weet niet of die er nog zijn – deelen: er is geen reden hoegenaamd, dat zij hunne kinderen moeten ter school zenden. Zenden ze hen, dan blijkt het, dat zij het nog al niet zoo hoog opnemen met dien roof aan hen ge-

pleegd. (1) Is het „christendom het struikelblok" – och, ik kan die gemoedelijke philanthropen dan geruststellen met de verzekering, dat er honderden na volbragten leertijd de scholen verlaten, die niet tot het christendom overgaan. HARTHOORN's verklaring van het voorstel van WILKEN (zie Toestand, enz. pag. 94) houdt dus geen steek. Het volk ziet in onze scholen geen „werfdepôt van Christenen," en het weet niets van „dien anderen God" enz., die in het brein van HARTHOORN ontstaan is.

Als er dwang bestond, dan zouden de scholen goed bezocht worden op alle plaatsen, waar dit thans niet het geval is, – even goed als daar koffijtuinen, wegen en negerijen, door dwang, zeer goed onderhouden worden. Schoolpligtigheid bestaat niet.

Ik ben op eene receptie bij een' Resident. Ik ben met ZwEd. Gestr. in gesprek. Wij komen op het onderwijs. Ik deel mede, dat de Amsterdamsche afdeeling der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen de schoolpligtigheid weder ter tafel heeft gebragt. . . . . . .

„Schoolpligtigheid! – spreek er mij in 's hemels naam niet van! Ik krijg kippenvel, als ik er aan denk. In het vrije Nederland zal men er nooit aan willen. En al mogt zij daar ooit tot stand komen, dan zou ik er voor deze volken toch tegen zijn. Men zou een' tegenzin krijgen in de school."

---

(1) Reeds vroeger schreven wij naar waarheid, dat de kinderen slechts vóór den middag ter school gaan, en dat zij die ter school komen hunne ouders beter helpen dan de anderen. Zie daarover Med. VIe dl. pag. 114—137.

Die niet ter school gaan, zijn daarom nog niet tot hulp der ouders. Men vindt ze dikwijls spelende aan den weg of dwalende in het bosch of langs het strand.

En . . . . . hoe staat het met de regten der kinderen? —

„Ja, zooals men vroeger had tegen goede wegen; thans stelt men ze op prijs."

„Een noodzakelijk kwaad noem ik allen dwang. Het onderwijs moet door zedelijke middelen komen."

Wij bezochten eene school. De vorderingen der leerlingen werden wel voldoende bevonden. Er waren echter weinig kinderen in vergelijking met het aantal ingeschrevenen.

De Resident. „Majoor! waarom zijn er toch zoo weinig kinderen ter school?"

De Majoor. „De ouders zenden ze niet."

De Resident. „Maar dan moest gij de ouders daartoe aansporen. Gij ziet toch, dat het onderwijs de kinderen vlug van begrip maakt. Zij gaven daar straks aardige antwoorden. Maar dwingen moogt gij niet: zij moeten het uit vrije keuze doen. Hoort gij! Gij kunt ze opwekken, maar niet dwingen."

Wij zijn bij eene aanstelling van een nieuw negerij's-hoofd.

De Kontroleur. „N. N! Bij dezen stel ik u aan tot negerij'shoofd van A. Uw voorganger heeft het slecht laten liggen. Zorg gij, dat de bevolking werkt; dat zij goed te eten heeft; dat negerij, wegen en koffijtuinen goed in orde zijn, en gij zult mijne tevredenheid ondervinden" . . . . . .

Geen woord over de school.

Dat zijn feiten. Schoolpligtigheid bestaat niet. Desniettegenstaande komt een gedeelte der kinderen door den invloed des Bestuurs, een gedeelte zonder dat ter school. Van degenen, die geheel uit eigen beweging ter school komen, mogen er nog zijn, die uit gewoonte komen: een groot deel komt toch door den weldadigen invloed van school en kerk.

Ik moet dat bewijzen.

Aan het meer van Tondano en aan gene zijde van het gebergte Lembean, dat zich aan de oostelijke zijde van de hoogvlakte van Tondano uitstrekt, woont de bevolking van Tondano, die genoemd wordt de „negerijen van meer en strand." Hoewel één in taal en stam, verschillen de toestanden met „groot Tondano" veel. Zij zijn daar afgezonderd van de bedrijvige wereld, leven rustiger en kennen minder verleiding. Ook daar is spoedig onder vader RIEDEL het Evangelie gebragt, en het christendom schoot er wortelen. Het strand van Tondano is sedert eenige jaren geheel christen.

Met de zending kwam de school. Maar zoo ergens, dan was zij, uitgenomen de zorg van den zendeling, overgelaten aan zich zelve. De vroegere opziener, later kontroleur, kwam daar zelden, even gelijk de zendeling — eenmaal 's jaars. Later is in een en ander niet veel verandering gekomen.

En nu, wat is dáár van de scholen?

Ik kwam daar in 1853, en vond de scholen goed bezet, en tot bewijs, dat het voortdurend zoo was, al de leerlingen gelijkmatig gevorderd. Ik kwam daar later nog een paar malen, en vond alles evenzoo. Zelf evenzeer scepticus in dit opzigt, als HARTHOORN, nam ik meer dan ééne gelegenheid waar, en onderzocht in verschillende rigting, wat er toch in waarheid was. Het had toch reeds lang de aandacht getrokken, dat volgens de ingekomen staten de opkomst der kinderen nergens zoo goed was, als aan Tondano's strand en meer. Er was bij sommigen twijfel. In mijnen werkkring had ik slechts 50 °/₀, de beste opkomst elders was 63 °/₀, en dáár was zij in het minste jaar nog 71,4 °/₀ en de gemiddelde opkomst

over de laatste tien jaren, tot 1861, ruim 82 °/₀ (1).

Wanneer zal het overal zoo zijn?

Wanneer zal de school eene inheemsche plant mogen geacht worden, die overal zal kunnen tieren, zonder kunstmatige verzorging? Ziedaar vragen naar welker beantwoording ik zocht.

En wat vond ik? Meer dan ik had verwacht. Ik had gedacht, dat de vaderlijke betrekking van vele hoofden daar, in verband met de magt, die zij door den afstand van de hoofdplaats welligt beter zouden kunnen uitoefenen, mede oorzaak was van de goede opkomst der schoolkinderen van Tondano's meer en

(1) Om de ware verhouding te leeren kennen dient men van de officiëele lijsten van het district Tondano drie negerijen af te zonderen, die niet tot de meer- en strandnegerijen kunnen gerekend worden. Het zijn Tondano, Koja en Negerij baharoe. Na aftrek daarvan krijgt men eerst eene zuivere statistieke opgave van de meer- en strandnegerijen. Men krijgt dan

In het jaar	In-geschreven.	Opkomst gezet.	Ten honderd.
1852	860	751	87,3
1853	868	780	89,8
1854	901	779	86,4
1855	805	738	91,6
1856	914	763	83,4
1857	1030	830	80,5
1858	1050	874	83,2
1859	1080	848	78,5
1860	1115	831	74,5
1861	1084	774	71,4
1862	1029	784	76,1
1863	1010	834	82.5
1864	996	835	83,8

De vermindering over de jaren 1859—1861 wordt verklaard door het ontslag van een aantal oudere scholieren, die wel weder door kleinen vervangen worden, maar die komen nog niet zoo gezet op.

strand. Het is waar, dan ontstond weder de vraag: van waar die belangstelling in het onderwijs bij die hoofden, die daartoe niet werden aangespoord? Maar wat ik ook bedacht en hoe ik zocht naar andere oorzaken, ik moest tot het besluit komen, dat de kinderen kwamen door den wil van de ouders, met andere woorden, door den weldadigen invloed van kerk en school.

Hoe ik dat onderzoek in 't werk stelde? Ik begon met te letten op de vorderingen. Die werden alleszins bevredigend, gelijkmatig bij alle kinderen bevonden; ja ik kwam in scholen (zie schoolverslag 1861), waar de meisjes vlugger waren en beter begrip toonden te hebben dan de jongens, en andere waar kinderen van acht jaren vlug en duidelijk lazen.

Vervolgens nam ik de vrijheid de dagelijksche schoollijsten in te zien, en daar de opkomst grondig na te gaan. De uitkomst was even bevredigend.

Eindelijk moest ik weten, waaraan dat dan toch was toe te schrijven. Ik begin met den meester en zeg: dat de Hoekoem Toewah toch zeer goed op de kinderen schijnt te letten; hij zal zeker dagelijks wel moeite daarmede hebben, enz. enz. . . . De meester ziet mij bevreemd aan, en zegt: „Neen."

„Wat, neen! Hoe zouden dan die kinderen komen? Gaat gij ze dan halen?"

„Neen, mijnheer!"

„Nu, maar hoe komen ze dan?"

„Uit zich zelven."

„Dat moogt gij anderen wijs maken; gaan de kinderen dan gaarne ter school?"

De ouders zenden ze, en de kinderen willen zelven

ook." „Orang toewah jang bekin soesah anakh-anakh masokh, tetapi kapala-kapala tijada." (1)

Ik wil andere getuigen hooren. Ik zoek de hoofden hier en daar afzonderlijk te spreken. Ik begin met lof te gewagen van de goede opkomst; ik laat volgen, dat daaraan toch heel wat moeite en hoofdbrekens verbonden is, dat de hoofden zeker gedurig in de weer moeten zijn om de kinderen te zoeken, enz. enz. En wat krijg ik ten antwoord? Een even verwonderd gezigt als van de meesters, eene ontkenning van al wat ik zoo mooi in het voordeel van de hoofden had gezegd, en de herhaling van het getuigenis door de hoofden zelven: „de ouders zenden ze!"

Dat zijn feiten. Dat is geschied vóór 1861 – vóór HARTHOORN de vrijheid nam om de vruchten der zending driestweg te ontkennen, of ze haar te ontzeggen, – omdat hij ze niet op Java had gezien. En wat ik verder zag aan Tondano's meer en strand, en bij herhaling zag, bragt mij tot de slotsom, dat „onloochenbare feiten den weldadigen invloed van school en kerk voldingend bewezen hebben." (2)

Hiermede wordt de geheele roman die HARTHOORN laat volgen, en die door het noemen van enkele namen en jaartallen het voorkomen van geschiedenis moet krijgen, totale onzin! Trouwens die slechte geschiedkundige roman (3) veroordeelt zichzelven, omdat de hoofdmomenten niet waar zijn.

Wij zullen dit kortelijk aantoonen.

1°. Het getuigenis van den heer PIETERMAAT, door HARTHOORN aangehaald, heeft hier betrekkelijke waarde.

---

(1) Lett. „De ouders (zijn het) die moeite doen (dat) de kinderen in (de school) gaan, maar de hoofden niet."

(2) Dit zou mede kunnen blijken uit de bewijzen, die ik kan bijbrengen, dat er wel degelijk kerken en schoolkerken zijn gebouwd door gemeenten uit eigene beweging.

(3) Toestand, enz. p 79—84.

Blijkbaar is zijn schrijven in 1840 gegrond op briefwisseling met den Resident CAMBIER, – want de Resident P. was reeds sedert negen jaren niet meer Resident van Manado. Gedurende zijn bestuur kunnen de zendelingen hem wel niet lastig zijn gevallen; want weinige dagen na zijne reis met RIEDEL EN SCHWARZ, kwam de Gouverneur ELLINGHUIZEN te Manado, en vertrok hij met ZHEd. Gestr. naar Gorontalo. Door tegenwind gingen zij eerst naar Ternate, en bleven daar acht dagen. In dien tusschentijd had Mevr. P., geassisteerd door den secretaris LANS, vendutie gehouden, en vertrok zij naar haren vader den Resident van Ternate, den heer MOREES. De echtgenooten zagen daar elkander weinige uren, en de reis naar Gorontalo werd vervolgd. Toen P. te Manado terug kwam, bleef hij nog twee dagen, gedurende welke hij het bestuur overgaf aan CAMBIER, en vertrok toen over Ternate naar Batavia. Dat was den 1sten November 1831 – en RIEDEL kwam te Tondano den 14den October 1831! (1)

(1) HARTHOORN schermt veel met den toovernaam PIETERMAAT. Behalve in dezen roman, komt PIETERMAAT in zijne vorige stukken ook voor. Op p. 92 van dit werk beantwoordt hij de vraag, hoe het toch gekomen is, dat RIEDEL zoo spoedig, SCHWARZ zoo spade vrucht zag, aldus: »De zaak is dood eenvoudig. RIEDEL kwam te Tondano, waar reeds eene kleine gemeente was, waar de hoofden zich bij zijne komst verbonden de belangen der gemeente te behartigen. SCHWARZ stond eerst te Kakas later te Langowan. Op beide plaatsen moest alles nog van meet aan begonnen worden. De hoofden hielden zich hier nog op eerbiedigen afstand van de nieuwe godsdienst. De hulp van den Resident P." (in het aanwijzen van de geschiktste plaatsen ter vestiging) »kon dus hier te Langowan niet zoo spoedig" (neen, eerst na p. m. 10 jaren) »worden gevoeld, als te Tondano", (waar RIEDEL na twee jaren arbeids vruchten zag!) Zou HARTHOORN niet weten, dat de invloed van een' Resident juist zoo lang duurt, als hij het bewind voert? En waar blijft dan na bovenstaande opheldering de magtige invloed van den Heer P., op welke de vestiging van het Christendom in de Minahassa zou berusten?

2°. De „omstandigheden", waarom volgens dat schrijven van P. de ouders de kinderen niet naar school zenden, bestaan niet; want

a. Slechts in twee districten – Tombariri en Langowan – werken de vrouwen en jongens uitsluitend in de koffijtuinen, elders geschiedt dat overal door mannen en vrouwen gelijkelijk.

b. Overal werken mannen en vrouwen in de rijsttuinen.

c. Nergens bezigt men de kinderen bepaaldelijk om het huis op te passen. Men kan op werktijd door negerijen komen, waar de meeste huizen ledig en de trappen weggenomen zijn. Een Resident moet zich soms dergelijke redenen laten welgevallen, als hij niet genoeg bekend is met het huishoudelijk leven der bevolking.

3°. Het conflict tusschen de zendelingen en den Resident VAN OLPEN, dien HARTHOORN liever niet noemt, omdat dan de greep van den geschiedkundigen goochelaar zou in het oog vallen, gaf geen aanleiding tot de zending van den Resident JANSEN. Twee Residenten – SCHERIUS en ANDRIESSEN – voerden hier na VAN OLPEN het bewind, vóór dat JANSEN kwam. Genoemde heeren lieten aan de zaken hun' eigenen loop. (1) Hieruit volgt:

(1) Dat conflict gold het gebruik van het N. T. op de scholen. Maar... wat moet men denken van het besluit, waarbij »het godsdienstig onderwijs naar de catechisatie werd verwezen", – als ik een boekje vóór mij heb, in het jaar 1846 te Batavia op verzoek van genoemden Resident gedrukt op 's Lands drukkerij, waarin – als aanhangsel – wordt gevonden, bl. 15, gebéden voor morgen en avond en vóór en na het eten; bl. 17—23 een kleine catechismus van 40 vragen over de christelijke godsdienst; bl. 23, 24 het Onze vader en de 12 artikelen des geloofs; – en bl. 25—29, een verhaal uit het christelijk leven, om het bestuur der voorzienigheid aan te wijzen..... Bijna de helft van het leesboekje voor kleine kinderen met godsdienstig onderwijs, dat voor ouderen past! Later werd dit boekje door het Genootschap herdrukt, maar het eindigt met bl. 16.

4°. Dat er geen schijn of blijk was hoegenaamd, „dat de zendelingen het gewonnen hadden". Waaruit volgt:

5°. Dat de hoofden volstrekt geen reden konden hebben „hunne ondergeschikten te gelasten vrijwillig school en kerk te bouwen; vrijwillig te verzoeken om een' schoolmeester, voor wiens woning en onderhoud zij gaarne zouden zorgen." (1) Ook hebben zij van het conflict geen kennis genomen, veel minder nog deel gehad „aan den strijd." De evangelisatie en de scholen gingen gedurende het bestuur van VAN OLPEN steeds vooruit. Vóór het conflict bestonden er reeds 51 genootschaps-scholen; gedurende het bestuur van den Resident VAN OLPEN klom dat getal tot 79 genootschaps-scholen en stichtte hij zelf 21 negerijscholen; - gedurende het bestuur van de Residenten SCHERIUS en ANDRIESSEN, de opvolgers van VAN OLPEN, werden vier scholen opgerigt, telt men 83 genootschaps-scholen; en gedurende het zesjarig bestuur van den Resident JANSEN werden er 20 genootschaps-scholen opgerigt tegen 28 onder VAN OLPEN.... toen de zendelingen de verliezende partij waren! Eindelijk

6°. Ontstond de achteruitgang in het schoolgaan niet „omdat de Resident BOSCH het met de zendelingen niet vinden kon", - maar omdat er tegenwerking was. Overigens was de belangstelling bij de „bekeerden," - eene benaming van HARTHOORN, den oud-zendeling; wij gebruiken eenvoudig den naam van Christenen, - nog altijd goed te noemen.

Tondano's meer en strand gaven daarvan een sprekend bewijs.

Om de tegenwerking wenschten wij de schoolpligtigheid: eenvoudig opdat men het regt niet zou hebben tegen te werken.

---

(1) Toestand, enz. p. 84.

De roman eindigt met een knal-effect! - Welk een vreeselijk misbaar! Ziet gij niet in uwe verbeelding de kinderen vlugten naar hunne ouders; dezen hun kroost met verrukking in de armen drukken over de verlossing van dat „kruis" - die gehate school; en de hoofden, hunne leden aangenaam rekken over de verligting van dien drukkendenden „last?" - Daar komen de regen en zonneschijn reeds vrijelijk door het schooldak; daar huizen varkens en honden, waar vroeger de jeugd was verzameld; daar haalt deze en gene reeds eene bank of tafel weg om brandhout te winnen; en eindelijk stort het gebouwtje met een' doffen slag ter aarde! - Die slag brengt den meester in bezwijming; en de zendeling staart in droevig gepeins op de puinhoopen van zijne goede verwachting! . . . . .

Het tooneel van dien roman moet gij elders zoeken; in de Minahassa vindt gij het niet. Geen enkele school is te gronde gegaan, en alles gaat nog zooals het altijd is gegaan. Kunnen cijfers nog iets zeggen, dan stellen wij tegenover dien roman eenvoudig deze dorre opgaven. Het aantal kinderen, dat de scholen bezocht vóór, gedurende en na het tijdvak der zoo treffend geschetste verwoesting zal genoegzaam licht verspreiden over de beweringen van HARTHOORN.

Onder den Resident	In het jaar	Getal opkomenden in de Minahassa.	Onder den Resident	In het jaar	Getal opkomenden in de Minahassa.
VAN OLPEN....	1843	2442		1854	6604
	1844	2380		1855	6558
	1845	3048		1856	6323
	1846	3197		1857	6535
	1847	4067		1858	7268
	1848	5006	BOSSCHER (tot	1859	6945
SCHERIUS........	1849	6283	Mei 1861).	1860	7033
	1850	6291	BOSCH (tot	1861	6671
	1851	5930	Julij 1862).	1862	5476
ANDRIESSEN...	1852	5555	HAPPÉ (tot	1863	7747
JANSEN (tot Nov. 1859).	1853	5749	Jan. 1865).	1864	7765

Onder den Resident VAN OLPEN steeds klimmend — niettegenstaande „de zendelingen het pleit verloren hadden". Onder zijne opvolgers op- en neêrgaande, — toen de zendelingen het, volgens HARTHOORN, gewonnen hadden, en de bevolking haar best zou moeten gedaan hebben om het Bestuur te believen. — Onder den Resident JANSEN vooruitgang; — onder den Resident BOSSCHER variërend, en in 1861 teruggang tot nog 348 opkomenden meer dan in 1856 onder JANSEN.

Het jaar 1862 was een jaar van malaise in de Minahassa. Alle banden waren verslapt; de koffijtuinen waren verlaten; de wegen en negerijen . . . . maar genoeg: was het wonder, dat die algemeene verslapping op de scholen terug werkte? — (1) Maar hier was meer. Het onderwijs werd met minachting bejegend. Hoe hoog, zouden wij willen vragen, moeten bevolking en hoofden wel staan, als zulk eene vereeniging geen invloed meer zal kunnen uitoefenen op hunne schatting van het onderwijs en opgewektheid om het te bevorderen? En als nu onder zulke omstandigheden toch nog 5476 leerlingen de school blijven bezoeken, terwijl een groot aantal, blijkens de vermindering van het getal ingeschrevenen, van de school ontslagen is, het deel, dat juist het

(1) Wil men dat malaise in een enkel opzigt in cijfers gestaafd zien, dan vergelijke men slechts onderstaanden staat van het koffijproduct over eenige jaren:

In het jaar	1858	22,866 pikol.		In het jaar	1862	7,584 pikol.
	1859	21,580 »			1863	14,107 »
	1860	15,010 »			1864	13,187 »
	1861	15,240 »				

In dit loopende jaar zal het cijfer waarschijnlijk p. m. 30,000 pikol beloopen. De schraalte van het vorige jaar — toch nog bijna 74 °/₀ meer dan in 1862 — vond zijne oorzaak in eene ongekende langdurige droogte. Dergelijke oorzaken bestonden in 1862 niet. (*a*)

(*a*) De opbrengst over 1865 was 36894 pikol. waarvoor ruim *f* 500000 werd uitbetaald.

best opkwam, mag men dan zeggen, dat de belangstelling der **Minahassers** in de scholen geweken was? De opkomst der **kinderen**, aan zichzelve overgelaten, daalde 18°/₀ bij het vorige jaar; de koffijoogst daalde 49°/₀! — Bij de koffijcultuur bestaat **dwang**. Bij het schoolgaan bestaat die dwang **niet** — want op nalatigheid in het schoolgaan volgt geen straf.

Laat ons duidelijk zijn, en de waarheid betrachten. Het cijfer van 1862 bewijst:

1° dat er een gedeelte ter school komt door den invloed der hoofden, al staat er ook op nalatigheid geen straf;

2° dat er hoofden zijn, die aanstonds de hand van de zaak aftrekken, als het hooger Bestuur zich aan de school niet laat gelegen liggen; —

3° dat er streken moeten zijn, waar men reeds prijs stelt op het onderwijs — zonder eenige aansporing van buiten.

4° dat er streken zijn, waar dit niet het geval is.

Zou het in verband met het besprokene ook van beteekenis kunnen zijn, dat de Gouvernements scholen aan de grootste daling onderhevig waren? (1)

---

(1)

	Gouv. scholen.			Gen. scholen.			Negerij scholen.		
	ingeschr.	opkom.	ten 100.	ingeschr.	opkom.	ten 100.	ingeschr.	opkom.	ten 100.
1860	2217	1119	50,4	9416	5084	54	1412	830	58,8
1861	2272	1013	44,6	9362	4839	51,6	1472	819	55,6
1862	2070	635	30,6	9197	4331	47	1102	510	46,3

Dus van 1861 tot 1862:

Gouvernementsscholen	44,6 °/₀	— 30,6	=	14	°/₀	daling.
Genootschapsscholen	51,6	— 47	=	4,6	°/₀	»
Negerijscholen	55,6	— 46,3	=	9,3	°/₀	»

En van 1860 tot 1862:

Gouvernementsscholen	50,4 °/₀	— 30,6	=	19,8	»
Genootschapsscholen	54	— 47	=	7	»
Negerijscholen	58,8	— 46,3	=	12,5	»

De Gouvernementscholen waren 10 à 12 °/₀ meer gedaald dan de Genootschapsscholen.

Om het bewijs te leveren, dat de „bekeerden" hunne liefde voor de school niet verloren hadden, besluit ik met te wijzen op Tondano's meer- en strandnegerijen. De schijnbare achteruitgang in 1861 ontstond door het ontslag van vele van de oudste scholieren. Ware de invloed van eene meerdere of mindere belangstelling van het bestuur ook dáár gevoeld, dan zou het jaar 1862 ook een nadeelig jaar hebben moeten zijn. Het tegendeel is waar. Men zie bovenstaanden staat (p. 368), en men zal bevinden, dat er vooruitgang was. In het jaar der malaise in de Minahassa behielden de scholen aan Tondano's meer en strand 76,1 %, hadden zij zich hersteld van het verlies van andere scholieren, en waren zij c. a. 5 % vooruitgegaan!

Tondano's meer- en strandbewoners zijn allen Christenen!

Harthoorn's praemissen zijn valsch bevonden, en de conclusie is het niet minder. Wij behoeven niet te zeggen, hoe wij pag. 85 van zijn boek zouden schrijven, en met meerder regt. Het is echter genoeg, dat wij na al het gezegde kunnen verklaren, dat wij geen' enkelen volzin van die bladzijde voor waar erkennen. (1)

---

(1) De noot pag. 85 en 86 bespreek ik niet. Daar is weder zooveel dwaling, onnaauwkeurigheid en verkeerde voorstelling, dat het niet in enkele regelen is aan te toonen. Alleen dit wil ik voor den vragenden lezer niet terug houden: de Minahasser mag geen kerk bouwen zonder toestemming van het Bestuur. De Minahasser is niet vrij, en mag over zijn' tijd en krachten niet zelf beschikken. Het is geschied, maar dat geldt kleinere plaatsen dan Tondano; en wat de Tondanezen vroeger onder Riedel deden, gold de oprigting eener kleinere kerk voor 400 personen, die nog in goeden staat is, en die Harthoorn door oppervlakkigheid verwart met de groote kerk voor 2000 à 3000 personen! Eene kerk voor Tondano kan men niet met geringe krachten daarstellen. Daartoe zou in de eerste plaats vereischt worden vrijstelling van negerij-

Maar die valsche gevolgtrekkingen van HARTHOORN worden de grondslag voor de beoordeeling van wat nu aan de beurt ligt: de vruchten, die de scholen gedragen hebben voor het leven. Het spreekt van zelf, dat hij „geen geloof kan slaan aan al de zegeningen, die haar worden toegeschreven." Wij begrijpen dat zeer goed. Het zou eene vreemde verhouding geven met wat vooraf ging. Of zou ook mogelijk het voorafgaande kunnen geschreven zijn onder den invloed van dien twijfel aan de goede vruchten? Nu, dan kunnen wij het hem gedeeltelijk vergeven, want hij heeft er ook nooit iets van gezien. Op Java niet, en wij betreuren dat, ook om zijnent wil; en in de Minahassa is hij nooit geweest.

Hij zal echter de gronden voor zijnen twijfel bloot leggen, en dat moet ieder welkom zijn. Wij willen die gronden ter toetse brengen.

„Deze scholen heeten kweekplaatsen van kennis! Slaan wij de schoolverslagen op om te zien, of zij regt hebben op dien naam?"

Wij zullen dat mede doen, en dan zal het blijken, waartoe HARTHOORN's eenzijdigheid en partijdigheid hem gevoerd hebben.

„Die stompe, stugge, stomme Alifoersche jeugd" blijkt uit het verband van de plaats waar HARTHOORN zijne exploitatie-manie in toepassing brengt, niet zoo „onbevattelijk", als zij maar onder eene goede leiding komt. Daar staat: „Op laatstgenoemde plaatsen kunt ge de elders in mijn district zoo stompe, stugge, stomme

---

werkzaamheden voor hen, die er aan werken, en die wordt niet verleend! En in stilte of in de „gaauwigheid" zoo maar eens een gebouw voor 2000 à 3000 menschen neer te zetten, gaat ook niet. Hiermede vervalt de geheele redenering van HARTHOORN.

Alifoersche jeugd hooren en zien leven. De antwoorden op gedane vragen (geen van buiten geleerde) volgen om strijd, de verheffing van stem is soms meer dan gewenscht; de levendigheid, het vrolijke gelaat en die helder sprekende oogen maken eenen aangenamen indruk op elken bezoeker." (1) Blijkbaar geldt het gezegde van die dofheid enz. de alifoersche jeugd, zoo als zij is zonder de beschavende hand der school, zoo als wij ze ontvangen op de scholen, en zoo als zij op minder goede scholen zich ook lang vertoont. Maar ligt daarin een bewijs, dat de kinderen niet tot helderheid te brengen zijn? En als dit geschiedt, waaraan is dat dan toe te schrijven, zoo niet aan den invloed van het onderwijs?

Die jeugd wordt door de meesters niet „aangesproken" in het „Maleisch" maar in het „Alifoersch", tenzij het plaatsen geldt, waar het maleisch in de huizen ook reeds tot de kleinen is doorgedrongen. Zij leeren letters — moeten dat welligt alifoersche letters zijn . . . . die niet bestaan? — Zij leeren verbindingen van l . . . a la, enz.; zouden dat ook alifoersche verbindingen moeten zijn?

„Uit herhaald voorzeggen" (sedert tien jaar voor een groot deel niet meer in gebruik) „bij het bord en uit een leesboek heeft zij (de jeugd) soms zonder van het spelboek — eene dorre woordenlijst — gebruik te maken, het spellen en eindelijk het werktuigelijk lezen geleerd." (2)

In het verslag van 1861 leest men echter:

„Met de invoering der nieuwe reeks van spel- en leesboeken was het ook mogelijk een' beteren gang van het spel- en leesonderrigt in te voeren. Geheel ingerigt naar de klankmethode, met hare gemakkelijk opklimmende en ontwikkelende oefeningen, werd het

(1) Med. VI dl., pag. 40, 41.
(2) Toestand, enz. pag. 87.

mogelijk dit onderwijs klassikaal en aangenaam te behandelen. Is hier sprake van voorzeggen? Meent HARTHOORN welligt, dat wij in vergelijking van hem — antediluvianen zijn? — „Het zwarte bord doet daarbij goede diensten. Met het spelboek in de hand, staan of zitten de kinderen afwisselend en naar de ruimte waarover men te beschikken heeft, dagelijks voor het bord, en terwijl in het boek wordt aangewezen, waar men met het letterleeren of spellen is, worden de lesjes, al spellende en afzonderlijk of in koor door de kinderen herhaald, langzaam opgeschreven, en onder goede orde maar levendige oefening, gemakkelijk geleerd". (1) „Zoo is dus de eerste schrede in de school niet meer zoo afschrikkend, als dit vroeger het geval was." (2)

Is het niet vreemd, dat HARTHOORN van deze plaats geen gebruik heeft gemaakt? Of zou hij dat niet noodig geacht hebben voor zijn betoog? Dan zou het de vraag worden, of hij beschreven wilde hebben wat hij wilde, dat er was of niet was? Of ..... zou die serie van spel- en leesboeken, sedert tien jaren in gebruik, ook behooren tot de dingen, die hij de vrijheid neemt te betwijfelen of die er wel zijn? ..... Neen: 't is waar ook, hij liet de kweekelingen der onderwijzers-kweekschool daaruit leeren, (!) voor de scholen mogten zij echter niet gelden!

Dat „spelboek — een dorre woordenlijst" — door mij zelven zoo gekwalificeerd, behoort tot den vorigen tijd. Vóór mij heb ik liggen den eersten druk van de nieuwe spel- en leesboeken, en vind daar het

(1) Kuben of letterkast vindt men nog niet, om de eenvoudige reden, dat die moeijelijk voor zulk een groot aantal scholen zijn aan te schaffen.
(2) Med. VI dl, pag 121.

jaartal 1853 op het titelblad. In 1855 werden zij in mijn district reeds gebruikt. Sedert dien tijd zijn zij overal ingevoerd. Dat is heden tien jaren, dat nog al wat zegt in een land, waar zooveel krachten zamenwerken om de ontwikkeling te bevorderen. Die vorige tijd mag niet meer in aanmerking komen, als men wil beschrijven wat er is! (1)

Welnu, dat eerste spelboekje heeft op de tweede bladzijde reeds verbindingen, die de gelegenheid aanbieden tot het vormen van kleine volzinnen – en het dus verheffen boven de dorre woordenlijsten. Bladz. 2 vinden wij:

B . . . . ba-bi a-da la-ri.
A . . . . a-ku su-ka ba-bi
M . . . . ma-na kuda
K . . . . ku-da a-da la-ri (2)

enz.; genoeg tot aanwijzing. Trouwens ik had deze uitweiding – waarvoor ik verschooning vraag – niet behoeven te doen, dewijl ik had kunnen volstaan met de aanhaling van de volgende zinsnede uit hetzelfde verslag. „De leeslesjes reeds bij de tweede bladzijde van het eerste spelboek beginnende, en geheel ingerigt naar toestanden, die hier bekend zijn, geven ruimschoots gelegenheid tot gesprek, tot gemakkelijke ontwikkeling van het verstand en tot oefening in het Maleisch." (3)

---

(1) Schrijver dezes herinnert zich nog zeer goed, spellen geleerd te hebben uit een boek, dat ook niets bevatte dan woordenlijsten – hij meent vervaardigd door den Rott. onderwijzer VAN DRIEL. Wat zou men zeggen, als hij het tegenwoordig onderwijs in Nederland beschrijvende, daar neêrstelde: „de kinderen leeren lezen uit boeken, die dorre woordenlijsten bevatten"!

(2) Het varken loopt weg. – Ik houd van het varken. – Waar is het paard? – Het paard loopt weg. De alifoersche maatschappij is zonder het varken en het paard niet compleet. Het gelezene geldt zaken uit de onmiddellijke omgeving van het kind!

(3) Med. VIe deel, pag. 122.

HARTHOORN schijnt dit te hebben voorbijgezien! Hij zegt wel: „Het leesboekje waarvan zij (de jeugd) zich bedient, hetzij een „Wester," hetzij „een brave (?) Jozef," hetzij „Bijbelsche verhalen," zijn in taal, inhoud en strekking onbruikbaar en ondoelmatig"; (1) – maar hij vergeet er bij te voegen, dat daar aanstonds op volgt in het verslag:

„Zoo was het nog vóór vijf jaren. Thans (in 1861) mogen wij in dit opzigt aangenamer berigten indienen, omdat in dien toestand eene groote verbetering heeft plaats gevonden. – Voor het onderrigt in de beginselen van het lezen bestaat eene reeks van spel- en leesboeken in drie stukjes, geheel ingerigt naar de klankmethode. De overgang van het derde spelboek tot het straks genoemde leesboek (Wester) heeft thans geen bezwaar meer in. Dat boek zelf heeft eene verbetering ondergaan, en hopen wij eerlang uit Nederland te ontvangen. Bovendien is er nog een ander en meer ontwikkeld leesboek vervaardigd, en (sedert 1858) in gebruik gekomen, getiteld: „Over den mensch, de dieren en de planten," – eene natuurlijke historie." (2)

Hieruit blijkt, dat van de oude boeken, die HARTHOORN als gebruikt wordende voorstelt, nog slechts één boek in gebruik is – „Wester" – en dat dit boek eene verbetering heeft ondergaan, – die in verband met onze eigene verklaring omtrent die boeken geen ander kan zijn dan taal, inhoud en strekking, bruikbaar en doeltreffend" te maken. En als wij zelven gezegd hebben omtrent die oude leesboeken, „de leerling stuit wel eens op westersche toestanden, die hem zelfs de

(1) Toestand, pag. 87.
(2) Med. VIe deel, blz. 108.

onderwijzer moeijelijk zou kunnen ophelderen", (1) dan mogten wij van HARTHOORN verwachten, dat hij welwillend genoeg zou zijn om te veronderstellen, dat wij die gebreken zouden verholpen hebben; . . . . . tenzij het bij hem vast staat, waartoe zijn schrijven overal aanleiding geeft, te gelooven, dat hij in het uitsluitend bezit is van gezonde paedagogische begrippen ten opzigte van de behoeften der volken van den Archipel.

De nieuwe boeken, die in het verslag van 1861 genoemd worden, heeft HARTHOORN goed gedacht niet te vermelden in dit verband, want dan had hij – tegen zijnen wil – doen uitkomen, dat er ook andere leerstof gegeven wordt. Het boek „over den mensch, de dieren en de planten", zou hij ter inzage hebben kunnen verzoeken, – maar hij had dit nu juist voor zijn betoog niet noodig. Het is thans bijna in elke school. Vier duizend exemplaren zijn geheel uitverkocht. Wij hebben weder groote aanvraag om meerdere exemplaren. Eene uitbreiding daarvan, – door het Gouvernement bekroond, – wordt thans verwacht van 's Lands drukkerij te Batavia. (2) – Ook de „Bijbelsche Geschiedenis" een leesboek van de hand van WILKEN, schijnt niet de eer der vermelding waardig gekeurd te zijn.

Gelukkig dat onze minahassasche jeugd meer waarde schijnt te hechten aan die boeken. Die duizenden exemplaren van onderscheidene boeken, die daar soms binnen weinige maanden na ontvangst verkocht worden, –

---

(1) Med. 1ste deel, blz. 159 en Toestand, pag. 87.

(2) Wij ontvingen dezer dagen van het Ministerie van koloniën eenige ex. van dezen nieuwen druk. De titel van het boekje is: Kitab batja akan segala machluk jang hidop diatas muka bumi ja itu: segala manusija, binatang dan tatanaman. Tarkarang oleh N. GRAAFLAND. – Batavia, ter Landsdrukkerij. 1866. *Red.*

en dat zonder de minste pressie of dwang, maar geheel vrijwillig, – getuigen genoeg, dat men prijs stelt op het onderwijs.

Wat HARTHOORN gelieft te noemen, zijn de boeken die vóór 1855 bestonden, en waarover wij zelven een afkeurend oordeel geveld hebben. Dat doet hij ook ten opzigte van vraagboeken, die vroeger gebezigd werden, en thans niet meer. Hij noemt volgens het verslag van 1855: „Brink", „het kort begrip", (1) „en het Nieuwe Testament"; maar dat die in 1861 blijkens het Verslag verdwenen zijn, en er alleen gebruik wordt gemaakt van „Westers vraagboekje voor bijbelsche geschiedenis", in Nederland wel bekend, en in 1864 te Rotterdam nog in gebruik op eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs, dat gaat hij stilzwijgend voorbij .... Het mogt anders ook eens blijken, dat de zending niet werkt zoo als HARTHOORN schetst, en dat er werkelijk vooruitgang en verbetering is!

Gij ziet, lezer! dat HARTHOORN schoon baan maakt, om tot zijne gewenschte conclusies te komen. Hoe hij dat doet zult gij ook bespeurd hebben. Hij komt nu tot de vraag of „het gebrekkige (?) der hulpmiddelen door degelijke en heldere kennis van de onderwijzers vergoed wordt?"

Het spreekt van zelf, dat het antwoord ontkennend is. Niets gemakkelijker. Hij verwijst eenvoudig naar ons eigen afkeurend oordeel in het verslag van 1855, zonder er natuurlijk bij op te nemen, wat daar nog wordt bijgevoegd omtrent veler beter gehalte. Men leest dáár tegenover de schets van hunne onkunde en onervarenheid:

---

(1) Of een uittreksel daarvan, zijnde de 40 vragen.

„Men moet echter niet meenen, dat allen zoo onervaren zijn. Er zijn ook velen, die gepaster weten te spreken en te vragen. Men heeft meesters, die gemakkelijk weten van eenen of anderen wenk in een boek partij te trekken, of eenige nuttige les te geven; ook zijn er, die als zij vragen, op een' gemakkelijken toon en gemeenzaam met de kinderen spreken." (1) En verder: „In ontwikkeling zijn de meesten gewoonlijk den gemeenen man ver vooruit. Van daar dat zij in hunne negerijen dikwijls tot vraagbaak dienen. Die meerdere ontwikkeling is trouwens zeer natuurlijk. Het onderwijs, dat zij genoten hebben, de omgang, dien zij met ons of in onze huizen hebben of gehad hebben, eigene oefening, enz. zijn zoovele middelen om hen boven het alledaagsche te verheffen." (2)

Dat geldt van de meesters vóór 1855. Wat daarna gedaan is, komt bij HARTHOORN evenmin in aanmerking. De invloed der kweekschool, niet slechts door nieuwe en beter opgeleide onderwijzers aan de Minahassa te geven, maar ook de meerdere verspreiding van kennis en betere methode door dezen onder de anderen gaat hij voorbij, of, zoo als veel hier, begrijpt hij niet. Immers in het verslag van 1861 vinden wij omtrent die anderen gezegd: „Velen hebben door ijver en onderzoek (met behulp van de leerstof, die op de kweekschool gegeven wordt en door hulp der jongeren) getracht in menig opzigt het nieuwere onderwijs zich eigen te maken, en daar zijn er, die dit voorbeeldig in beoefening brengen." (3) En over het geven van onderrigt wordt

(1) Med. I dl., pag. 168.
(2) Idem pag. 169.
(3) Med. VI., dl. pag. 116.

gezegd: „Inderdaad in dit opzigt zou men zeggen, dat het grooter deel eene zekere gave bezit. Hetgeen zij kennen, weten zij meestal, ieder op zijne eigenaardige wijze, mede te deelen . . . Geregeld, logisch en verstaanbaar vragen, blijft echter voor de meesten een struikelblok.” (1) Vooral echter kon HARTHOORN het volgende omtrent de jongeren niet goed plaatsen in zijn betoog: „Bij de meerdere kennis en het gebruik eener betere methode van onderwijs hebben de jongeren hierin over het geheel den voorrang. Bij hen is meer beknoptheid en orde, waarbij juistheid van voorstelling en levendigheid van voordragt. Hun onderwijs is meer berekend naar de kinderlijke bevatting, behoudens de uitzonderingen, waarbij zij willen vliegen en pronken; en geschikt om het verstand te ontwikkelen, terwijl vroeger alleen het geheugen, werd geoefend. Daarom vinden de kinderen in hun onderwijs meer genoegen, en kan men daarvan betere en duurzamer vruchten verwachten, dewijl het aan het geheugen toevertrouwde grootendeels verloren gaat, maar de eenmaal verkregene ontwikkeling niet zoo gemakkelijk wordt uitgevaagd.” (2)

De hulpmiddelen had HARTHOORN verwerpelijk bevonden en de onderwijzers konden het gebrekkige daarvan niet vergoeden. Maar sedert tien jaren zijn die hulpmiddelen bij het onderwijs verbeterd; sedert acht jaren levert de kweekschool goede meesters; met welk regt kon hij nu de slotsom opmaken: „Derhalve: de onderwijzers deugen niet; de hulpmiddelen bij het onderwijs deugen niet; de taal, die bij het onderwijs gebruikt wordt, is den leerling vreemd en den onderwijzer slechts onvol-

(1) Idem pag. 117.
(2) Idem.

ledig bekend." (1) Het laatste is even onwaar als het overige. In het Verslag van 1855 lezen wij: „De taal, die vrij algemeen gebezigd wordt, is de Maleische. Dit heeft vooral dáár plaats, waar de Broeders daarop aandrongen: waar dit niet het geval is, spreken de kinderen dikwijls meer Alifoersch, hetwelk soms met het lezen in maleische boeken een vreemd contrast oplevert. Waar de meester slechts ernstig wil, spreken de kinderen het Maleisch vrij goed. De meesters kennen het Maleisch wel voor het gebruik, al weten zij nog niet taalkundig rekenschap te geven van elken vorm." Ik zou even goed kunnen zeggen: de Alifoeren kunnen elkander niets mededeelen — want zij hebben geen studie gemaakt van de grammatica!

Ten laatste doet het geweten bij HARTHOORN eene poging om zich te doen gelden. Maar het helpt niet: het is maar om in éénen slag al wat er veranderd en verbeterd mogt zijn, voor het tegenwoordige nog geen' invloed toe te kennen — tot nihil te reduceren! — Hij zegt:

„Stel nu, dat de kweekschool voor onderwijzers en hulppredikers" (natuurlijk!), „die eerst sedert sedert 1858 (2) voldoende en bevredigende vruchten opleverde, degelijke onderwijzers gevormd heeft; stel verder, dat sinds dien tijd op vele scholen" (zegge op allen) „de oude, onbruikbare boekjes door nieuwe en betere vervangen zijn, dan zijn

(1) Toestand, enz. pag 88.

(2) In 1861 schreef ik: „sedert vier jaren". 1861 min 4 geeft 1857. 't Is maar eene kleinigheid, maar de partijdigheid moest toch niet zoo ver gaan om nog een jaar te smokkelen!

Er waren echter vroeger ook reeds een twaalftal opgeleid, maar die bragt ik niet in rekening, omdat zij te korten tijd — twee jaren — geleerd hadden. Hieruit blijkt, dat de drang der behoefte aan onderwijzers moest wijken voor den eisch van vollediger onderwijs!

die verbeteringen toch van te jeugdige dagteekening (!), dan dat zij nu reeds zigtbare vruchten in de maatschappij zouden kunnen vertoonen! (1)

Wat het geweten vermag!

Maar immers is het onzin te stellen, dat er betere meesters zouden gevormd zijn, dewijl „het onderwijs op de kweekschool ook zoo onoordeelkundig gegeven wordt!" Waartoe nu nog zulk eene hinkende concessie?

Er is nog meer, waar het geweten den schrijver parten schijnt te spelen. Hij krijgt, zijns ondanks, in gedachten, dat die verslagen van 1855 en 1861 nog al wat verschillen. Hoe dit te verklaren? – 't Is weder doodeenvoudig: hij betwijfelt slechts, dat die verslagen waarheid behelzen. En toch zijn beide – zelfs dat van 1861 – in menig opzigt niet vleijend, dunkt ons. Dat heeft hij zelf gevoeld, want hij schrijft (zie noot pag. 89): „In 1855, moest hij (de verslaggever) de oudere zendelingen sparen, en maakte het dus niet erger dan het was."

Dus in ieder geval erg genoeg! Moest ik ook overdrijven? Er schijnt dus door HARTHOORN verondersteld te worden, dat die nadeelige zijde wel waarheid bevat; want die doet hij ook gelden. De andere zijde komt niet in aanmerking. Of is het geen kenmerk meer der waarheid, dat men beide zijden – gunstige en ongunstige - zonder omzien durft schetsen. Men leze dat verslag van 1855, en vrage dan of ik iemand ontzien heb. Evenmin als ik het echter in 1855 „erger maakte dan het was", toen ik volgens HARTHOORN „het onderwijs schetste, dat ik geroepen was te hervormen"; evenmin heb ik in 1861 te hoog opgegeven van de

(1) Toestand, enz. pag. 88.

veranderingen, die er zijn tot stand gebragt. – Of ik in 1861 aanmerkingen op onze scholen moest beantwoorden, doet niets ter zake: men behoeft niet onwaar te worden, als men tegenover tegenstanders staat. En moesten wij kiezen tusschen eene warme verdediging der waarheid, en . . . . . een zeer bezadigd uitventen van onwaarheden, – dan zouden wij nog altijd aan het eerste de voorkeur geven.

Tot verklaring echter van den grooten vooruitgang van 1855 tot 1861 moet ik den belangstellenden lezer het volgende tot opheldering mededeelen.

Er is zeker geen tijdvak in de Minahassa geweest, waarin zooveel in het belang van het onderwijs is gedaan als gedurende die jaren. Alle homogene krachten werkten zamen. De Resident JANSEN – nogmaals zij het erkend – zorgde voor goede schoolgebouwen, tafels, banken en borden. Volgde men niet overal stipt zijne bevelen op, een groot gedeelte was er door gebaat. (1) In het geheel was het meubilair der scholen zeer veel verbeterd, en op vele plaatsen goed te noemen. – De zendelingen – niet het hoofd van de kweekschool alleen – beijverden zich zeer om het onderwijs te verbeteren. In de eerste plaats gold dit de onderwijzers, en in de tweede plaats het onderwijs zelf. Van dien tijd dagteekenen de zoogenaamde onderwijzersvergaderingen, elke maand ten huize van de respectieve zendelingen. Op die vergaderingen wordt het grootste gedeelte van den tijd gewijd aan bespreking en beoefening van methode van onderwijs en aan vermeerdering van kennis of herhaling van hetgeen de meesters op de kweekschool en buiten deze opdeden. Dat gaat sedert onaf-

(1) Zie Med. VIe deel, pag. 103, 104.

gebroken voort. Daarbij kwamen de schoolbezoeken, zoo als altijd, waarbij de zendelingen werkten met de kinderen, ook om de meesters het gebruik der nieuwe hulpmiddelen – boeken, methode enz. – mede te deelen. Bovendien werden enkele meesters voor eenige maanden naar de kweekschool gezonden, om zich met de methode van onderwijs bij het lezen, rekenen, enz. bekend te maken. Eindelijk werden de pas opgeleide jongelieden van de kweekschool gedurende een jaar ambulant gesteld, om afzonderlijk of twee te zamen, in onderscheidene negerijen de meesters ééne maand of meer ter zijde te staan. Dat noem ik zamenwerking.

Ons dunkt, dat uit zulk eene vereenigde aanwending van krachten nog al iets goeds kan voortkomen. Is het nu zulk een ongeloofelijk wonder, dat er in zes jaren veel veranderd was? De invoering van eene goede methode moest medebrengen, dat – wij volgen HARTHOORN – „het verstand ontwikkeld werd" in tegenstelling met vroeger, toen nog bijna alleen het geheugen werd geoefend"; – „dat er methode was in den striktsten zin des woords," (1) terwijl vroeger het onderwijs ontbloot was van alle methode; – dat men bij het gebruik van goede tafels en banken en ruime schoollocalen, die eene goede schikking toelaten, op vele scholen reeds met een' oogopslag eene goede klassenverdeeling opmerkte, terwijl daaraan vroeger „doorgaans gebrek" was; (HARTHOORN zegt: „niet bestond," maar op eigen gezag;) – dat het rekenen vroeger „vervelend, dor en onvruchtbaar" was, omdat het onderwijs te werktuigelijk was en de toepassing ontbrak; terwijl het thans „aangenaam en ont-

(1) Dat dit niet van allen gezegd wordt blijkt, dewijl in het verslag even te voren gezegd wordt: „Zij (de meesters), die den ouden sleur volgen, zijn zeker nog op meer dan de helft van het geheele personeel te schatten."

wikkelend" is door eene goede methode en menigvuldige toepassing op gevallen in het dagelijksch leven, zoo als die in de rekenboeken, – ook nieuwe hulpmiddelen sedert 1855 – voorkomen. Wie vindt het nog wonderspreukig, dat dit alles geschied is op zulk eene kleine oppervlakte gronds, waar de plaatsen zoo digt bij elkander liggen, door de vereenigde zamenwerking van tien zendelingen, onder zulke omstandigheden, met goede hulpmiddelen, en dat in zes jaren, een tijdvak waarin men elders zat te broeden over methode en eindigde met . . . . niets te doen!?

En hoe is het nu gesteld met de „liefde voor betamelijkheid" door ons aangegeven, door HARTHOORN ontkend, als vrucht der scholen?

Vooraf dient men te weten, hoe het in de echte alifoersche maatschappij was.

De jongens liepen allen naakt tot het tiende, soms tot het twaalfde jaar, zelfs zonder tjidako (1); de meisjes — wel een bewijs dat er aanleg tot betamelijkheid was — tot het zevende, soms ook tot het tiende jaar, terwijl men plaatsen had, waar men ze reeds op het vijfde jaar begon te kleeden. Zij leefden onder elkander, speelden, stoeiden en vochten naar hartelust. Afzondering bestond er niet, en „de eerbiedige afstand van jongens en meisjes," die HARTHOORN welligt op Java heeft aangetroffen, bestond in de Minahassa van vroeger her niet. Op ouderen leeftijd werkten personen van beiderlei kunne te zamen in de tuinen, de mannen geheel naakt, alleen voorzien van den tjidako, zongen elkander allerhande toespelingen toe van niet kuischen aard, stoeiden even vrij als de kinderen

(1) Van vóór afhangende smalle lap van bereide boomschors of andere stoffen, van onderscheiden maaksel.

en bij eene veronderstelde betrekking of een mogelijk aanzoek, maakte het meisje voor den jongeling eene slaapplaats gereed in haar huis! Afscheiding door kamers had men niet. Vrouwen en meisjes kleedden en ontkleedden zich in tegenwoordigheid van mannen. Dikwijls liepen zij met den boezem bloot. En waar de beschaving niet doorgedrongen is, gaat het tegenwoordig nog even eens.

Onder deze omstandigheden komen de kinderen op zes- of zevenjarigen leeftijd ter school. Kleeding hebben velen der jongens nog nooit aan het lijf gehad, en de ouders zien daarvoor — ouder gewoonte — ook geen reden. Toch kunnen zij niet zóó ontvangen worden, en de ouders moeten ze t'huis houden of van kleeding voorzien. Wat nu te doen? Zij gevoelen, dat die kleeding de welvoegelijkheid geldt, en . . . zij knoopen hunnen jongens een' zakdoek, groot en bont, om den hals. Zoo is het ligchaam van vóór bedekt, en aan de welvoegelijkheid is voldaan! Niet lang echter duurt het, of de zakdoek maakt plaats voor broek en kabaai. En alleen de kleinsten komen met den zakdoek gedekt.

De meisjes, die op de wegen en in huis of tuin naakt liepen, of, zoo al gekleed, eene sarong droegen, hebben in de school altijd eene kabaai bovendien.

De kleine Alifoer, die geen kleedingstuk aan het lijf kreeg, heeft dus in de school reeds een' grooten zakdoek, die zijn geheele lijf bedekt. Een weinig later, en nog in de laagste klasse, ziet men hem in broek en kabaai; terwijl hij, zoo er geen school was, met zijn tiende of twaalfde jaar eerst een' tjidako zou gebruiken, maar overigens naakt zou blijven loopen. Dat naakt loopen onder de mannen is zoo algemeen, dat eens een kontroleur, die voor de beschaving veel deed, er zich aan ergerde, en last gaf, dat geen mannen

naakt over den weg mogten loopen. Het gold eene heidensche onbeschaafde streek.

Die beschrijving verschilt nog al van die van HARTHOORN! Zou hij mogelijk ook niet beter geweten hebben? .... In het Verslag staat: „de kleineren komen met een' zakdoek om den hals geknoopt, die dan het voorste gedeelte van het ligchaam moet bedekken." (1)

Er moest echter een schandaal geleverd worden, en daarvoor is de exploitatie van de berigten zeer dienstig .... Die jongens „zijn geplaatst tegenover de meisjes!" waar „soms aan weêrszijden van eene smalle plank eene bank staat, zoodat de kinderen met de beenen door elkander zitten." (2) .... Uwe verbeelding hebt gij daarbij niet te hulp te roepen!

In het Verslag van 1855 lezen wij: „De plaatsing van banken en tafels is over het geheel zeer gebrekkig. In vele scholen zijn de jongens en meisjes tegenover elkander geplaatst, zoodat men b. v. de jongens ter regter, de meisjes ter linkerzijde heeft en een gangpad in het midden overblijft." (3) Dit is reeds eene afscheiding, die in de alifoersche maatschappij niet zoo gewoon is! En dat geldt nu de ouderen, die allen welvoegelijk gekleed zijn. Als er kinderen tegenover elkander aan éène tafel zaten (vroeger), dan was dit nooit het geval met die van onderscheidene kunne. De kleineren zaten aan weêrszijden op de achterste banken regts en links aan de beide uiterste zijden van de school, zoodat die aanstoot gevende zakdoeken volstrekt niet in het oog vielen. Zoo was het in 1855 nog op vele plaatsen. Maar in het Verslag van 1861 leest men met blijkbaren

(1) Med. I dl., pag. 167.
(2) Toestand, enz. pag. 89.
(3) Med. I dl., pag. 146.

Wij maken op onze beurt ons besluit op.

Met de gedurige aanwijzing van wat er nieuw is op het gebied van het onderwijs, heb ik alleen ten doel gehad aan te toonen wat er is, omdat HARTHOORN geeft wat er niet is. Hiermede heb ik volstrekt niet willen beweren, en ontken het ten eenenmale, dat het onderwijs vóór 1855 geen goede vruchten zou hebben opgeleverd, – evenmin als ik het wil doen voorkomen, alsof het onderwijs thans de volmaaktheid heeft bereikt. Het is nog alles in wording; maar én vroeger én later heeft de school goede vruchten gedragen.

Bestond er vroeger bij het onderwijs eene gebrekkige methode, HARTHOORN is de eerste om toe te geven, dat „Gebrekkig onderwijs, dat de vatbaarheid der leerlingen niet te boven gaat, met geen volkomen onvruchtbaarheid geslagen is. (1) De leerwijze van het vroeger onderwijs in Nederland — uit den plakkentijd! — had ook niet veel wat haar aanbeval; maar zouden wij nu durven beweren, dat het onderwijs dier dagen geen goede vruchten had gedragen?

Om de mogelijkheid van eenige goede vrucht niet te doen in het oog vallen, moest HARTHOORN eene karikatuur leveren, in strijd met de waarheid. Bovendien liet hij zeer veel buiten rekening, – hetzij dan, omdat hij dat niet zag of niet wilde zien. Hoe gebrekkig het onderwijs mogt zijn, de meesters spraken toch met de kinderen, en waar de laatsten het Maleisch niet genoeg verstonden, geschiedde het in het Alifoersch; zij maakten hen opmerkzaam, ook naar aanleiding der schoolboeken, op alles wat om hen was; bevorderden de beoefening van maatschappelijke en chris-

(1) Toestand, enz. pag. 196.

telijke deugden, oefenden het geheugen, in enkele opzigten het verstand en het schoonheidsgevoel. Of zou het wel mogelijk zijn, dat kinderen zelfs werktuigelijk leerden lezen, schrijven, rekenen en zingen, zonder dat zij daardoor eenige ontwikkeling deelachtig worden? Veronderstelt dat alles geen oefening van het oog, de hand, het geheugen en het verstand?

De invloed der school op de beschaving en ontwikkeling van het volk wordt, als zoodanig, door HARTHOORN niet besproken. Maar ook van de scholen vóór 1855 geldt hetzelfde wat wij schreven in het Verslag van 1861.

„De school is als een vreemd element in de alifoersche maatschappij opgenomen. In strijd met het bestaande, verscheen zij om licht te verspreiden, orde en regel in te voeren, en gehoorzaamheid en reinheid te verkondigen. Daar dwaalde de jeugdige Alifoer in het veld of in de bosschen rond, vuil en onoogelijk met zijnen eigenen wil ten meester. Zijn verstand werd niet ontwikkeld, zijn geest niet verhelderd, en zijne zeden en gewoonten droegen den stempel van verwildering. Hoe goedig ook van aard, kende hij in zijne jeugd geen gehoorzaamheid, en was hij op lateren leeftijd stijfhoofdig. Moest niet de school eene weldadige verandering te weeg brengen, toen zij die verwilderde kinderen der natuur tot eene geregelde vereeniging gevormd had, die gewend werd aan orde en tucht, die leerde luisteren naar de hardere of zachtere stem des bevels, en die zich langzamerhand begon te oefenen in reinheid en een welvoegelijk voorkomen?

„Daar slaat het uur, dat het onderwijs zal beginnen. Reeds vroeger is er op de tifa geslagen, of op de hoornschelp geblazen, of op eene zware bamboe-geleding ge-

klopt, om de kinderen bijeen te roepen. Sommigen vroeger, anderen later, komen zij, nog wel niet zoo geregeld op den tijd, maar toch meestal tijdig ter school. Het gelaat en de handen zijn gereinigd en de haren gekamd, dat het soms een lust is te zien. De nalatigen worden beknord, of naar de rivier of bron gezonden, om zich te wasschen. De kleeding, beter of slechter, moet zindelijk zijn, of de aanmerkingen, – immers van oplettende meesters, – blijven niet achterwege. Kan het anders, of dit moet ook terugwerken op het huisgezin? Degenen onder het volk, – en zij zijn velen, – die den invloed van het schoolgaan en het onderwijs op hunne kinderen begrijpen, zien dit dan ook gaarne Wij hebben dezulken hooren betuigen, dat hunne kinderen door de school gehoorzamer werden en meer orde kenden, en daardoor is het verlies van den halven dag, dat het kind school gaat in het eind toch tot winst voor de ouders, omdat het regel en gehoorzaamheid leert kennen, en na den middag zijne ouders helpt. Behalve door de aansporing der meesters, worden zij daarop o. a. ook indachtig gemaakt in een hunner pantons, die zij „bij het uitgaan der school" dikwijls zingen, waar het in een der coupletten heet: „Hebben wij gegeten, dan gaan wij met vreugd onze ouders helpen, om hun het werk te verligten." En met die verandering bij de kinderen te weeg gebragt, komt er in het huiselijk leven aanvankelijk toch eenige verbetering; de zwakke lichtstralen, die van de kleinen uitgaan kunnen toch niet nalaten eenig licht te verspreiden.

„Wil men daarvan de bewijzen zien, dan moet men het oog rigten op het maatschappelijk verkeer der hervormde alifoersche zamenleving. En dan wijzen wij in de eerste plaats op de meerdere kennis, die allerwege

verspreid is. Dat die zonder invloed zou blijven is even onmogelijk, als dat het zonlicht geene uitwerking had. Trouwens men heeft maar het verschil te zien tusschen het doffe, domme uiterlijk van den nog geheel onbeschaafden Alifoer en den vrijen, helderen blik van het jongere Minahassa, om van dien invloed overtuigd te worden. Daarbij hebbe men te letten op het getuigenis van verlichte hoofden, dat zij liever met die ontwikkelden te doen hebben, omdat zij zelven begrijpen, wat en waarom zij werken. En als men dan daarbij in rekening brengt de vrijere, gemakkelijker beweging, de beschaafde manieren, de ordelijke, nette kleedij, de zucht naar pronk en weelde, die soms zelfs de grenzen overschrijdt, dan blijft er geen' twijfel over, dat het maatschappelijk leven allereerst door de school eene groote verandering en verbetering ondergaan heeft. En die verandering geldt niet alleen de jongeren, zij strekt zich ook uit tot de ouderen, die van zelven min of meer met den stroom medegaan. En wel verre, dat de onderdanigheid met dien vooruitgang zou geleden hebben, is de bevolking in orde en tucht vooruitgegaan. Het is daarom eene geheel verkeerde en zeker misplaatste beschouwing, dat men bij vermeerdering van kennis en ontwikkeling zou te vreezen hebben voor eenen ongeoorloofden vrijheidszin. Mogelijk achten wij zulks wel, wanneer men kennis en beschaving geheel alleen zonder eenig besturend geleide, onder een volk wil invoeren; maar zoolang die invoering gepaard gaat met de verkondiging van het Evangelie en de vestiging van het christendom, heeft men voor geen schadelijke gevolgen te vreezen. Daarin ligt het geheim, dat men hier eene gehoorzaamheid en werkzaamheid vindt, die veler verwachting te boven gaat, zoodat men na eene gunstige beoordeeling van het volk dan de zeer mis-

plaatste toevoeging vernemen kan: „en dat niettegenstaande zij christenen zijn."

„Is die invloed van de school zigtbaar in het huiselijk en maatschappelijk leven, het zal dan wel niet veel betoog behoeven, dat zij ook en vooral van gunstige uitwerking moet zijn op de vorming der christelijke gemeente. Het vreemde der zaak moet indruk maken. Ligtelijk verhalen de kinderen wat er in de school gesproken of geleerd wordt, en daardoor worden de ouders met dingen bekend, waarvan zij te voren nooit gehoord hebben. Is het wonder, dat zij met opmerkzaamheid zitten te luisteren naar de wonderen van wijsheid, die door hunne kinderen worden uitgekraamd? Wat hun echter inzonderheid moet aantrekken, zijn de verhalen, die zij van de kinderen hooren, omdat zij daarvan groote liefhebbers zijn. En dewijl die vertellingen dikwijls bestaan in bijbelsche fragmenten, worden die geschiedenissen door de herhaling langzamerhand bij de ouders bekend.

„Maar er is meer. Het kind hoort in de school naar aanleiding dier geschiedenissen spreken over God als schepper, onderhouder en bestuurder van alles; over den mensch als zondig en ongelukkig door de zonde; en over den Zaligmaker, die kwam om ons te verlossen; en die kennis deelt het aan zijne ouders mede: wat wonder, dat velen door hunne kinderen tot de kennis der waarheid komen? De school is alzoo voor een deel het middel geweest, waardoor het Christendom in de Minahassa zulke snelle vorderingen heeft gemaakt. Maar bovenal legt die kennis bij de kinderen zelven den grondslag voor godsdienstig onderwijs in later dagen. Zij worden door schoolgaan nog wel geen christen, en ook geen „christen gemaakt," zoo als men wel eens heeft gelieven te zeggen; en als zij ook gedoopt worden, dan is het

naar vrije keus of op verzoek der ouders, en met de kennis aan hunnen ouderdom geëvenredigd; maar in ieder geval is er zaad gestrooid van godsdienstige kennis en godsvrucht, dat in lateren tijd het onderwijs in christelijke waarheden te spoediger ingang doet vinden. En weet men niet, dat de indrukken in het jeugdig gemoed geprent, later heilzame vruchten kunnen dragen voor het leven?"

En nu ons besluit.

De scholen waren aanvankelijk in de Minahassa een uitheemsch element: thans zijn zij dat niet meer. Zij werden eerst gebragt door aanbeveling bij de hoofden en het volk, van de zijde der zendelingen en van het Bestuur, maar werden later door de bevolking zelve begeerd. HARTHOORN's wel ontwikkelde hoofden der toekomst zullen langs denzelfden weg de scholen onder de volken van den Archipel moeten doen komen. Thans heeft de school, naar het oordeel van HARTHOORN, reeds „een' vasten grond onder den voet, en zijn haar de schoonste uitzigten verzekerd" – want er zijn in de Minahassa reeds hoofden, die zóó doordrongen zijn van „het nut en van de noodzakelijkheid van het onderwijs" (1), dat zij gaarne hunnen invloed aanwenden om de school te doen bloeijen. Hechter steun voor de school vinden wij daarin, dat de christen-bevolking de scholen zelve wil, en aan haren bloei medewerkt door hare kinderen vrijwillig te zenden. Het Bestuur zorgt daarbij loffelijk voor goede schoolgebouwen en schoolmeubelen, zonder dat dit een last is voor de bevolking, die dien arbeid niet met tegenzin verrigt. De ouders stellen hunne kinderen in staat, zich van allerlei

(1) Toestand, enz. p. 168.

schoolbehoeften te voorzien, of de kinderen trekken uit hunne kleine koffijtuinen waarover de meester het bestuur heeft, de middelen daartoe, en dat alles zonder eenigen dwang hoegenaamd. De scholen worden bezocht door den Resident, de Kontroleurs en de Zendelingen. Deze keuren af wat verkeerd, prijzen wat goed is.

De meesters ontvangen nog voortdurend leiding bij het onderwijs, maandelijks bij de zendelingen aan huis, en door dezen ook in de school. Toezigt en leiding zijn dus naar wensch.

Het onderwijs wordt gaandeweg beter, en doelt hoe langer zoo meer op de ontwikkeling van het verstand en de vorming van het hart. De hulpmiddelen vermeerderen voortdurend, en de omvang van het onderwijs wordt langzamerhand uitgebreid. Vooral is de toeleg op verbetering en vermeerdering der leerstof. Deze is gekozen naar de behoeften van de alifoersche maatschappij, en geldt geen uitheemsche toestanden of zaken, die buiten het bereik hunner bevatting liggen. De leesboeken zijn geen vertalingen van europesche boeken. Het godsdienstig element geldt geen dogmatiek of theologische wetenschap, maar alleen den christelijken godsdienstigen geest bij leervakken, waar die van toepassing is. Het godsdienstig onderwijs bestaat in het lezen van geschiedenis, hetzij in het Nieuwe testament, of in het Bijbelsch leesboek van WILKEN, en het leeren en bespreken van de vragen uit het eenvoudig boekje van WESTER.

De vruchten, die de scholen gedragen hebben, zijn allerwege te zien in de ontwikkeling en beschaving van een groot gedeelte des volks, in tegenstelling van wat vroeger bestond, en in verwijderde streken gedeeltelijk nog bestaat. Daarvan is door ons nooit te hoog opgegeven, maar alle reizigers getuigen daarvan eenparig.

Ook het verschil van hetgeen vroeger was en thans bestaat, is door ons nooit overdreven, maar integendeel — om redenen — nog nooit genoeg in het licht gesteld.

Een en ander zal door den lezer, die ons tot hiertoe welwillend heeft willen volgen, zelven kunnen worden aangevuld.

III. Is het onderwijs voldoende?

Onze taak is ten einde. Met tegenzin heb ik nu en dan het onware van HARTHOORN's voorstelling en daarop gegronde veroordeeling van het bestaande moeten tegenspreken. Zijne idée fixe, dat het onderwijs onnut moet zijn, omdat wij „alles verwachten van het godsdienstig onderwijs" — godsdienstig rekenen en godsdienstige aardrijkskunde b. v.! — moeten wij hem laten.

Moesten wij zijn geheele boek op die wijze blijven doorloopen, en altijd maar weder op nieuwen onzin stuiten, dan zouden wij hierbij de pen nedergelegd hebben. Ons wacht echter een aangenamer taak. — Zóó heeft HARTHOORN het terrein der zending niet verlaten, en niet zoodra is hij buiten den invloed van zijne antipathie tegen haar, of hij wordt natuurlijker, behoeft zich niet op sluipwegen te begeven — en wordt onze bondgenoot! — (1)

(1) Zoo is het. En ik neem hier de vrijheid nogmaals den goedgunstigen lezer opmerkzaam te maken op de groote overeenkomst, die er bestaat tusschen de paedagogische opvattingen van HARTHOORN en de herhaaldelijk en sedert jaren door of van wege het Bestuur van het Nederlandsche zendelinggenootschap geopenbaarde. Waar zooveel eenheid bestaat, daar bleef zamenwerking niet alleen mogelijk, maar had zij in onzen tijd noodzakelijk mogen heeten. Wat is tusschen beiden gekomen? Niet anders dan de jammerlijke theologische strijd, die in ons vaderland zoo veel ellende baart, en die vooral in de zending, meer dan ergens anders veel bederven kan, als God het niet verhoedt. Maar wat heeft de zending daarmede te maken? Bedoelt zij niet de volken langs den eenvoudigsten,

HARTHOORN heeft de zending verlaten. Wie het hem verwijten moge – ik niet. Heeft hij zich, als anderen, een levensdoel gesteld, en heeft hij gemeend, dat niet te kunnen bereiken door de zending: hij heeft dan niet meer of minder dan regt gehandeld. Wat hij wil, is nu min of meer duidelijk. Hoewel zijn plan nog niet geheel is afgebakend, zooveel zien wij, dat hij onderwijs wil voor den inlander – en verstandelijke ontwikkeling der bewoners van den Indischen archipel is zijn doel. En hier vinden wij dus in hem onzen bondgenoot. Hij wil meer omvatten: ik heb mij slechts met anderen tot een klein deel bepaald. Maar ook wij, zendelingen, willen door de zending niet anders, en dit doel wordt o. i. volstrekt niet onmogelijk gemaakt door het einddoel der zending: de volken te brengen tot Christus – en Christus tot de volken.

Het bereiken van dit doel zou volgens HARTHOORN slechts kunnen geschieden langs den weg, dien hij aangeeft. Wij meenen echter in het feit, dat de scholen in de Minahassa werkelijk vrucht gedragen hebben, en thans reeds „vasten voet" onder het volk verkregen hebben, een' waarborg te zien, dat het ook geschieden kan langs anderen weg. Hiermede doen wij niets te kort aan zijn veel omvattend plan, en ik wil mij volstrekt niet aan gelijke overschatting van onze methode schuldig maken door te zeggen, dat zijn plan niet uitvoerbaar zal zijn, en niet de gewenschte vruchten zal kunnen dragen. Verkeerd zou het echter zijn, en hij

meest practischen weg te brengen tot de voorregten, die ons uit het christendom geworden zijn? En heeft zij niet reeds schoone resultaten geleverd, daar waar het Evangelie door degelijke, vrome mannen in eenvoudigheid gebragt is?

J. C. N.

zou zich nieuwe teleurstellingen bereiden, als hij zich weder te veel voorstelt van de werking en vruchten van dit plan. Er is veel, waarop hij niet rekent, dat hij door eene oppervlakkige beschouwing voorbij ziet. Misschien is dit echter goed: anders zou mogelijk zijne ingenomenheid met zijn ontwerp te zeer afnemen, en de kracht, die hij nu vindt in zijne illusie zou hem dan zeker min of meer begeven. (1)

Bovendien moeten wij waarschuwen tegen eene opvatting waartoe HARTHOORN's schrijven naar inhoud en toon aanleiding geeft. Hij doet het namelijk overal voorkomen, als of hij altijd nieuwe dingen voordraagt. Dat is echter niet zoo. Nieuw is er bij hem weinig – dan zijn plan. Waar het aankomt op de toepassing – het onderwijs aan de volken van den Indischen archipel – daar geeft hij niets nieuws, niets wat niet verspreid, maar bescheiden, hier en daar elders gezegd, en wat meer beteekent, reeds gedaan is. Zelfs het gebruik van de legenden, enz. tot wezenlijke, eigenaardige vorming van het volk, is reeds vroeger door ons vastgesteld, – en door een ijverig en begaafd voorstander

(1) Voor sommige geesten kan het zeker wel eens goed zijn illusies te hebben. HARTHOORN is echter de man, die in zijne illusies altijd zijne gevaarlijkste vijanden zal vinden. Zal hij nog iets uitrigten voor de Indische maatschappij, dan moet hij terug tot de naakte werkelijkheid. Laat hem als eenvoudig schoolmeester onder een dertigtal javaansche jongens, gedurende zes jaren toonen wat hij vermag, dan zal hij zich het regt verworven hebben anderen de les te lezen, te leiden, te besturen. Niet uit de kritiek, maar uit het practische leven tot hooger moet het voor hem worden, of hij zal veel bederven. Dat vooral zij dit bedenken, die nu in de plannen van HARTHOORN de oplossing meenen gevonden te hebben van het groote vraagstuk der schoolopvoeding van de indische bevolkingen, en die, het wordt zonder eenige bitterheid gezegd, zich niet de moeite hebben gegeven vooraf te onderzoeken, wat ons genootschap sedert vele jaren bedoelde en met veel moeite en niet zonder tegenwerking tot stand bragt. J. C. N.

van de ontwikkeling der Minahassa buiten de zending reeds lang in toepassing gebragt!

Ons heeft hij eene dienst bewezen. Het is toch dikwijls een waar woord, dat men van zijne tegenstanders meer leert dan van zijne vrienden. Waar wij geen fouten hadden te erkennen, moesten wij natuurlijk van hem verschillen; maar dit neemt niet weg, dat wij hier en daar opmerkingen hebben aangetroffen, die ons aangenaam waren, of omdat wij daarin met hem eenstemmig denken en daarnaar reeds handelen, of ook omdat hij behartigingswaardige wenken geeft. In één woord: wij hebben gelegenheid gehad ons werk ter toetse te brengen, en dat wel naar den eisch van een' vijand, die zeker niet verschoonend te werk gaat. Een waar genot is het mij, te kunnen getuigen, dat er door hem veel wordt gezegd, dat hij zich niet kon voorstellen reeds te bestaan, en dat hij dus geeft als nieuw, maar dat door ons reeds langer of korter tijd in toepassing is gebragt. Zijne schampere bejegening van ons onderwijs kan ons dus niet treffen. Maar wat wij als bruikbaar bij hem vonden, en nog geen bestaan heeft erlangd, hopen wij evenzeer mettertijd te kunnen opnemen. In dank nemen wij die aanwijzingen aan.

En zoo komen wij tot de beantwoording der vraag: Is het onderwijs voldoende? Moet die vraag worden opgevat in den zin alsof het onderwijs in de Minahassa de volkomenheid had bereikt, dan antwoorden wij kort weg: neen. Er is nog veel dat moet verbeterd worden. De leerstof moet nog worden uitgebreid. De leesstof moet nog vermeerderd worden. De ontwikkeling van het verstand moet nog meer bevorderd worden. Het onderwijzerspersoneel moet nog verbeterd worden. De positie van den onderwijzer moet nog verbetering ondergaan. Kortom de

gezonde paedagogische beginselen, die reeds tot grondslag zijn gelegd, moeten meer en meer in toepassing worden gebragt. Maar dat alles hebben wij zelven meermalen erkend, en er is geen enkele der genoemde zaken, waarin het streven naar verbetering niet zigtbaar is. Waarom zou er ook op het gebied der zending geen vooruitgang kunnen zijn? Wat er echter reeds bestaat, is in zeker opzigt wel voldoende. Nemen wij de tegenwoordige behoeften van het volk tot maatstaf, en bepalen wij ons tot plaatsen, waar het onderwijs goed gegeven wordt, naar onze bescheidene meening, dan kunnen wij verklaren, dat het is ingerigt overeenkomstig de behoeften der bevolking. „Voorwaarts!" is daarbij ons wachtwoord: voorwaarts op de baan, die wij reeds betreden. Geldt dat goede getuigenis nu nog niet van het geheel, welnu! het ligt voor de hand, dat wij wenschen, en er naar streven, dat het van de geheele Minahassa zal kunnen gezegd worden. In beginsel en gedeeltelijk in de werkelijkheid mogen wij dat getuigenis echter uitspreken.

Waarop wij onze getuigenis gronden? Met uw verlof: op de kennis, die wij zelven hebben van het volk en zijne behoeften; op onze ervaring van de vruchten van het onderwijs; en . . . . op de gedeeltelijke beantwoording daarvan aan de eischen door HARTHOORN gesteld.

De schoolboeken „moeten handelen over de dingen, waarover de inlander denkt en spreekt, en waarmede hij van doen heeft." (1) Wij mogen zeggen, dat dit meestal het geval is. Immers, gij sluit daarvan toch niet uit, wat hij ook uit den vreemde heeft leeren kennen of vernomen? Al kende de oude alifoersche maatschappij

(1) Toestand, enz. pag. 240.

het papier, b. v. niet, tegenwoordig is het allerwege bekend. Zou hij ook in zijne boeken niet mogen vinden hoe het vervaardigd wordt? Hoe de boeken, die hij leest, ontstaan? enz. enz. Wat het meest nabij ligt, wordt natuurlijk niet gemist. Daaronder rekenen wij, even als HARTHOORN, „eene aanschouwelijke beschrijving der inheemsche gewassen," (1) en wij voegen er aan toe: de wijze van planten, verzorgen, bewerken, enz. Evenzoo leert hij de dieren uit zijne omgeving kennen, hunnen aard, hunne diensten, hunne verzorging, enz. enz. Zou het daarbij schaden, dat hij evenzeer wordt bekend gemaakt met enkele vreemde dieren, die hij slechts kent door het hooren noemen, als den leeuw, den tijger, den olifant, den kameel, wier beschrijving zoo hoogst onderhoudend kan zijn? Weder voegen wij hierbij — en dit hadden wij eerst moeten noemen, maar vinden het bij HARTHOORN niet — eene beschrijving van den mensch naar ligchaam en geest, zooveel als voor der kinderen bevatting geschikt is.

Treedt gij eene school binnen, dan ziet gij daar de kaart der Minahassa hangen. Bij die kaart is een leesboek, waar men de beschrijving van het land en van het volk en zijne verschillende wèl bekende deelen vindt, met de middelen van bestaan van allen en van sommige streken afzonderlijk, alsmede aanwijzingen voor verbetering daarvan; verder de voortbrengselen, dieren en planten van het land; en eindelijk eene beschrijving van elk district en elke negerij afzonderlijk. „Verklaringen van namen" van bergen en negerijen zijn daarbij opgenomen. (2) Een boek „over voorwerpen en verschijn-

(1) Toestand, enz. pag. 240.
(2) Toestand, enz. pag. 241.

selen in de natuur" gaat weldra ter perse, maar toch vindt men hier en daar in de boeken reeds min of meer uitgebreide noties daarvan. „Over visschen en vogels, insecten en wormen, wilde en tamme dieren, hunne wijze van bestaan, schade en nut voor den mensch" (1) wordt gehandeld in een boek over Natuurlijke historie, eene uitbreiding van het reeds bestaande, dat te Batavia ter perse ligt. (2)

Wat nog niet in toepassing is gebragt op de scholen, is toch reeds op de kweekschool. Waartoe? – Waartoe anders, dan om het te geschikter tijd, en ter plaatse waar het mogelijk geworden is, toe te passen in de school? Wij denken daarbij aan de aanbeveling van HARTHOORN: „Een schets van de voornaamste eilanden van den Archipel" (3); . . . . aan „de eilanden van de Stille zuidzee" heb ik nog mijne aandacht vroeger niet gewijd ter opname in het onderwijs. Maar daarvoor zou ik nog liever eene korte schets van de vijf werelddeelen in de plaats stellen, zonder in de beschouwing van veel bijzonderheden te treden. Dat is zoo tot heden geschied. Ieder heeft zijne eigene wijze van zien. – „Over de verschijnselen aan den hemel, het op- en ondergaan der zon, maan en sterren, eclipsen, kometen, enz." bestaat ook reeds een leesboek – en HARTHOORN rekent zulk een boek onder de geschriften, „die niet minder gevorderd worden."

Er zijn een paar zaken, wier belang ik volstrekt niet betwijfel, maar die reeds vroeger mijne aandacht getrokken hebben, hoewel zij nog geen bestaan erlangd

(1) Toestand, pag. 242.

(2) En thans reeds gebruikt zal worden. *Red.*

(3) Toestand, pag. 241.

hebben. HARTHOORN noemt „huiselijke tafereelen, die volksondeugden ten toon, volksdeugden in het licht stellen, die doen zien, dat van geen toevallige toovermiddelen, maar van het gemoed en van het verstand het lot des menschen afhangt;" (1) en „eene bloemlezing van kernspreuken". – Een boek heb ik daarvan nog niet vervaardigd. De bouwstoffen worden daartoe wel verzameld. (2) – Bovendien noemt HARTHOORN de „geschienis van den Indischen Archipel." Ik geloof, dat die later ook als een vak bij het onderwijs zal worden opgenomen; maar dan zal het voor den Minahasser meer eene geschiedenis zijn van andere streken. De geschiedenis van den invloed van buiten op de Minahassa is zeer kort.

Eindelijk hebben wij geheel eenstemmig met HARTHOORN van vroeger reeds de rekenkunde en taalkunde gebragt tot de vakken, die moeten onderwezen worden. „De rekenkunst ontwikkelt de wetten van het denken, die alle volken gemeen hebben." (3) Daarom wordt van dit vak èn op de kweekschool èn op de scholen thans veel werk gemaakt. Werktuigelijkheid wordt zooveel mogelijk vermeden: zelf zoeken wordt meer en meer de rigting van dit onderwijs. Evenzoo hebben wij in het verslag van 1861 reeds de taalkunde tot de vakken van onderwijs gebragt willen zien. „Aardrijkskunde en taalkunde zijn een paar leervakken, die voortaan

(1) Ik betwijfel of deze beide factoren genoeg zijn om het lot van ieder mensch te verklaren.

(2) Wij meenden dit op andere wijze onder het volk tot leesstof te geven. Het uitzigt daarop schijnt echter niet bemoedigend! – (a)

(a) Alleszins, want tot het uitgeven van een Maandblad, waarop GRAAFLAND hier doelt, is thans besloten. Het Bestuur staat gereed eene drukpers naar de Minahassa te zenden. J. C. N.

(3) Toestand, enz. pag. 246.

in de Minahassa noodzakelijk tot het schoolonderwijs gebragt zullen dienen te worden, wil men het niet stationair doen blijven, en beneden de ontwikkeling en behoeften doen staan. Voor een en ander zijn de noodige handleidingen onder bewerking. (1) Het aardrijkskundig onderwijs begon op de scholen met de Minahassa, de woonplaats des volks.

Met de taalkunde wenschen wij te beginnen met practische taaloefeningen, waardoor men langzamerhand tot de bepaalde taalvormen komt, en geleidelijk den zin dier vormen leert verstaan. Benamingen en bepalingen volgen later, in verband met het regt verstand van het gegevene. Wij zijn het geheel met HARTHOORN eens, als hij zegt: „Onderwijs in taalkunde wordt bij ons gegeven op de hooge school, op de middelbare school, op de school voor meer uitgebreid lager onderwijs, op de lagere school, ook op die ten platten lande. Het valt in het oog, dat, ofschoon op al deze verschillende scholen, één en hetzelfde vak – taalkunde – wordt onderwezen, de methode van onderwijs verschilt naar het onderscheiden doel dat men beoogt." (2)

Zoo vinden wij dus in het verslag van 1861, dat er op een paar scholen reeds een begin was van taal– en redekundig ontleden, naar – zegge vrij gevolgd naar, – de methode, die te vinden is in de Praktische taaloefening van VAN BRINK en VAN DEN HEUVEL."

Hiermede meen ik het schema van HARTHOORN's voorstel geheel gevolgd te hebben. Van zang schijnt hij niet te houden, misschien is daarvoor een persoonlijke reden, of hij spreekt daarvan niet, onder den invloed van de javaansche wanklanken, die hem nog in het

(1) Meded VIe deel, pag. 132.
(2) Toestand, enz. pag. 248.

geheugen liggen. Wij meenen, dat hij daarmede een zeer voornaam middel tot beschaving van het gevoel en tot verzachting van zeden ongebruikt laat liggen. Schreef hij nu voor Java alleen, dan zou ik hiervan geen woord zeggen, want het oordeel over den aanleg tot zang bij den Javaan is van verschillende zijden niet gunstig: ik kan er niet over oordeelen. Maar in andere streken van den Archipel is dit geen hopeloos gebied. Onze Alifoeren kunnen na eenige oefening en leiding zelfs zeer welluidenden zang voortbrengen. Daarover is maar ééne stem uitgebragt, door hen die kennis en gevoel hebben van eenen schoonen zang. Wat het leven daarbij nog veraangenaamt en het zachter gevoel kan kweeken, mag hier niet vergeten worden. Ik bedoel het welluidende, melodieuse, soms melancholische fluitspel. Ook dat wordt hier en daar schoon uitgevoerd, en de Alifoer heeft én voor den zang én voor dat spel gevoel! Een en ander is hier ook door de zending ingevoerd: ontwikkeling van gevoel voor het schoone en aangename stelt zij op hoogen prijs. (1)

Als wij nu eens terug zien op hetgeen HARTHOORN wenscht onderwezen te zien, dan zullen wij bespeuren, dat hij „den kring" niet minder „wijd getrokken" heeft, dan wij op de kweekschool gedaan hebben. Hij beantwoordt de tegenwerping, die op eene te groote uitbreiding van zijn te geven onderwijs zou kunnen gemaakt worden, met te zeggen: „Nu zullen toch inlandsche hoofdonderwijzers en voorname opperhoofden

(1) En door geen van beide schrijvers is het teekenen genoemd, dat toch voor volken, die zulk een' gelukkigen aanleg voor nabootsen hebben, niet had mogen vergeten worden, dat echter ook niet onbeoefend blijft, en waarschijnlijk meer en meer onder de leervakken zal worden opgenomen.
J. C. N.

van de taal meer dienen te weten dan een schooljongen." Juist zoo. Maar dit geldt dan toch evenzeer ten aanzien van andere vakken; waarom dan de aanmerking van domme veelweters te vormen door zulk eene uitbreiding?! Ten opzigte van onze „taalkundige termen in afwachting van beter," die hij met schampere minachting bejegent, wordt HARTHOORN ook al onze pleitbezorger, als hij zegt: „Naam en zaak zijn twee. Al mogen de kunsttermen, aan eene vreemde taal ontleend, op zichzelven niets tot den inlander zeggen, wat nood? Zoo men slechts zorgt, dat hij aan dien term eene beteekenis hecht, die aan den aard der zaak, waarvoor deze als naam dient, beantwoordt, dan kan het gebruik van dien term bij het onderwijs goede dienst bewijzen." (1)

Zoo vinden wij dus, dat het onderwijs niet voldoende kan geacht worden zonder dat daarbij is opgenomen: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, (staat- natuur- en wiskundige), en taalkunde, juist de vakken, die door mij behandeld worden, terwijl HARTHOORN nog aanbeveelt: geschiedenis, en ik het zingen. De zoogenaamde theologische vakken heb ik niet genoemd. Laat daarbij bijbelsche geschiedenis staan tegenover geschiedenis van den Archipel, bijbelsche zedeleer in verhalen, tegenover alifoersche zedeleer in verhalen, dan staan wij nog gelijk, maar heb ik zingen over, dat echter meer als verpozing wordt behandeld.

Eindelijk is er nog eene belangrijke zaak, waarin HARTHOORN zich wel zeer heeft vergist te onzen aanzien,

(1) Toestand, enz. pag. 249. Toch kan m. i. die term bij eene oordeelkundige overbrenging in de taal die gesproken wordt, wel iets zeggen.

maar waarover ik mij verblijd hem en allen die belang stellen in de zaak beter in te lichten.

Het Maleisch is wel het eenige medium, om meer beschaving en kennis onder deze volken te brengen. Het Maleisch is de taal der toekomst voor een groot gedeelte, zoo niet van den geheelen Archipel. Het zal ten minste gaande weg wel meer bekend worden, en overal doordringen. Van het eene einde van den Indischen archipel tot het andere, van Malaka tot N. Guinea wordt het gesproken, wel in onderscheiden dialect, maar toch die allen zijn loten van éénen stam. Maar niet het locaal-maleisch zal den Archipel beheerschen, ook niet een conventie-maleisch, door iederen vreemdeling naar vermogen nog meer verminkt en verward; maar het Maleisch dat in goede, verstaanbare geschriften voorkomt, als in „de reis van Abdallah" of zoo als het gesproken wordt op het schiereiland Malaka. Dat Maleisch heeft zijne taalregels; in dat Maleisch kan men zeer goed zijne gedachten uitspreken; dat Maleisch zal zich met het volk en de kennis onder het volk ontwikkelen, uitbreiden, verrijken.

Dat Maleisch vindt men niet in de Leydekker-Werndlysche bijbelvertaling, maar wel in onze schoolboeken, en dat nog wel eenigszins geaccommodeerd, wat enkele woorden en taalvormen en idiotismen aangaat, naar het hier bestaande locaal-maleisch. Het doel is echter langzamerhand dat deel van het locaal-maleisch te doen opgaan in het literarisch of - klassiek Maleisch. Voerden wij het op eenmaal strikt door, ook met het gebruik van alle woorden van dat Maleisch, in de plaats van enkele locale uitdrukkingen, dan zouden wij even onverstaanbaar worden, alsof wij voortdurend spraken in de taal van den zoogenaamden hoog maleischen Bijbel.

Dit laatste geschiedt echter nooit en nergens — noch in de kerk, noch in de catechisatie, noch in de school. In de leerboeken vindt men een geheel ander en veel gemakkelijker maleisch, en bij ons spreken nadert de een al meer dan de ander tot het locaal-maleisch, om de verstaanbaarheid, bij den toeleg om een min of meer zuiver en echt maleisch te bezigen.

Het Maleisch, dat HARTHOORN dus zou wenschen, wordt hier sedert jaren her gebezigd .... Vraagt men nu, hoe hij dan in den waan is gekomen, dat hier een zoogenaamd hoog Maleisch wordt gebezigd? Ik heb de zaak boven reeds verklaard. HARTHOORN heeft tot autoriteiten genomen schrijvers, die van het Maleisch bitter weinig kennis hadden. Of hij beter had kunnen weten, willen wij laten rusten.

Genoeg, de jeugd en de ouderen worden onderwezen in een verstaanbaar Maleisch. Wij hebben nog de onmogelijkheid niet bij ervaring, dat men in dat Maleisch niet zou kunnen onderwijzen en boeken vervaardigen over alle bovengenoemde leervakken. Daarom vertrouwen wij ook, dat die taal voor den vervolge zal kunnen voorzien in al de behoeften, om te dienen als voertuig der geestesontwikkeling, die wij met HARTHOORN in onzen kring beoogen. (1)

---

(1) Wie met de nieuwste literatuur over het Maleisch bekend is, weet genoeg, dat onze kennis van die taal nog zeer veel te wenschen laat. Het Maleisch van Malaka en Riouw is nog veel te weinig bekend en beoefend. Van klassieke maleische geschriften heeft men nog slechts enkele goede uitgaven. Onze zendelingen kunnen dus niet anders doen, dan zich de wetenschap van het zuiver Maleisch, voor zoover men die thans bezit, zooveel mogelijk ten nutte maken, en waar dit noodzakelijk is, moeten zij zich eenigermate schikken naar het locaal maleisch, dat in hun' werkkring de heerschende taal is, om bij hun onderwijs verstaan te worden. Dit tot toelichting van het gezegde door GRAAFLAND. *(Red.)*

Ieder ga daarbij zijnen eigenen weg, naar zijn beste weten en met al zijne vermogens, met het oog gevestigd op het doel. Het hoogste doel is het meest mensch- en Godewaardig!

